

Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine

Şamanizm, Burhanizm ve Yesevîlik

Derleyen
ENGİN AKGÜN

din/tarih/etnografya

BOZKURT KÜTÜPHANESİ

YAZAR HAKKINDA

Engin Akgün, 1976'da Kastamonu'da doğmuştur. Babası Ertuğrul bey, annesi Hanife hanımdır. Eğitimine Kastamonu Abdülhak Hamid İlikokulunda başlayan Engin Akgün, Merkez Ortaokulu, Endüstri Meslek Lisesini tamamlayarak, Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi Tarih bölümünden 2002'de mezun olmuştur.

Aynı Üniversite'nin tarih bölümünde yüksek lisansını bitirdikten sonra, öğretim görevlisi olarak "Türk Memleketleri Tarih Bölümünde" de ders veren Engin Akgün, doktora çalışmasına devam etmekte olup halen, Samsun-Çarşamba'ya bağlı Eğridere Köyü'nde öğretmenlik yapmaktadır.

Uluslararası kongrelerde sunduğu tebliğler yanında uzmanlık dergilerinde ilmi makaleleri yayınlanan Engin Akgün, evli ve bir kız çocuk babasıdır.

Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine

Şamanizm, Burhanizm ve Yesevîlik

Derleyen
ENGİN AKGÜN

DOĞU KÜTÜPHANESİ

Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine

Derleyen: Engin Akgün

Yayın Yönetmeni
Erol Cihangir

Grafik Uygulama
Sercan Arslan

Mizanpaj
Adem Şenel

1. Baskı, Şubat 2008, İstanbul

Ofset Baskı
Arı Matbaacılık, Davutpaşa Cad. Emintaş Sanayi Sitesi
No: 103/431 Tel: (0212) 493 34 55 Topkapı/İSTANBUL

© Bu kitabın bütün yayın hakları Kültür Bakanlığı
Telif Hakları Mukavelesi gereği yazarına aittir..

MİLLETLERARASI NEŞRİYAT NUMARASI
ISBN 978-9944-397-36-0

DOĞU KÜTÜPHANESİ
Ticarethane Sokağı, Tevfik Kuşoğlu İşhanı Nu: 41/16
Cağaloğlu-İSTANBUL. Tel: (0212) 520 27 19
web: www.dogukutuphanesi.com
e-mail: bilgi@dogukutuphanesi.com

İÇİNDEKİLER

Sunuş / VII

Önsöz / IX

Engin Akgün

Güney Sibir ve Altay Türklerinin Çadırları Hakkında / 1

A. V. Anohin

Şamanların Âyinlerde Söylemiş Oldukları Sözlerden Örnekler / 11

Ruhlar ve Tanrılar Hakkında / 16

V. P. Diyakonova

Adanılan Hayvan Kültü / 49

M. B. Kenin Lopsan

Şamanların Ölümü ve Cenazeleri / 53

L. P. Potopov

Şamanlar (Kamlar) / 61

D. V. Katsyuba

Teleüt Şamanizmi / 65

Mamet Lev Pavloviç

Şamanizme Karşı Savaş / 79

Altay Halklarının Milli Kurtuluş Hareketi Olarak Burhanizm / 84

A. G. Danilin

Burhanizm Hakkındaki Kaynakların Eleştirisi / 93

N. A. Maydurova

Burhanizmde Budizmin Aldığı Yer Hakkında / 111

Engin Akgün

Kazak Türklerinin Dünyü ve Bugününe İlişkin Bir Değerlendirme / 115

Viktor Timošinov

Atalar Ruhu / 127

Kazakların Eski İnancı / 129

Şamanizm (Baksılık) / 133

R. B. Bezertinov

Eski Türklerde Ateş İnancı / 137

A. A. Divaev

Kırgızların Arasında Baksılık / 143

Akademiya Nauk KPSS Institut

Düşünce ve Karakterde İslam Öncesi İnancılar / 149

A. Surapbergenov

Şamanizm ve Hoca Ahmet Yesevi / 167

Mekemtas Mirzaahmetuli

Muhtar Kocaev

Aslan Baba, Hoca Ahmet Yesevi'nin Hocası / 177

Sadraddin Şeyh Risalesi / 184

Zengi Baba Efsaneleri / 192

Hakim Ata Süleyman Bakırgani / 194

Said Cüsip, Nazar Usenkojaulı Savrani

Seyid Koja Soyunun Şeceresi / 199

Muhammed Hanefiya Türkistan'da / 204

Hoca Ahmet Yesevi / 209

Meşhur Dört Halife Hakkındaki Risale / 211

Sunakların Şeceresi / 216

Ahmet İbrahim Yesevi

Ateist İslam Sözlüğü / 219

Yesevi Ocağı / 221

Mambetalijev Satıbaldın

Kırgızistanda Lahçiler / 223

Yesevilik / 236

Kırgızistan'daki Bazı Müslüman Akımların Kalıntıları / 239

Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Tarihinden

Ahmet Yesevi ve Yesevilik / 263

SSCB'de İslam

Müslümanlar Arasında Dindarlığın Karakter ve

Şekillerinin Ortaya Çıkışı / 267

O. A. Suhareva

Dini Düşüncelerin Sömürücüler Tarafından Kullanılması / 271

Sunuş

Eski Sovyet coğrafyası, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra geçen yıllara rağmen hala pek çok konuda bilinmezliklerini korumaktadır. Türkiye'nin tarihten gelen pek çok bağının bulunduğu bu coğrafyayla ilgili, batılı ülkelerin çok gerisinde kalması pek de anlaşılır bir durum değildir. Ancak bütün bu durumdan bir ders çıkararak yeni bir atılımla her alanda çalışmalara girişilmemesi için de hiçbir gerekçe söz konusu değildir. Türkiye, eski Sovyet coğrafyasında yaşanan geçmişi ve günümüz gelişmelerini çok iyi bilmek zorundadır.

Orta Asya'da bulunduğum yaklaşık dört yıllık süreç içerisinde pek çok kitaplığı ziyaret etme olanağım oldu. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'teki Kırgızistan İlimler Akademisi Kitaplığı, Oş'taki Devlet Üniversitesi Kitaplığı, Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'daki Kazakistan Milli Kitaplığı, Çimkent'teki Puşkin Adındaki Oblast Kitaplığı, Ahmet Yesevi Kazak Türk Üniversitesi'nin Türkistan ve Çimkent Kitaplıkları, Türkistan'da bulunan kitaplıklar, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'teki Ebu Reyhan El-Biruni Adındaki Şarkşinashlık Enstitüsü Kitaplığı, Semerkand Devlet Üniversitesi Kitaplığı. Ve bunlardan başka pek çok uzmanın şahsi kitaplıkları. Bütün bu kitaplıklarda Çarlık dönemi, Sovyet dönemi ve bağımsızlık dönemlerinde yayınlanmış pek çok kaynak bulunmaktadır. Sovyet döneminde tarafgir de olsa her alanda çok sayıda yayın yapılmıştır. Rejim her alanda ideolojik kontrolü elinde bulundurmak için yayın faaliyetine bü-

yük önem vermiştir. Kitaplıklarda bütün bu yayınları bulmak mümkündür. Gerek Türkiye’de gerekse Almanya’da da birçok kitaplığı ziyaretimden çıkardığım sonuç ise şu oldu. Bugün Türkiye’de Türk Cumhuriyetlerindeki bu kitaplıklarda var olan yayınları bulmak zor, hatta imkânsızdır. Türk Cumhuriyetlerindeki kitaplıklarda ise bizdeki ve batılı ülkelerde bölge ile ilgili yayınları bulmak olanaksızdır. İşte bu eksikliğin giderilmesi ve uzmanların ellerinde bulunan verilerin daha da arttırılması bakımından karşılıklı çeviri faaliyetinin büyük öneme sahip bulunduğu görülmektedir. Türkiye’deki yayınevleri arasında yavaşça başlayan bu Türk dünyası ile ilgili çeviri yayınların daha da arttığını görmek oldukça sevindiricidir.

Ahmet Yesevi Kazak-Türk Üniversitesi Tarih bölümünde eğitimini tamamlamış olan Engin Akgün, önce Türkoloji Enstitüsü ve Yesevilik Araştırmaları Merkezi’nde yardımcım olarak sonra da üniversitenin Tarih Bölümü’nde dersler veren bir Öğretim Görevlisi olarak bölge üzerinde uzmanlaşan az sayıda genç akademisyenden birisidir. Bu derleme kitapta ele alınan konular ve bu çalışmaları kaleme alan uzmanlar kendi alanlarında tanınmış bilim adamlarıdır. Bir bölümü Sovyet döneminde yaşamış olan bu yazarların ve belli bir ideolojik ortamın etkilerini bu çalışmaların bazılarına yansıtmış olmaları söz konusu olabilir. Ancak buna rağmen bütün bu çalışmalardan yararlanılması bölgedeki kültürel, dinsel yapıyı anlamak bakımından büyük önem taşımaktadır.

Bu düşüncelerle ben bu derlemenin Türkiye’de konu ile ilgilenen akademisyenlere büyük yararlar sağlayacağına ve Sovyet ve Orta Asya’da yayınlanmış literatürden ve sunulan görüşlerden bilgi sahibi olma olanağı sunacağına inanıyorum.

Yrd. Doç. Dr. Ali YAMAN

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi/Bolu - 2008

Önsöz

Bu derlemenin hazırlanmasındaki maksat; Türk Dünyası'nın kültürünü, bu kültür hayatı içerisinde de özellikle dini hayat ve inançlarını ortaya çıkarabilmektir.

Hazırlanan bu derlemede, Rus ve Sovyet dönemiyle Bağımsız Kazakistan Cumhuriyet dönemi araştırmacılarının eserlerine, vb. yayınlarına yer verilmiş olup, Türk Dünyası için son derece önemli olduğuna inandığımız üç konu üzerinde durulmuştur.

Bunlardan ilki, Güney Sibiry ve Altay Türklerinin kültürünü anlamada ve tanımada önemli bir yapı taşı olan Şamanlık ve Burhanlık, ikincisi Orta Asya'daki Şamanlık, sonuncusu ise, Türk halkları için büyük değer taşıyan Hoca Ahmet Yesevî'dir.

Hepimizin bildiği gibi Şamanizm, özellikle Türklerde başka dinlerin zaman zaman etkinlik kazanmış olmasına rağmen, varlığını koruyarak, etkisini günümüze kadar hissettiren bir olgu olması bakımından özellikle önem taşımaktadır. Şamanizm; Türk halklarının, en eski zamanlarından günümüze kadarki yaşayışları, kültürleri ve davranışlarının anlaşılmasında kilit anlam olma özelliğini de koruyacağı benzetilmektedir. Kaldı ki; göçebe halklar arasında en fazla yayılma alanı bulan inanç sistemi de Şamanlıktır. Bunun böyle olmasının hangi sebeplere dayandığı ayrı bir çalışmanın konusudur. Ancak, ilim dünyasında kabul gören en önemli sebebi; Göçebelerin modern dünyadan uzak, tabiatla başbaşa oluşu ve tabiata karşı verdikleri olağanüstü hayat mücadeleleri, kendilerini tabiat karşısında oldukça güçsüz hissetmeleri şeklinde özetlenebilir. Şamanizm konusunda özellikle Rus ve/veya Sovyet tarihçiliğindeki çalışmalar bize oldukça ilginç veriler sunmaktadır.

Burada bunlardan sadece birkaçına özellikle değinmek gerekirse; Güney Sibirya ve Altay Şamanizm'i konusunun önde gelen araştırmacılarından ilki A.V.Anohin'dir. O, Altay ve Teleut Şamanizmi konusunda dünya çapında bir isim olması yanında, Etnografya ve Türkoloji literatüründe de tanınmış bir âlimdir. En büyük başarısı "Materiyalı Po Şamanstvu u Altaytsev " adlı eserin, Sibir Şamanizm'i hakkında yazılmış en kapsamlı en büyüğü hâтта en kıymetlisi olanıdır.

1924 yılı Sovyet İlimler Akademisi tarafından basılan bu eser, şamanların âyin sırasında söyledikleri sözlerin Rusça karşılığını da vermektedir. Anohin'in bu eserini yine ünlü araştırmacılarından V. V. Radlov Almacaya çevirmiş, V. İ. Verbitskiy ise; sadece Altay dilinde yazmıştır. Bu eser hakkındaki önemli bilgilerden bir diğeri ise, bu eseri, Rus Komitesinin, Orta ve Doğu Asya'yı öğrenme gayesiyle Anohin'den yazılmasını istemeleridir. Söz konusu araştırmada, görüşülen şamanlardan alınan birinci dereceden bilgilerin yer alması esere her yönüyle güç katmıştır. Çünkü Altay Şamanlarının şecereleri de ilk olarak Anohin tarafından verilmiştir.

Altay Şamanizm'iyle ilgili diğer bir önemli eser "Altayskie İnarodtsı " adıyla V.İ.Verbitskiy tarafından kaleme alınanıdır. V.İ.Verbitskiy, önemli bir kısmının Altay'da yaşadığı Teleüt kavmine misyoner olarak gönderilen Çarlık Rusya'nın önemli bir araştırmacıdır.

1858 yılında Kuzetsseyevo Ulusuna (Kabilesine) gelen Misyoner V. İ. Verbitskiy, Altay Ruhani Misyonerlerinin parasıyla ağaçtan bir kilise ve yabancılar için de küçük bir okul kurar. Bu okullar, Altay'ın Şor Bölgesi için misyoner ve din adamları yetiştirmiştir.

V. İ. Verbitkiy'in konumuz açısından önemi, Göğün en büyük tanrısı Ülgen'e yapılan âyin'i ve Yer altı ruhlarının en büyüğü Yerlik'e yapılan âyinleri mükemmel şekilde anlatmış olmasıdır.

Sibirya Türklerinin etnografyasının araştırılmasına yarım asırdan fazla emek veren en önemli eserlerden bir L. P. Potapov'tur. Onun konumuzla da yakından ilgili olan bir önemi üzerinde durmak istiyoruz. Potapov, Altay halkının at kültürünü de analiz ederek, burada özellikle şamanlar tarafından kurban

edilen veya tanrılara sunulan at renginin ritüel öneminin ne olduğu üzerinde durarak, bu soruya cevap arayan ilk araştırmacı olmasıdır.

L. P. Potapov ayrıca, Türklerin dilinde şaman kelimesi olmadığı gibi, Şamanizm diye bir şeyinde olmadığını söylemiştir. Araştırmacıya göre: Altay-Sayan halklarının şamana verdikleri isim ise; "Kült'ün hizmetkârı olan "Kam"dır.

Altay-Sayan halklarında inançlarının bir ifadesi olarak "Jang " sözü bulunmaktadır. Bu söz din ve inanç anlamlarını içermektedir. V.İ. Verbitskiy bu söze "Kanun " anlamını da yüklemiştir. Hatta Burhanizm ortaya çıktığında "Ak Jang " (Beyaz inanç) ismini vermişlerdir. Şamanizm'i ise "Kara Jang " (Kara inanç) olarak ifade etmektedirler. Bu inanca göre ilk şaman olan kişiye âyin yapmasını "Yerlik " öğretmiştir. Yerlik'e "Jangara " ismi verilmektedir. Altay Şamanizm'ine Moğol ve Yakut halkı da "Kara inanç " demektedir.

A. V. Anohin, V. İ. Verbitskiy ve L. P. Potapov gibi usta araştırmacıların yanısıra Dağlı Altay'ın halklarından olan Tele-üt Türkleri üzerinde özellikle de Şamanizm ve kurban törenleri konularında araştırmaları olan iki önemli yazarı V. P. Dyakonova ve D. V. Katsyuba'yı da hazırladığımız derleme çalışmamıza dâhil ettik.

Güney Sibiya ve Altay Türk halklarında Şamanizm'den başka Burhan inancıda yaygındır. Burhanizmle ilgili olarak değerlendirmelerinize sunduğum araştırmacılardan ilki Burhanizm ile ilgili litaratür hakkında kapsamlı bilgi vermesi dolayısıyla A.G. Danilin'dir.

Yine Burahizm'in ilk yıllarını "Oyrotiya " adlı kitapta derleyen Mamet Lev Pavloviç'in kitabı ve "Şamanizm'e Karşı Savaş " hakkında yazdıkları bizim için son derece önemli bir başka isimdir.

Ayrıca Çarlık Rusya'nın Ortodoks misyonerlere hazırlattığı Burhanistlerle ilgili raporlara yer veren araştırmacı N. A. Maydurova'nın yazdıklarına yer verilmiştir.

Hazırladığımız derlemede Orta Asya Şamanizm'ine de geniş şekilde yer verilmiştir. Bu doğrultuda derlemede yer verdiğimiz kaynaklardan ilki: "Kazakistan Avrasya Doğu Batı Kültür

Bilimi " adlı çalışmadır. Bu çalışma, Kazak Türklerinde mevcut Şamanlığın izleri bütün yönleriyle gözler önüne serilmektedir.

"Türk ve Moğollarda Tengricilik İnancı " adlı çalışmadan seçilen, "Ateş Kültü " konu, kendimizde de mevcut olan birtakım âdetlerin hâlâ kullanılmakta olduğunu görmek oldukça şaşırtıcıdır.

Derlemede yer alan bir diğer çalışma; "Eski. Sanat ve Tabii Güzellikleri Koruma ve Müze İşleriyle Uğraşan Orta Asya Komitesinin Eserleri " adlı dergide yayınlanan Kırgızlar arasındaki Baksılık kavramını anlatan makale ile, değerli araştırmacı A. A. Divayev'in gözlemlerinden, konuyu öğrenme imkânına sahip oluruz.

Yine yukarıda vermiş olduğumuz "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde İslam; Özellikle Sovyetlerin Doğusundaki Cumhuriyetlerde Laiklik Süreci " adlı çalışma, kültürümüzdeki geçiş dönemleri açıklarken, önceki inanç sistemlerinden kalma birtakım değerlerle, İslam potasında nasıl eridiğini izah etmektedir.

"İslam dinindeki Karşıtlık " adlı çalışma ise; Hoca Ahmet Yesevi ve Şamanizm konularında değerli bilgiler vermektedir. Bu çalışma, Yesevi tarikatındaki Şamanist düşünceden kaynaklanan uygulamaları görmek açısından önemli kaynaklardandır. Bu makale, derlemede yer alan iki konuyu birbirine bağlayan bir nevi bağlaç görevini de üstlenmektedir.

Yesevilik ve Orta Asya'daki dini düşünceleri yansıtan kaynaklarımızdan ilki:

"Yesevi Yolu "İlmi Makaleler ve Yeni Belgeler Derlemesi " adlı kaynaktır. Bu kaynağın, Yesevilik ile ilgili güncel konuları içermesi dolayısıyla, derlemede yer almasının uygun olacağını düşündük.

Bu konular hakkında diğer bir önemli kaynak da "Seyid Hoca Soyunun Şeceresi " dir. Kaynak; Ahmet Yesevi, dört halife ve seyidlerin ortaya çıkışıyla ilgili bilgiler vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Yesevilik konusuyla ilgili olarak; Sovyetler Birliği zamanında yazılmış olan ansiklopedilerden de faydalanılmıştır. Bu ansiklopedilerden "Ateist İslam Sözlüğü "adlı çalışmada, Yesevilik konusuyla ilgili son derece önemli bilgilere yer verilmiştir.

"Kırgızistan'daki Bazı Müslüman Akımlarının Kalıntıları ve Onların Tarihi " adlı çalışma, Yesevi tarikatındaki Şamanist düşünceden kaynaklanan uygulamaları görmek açısından son derece önemli olmasının yanında, Yesevi yolunun takipçileri olarak bilinen Lahçiler tarikatıyla ilgili bilgi de içermektedir.

"Eski Zamanlardan Günümüze Kadar Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihi " adlı eser, Yesevilik konusunda vermiş olduğu bilgilerle görülmeye değer kaynaklardır.

Ateistlerin İslam dinine bakışının gözler önüne serildiği " Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde İslam; Özellikle Sovyetlerin Doğusundaki Cumhuriyetlerde Laiklik Süreci " adlı çalışma Sovyetler Birliğinde yaşayan müslümanların durumu hakkında değerlendirme yapabilmenizi sağlaması açısından önemlidir.

O. A. Suhareva'nın "Özbekistan'da İslam " adlı makalesi ise; Sovyetlerin Müslümanlığa bakışını yansıtan sosyolojik bir araştırmadır.

Derlemede yer alan bir diğer konu da Yeseviliktir. Ahmet Yesevi, Türk tasavvufunun ve tasavvuf edebiyatının öncü şahsiyeti olarak kabul edilmektedir. Ahmet Yesevi'nin "Hikmetler'i " edebi veya sanat kaygıların dışında İslam dinini Türk halk kitlelerine anlayabilecekleri şekil ve dilde anlatmak gayesi taşımaktaydı. Yaşadığı dönemde okumuş, yüksek kültüre mensup çevrelerde Arapça ve Farsçanın popüler olmasına rağmen, Ahmet Yesevi, Türk dilini kullanmış böylelikle de İslam dininin Türkler arasında yayılışı hız kazanmıştır.

Ahmet Yesevi konusunda, araştırmaların çokluğu yanında var olan bilgilerin daha çok sözlü geleneğe dayalı, menkıbevi rivayetler olduğunu, ancak bütün bu kaynak yetersizliğine rağmen onunla ilgili, onu anlamamızı sağlayacak bilgiler de bulunduğunu söyleyebiliriz.

Onun, Yesi (Türkistan) ve çevresindeki nüfuzu zaman içerisinde değişikliklere uğramış da olsa "Hikmetler'i " daha çok sözlü gelenek aracılığıyla nesilden nesile aktarılıp; onunla ilgili pek çok verinin de günümüze ulaşması sağlanmıştır.

Bu verilerin bir bölümü Ahmet Yesevi'nin ölümünden uzun yıllar sonra yazıya da geçirilmiştir.

Hoca Ahmet Yesevi'nin hayatı hakkında ise; Ahmet Yesevi muhtemelen XI. yy. - XII. yy. aralığındaki bilinmeyen bir tarihte, İsficap, Aksu, Akturbat ve Akşehir adlarıyla da anılan bugünkü Sayram adlı tarihi bir kasabada doğmuş olduğu, bilim çevrelerinde kabul edilmektedir. Arslan Baba'nın yanındaki eğitimiyle tasavvuf yoluna giren Ahmet Yesevi, O'nun ölümünden sonra da sufilik inancı ve icrası gereğince kendisi de öğrenciler yetiştirmiştir. Onun üç tanınmış öğrencisinden birincisi Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata (öl. 1197), ikincisi Harezmi Seyyid (Said) Ata (Öl. 1218) ve üçüncüsü Süleyman Bakırganı'dır (öl. 1186). Ayrıca çeşitli kaynaklarda Zengi Babayla da tasavvufi anlamda ilişkili oldukları belirtilmektedir. Derlemede bu konular üzerinde de durulmuştur.

Türkiye Türkleri; Orta Asya'dan göç etmeleri, Anadolu coğrafyası'nı kendilerine vatan yapmalarının bir sonucu olarak, farklı etkileşimlerle beraber, Orta Asya'dan farklı bir gelişim ve değişimin içerisinde olmuşlardır. Türkiye Türklerinin Orta Asya'dan getirmiş oldukları örf ve âdetler de bu gelişim ve değişim sürecinden az ya da çok nasibini almıştır.

Bu durum ise, kendi araştırmacılarımız tarafından lâıykıyla araştırılmış olup; bu konuda kayda değer sonuçlara da ulaşmışlardır.

Hazırlamış olduğum "Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine " adı verilen bu çalışmanın diğerlerinden farkı; emperyalist baskı; iklim, coğrafi şartlar vs. etkisiyle bambaşka bir dünya görüşüne sahip olan Türk halklarına, "Şamanizm, Burhanizm ve Hoca Ahmet Yesevi" konularında, özellikle de onların kendi kaynakları ve değer yargılarıyla bir bakış biçimi ortaya koyabilme hedefi taşımasıdır.

Son olarak belirtmek istediğimiz husus, özellikle üniversite öğrencilerimize, derlemenin içeriğindeki konularda ve/veya yan alanlarında çalışmalar yapan hocalarıma araştırmalarında katkıda bulunabilmek, farklı bakış açılarıyla yazılacak olan makalelere ve kitaplara öncülük edebilmek en büyük dileğimdir.

Bu derlemeyi hazırlamam da benden destek ve yardımlarını esirgemeyen eşime ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

Engin Akgün

GÜNEY SİBİR VE ALTAY TÜRKLERİNİN ÇADIRLARI HAKKINDA

Engin Akgün

İnceleme ve değerlendirmeler yaptığımız çadır tiplerinden ilki: "Göçebe Güney Altaylılar tarafınca kullanılan ve gayet basit, çubuklardan yapılmış "Şalaş" adı verilen çadır – barınaktır. "Şalaş" olarak adlandırılan bu tip çadırların iki türü vardır. İlki, halka şeklinde ki keregelere (duvar) bükülerek yerleştirilen uzun ağaç çubukların (uık -uh) üzerinin ağaç kabuklarıyla veya keçe ile örtülmesi sonucu elde edilen barınak türüdür. Bu tip çadıra Altaylıların, "Sooltı" veya "Alançık" olarak ifade ettikleri de olur.

Altaylarda, Kırgızların çadırına benzer çadırlarda vardır. Onlara "upke" veya "pükme" denir. Keçeli çadırlar görünüş olarak oldukça güzel olup, ağaç kabuklarıyla örtülen çadırlara nazaran doğa şartlarına daha dayanıklıdır.

Güney Altaylılar ise geniş alanları severler. Kalabalık yerler onlara sıkıcı gelir. Bundan dolayı "aıllar - köyler" üç ile beş çadırdan fazla olmaz. Zaten "Aıllar" akraba birliğinden oluşmaktadır. Çadırlarının kapılarına gelince, genelde ağaçtan yapılmakla birlikte hayvan derisiyle de kapandığı görülmektedir.

Çadırın tam ortasında ocak bulunmaktadır. Ocağın he-men üzerinde duman çıkışı sağlamak için açıklık bulun-maktadır. Ocağın arkasında, kapının ise tam karşısında bü-yükçe bir kafası, düğmeden yapılan gözleri olan putlar ko-yulmaktadır. Bu putlarla beraber dokuz parça bez "somo" bağlanan ip bulunur. Bu ip'in ortasındaki bezde bir hayvan resmi vardır. Bu tür hayvan resimleri çadırdan çadıra de ğiş-mektedir. Ayrıca, çadırların içindeki bez parçaları, çadırın dışında da bulunmaktadır. Bazı çadırlarda bezler, iki ucu ka-yın ağacına bağlanan iplerde olmaktadır. Çadırlar, Altay'da birbirlerinden bu şekilde ayırt edilmektedir."¹

"...Altaylarda yaşayan di ğer bir Türk halkı da Teleütler-dir. Teleüt çadırları, yazlık, koni şekilli çalı çırpıdan müte-şekkil ve üzeri ağaç kabuklarıyla örtülen "çapı üç sajen - Bir sajen = 2.13 m." kapıları doğuya bakan çadırları vardır. Bu çadırların ortasında ocak ve ocağın üzerinde duman çıkışı için bırakılmış çember şeklinde açıklık vardır. Çadırın orta-sında bulunan ocağın etrafında toprak tabana yerleştirilen oturaklar da "narı" bulunmaktadır."²

"Sibiry çadırları, Altay çadırlarından farklı olmakla birlikte yapılarının Moğol çadırlarına benzedi ği söylenebilir. Konuya Sibiry çadırlarının en görkemlilerinden biri olan Tuva Türklerinin çadırlarından başlayalım: Tuva insanı; bel-ki göçebe kültürü sayesinde, belki tabii çevre ile olan en üst düzeydeki uyumu sayesinde belki Tuva insanının ruhunda-ki tabiatı ve onun güzelliklerine düşkünlü ğü sayesinde mi? Bilinmez onlarda yani Tuvalılarda çadırlarda yaşamayı seç-mişlerdir. Elbette ki çadırlar; iklim şartlarına, göçebe hayatın yapısına uygun kullanımı yani kolay ve pratik kullanımı ya-nında çadır yapımı için gerekli olan malzemelerinde öyle zor

¹ Verbitskiy, V.I., *Altayskie İnarodtsi*, Moskva, 1893, s. 26 - 30.

² Umanskiy, A. P., o Poseleniyah "V yezjiy Teleutov v Tomskom i Kuznetskom Uyezdah v XVII - XVIII vekah", *Altay i Türko - Mongolskiy Mir*, Gorno Altaysk, 1995, s. 96 - 98.

bulunan cinsten olmayışının da etkisiyle çadıra olan talep artmaktadır.”³

“...Tuvalıların yerleşim yerleri olan “Aıllar”, kış aylarında iki ile beş barınaktan, yaz aylarında on beş civarında barınaktan oluşmaktadır. Batı Tuva’nın geleneksel barınağı keçeli çadırıdır. Bu çadır Moğol çadırı tipindedir. Doğu Tuva’da ise, “Çum” adı verilen, iskeleti ıık adı verilen ağaç çubuklardan oluşan çadır kullanımı yaygındır. Bu tip çadırlar yaz aylarında ağaç kabuklarından yapılan örtü ile kapatılır. Kış aylarında ise, Boğa derisiyle üzeri örtülmektedir. Bazı “Çumların” çatısı ise, yaz ve kış aylarında sadece ağaç kabuklarından hazırlana örtü ile kapatılmaktadır. Moğol tip çadırda olsun, Çum’da olsun, bütün Türk halklarının çadırlarında olduğu gibi “haremlık ve selamlık” bölümleri vardır.

Altay, Buryat ve Yakutlarında kullandıkları çok köşeli ve koni şekline sahip çatıları olan dış görünüşü itibariyle göçebelere keçeli çadırlarını anımsatan çadırları mevcuttur.”⁴

Göçebe kültüründe yaşam tarzına uygunluğu ve göçebelere sağlamış olduğu kolaylık Güney Sibirya Türklerinin de yaşamları için çadırı seçmelerini sağlayan en büyük etmendir. Güney Sibirya Türklerinin çadırları da kolay sökülüp takıla bilen özelliğe sahiptir. Çadırları kubbe şeklinde olup, iskeleti “kerege – Hana - Tirme” Söğüt ağacından yapılmaktadır. Keçe ile kaplanır, sağlam durması için tam ortasına sııklar “Bagana - Pahan” konur. Ocak, çadırın tam ortasındadır. Ateş, toprak tabanda yakılır. Güney Sibirya çadırlarının kapısı doğu yönüne bakar. Çadırın kapısı keçe ile örtülmektedir.

Sibirya çadırlarının en kapsamlısı, en güzeli ve en özeli diyebileceğimiz nitelikleri kendisinde barındıran Hakas Türklerinin çadırını verebiliriz.V.Y.Butanayev ayrıntılı şekil-

³ Budegeçi, T., “Hudojestvennoe Nasledie Tuvintsev”, Moskva, 1995, s. 71 – 72.

⁴ Bromleya, Y. B., İ Markova, G.İ., Etnografiya, Moskva, 1982, s. 296 – 297.

de izah etmiştir. V.Y. Butanayev'in kitabında Hakas çadırları konusunda yazılan kısmı değiştirmeden aynen aktarıyorum: "... Hakas çadırlarına geçmeden evvel Hakas halkını kısaca tanıyalım: Hakas köyleri "Aal" temel olarak akrabalar arasındaki birlemeden oluşmaktadır. Bunların toplam sayısı on üç ile on beş çadır arasındadır. Köyler genellikle köy ağasının, soyun veya köyün ileri gelenlerinden birinin ismiyle anılmaktadır. Ayrıca, büyük işler başarmış, topluma faydalı olmuş insanlarla, yerleşim yerinin coğrafi yapısına göre de adlandırılan köylerde vardır. Hakaslarda yapılan çiftçiliğin temelinde hayvancılık vardır. Bu duruma Hakas köylülerinin hayat ritminin ve karakterinin görünüşü olarak bakılabilir.

Hakas köylüleri Ekim ayından Nisan ayına kadar kışlakta yani Hakasça "Hıstag" ta kalırlar. Kışlaklar genelde nehir kenarları, ormanın, suyun, çayırlığın ve sürülmüş tarlaların bulunduğu yerler olmaktadır. Hakasların kış evlerine "Teergin" adı verilir. Bu evlerin çevresi duvarlarla kapatılmıştır. İçerisinde ise, çadır vardır. Teergin içerisine, ahır, ambar, sauna gibi diğer yapıları da alır. Nisan ayı geldiğinde yani stepler yeşerdiğinde baharlıklarına Hakasça "Çastag'a" yerleşirler. Çastaglar, steplerde veya dağların eteklerindedir. Çünkü buralarda otlar daha erken yeşerir. Ayrıca bol miktarda da kar suyu vardır. Eğer Çastag, tuzlu bir gölün yanında ise, o zaman köylüler su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yakın bir yere kuyu kazarlar. Bahar ayında hayvanları yavruладыğı için ilkbahar ayına Hakaslılar, "hayvan ağası" veya "hayvan başlangıcı" ismini vermişlerdir.

Hakaslıların kış ve ilkbahar mevsimlerinde yer değiştirme mesafesi on ile otuz kilometre arasındadır. Baharlıklarından yazlığa yani Çastaglarından "Çaylag'a" Mayıs ayı ortasında veya Haziran ayı başlarında göçerler. Çaylag'ın havası serin, sulu, ağaçlık ve sürülmüş ekili tarlalardan uzak yerler olmasına özen gösterilirdi. Çünkü ekili tarlaların otlarını sonbaharda biçerek kış ayında hayvanlarına verirlerdi. Hakaslar Eylül ayında güzlüklerine yani "Küsteg'e" göçmekte-

dirler. Güzlükler genellikle nehir kenarlarıdır. Yine sonbaharda, ekili tarlaların otları biçildiğinden dolayı tarlalara da hayvanlar götürülürdü.

XVII – XIX. Asırlarda Hakas barınağının esas türü “İb” tir. Hakasçada “İb” sözü tek çadır manasında kullanılmayıp, daha geniş anlam olarak ev ve barınak anlamlarını da bildirir.

Hakasların geleneksel barınağı olan çadır; taşınabilir, silindirik şeklindeki “Tirmelig İb” tir. Bu çadır kafesli tipten bir çadırdır. Hareketli – oynak kafeslerden oluşan duvarı “Tirme - Hana”, kapı çerçevesiyle uzun çubukları (Uh) “Kafes – Duvar – Tirme veya Hana ile Kapı Çerçevesini Duman Açıklığına bağlayan Çubuklardır.” ve birde kubbesi vardır. Uhlar, kafes şeklindeki duvara, bir ucuyla tutturulmuştur. En tepede duman için açıklık bırakılmıştır. Bu açıklığa “Haraaçı” adı verilir. Tirme veya Hana adı verilen bu çadırların kafesi “Sı” adı verilen ağaç levhalardan yapılır. Bu bahsettiğimiz ağaç levhalar önce çapraz şekilde kendi aralarında birleştirilir. İşlenmemiş ham deriden yapılan kayışlarla kafesi oluşturan ağaç parçaları delikler vasıtasıyla bir birine bağlanır. Çadırın “duvarı – hana” kafesinde yirmi ile otuz arasında “Sı” ağaç levha vardır. Bu levhaların uzunluğu iki yüz, iki yüz elli santimetredir. Bunlar eşit şekilde bir birlerine çaprazlamasına yerleştirilir.

Çadırı kurma esnasında kafesi oluşturan ağaçlar birleştiğinde silindirik şeklini hatırlatır. Kafesin sağlam durması için iç tarafından kafesin dibine kazıklar çakılır. Kafes duvarın yüksekliği, yüz otuz ile yüz elli santimetre arasında değişir. Normal bir çadır altı tirmeden “Altı kanattan” oluşur. Çadırın bacasına Hakasça “Haraaçı” veya “Tünük” denir. Tirmelig İb’in bacası iki yarım dairenin birleşmesidir. Bu dairenin çapı yüz elli ile iki yüz santimetredir. Bu çembere artı şeklinde üç er tane ağaç yerleştirilmektedir.

Bu ağaçlar dışarıya dönük ve köprü biçiminde olur. Hakasçada bu ağaçlara “Pügürt” adı verilir. Bu şekildeki kubbeğe ise “Orçih Patig İb” adı verilir. Düz ağaçlardan oluşturu-

ruhan kubbeye ise, "Alaçık Pastığı İb" denir. Çadırın kubbesinin etrafı, bir ucu kafese tutturulan ve uzunluğu iki yüz yirmi ile üç yüz santimetre arasında değişen uzun çubuk "Uh" larla çevrilidir. Uhların aşağı ucu "Uhtın İlbige" adı verilen kurdelelerle kafese "Tirme veya Hana" bağlanır. Uhların yukarı ucu, bacanın "Haraacı" etrafına geçirilir. Kubbenin daha sağlam durması içinde bacanın etrafı dört tane direk "Pahan" desteklenir. Bu direğin uzunluğu iki yüz elli ile üç yüz santimetre arasındadır.

Tirmelig İb adı verilen Hakas çadırları yaz aylarında ağaç kabuklarından hazırlanan örtü ile kış aylarında ise keçeyle örtülmektedir. Ayrıca yine kış aylarında keçe ile kaplanan çadırlarının ıslanmaması için keçenin üzerini de ağaç kabuklarıyla kapatırlar. Hakasçada keçeli örtüye "Sabah" adı verilir. Duvarın örtüsüne "Azah" denir. Çadırın duman çıkışı "Haraacı" veya "Tünük" kötü hava koşullarında "Tunçuh veya Tunguş" adı verilen keçe ile örtünür. Bu örtü, "Pügürt" adı verilen ağaçların üzerine konur. Çadırın ağaçtan yapılma "Kiisizik" adı verilen kapısı vardır. Kapı, keçe ile örtülür. Kapının kilitleri yoktur. Sadece ağaçtan yapılma sürgüleri vardır. Çadırın keçe örtüleri "Hurçag" adı verilen altı tane halatla bağlanırdı. Halatların ucu, ağaç kafesi sağlamlaştırmak için çakılan kazıklara geçirilirdi. Yaz ayı geldiğinde Tirmelig İb, ağaç kabuklarıyla örtülür buna Hakasçada "Tös" denir. Ağaç kabuklarının iç tarafı yani beyaz tarafı dışarıya bakar. Çadır için kabuklar Haziran ayında hazırlanır. Bu sebeple Hakaslar Haziran ayına "Tös" ayı veya kabuk hazırlama ayı derler. Hakaslar kesilmiş ağaç kabuklarını "Bu kesilen ağaç Akağaç olarak ifade edilmektedir." rulo şeklinde sarıp, büyük kazanlarda kaynattıkları suyun içerisine atarlar. Kabuklar, kazandaki sıcak suya atılmasından sonra kazanın ağzını keçe ile örterler ve kabukların yumuşamasını, esnekleşmesini beklerler. Bu işlem birkaç saat devam eder. Vaktin dolmasıyla birlikte, kabukları kazandan çıkarıp, at'ın kılından hazırlanan iplerle, kabukları şerit gibi dikerler. Şerit'in eni elli santimetre, uzunluğu ise kafesin (duvar) yüksekliğine göre olmaktadır. Kabuk örtünün kenarları iki kat

kabukla hazırlanır. Hakasçada buna "Köbee" denir. Duman açıklığını kapatmada da kabuk örtülerden yararlanılır. Bu örtüye Hakasçada "Tunçuh" denir.

Hakaslar da Tirmelig İb'ten başka sabit, silindir şeklindeki "Çarça" adı verilen çadırları da kullanılır. Onun duvarları açılır kapanır hareketli kafeslerden olmayıp, dik ve çember şeklinde çakılı kazıklardan oluşmaktadır. Bu kazıklara Hakasça "Özek", boylamasına çakılan kazıklara ise "Sı" denir. Kafesi ören Sı'ların arası on ile on beş santimetredir. Çember şeklindeki kafesin ağaçları "Sı" yukarıya doğru eğilerek kubbeye birleştirilir. Ayrıca Sı'ları desteklemek için kubbeye dayandırılan (Bu ağaçlar çapraz şekilde yerleştirilir) toprağa gömülerek sağlamlaştırılan direkler vardır ki Hakasçada onlara "Suran" denilir. Kubbenin merkezinde açıklık "Tünük" bulunur. Kapıdan karşı tarafa içeriden geçerek enlemesine tutturulmuş olan Çam ağacından yapılmış sınık "Hurtuz" koyulur. Bu sığın iki ucu enlemindeki direklere bağlanır. Enlemesine koyulan bu sığın amacı: Gıda ve giysileri kurutmaktır.

XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Altay ve Sayan halklarının arasında (Hakas, Altay, Buryat) sabit ağaç çadırlarının kullanımı yaygınlaştı. Bu çadırlara "Ağaç İb" veya "Tadar İb" adı verildi. Altı, sekiz ve on kanatlı (köşeli) olanlarının halk arasında kullanımı oldukça yaygın hale geldi. Hakas zenginlerinin çadırları ise genelde on iki veya on dört kanatlıydı. Bu tip çadırların hazırlanışı şu şekildedir: İlk yapılan işlem sekiz ile on arası kütüğü çember şekilde yontarak çadırların duvarları "Hana veya Tola" kurulur. Bu kütükler, çadırın köşelerini oluşturur.

Kütükler toprağa - yere çakılarak yerleştirilir. Bazen yukarıda anlatılan biçimlerde hazırlanan ve köşeleri oluşturan bu kütükler, özel hazırlanmış direklerin oyuklarına konur. Kütükler yosunla "Torbas" kapatılır. Çadırın ağaç kapısı "İzik" tek kanatlı yapılıdır. Çadırın ortalama yüksekliği üç buçuk metre, çapı altı ile sekiz metredir. Elbiseleri ve gıda maddelerini kurutmak için kapıdan batı tarafa doğru iki tane pa-

ralet sırık "Hurtuz veya Arthı" çekilmiştir. Bu sııkların uçları çadır duvarının üzerine yerleştirilir. Bu ağaç çadırlarda iki tip çatı "Hır" olur.

Bunlardan birincisi; keçeli çadırın "Tirmelig İb" kubbesinin iskeletini andırır. Duman çıkışı görevini üstlenen masif ağaç çember "Haraaşı" çadırın her köşesinden gelen çatı kırışlerinin üzerine tutturulur. Çadırın üzeri ise bu işlemden sonra paçavralarla "Çardı" kapatılır. Duman çıkışı için bırakılan açıklığın kenarlarına şiddetli rüzgârlarda yuvarlak dilimlenmiş ağaçlar konur.

Çatının ikinci tip konstrüksiyonunda piramit şeklinde koyulan "Hıymıdı" adı verilen kalaslarla yukarıya doğru çadır yükseltilir. Ortada duman açıklığı bırakılır. Çatının kubbesi ilk olarak Akağacı kabukları ile örtülür. Bu kabuk örtünün üzerine Melez ağacı kabukları "Hahpoz" konur. Örtülen kabukların sağlam durması için üzerlerine yatay şekilde ağaçlar konulmaktadır. Bu tipteki çadırlara Hakaslar "At İb" adını vermişlerdir.

Bu tip çadırı kurma işlemine kafesten başlanır. İlk olarak toprağa gömülen dört direkte "pahan" oyuklar açılır. Bu oyuklara yatay şekilde kütüler yerleştirilir. Kafes bu şekilde ortaya çıkar. Çadırın duvarı eğik olarak konulmuş Sedir ağacından yapılır. Bu ağaçlar doğrudan çerçeveyeyle birleştirilir. Çadırın çatısı ise, ağaç çadırın ikinci tip konstrüksiyonuna benzer. Çatı çapraz şekilde toprağa gömülmüş olan direk "Suran" ile desteklenir. "Suran" duman çıkışı için ayrılmış bölümün çerçevesine dayanır.

Bu çadırın eni beş ile altı metre, uzunluğu ise iki buçuk metredir. At İb'in duvarı ve çatısı Melez ağacı kabuğu ile örtülür. At İb, Altay Sayan halklarının en eski çadırlarının biridir. Bu çadıra At İb denme nedeni ise: Dört direk üzerinde duruş olarak atı anımsatması dolayısıyla verilmiştir. Yakut Türklerinde de bu tip çadırlar kullanılmıştır. Yakutçada bu çadıra verilen isim "At Balagan" dır.

Hakas'ta 1840 yılında yapılan araştırmalara göre üç bin yetmiş üç keçe çadır ve sekiz yüz doksan adet ağaç çadırın

varlığı tespit edilmiştir. XIX yüz yılın sonunda keçeli ve kabuklu çadırlar hiç kalmamış sadece dört bin kırk yedi adet ağaç çadır belirlenmiştir.

1909 – 1910 yılları arasında ağaç çadırlara Hakas'ta altı bin on sekize yükselmiştir. Bu artışın sebebi, hali vakti yerinde olan bir Hakas ailesinde ailenin reisi eşiyle beraber bir çadırdır, kızları ayrı bir çadırdır, evlenmiş oğulları da başka bir çadırdır yaşamalarıdır.”⁵

⁵ Butanaev, V.Y., Traditsionnaya Kultura i Bit Hakasov, Abakan, 1996, s. 47 – 57.

The first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

the first of these is the fact that the
the first of these is the fact that the

ALTAY BÖLGESİ ŞAMANLARI HAKKINDA MATERYALLER

(Materialı Po Şamanstvu u Altaytsev (Altay Bölgesi Şamanları Hakkında
Materyaller) Gorno Altaysk, "Ak- Çeçek". 1924.

A. V. Anohin

Şamanların Âyinlerde Söylemiş Oldukları Sözlerden Örnekler

İlk Olarak Ateş'e söylenen sözler:

Üç köşeli taş ocak.
Sıcak yanan kırmızı ateşim.
Taş ocak sendelemez,
ebedi durur mu?
Koyulan odun ısıtır mı?
Yakılan odun kıvılcım atar mı?
Evlat veren soy kalır mı?
Bizleri sefalet içinde bırakmaz mı?
Yırtılan şey yerine gelir mi?
Ajas Kaan'ın payı,
Ay ve Güneşin parçası,
Merhametli ve lütuflu olur mu?

Aarakı (İçki) Getirilip Sunağın yanında yapılan İbadet

Seneye bize merhamet edilir mi?
 Bu sene bize huzur verilir mi?
 Artık yeşil ot'a eskisi gibi basar mıyız?
 Bu sene Guguk kuşu,
 eskisi gibi öter mi?
 Ak yatağı atlayıp geçe bilir miyiz?

Çadırdan çıkılıp Kurbanlık Hayvanın yanında söylenenler sözler

Kurban edilmek için getirilmiş hayvana,
 Tunç eğer koyulur mu?
 Gümüş gem dizgin takılır mı?
 Ok Purui bana altın şehirle birleşir mi?
 Ak saraya teslim edilir mi?
 Ak kazığa sarılır mı?
 Kesilmemesi için çaresi var mı?
 Tanrı bize nasip eder mi?
 Op Kurui!
 Bizden giden hayvanımıza ihsan eder mi?
 Op Krui!
 Gövdemizde ki başımıza yine baş ekler mi?
 Dar durak genişler mi?
 Büyük deri tulum bitmez duruma gelir mi?
 Op Kurui!
 Bize başkasının acısını çektirmez mi?
 İhtiyarlayana kadar yaşaya bilir miyiz?
 Tanrımız, Op Krui!

Çadırdan Kurbanlık Hayvanı Çıkarırken

Mukaddes büyük Altay'a teslim olsun.
 Yargı yerine biriksin.
 Bir yargıyı çözer mi?

Bir merhamet verir mi?
Her sorunda konuşup,
büyük Altay'a teslim olsun!

Tanrıya Kurbanlık Hayvanın Gönderilmesi

Onların canları ve şekilleri ulaşsın?
Bu, tanrıya bu suyla gönderilsin.
Yargılama yerinden altın kararı geri alır.
Ve alevli ateşe eklenir.
Seneye bize merhametli olunur mu?
Bu yıla huzur verir mi?
Bu seneye taze otlarla başlar mıyız?
Bir yıl daha eskisi gibi yaşamamıza izin verilir mi?
Altı yıkıntıdan yükseliverdin.
Çadırın üç sığından ayrıldın.
Kızgın ateşten uçtun.
Ak kurbanın, altın ant.
Ayas Han'a verilir kurbanlığa.
Her sürgekte sözünü tutuyor.

Fincanın Atılması

Atılan ağaç fincan'ın dibi yere düşerse Ayas Han'ın.
Atılan ağaç fincan doğru düşerse o zaman
Küngürtçüye ait olacaktır.
Op Kurui!

Sunağın Yanında Hayvanın Boğulması:

Gök gürültücüsü, ateşçi, yıldırımcı.
Tunç eğer koyuldu mu?
Gümüş gem dizgin takıldı mı?
Altın ahıra hayvan girdi mi?
Ak sığa bağlandı mı?
Gürleyen Kün Ayas.

Bizim payımız bitmez olur mu?
Kararların bozulması mümkün mü?
Göbek kirlenmeye bilir mi?
Gözler yaşlanmaya bilir mi?
Yukarıda bulunan tanrımız nasıl?
Ona yalvıyoruz.

Yemek verdiğimiz çocuklara kut verilir mi? (kut sözü bir çok yerde çocuk anlamında kullanılıyor. E.A)

Bir Diğer Dua

Baş yaratmada yordakçı.
Az kafayı kesen.
Verilen az kanlı yerneğe rıza gösteren.
Az kazanana pay veren.
Yediklerimize merhamet veren.
Gelecek yazda başımız lütuflandırılır mı?
Yargı yerine ulaşmak istiyoruz.
Gök gürültücüsü, ateşçi, yıldırımcı dedik biz
Yüreğimiz korkuyla çarpıyor.
Etili yüreğimiz yolunuyor.
Tıkırtı olduğunda,
yerimizde titreriz.
Ondan sonra yargılama yeri.
Kara ormanları yıkıyor.
Kaşık ve küreğe benzetir.
Sağlam taşları kırıyor.
Çakmak taşlarının boyutlarına kadar,
Ay ve Güneşin yerlerini değiştiriyor.
Ak bulutları uçurup yerini değiştiriyor diyoruz biz.
Tıkırtı olduğunda yer ve deniz sarsılıyor.
Göbekliyi yaratan tanrımız.
Biz kirpikli olmaya biçilmişiz.
Karga sesimizle bağırduğumuzda,
niyetimiz tanrıya ulaşmaz.

Tay gibi kişnediğimizde,
 duruma göre duyulmaz.
 Göbek etini yaratan.¹
 Kirpik yarattın bize.
 Böyle bizim durumumuz.
 Atalarımızın inancı.
 Ondan beri bizde inanıyoruz.

Yerlik için yapılan İbadet

Tanrı kafamızda ki saçlarımızı değişik şekillerde yarattı.
 Kafamızı da Yerlik aldı.
 Bu atı Yerlik'e kurban ediyoruz.
 Biz bu genişliğin,
 ve bize verilen farklı farklı eşyaların bedelini ödüyoruz.
 Yumuşak yastığıyla bu atı sana hediye ediyoruz.
 Bu kurban sana ulaşsın.
 Bizim bu ricalarımızı Yerlik kabul etsin
 ve başımıza selamet versin.
 Biz yedi atamızla seni övmüştük.
 Yerlik biz senden hayır istedik ve sana dua ettik.
 İnsanlar kabalaştığında,
 Yerlik sinirleniyor.
 Bundan dolayı da bizimde başımıza
 uğursuzluklar geliyor.
 Eğer kurban sana ulaşırsa,
 bizim başımız selamet bulur.
 Sen ulu Yerliksin ve habercilere sahipsin.

¹ Kadınlar, annelerle birlikte ki çocuğun arasındaki madde alışverişini sağlayan "Eş, son" adı verilen deri kısmı alarak kuruturlar ve torbanın içine koyup ağzını da kapatarak kuşaklarına bağlarlar.

Ruhlar ve Tanrılar Hakkında

Altaylı Şamanistlerin düşüncelerine göre ruhlar üç tabakada yaşıyorlarmış bunlar: Yerin altı, yerin üstü ve gök. Yeraltı ruhları – körmös, gök ruhları – kудay, yerüstü ruhları – jer-su (yer-su) veya Altay'dır.

Altayların kendileri ruhları iki kategoriye ayırıyorlar: 1) tös (başlangıç, temel), yani eskiden var olan ilk ruhlar; 2) ca-cep-neme (yaratılan birşey) veya sadece neme (birşey). Başka da temiz (arü) veya temiz olmayan ruhlar da var. Buna uygun olarak ruhları şöyle sıralandırabiliriz: 1) aru tös; 2) kara tös; 3) aru neme; 4) kara neme.

Bu körmös'ler aslında ölen erkek ve kadın şamanların ruhlarıdır. Onlar iki kategoriye ayrılırlar: 1) ozoqı taydalar (tay+ada) – anne tarafındaki atalar; kan adalar (kan ataları) – baba tarafındaki atalar.

Tös Ruhları Hakkında

a) Kara tös (veya kara körmös). Bu kategori içine Altaylıların inancındaki en büyük ve en önemli yeri alan Yerlik girmektedir.

1) Yerlik¹ – kara tös, sevilmeyen kara başlangıç.

Altaylılar Yerlik adını en kötü belalarla karşılaşıyorlar. Çünkü, Yerlik insanlara ve diğer canlılara (kızamık, tifo vs. gibi) salgın hastalıkları sadece onlardan kurban alabilmek maksadıyla bulaştırırdı.

Eğer insanlar onun isteklerini karşılamazsa Yerlik, onları öldürürdü. İnsan öldükten sonra Yerlik onun canını kendisine alır (ölöttön tın alqan), yer altı dünyasına götürür (altınqı orön), orada onu yargılar ve kendine hizmetçi (Yerlik pi-diğ elçizi – Yerlik-başkanın hizmetçisi veya elçisi) eder. Bazen, Yerlik bu canı yere yani insanların yaşadığı dünyaya, insanlara kötülük yapması için gönderir.

İnsanlara karşı olan bu davranış ve tutumlarından dolayı Altaylıların düşüncelerinde Yerlik kötü bir varlıktır.

İnsanlar özellikle hastalandıkları vakit Yerlik'e karşı müthiş bir korku hissederek. Onun adını söylemeye korkarlar, Yerlik için sadece kara nāmā (kara birşey) demektedirler. Aynı zamanda Yerlik'i cüretkar, utanmaz, (kāl Ärlık) inatçı, uyuşuk olmayan (pos Ärlık) şeklinde adlandırdıkları da olmaktadır. İnsan ona ne kadar bağımlı olsa bile onu aldatmayı, ona karşı düşmanca hareket etmeyi doğru göre biliyor. İnsanlar kurban sunmayla ondan refahı, onun teveccühünü kazanmaya çalışıyor. Fakat Yerlik için kurban sunarlarken, kurbanı alay ederek ona gönderiyorlar.

Pu parılqım slärgä tabışsın	Benim bu parılqı'm (kurbanım) size olsun
Pacım äzän catsın	Başım sağolsun
Kaca körüp alkatpaqar	Arkamı dönerek sizi övmeye beni mecbur etme
Üç cılqa amır catsam	Eğer üç yıl huzurlu yaşarsam
paza parılqıqar paza ä cätsin	O zamana kadar bu kurbanlarınız ona ulaşmasın.
Çakşı kamnıq küçün alattan ädägär	Siz iyi şamanların - kamların da gücünü tüketiyorsunuz

¹ Yerlik han'dan çıkmış bir isim, (er, cesur han anlamında). Uygur Buddhist heykellerinde bu adla Yama adlandırıyor, anlamı yeraltı dünyasının hâkimidir.

Böyle saygısız ifadelerden başka Yerlik'e karşı horluğun daha beterlerini bilerek yapıyorlar. Hatta Yerlik'e kurbanlık için zayıf ve hasta hayvanları da getiriyorlar. Başka töslere (ruhlara) yaptığı gibi ona sunulan hayvanın derisini sırtta bırakmıyorlar, kendisiyle beraber götürüyorlar. Kurbanlık hayvanın parçalarının asıldığı sunağın yapı malzemeleri olan; sııklar, kolyeler ve ağaçların en düşük kalitelisi, yamuk ve eskileri seçilirdi. Yerlik'in hırsını hafifletmek için ise, kurban sunaklarını yabani gül fidelerinin hemen yanına yaparlar. Çünkü, Yerlik, yabani gül fidelerinden korkuyor. Yine Altay halkı Yerlik için kurban sunaklarını, ail – köy'den daha uzak yerlere hatta çöp atılan harabe bölgelere yerleştirdikleri de olurdu.

Togonoktuq tölüzi pirigip
Togus söktü murdı

Yabangülünün fidesine takılır
Dokuz kemikli (hayvanın başı ve ayakları) bez

Şamanlar kendi çağrılarında Yerlik'e Kayrakan diyorlar. Yerlik'in insanlarla ilişkisi, insanlara yönelik davranışları bazılarının çevirdikleri gibi "rahimli kral" değil², keskin³ kraldır. Yani her zaman acı ve hatta ölüm vermeye hazır olan kraldır. Bundan dolayı Altaylılar insan canını "iplikli", sağlam olmayan (uçuk tındı bıçıp salqan – ipli canı yarattı) şeklinde yorumluyor. Duaların çoğunda Yerlik'i baba (Ärlık-ada) ve insan canının yaratıcısı (özör tındı bıçışkan – hayat için canı biçen) diyorlar.

Şaman çağrılarında Yerlik'in dış görüntüsü de tasvir edilmektedir. Yerlik: Atletik yapılı, ihtiyar kişi olarak anlatılmaktadır. Göz ve kaşları ise, kurum gibi simsiyah'tır. Sakalları ikiye ayrılmış ve dizlerine kadar uzamıştır. Bıyıklarını kulaklarının arkasına atmıştır. Yerlik'in dişleri köpeklerinki-ne benzemektedir. Çeneleri ise deri işleyen alet şeklindedir. Yerlik'in boynuzları ağaç köküne benzer, saçları kıvrıkcık

² Kayrakan (kayran – rahimli + kan?) – koruyucu melek. V. V. Radlov. Türk lehçeleri sözlüğü...

³ keskin – yani, "cana karşı acımasız" göre Yerlik hayatın ipini keser.

(cälbir çaçtı pos Ąrlık –) ve saçları dağınıktır. Aynı zamanda çok inatçı olduğu şeklinde bilgi vardır.

Yerlik yeraltı dünyasında yaşıyormuş (altıncı orön – alttaki yer, veya alıs cār – uzak yer). Diğer bir takım verilere göreyse Yerlik, kara çamurdan yapılan sarayda yaşamaktadır. Onun sarayı; insanların göz yaşlarının aktığı, dokuz ırmağın sularının kuyulduğu Toybodım⁴ nehri yanında “Abra ve Cutpa” gibi mahlukları olan Bay-Tānis denizi yanında kurulmuştur.

Toybodım’a at kılından yapılan köprü geçirilmiştir. Yerlik’in krallığı ölen insanların canlarından (ruh) oluşur (kan-çanuq pacın alqan, kamık pacın cunatkan – çok başı alan, bütün başları toplayan). Eğer bir kimse Yerlik’in krallığından kaçmayı düşünüp kıl köprüye bastığı anda köprü kopar ve nehre düşer. Nehir onu yine Yerlik’in krallığına götürür.

Toybodım deryası kıyısında Cutpalar denilen su canavarları yaşamaktadır. onların renkleri yeşil, göğüsleri soluk, çenesi büyük bir kayığa benzer. Cutpalar, Yerlik’in sarayını korumakla görevlidirler.

Yerlik’e doğru bir yol var ama Yerlik’e ulaşmak hiçte kolay değildir. Önce pudak adlı büyük engellerden geçilmesi gerekmektedir. Bu yoldan yürüyebilenler ve pudak adı verilen engellerden sadece şamanlar âyin - kamlama sürecinde geçebilmektedir. Bundan ziyade, bu kişiler Yerlik’in sarayına (örgö) girerek onunla sohbette de bulunabilmektedirler.

Yerlik, küreği olmayan siyah kayıkta, siyah rahvan attı veya tüysüz boğada gezer.

Yerlik, kırmızı kanlı yemekleriyle karnını doyurur. Akciğer kanını içer. Yerlik’in akşam yemeği vakti, güneşin batışı olan tan vaktidir. Yerlik, kırmızı kızılığın her yanı kapladığı anlarda yemeğini yemektedir.

Şamanist halk Yerlik’in suratının şeklini yapmaktan kaçınmaktadır. Yerlik büyük kara tös (kara cān tös) sayılır.

⁴ Toybodım - doymadım

Yerlik'in Oğulları (Ärliktin uldarı) Kara Tös

Bazı rivayetlere göre, Yerlik'in yedi oğlu varmış, başkasına göre dokuz. Demir başlı kara oğullar (tämür paştı kara uldar). Şamanist halk onların her birini farklı isimlerle çağır-maktadır.

Adların birinci versiyonu:

1. Taş piläktü Pay-Máttır (Taş Bilekli Bay-Bahadır)
2. Karaş. (Karaş)
3. Cäs piläktü Käräy Kár (Bakır Bilekli Kerey-Han)
4. Uçar-Kán. (Uçar Han)
5. Cabaş-Kán (Cabaş Han)
6. Kömür-Kán. (Kömür Han)
7. Şädäy-Kán. (Şedey Han)

Başka versiyonu:

1. Ärliktiq cılandu Karaş
Katu sindu Kán-Käraş
Pik sindu Pi-Karaş	Yerlik'in-yılanlı Karaş'ı
Katı iskeletli Han-Karaş
Yüksek endamlı Pi-Karaş
2. Taş piläktü Pay-Máttır (Taş Bilekli Bay-Bahadır)	
3. Cätti odulu
Cäs piläktü Käräy-Kán
Şınay Kán tözi	Yedi çadırlı olan
Bakır Bilekli Kerey-Han
Şingay-Hanın Tösü
4. Kölöktun kök sacu.
Kömür-Kánın kök tomon.	Gömleğin her bir dikişinde
Kemir Han'ın mavi eteği
5. Paspas pazar Pağış-pökö.	Gider – gitmez Pağış-pökö
(pehlivan)
Külär tartkı, cär tartkı.
Külär çapkı, cär çapkı
Paspak cudar Pağış-pi	Dökme demir kenet, yer kenet
Dökme demir kapan, yer kapan
Değirmen taşlarını yutan
Pağış-biy
6. Aburalu köl-cacık
Aqdanışkan Şınay-Kán	Aburah ⁵ taşkınlı göl
Dalgalandırıcı Şingay-Han

⁵ Abura – Mitolojik hayvan

Padış-Käräy	Padış-Kerey
Kyqı çok kır kämä	Küreksiz kayık
Kanadı çok kuva sal	Kanatsız soluk beden
Padış-Käräy	Padış-Kerey
7. Ayqır caldu Pi-Cabaş	Aygır yeleli Pi-Yabaş
8. Kattu sindu Kân	Sert endamlı Temir-Han
Tulku sindu tulundu	Yuvarlak saç örgülü
9. Tuduş tämır carındu	Bütün demir kürekli
Adam Ärlık ayrılqan	Babam Yerlikten ayrılan
Kızarar kanı çok	Kızaracak kanı yok
Kayılattan tını çok	Eğilen (ölen) canı yok

Yerlik'in oğulları onun elçileri sayılır (Ärlık pidin älçizi). Fakat burada elçi sözü aynı zamanda yönetici anlamındadır. Çünkü onlar, Yerlik'in yeraltında (altıqnı orön) ve yerde (pu cärdä) yaşayan ruhlar krallığını yönetmektedir. Onların yerdeki yönetimi daha çok kötü ruhlar (caman körmöster veya cärdiq nämä) içindir.

Altaylıların inançlarına göre kötü ruhlar bütün dünyaya dağılmış durumdadır. Şaman dualarından da anlaşılacağı üzere kötü ruhlar kişilik özellikleri dış görünüşüne göre ayrılmaktadır. Örneğin; obur (cäk) veya ölü ruhları, ağır hastalık ruhları (kär veya albıs) ve önceki atalar (ada ökö) olarak ayırırlar. En sonuncusu şöyle listelenir:

Közu çok – sokkorlor	Gözsüz – körler
Päli çok – pärtiktär	Sırtı yok – çıkık
Canmacı çok – sınıktar	Uyluğu yok kırık
Päl sögi pärtikär	Sırt kemikleri çıkık
Kabırqazı kayışkaktar	Kaburga kemikleri eğik
Ücä sögi oyışkaktar	Oynak kemikleri içe eğilen

Altaylıların anlattıklarına göre; kötü ruhların kendileri arasında da çekişme, kavga ve hatta savaşlarda yaşanmakta. Kötü ruhları genelde açgözlü ve obur olmaktadır. Altaylılar, insan hastalandığında "kötü ruhun onu yediğini" düşünürler ve (körmös cäp-cat) derler. O, öldüğünde ise "kötü ruh

onu yedi" (körmös cägän) derler. Adamın bedenindeki yarayı kötü ruhun ısırması (körmöstün tiştägäni) şeklinde algı-larlar. Kötü ruhlar sadece insan'a zarar vermiyor. Kötü ruh-lar aynı zamanda aç gözlükleriyle Yerlik için de zararlıdır. Çünkü kötü ruhlar, insanları yiyerek Yerlik'in payını da ye-miş olmaktadır.

Kötü ruhlar – ölen adamların canlarıdır. Onlar soylara (sök) ayrılırlar. Onlar dünyadaki yaşamları sırasında hangi soy'a bağlılarsa öldükten sonrada kendi soylarının bulundu-ğu ail- köylerin yakınında sürü yaşamaktadırlar. Fakat aç-gözlü olmaları sonucunda onlar kendi ail-köylerini bırakıp başkalarının ail-köylerine giderler. Kurnaz ve sırnaşık olan kötü ruhlar ail-köylere kapı ve deliklerden geçerek insanı ye-mek yani öldürmek için saldırırlar.

Kötü ruhlar arasında düzeni sağlamak ve insanları onla-ra bağımlı olmasından korumak için Yerlik yere yani insan-ların yaşadığı orta dünyaya kendi oğullarını gönderir. Yer-lik'in oğulları sert koruma görevlileri (katu kucak) olup ail-köylerin kapılarını, bütün kötülüklerin (äciginä katu caman kälzä, kucaktap cat) girmesinden korurlar. Bundan dolayı Şa-manizm'e inanan halk, Yerlik'in oğullarına "kapı zırhı" (äciktin' kucağı) demektedir.

Kapıları kötü ruhlardan koruyan bahadır-oğullar kapı-ların önlerinde (äki cäqı) durup, kapı eşiklerinin yanında (pozoqo) gezerler veya ail – köyün önündeki alana (körän-tik) çıkarlar. Kötü ruhun varlığını gördüklerinde onları ya-kalayıp, cezalandırmak için yeraltı cehennemi (cär tâmunın' uzi) sayılan sönmeden yanan ocağa (tört kulaktu köläz ka-zan) atarlar.

Her bir soyda ail – köyün kapısının bekçisi olarak sayı-lan ve halkın saygı gösterdiği Yerlik'in bir veya iki oğlu var-dır. Yerlik'in oğullarından kapı korumaları şeklinde şunlar anılır: Karaş, Kerey-Han, Temir-Han, Padiş-biy, Pay-Mattır.

İnsanlar, Yerlik oğullarına büyük saygı duyarlar, ama onların kudret ve öfkesinden de korkarlar.

Bazı şamanların âyin sırasında ki tasvirlerinden anlaşıldığına göre, Yerlik'in oğulları Yerlik için düzenlenen âyin sırasında şamanı (erkek veya bayan) yönetmekte, yardımcı olmakta ve onlara yeraltı dünyasında refakat etmektedir. Yine bununla birlikte şamanla, Yerlik arasındaki konuşmada da aracılık yapmaktadırlar.

Şamanlara göre; Yerlik'in oğulları insanlar için "kara tös"tür. Her bir soy'un (sök'ün) kendi özel tös'ü vardır. Her bir soy kendi tös'üne saygı gösterir ve diğer soy'un tös'üne ilgisiz kalır. Tös'lere yapılan kültürel ayinlerden Yerlik'e yapılan kültürel ayinlerin farkı sadece söylenen bazı dualardadır. Yerlik'in oğullarına da Yerlik'e verilen hayvanların aynı özelliklerine sahip hayvanları kurban ederler. Yerlik'in oğullarının yeraltı dünyasındaki rolünü tam olarak kavramak mümkün olmamıştır.

Altaylılar Yerlik'in faaliyetlerini Rus yönetiminin faaliyetlerine benzetiyorlar ve Ruslar için "kamp polisleri" (oşkoşlo stanoboy pristap) diyorlardı.

Yerlik'in oğullarından birinin adı Taş piläktü Pay-Mât'tır. Pay Mat'ın dokuz kızı vardır.

Mâtırdın' toqus kızı
Cältär kara çaçtular
Cältäk kara püdülü
Toqus tünay karalar.

Bahadırın dokuz kızı
Siyah dalgalanan saçları var
Dalgalı, doğuştan siyah
Dokuzu da aynı kara

Bahadır'ın kızları da ail- köylerin kapı bekçileri sayılır. Şaman dualarında onlar, siyah yılanlarla (kara cılan kıstanı) tasvir edilmektedir.

Şamanist halk, Yerlik'in bütün oğullarından sadece Karaş'ın suratını yapmaktadır. Surat (çalû), bir kara bez parçası (kara pös) ve dokuz kurdeleden müteşekkildir. Ail- köy içinde kapıdan sol tarafta bir sırtta asılı durur.

Yerlik'in Kızları (Ärliktiñ kıstarı)

Bir rivayete göre; Yerlik'in sadece iki kızı varmış. Birincisinin adı – Sekiz gözlü -Kıştey-ana (Sägis köstü Kıştäy änä), ikincisi – Nazlı Sultan'dır. (Ärkä Solton)

Bir başka rivayete göre; Yerlik'in dokuz kızı varmış. (Ärlik pidiñ toqus kızı) Onların hepsi yeraltı dünyasında yaşamaktadır.

Yerlik'in kızlarının özel işleri yoktur. Zamanlarını oyun ve eğelencelerle geçirirler. Şaman âyin sırasında yer altı dünyasına indiğinde Yerlik'in kızlarının yanından geçerken, onlar şamanı kendi yatağına çağırıp bütün kurbanların kendilerine ait olması gerektiğine şamanı inandırmaya çalışırlar. Eğer şaman, Yerlik'in kızlarının anlattıklarına ve cilvelerine kanarsa Yerlik ve başka tösler tarafından ölümle cezalandırılır.

Şaman ayinlerinde Yerlik'in kızlarının dış görünüşleri ayrıntılı şekilde tasvir ediliyor:

Tomuqu çok tolqoştör	Dizkapakları olamayan – eğrilen
Şalbarı çok şaltandar	Pantolonsuz – çıplak kıçlılar
Cälim kara kaptülär	Yüzleri zamk gibi simsiyah
Cältäk kara çaçtûlar	Kıvırcık siyah saçlılar
Päş orolqon tulundû	Beş defa kıvrılan örgülü
Ucadı çok, kaçan	Utanmaz alaycı
Cäp carık poloktû	Yer yarığı gibi ağızları var
Cäp macälik ämçäktû	Tepeler gibi göğüsleri var
Ködöndörü taçnan'dacıp	Kıçlarını oynatarak
Ämçäktäri pälçän'däcip	Göğüslerini sallayarak
Ärlik toqus tûn'ây kara kıs	Yerlik'in dokuzu da bir birinin aynı kızları

Aru Tös – Temiz Tösler

1) Gök ruhları.

Şaman yazılarına göre gök ruhları şunlardır: Tanrı Ülgen, onun oğulları, onun kızları ve hizmetteki ruhlar bunlar sırasıyla: Cacık, Suyla, Karlık, Utkucu'dur.

A) Ülgen – İyi ve merhametli bir varlıktır. O, ay ile güneşin arkasında, gök ve yıldızlarından daha yükseklerde yaşıyor. Altaylılar ona yukarıda bulunan Tanrım diyor (örö turqan Kudacım⁶). Ona giden yol yedi (bazı rivayetlere göre dokuz) tane engelden (pudak) geçer. Bu yoldan sadece erkek şamanlar ayın zamanında yürüyebilir. Ancak, şaman sadece beşinci kata'a kadar gelebilir. Buraya altın kazık denir. (altın kazık⁷). Şaman sonra geriye döner. Ülgen'in altın kapılı ve altın tahtlı (altın şirā) sarayı (örgö) var. Görünüşü adam şeklindedir.

Ülgen – güneş, ay ve gökteki her şeyi yaratandır.

Atlü kündü cān cār	Aylı ve güneşli büyük yer
Ay künüm cacaqan	Ay ve güneşimi yaratan
Adam Ülgān pıçıqan	İnsan biçiminde Ülgen

Gökkuşağının yaratıcısı (Äki solonı sacılqan), insanın, hayvanın başını, kirpiğini, göbeğini yaratan. İnsanın evini, yaylasını, toprağını yaratan.

Tulku sindu baştn' kudun cacaqan	Yuvarlak vücutlu embriyoyu (kut) yaratan
Kindiktüdü cacap salqan	Göbekliyi yaratan
Kirbiktüdü pıçıp salqan	Kirpikliyi biçen
Aygır malın cacap pārgān	Aygır at'ı-hayvanı yaratıp veren
Ar tābāgāzin pıçıp salqan	Her türlü yaylaları biçen
Tābāluda mal cacap pārtāgān	Yaylada bize mal-hayvan yaratan
Tārgālūdā curt cacap pārtāgān	Büyük ve gösterişli şehirlerde bize ev yaratan

Ülgen Ateşin Yaratıcısıdır

Üç odındı küydürüp pārgān	Sıcak ateşini yakıp veren
Üç oçoqn'dı kadap pārgān	Üç ocağı (taşı) sokup veren
Adam Ülgān	İnsan Ülgen

⁶ Kudajım – Farsî dilinden alınan Khuda – Tanrı.

⁷ Altın kazık – Kutup yıldızı.

Ülgen Tanrısal güce sahiptir. Gök aydınlıklarını yönetir. Gök gürültüsünü, yıldırımını üretir. Yağmur, dolu gönderir. Dolu, Ülgenin tükürüğü (siläkäy) sayılır.

Aydi kündü çalıştırqan	Ay ve güneşi hareket ettiren
Ak puluttu acırqan	Beyaz bulutları döndüren
Kara aqaştı ötkön	Kara ormanları yıkan
Kalbakka, sapkakka kändäp	Hepsini kaşık ve kürekle ölçen
kalqan	

Calqınçı, Künürtçi	Yıldırımcı, Gök gürültücü
Cizirt ädip igändä	Ayağını bastığında
Cär cän'is silkinät	Yer silkinir
Cibirt ädip igändä	Gürlediğinde
Cat kicidin	Habersiz kişilerin
Cal cürägi carılayt	Korkudan yüreği patlar

Ülgen'in sonsuz ömrü ve ona tapınma zamanları hakkında ayinlerde şöyle söylenmektedir:

Cätti adamnın' ködürgäni	Yedi atamın kaldırdığı
Cär püdürdä, cacaqan	Yer daha yokken yarattın
Pacırqanım Pay-Ülgän	Tapındığın Bay-Ülgen

Ülgen'e tapınurlar ve kanlı kurbanlar sunarlar. Şamanist halk Ülgen için üç, altı, dokuz ve on iki yılda üç yaşındaki açık dondaki kısrak getirirler. Kurban sunma ilkbaharda veya yazın bazen de sonbaharda yapılmaktadır.

Bu âyinler halkın katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Kurbanı sunan ail-köy'ün sahibi, onun akrabaları ve misafirler Ülgen'e onun verdiği nimetler için teşekkür eder ve yeni dileklerini söylerler. Hayvan'ın -(mal) çokluğu, çocuk (kicinin' suzü), avda başarı (mıltıktın' suzü), sütün, arpanın, otun bolluğunu ve köy'de yaşayan tüm halka başarı dilerler.

Kurban sunma ayini'nin özel ismi var Şamanist halk âyin'e "üstüğü" demektir. Yani gökte yaşayan ruha getirme, kurban sunmadır. Kurban'a ise "parılıgı" denir.

B) Ülgen'in oğulları (Ülgänin' uldarı).

Ülgen'in yedi oğlu vardır. 1) Karşıt, 2) Pura-Kan, 3) Ca-
ıl-Kan, 4) Burça-Kan, 5) Kara-Kuş – kartal, 6) Paktı-Kan, 7)
Er-Kanım.

Ülgen'in oğulları gökte yaşıyorlar. Ülgen'in kendisi gibi
onlarda iyi ve merhameti varlıklardır.

Her bir sök'te (soy) oğullardan biri soy'un hakimi olur.
Böylece, Ülgen'in oğulları Altaylılar için Ülgen'in kendisi gi-
bi tös olur (Aru tös – temiz tös). Onlara aynen Ülgen'e oldu-
ğu gibi aynı tür kurbanları aynı durumda aynı duaları oku-
yarak getirirler.

Altaylıların arasında Ülgen'in büyük oğlu Karşıt yay-
gındır. Şamanist halk Ülgen'in oğullarının suratlarının şekli-
ni yapmamaktadırlar.

Ülgen'in Kızları (Ülgänin Kıstarı)

Ülgen'in dokuz kızı var. Onları temiz kızlar (ak-kıstar)
şeklinde nitelendirirler. Ülgen'in kızlarının özel isimleri yok-
tur.

Âyin zamanında bazı şamanlar, âyin sırasında onlardan
(telkin, azarlama, hipnoz vs.) şeklinde yardım almaktadır.

Ay kulagıma, kici polup

Benim ay kulağıma

Aydıp pârättän ädägär

Güzel güzel hepsini anlatırsınız

Ülgen'in kızlarının suratları bebek şeklinde yapılarak
şaman giysisinin sırtına (mancak) dikilmektedir.

D) Cacık (aracı-ruh).

Aracı ruhları arasında birinci sırayı Cacık almaktadır. O
– gök ruhudur ve Ülgen'in bir parçasıdır.

Acas Kanın' üläci

Aydın hanın (Ülgen'in) payı

Aydın künüp ülü

Ay ve güneşin payı

Cacık, yerde insanlar arasında yaşamaktadır. Ülgen, Cacık adlı iyi ruh'u gökten insanları bütün kötülüklerden korumak ve hayat vermek için göndermiş bu sebeple Şamanist halk dualarında ona "Kuday" demektedir. Ancak, Cacık'ın en önemli rolü şamanla Ülgen arasında aracılık yapmaktır.

Ülgän-pidin' carlıkçısı	Yöneticimiz Ülgen'in habercisi
Kızıl pulut kuculu	Kızıl bulut pervazlı
Kızın'ılu tiskindü	Gökkuşağından kapalı telli
Kuba calqıp kamçılı	Soğuk yıldırımından kamçılı
Tän'ärädä til alışkan Ak-Cacık	Gökten dil alan Ak-Cacık

Altaylılar Cacık'a karşı özel bir saygıları vardır. Altaylılar ilkbaharda, kışrağın ilk sağıldığı sütle tahıl ezmesini karıştırıp (potko) serpmeye âyini yaparlar. Bu âyin'e Cacık'ı yukarıya kaldırma (Cacık çıkarar) denir. Bu şekilde âyin düzenleyen Şamanist halk gelecek sene içinde kendileri aileleri ve tüm inananlar için iyilik ve mutluluk dilerler.

Üstüğü adı verilen âyinden sonra şaman, Cacık'ı çağırır ve Cacık'ın yardımıyla şaman, göğse kurbanlık hayvanla beraber çıkar. Cacık'ın yardımını almadan şaman'ın ilerlemesi mümkün değildir..

Şamanist halk, Cacık'a beyaz bez kurdeleden surat yapmaktadır. Ayrıca, kurdeleden başını, kulağını, ellerini, ayaklarını ve kuyruğunu da yaparlar. Cacık adlı ruh'un Şamanist halk tarafından yapılan suratu 20-30 adet kurdeleyle beraber ail- köy'ün arka tarafındaki iki Kayın ağacı arasına gerilen beyaz tüy mahmuza bağlanır.

Suyla (Suyla)

Suyla – insanın dünyadaki korumasıdır. Onun gözleri at'ın gözlerine benzemektedir (at karaktı Kan-Suyla). O, otuz günlük yürüme mesafesini görebilmektedir.

Bazı şamanlar Suyla'yı at gözlü kartal olarak (at karaktı mörküdü) tasvir ederler.

Suyla gökte yaşayanlar kategorisine girer. Ona "ay ve güneşin kalıntısı" (Ay künün' kırkını) derler.

Onun görevi – insanları gözetlemek ve insanları bekleyen her türlü tehlikeyi haber vermektir.

Ayin zamanında Suyla, şaman'ın gök ve yer altı dünyasına yaptığı yolculuklarda yoldaş olur. Şaman'ı tehlikelere karşı korur. Suyla, şamandan aldığı kurbanı Cacık'la birlikte hedefine ulaştırır.

Suyla'ya kurban olarak şarap serperler (araki çaçar).

Karlık (Karlık)

Karlık – Suyla'nın iş arkadaşıdır. Bir şaman'ın anlattıklarına göre; Karlık ile Suyla'nın arası karı-koca kadar yakınmış. Karlık, âyin sırasında şaman'a refakat eder. Şamanist halk Karlık'a yaptıkları âyinde çadır'ın duman açıklığına (tündük) kaşıkla su serperler.

Utkucu (Utkuçı)

Utkucu, hoşça karşı alan manasına gelmektedir. Gökte yaşar ve Ülgen'in en yakın elçisi sayılır (Ülgen-pidin' älçizi). Üstüğü yapıldığında, Ülgen tarafından uzayın beşinci katında şamana, Suyla'ya, Karlık'a ve Cacık'a kutup yıldızını "altın kazığı" gönderir ve orada yerden gelenlerle görüşmeler yapar. Utkucu orada Ülgen'in isteklerini iletir. Orada kurbanlık hayvanı alıp, altın kapıdan geçip Ülgen'in tahtına götürür.

Şaman *altın kazık*'ta Utkuçı'den kazları (kas) alır ve onların üzerine binerek yoldaşlarıyla birlikte dünya'ya döner.

Yer Ruhları veya Dağ Ruhları

Altaylılar dağ ruhlarını tamamen ayrı bir kategoriye koymaktadır. Bu ruhların ne Ülgen ile ne de Yerlik ile bağlantısı vardır. İnsanlar onları velinimetleri (çünkü onlardan yer ürünlerini alırlar) olarak görürler. Şamanist halk aynı za-

manda bu ruhları sayar. Çünkü Yer ruhları yaşayanlardan gerekli saygıyı göremediklerinde hastalıkta göndere bilirler.

İnsanların yer ruhlarını veli nimetleri olarak addetmesinde, hayvanların çoğalması, insanların sağlık ve refahı, insanlardan kötü ruhların (aza, cäk) kovulması gibi birçok sebep etkilidir.

Kün äbirbäs, Külär-tüm	Güneş dönemeyen çelik dağ'ım
Ay äbirbäs, Altın-tum	Ay dönemeyen altın dağ'ım
Aydap cadar malqa pican pärgän	Güdülen hayvana refah veren
Kindigibiskä kir salbazı kandi	Göbeğimize pislik
	düşmeyecek olur mu
Kindigibiskä çaş salbazı kandi	Kirpiklerimizden yaş
	akmayacak olur mu

Yer ruhlarının dış görüntülerini Altaylıların tam olarak tasvir edemedikleri, dağ ruhunun ne olduğunu, neye benzediğini bilmedikleri (adam mı?, kuş mu?, hayvan mı?) anlaşılmaktadır. Yer ruhlarının varlığını telkin yoluyla (äbätip-cat) anlatılmaktadır.

Dağ ruhlarının yaşadığı yer ne uzay nede yeraltı dünyasıdır. Onlar insanların yaşadığı yer sahasında yaşamaktadır.

Buna uygun olarak bu kategorideki ruhları Altaylılar, yer-su ruhları (cär-su), dağ buzullarının ruhları (cäzi tayka) ve dağ ruhları (Altay) demektedir.

Bu ruhların ortak adı sahip ve jezim-pi'dir.

Bu ruhlar bireyselleştirilmiş ve her hangi bir yere (dağ, ırmak, göl, kaya vs.) yerleşmişlerdir ve onlar yerel ruhlar olmaktadır. Bu sebeple Altaylılar için dağ, ırmak ve göllerin coğrafik isimleri öylesine bir isim değil ruhların adlarıdır. Mesela, Abu-Kan dağı, Süt-Köl (Süt Gölü) Ülemen Irmağı, Ak Kaca Kayası vb. bunların hepsi sadece yaşayan bir varlıklar değildir. Aynı zamanda onlar Altaylının kendisini kahredebilen yine onlara mutluluk verip koruyan onların dualarına cevap verebilen bir Tanrı'dır. İnsana benzer bu varlıkların da insan gibi çocukları vardır.

Abu-Kan dağının da iki kızı vardır. İkisinin de adı Celbis'tir. Bu Tanrılara Altaylı halk şu şekilde dua etmektedir.

Sümär-Ulan taykam	Sümer-Ulan Dağım
Süt-kölüm, Sümär taykam	Süt gölüm, Sümer Dağım
Altın cargı pärzin	Altın yargı versin
Aqar pacım amır ätkäy	Ağaran başıma huzur versin

Kendi sırasında dağlar, ırmaklar, göller bu duayı şu şekilde cevaplandırır:

Undubay, taştabay	Unutma, bırakma beni
Aqar curtun amır catsın	Ak yurdun huzurlu yaşasın

Her bir dağın, kayanın, ırmağın, gölün kendi altın kapısı, altın sarayı ve atların bağlandığı birde kazıkları vardır.

Altın äcigin'nän' çıkıp	Senin altın kapılarından çıkarak
Ay bozoqon'dı altap cadım	Ay eşiğinden geçiyorum
Altın örgönö tabışsın täp	Kurban senin altın sarayına teslim olsun diye
Altın çakkına pulalzın täp	Altın at kaziğına bağlansın diye

Her bir dağ ruhu sadece kendi bölgesinin hâkimidir. Altaylıların her bir sök – soyunun da bir dağ, ırmak, kaya ve gölleri vardır. Altaylılar onlara da kendi soyunun hakimi sayarak tapınmakta ve saygı göstermektedir.

Altaylılar bu ruhlara temiz tös (aru tös) demektedir.

Dağ töslerine tapınma geleneği ta eski zamanlara dayanır ve günümüze kadar saklanmıştır. Altaylılar bu tös'e tapınma âyininin yedi evlatla ilişkilendirmektedir. Ancak tös'ün kendisi yer yaratıldığı zaman yaratılmıştır.

Cätti öbökö pacırıp kalgan	Yedi evlat sana tapınıyor
Aru tözibis Abu-Kan	Temiz tösümüz Abu-Kan
Çäp püdärdä cacalıp kalgan tözibis	Yer yaratıldığında sen yaratılmışsın

Dağ ruhlarına Altaylılar kanlı kurbanlar (kısarak) getirir ve sütle tahıl ezmesinin (potko) karışımını serperler.

Kurban sunma âyini her zaman şaman ritüellerine göre ama her zaman üstüğü'nün (Ülgen'e veya onun oğullarına kurban sunma) ertesinde düzenlenmektedir. Üstüğü'den ayrı olarak dağ ruhlarına kanlı kurbanlar sunmuyorlar.

Kurban sunmada şaman şarkıları söylenmektedir. Bu şarkılardan belli oluyor ki erkek şaman ve bayan şaman kurbanlık hayvan ile ve şaman'a eşlik eden Cacık, Suyla, Karlık ruhlarıyla birlikte yedi engelden veya kapıdan (sürgäk veya pudak) geçermiş. Onun için dağ ruhlarına olan şarkılar "Yedi Kapılı Yerim ve Suyum" (Cätti äciktü cärim-sum) adını taşımaktadır.

Yer ve İnsanın Yaratılışı Hakkındaki Mitler

Bizim yaşadığımız dünyaya Altaylılar gerçek yer (çın cär) derler. Bundan başka karanlık güçlerin hakim olduğu başka bir dünya daha var. Bu bölgeye – alt dünya (altınqı örön) veya uzak yer (alıs cär) derler.

Gerçek dünya günümüzde ikinci dönemini yaşamaktadır. Altaylılar ikinci dönemin başlangıcını büyük su taşkınına bağlıyorlar ve Altaylı halk bu durumu şöyle anlatmaktadır.

Büyük su taşkınının habercisi demir boynuzlu mavi keçiymiş (tämir müstü kök-täkkä) buna göre:

Keçi yedi gün yer etrafında döndü ve kuduruyordu
Yedi gün deprem oldu
Yedi gün dağlar yandı
Yedi gün yağmur yağdı
Yedi gün fırtınayla dolu yağdı
Yedi gün kar yağdı

Bundan sonra ayaz başladı. Su taşkını olacağını dini bütün yedi kardeş biliyormuş. Onların en büyüğü Yerlik,

ikincisi ise Ülgen'dir. Ülgen'in Tanrısal kabiliyeti varmış ve ona "Nomçı" kitapsever derlermiş.

Kardeşler gemi yapmışlar ve onun içine bir çift hayvan, kuş, sürüngenler almışlar.

Taşkın bittikten sonra, Ülgen gemiden horozu (taka) çıkarmış ama o, ayazdan ve soğuktan ölmüş.

İkinci kez, kaz (kas) çıkarmış. Kaz, gemiye dönmemiş. Üçüncü olarak Ülgen, kargayı (kuskun) çıkarmış. O da geri dönmemiş. Çünkü o cesetleri bulmuş ve onlarla karnını doyurmuş. Bu andan itibaren dini bütün yedi kardeş'te gemiden çıkmış.

Ülgen, insan yaratmaya başlamış. mavi çiçeği (kök çiçek) altın fincana koymuş. Büyük ağabeyi Yerlik çiçeğin bir kısmını çalmış ve o da insan yaratmış.

Ülgen ağabeyine sinirlenmiş ve onun yarattıklarını lanetlemiştir. Ülgen, Yerlik'e şöyle demiştir: Senin yarattığın halk kara olsun ve kara kemer taksın ve benim ak halkım doğuya senin halkın ise batıya gitsin. (Kara – kayış kurlu, kara albattı polzin senin' cacagan albattın)

Kara halk yuvarlağı deriyle kapatıp tef'i bulmuş ve âyin'i ilk yapan (kalmayan) olmuş.

Bir diğer hikâyeye göre; Ülgen insan bedenlerini yaratmış ve Kargayı Kuday'a (Âli Tanrı'ya) kendi icadı için can istemeye göndermiş. Karga göğe doğru kanat çırpmış.

Kuday kargaya canı vermiş. Karga, canı gagasında tutarak geri dönmek için yola koyulmuş. Yol çok uzak olduğundan karga acıkmış.

Karga uçarken deve leşi görmüş. Açlık onu leşe çekiyormuş. Ancak o, durmadan uçmaya devam etmiş. Açlığını unutmak üzereyken yine bir leş görmüş bu leş bir at'a aitmiş.

Açlık artık iyiden iyiye bastırıyormuş. Fakat karga bu cesedin de yanından geçmeyi başarmış.

Karga yorulmuş kanatlarını zorla kıvıldatarak uçmayı devam etmiş. Yolda yine bir leş sığır leşi görmüş leş'in mavi gözleri aç kargayı kendisine çekiyormuş.

Burada karga kendisini kontrol edemeyip "Ah, nasıl gözler!" diye bağırılmış.

Canlar, gagadan iğne yaprak ormanına düşmüş. Çam türleri, Köknar ve Ardiç'ların bu sebeple kışın da yazın da yeşil kaldıklarına inanmaktalar.

Bu arada karga uçarken Yerlik geceleyin yeraltından yerüstüne çıkmış. O, dünya'da yeni saray'ı (örgö) görür ve gizlice ona gelir. Saray'da Ülgen'in yarattığı fakat henüz can vermediği cesetleri görmüş. Ülgen saray kapısına Yerlik'ten gelebilecek tehlikelere karşı korumak amacıyla köpek koymuş. Önceleri köpeklerin yünleri yokmuş. İnsan gibi çıplakmış. Yerlik, it'e şöyle söylemiş: "Beni saraya geçirin, ben sana kürk (pākāy) vereceğim ve sen üşümeyeceksin. Ben sana bir ay tok tutan yemek vereceğim" demiş.

İt, Yerlik'in sözlerine kanmış ve Yerlik'i saraya geçirmiş.

"Yerlik bunların hepsi benim olacak" demiş. Yerlik, bedenlere kendi canlarını vermiş.

Bedenler canlanmış. Orada çocuklar, kızlar, erkekler, kadınlar, dedeler ve nineler varmış.

Böylece yerde insanlar ortaya çıkmış.

Yerlik'in dumansız barutla doldurulan tüfeği var. Yerlik her gece dünya'ya çıkar ve insanları öldürür canlarını ise kendisiyle götürür. Yerlik, kızları aşçı (kazançı), yiğitleri ise üzengici (kōdōçi) eder.

Ülgen, sarayında insan azaldığının farkına varıp Yerlik'in tüfeğine gizlice farklı bir barutla doldurmuş. Geceleyin, Yerlik tüfeğini patlattığında çok büyük bir ses çıkmış. Yerlik korkmuş, tüfeğini yere bırakmış, kendisi yeraltına kaçmış.

Bundan sonra artık Yerlik dünya'ya çıkmamış ve yerine elçilerini (ālçi) gönderir olmuş.

Bir zamanları Yerlik, beyaz attı gezermiş ama onu en büyük tanrı'ya bir bahadırın canı için hediye etmiş. Ama tanrı onu aldatmış ve can yerine kara öküz vermiş. Tanrı, Yerlik'e öküzün üstüne binmesini ve yüzüyle arka tarafa bakıp kamçı yerine ay baltayı (ay malta) kullanmasını emretmiş.

Buna dayanarak, Altaylılar kurbanlık için at değil, kara dondaki öküz veya sığırı kurban etmektedirler.

Canlar, Ölenlerin Ruhları ve Şamanlar Hakkında

Altaylıların düşüncesine göre; insan can ve bedenden oluşur. İnsanın bedenine onlar et, kemik ve kan diyorlar (kicinin' adı, söğü ve kanı). Bedenin canlanması nefes alması, büyümesi ve hayat kabiliyeti "tın" terimiyle ifade edilir. Bu kabiliyet sadece insan ve hayvanlarda değil bütün canlılarda vardır.

Can'ın kelime olarak anlamı "süne" terimiyle ifade edilir. Bu hem insanlarda hem de hayvanlarda kullanılmıştır.

İnsanın süne'si hayattayken bedenden ayrılıp, dağlara, vadilere, bozkırlara uçup gelebilir. Canı sadece (köspökçi) görebilmektedir. Bu kabiliyet normal insanlarda yoktur. Bu yeteneğe genelde şaman ve bazen de köpek sahiptir. Süne, köspökçi'ye uzak mesafeden insan şeklinde (onun bütün fiziksel görüntüsünün özellikleriyle ve giysisiyle) görünebilmektedir. Süne'nin burada var olduğunu it korkulu havlamasıyla bildirmektedir. Her hangi bir insanın süne'sinin görünmesi, görünen insanın yakın bir vakitte öleceği şeklinde değerlendirilmektedir.

Canın bir başka türü özel bir varlık olarak "Cula" adını taşır. İnsan veya hayvanın ikizi demektir.⁸ Cula da süne gibi diri varlıklardan ayrılır ve kendi başına sahipsiz yaşayabilir. Cula'yı herkes görebilir. İnsanların rüyasına girenler işte on-

⁸ Hazırlayanın notu: İkiz derken, bir anneden doğan değil, sadece aynı dış görüntüye sahip olan kimseler kastedilmiştir.

lardır. Cula âyinde büyük rol oynar. Şaman yeraltı dünyasına (altıncı orön) veya göğe (täpärä) âyin sırasında göğe seyahat ettiğinde kendisi ile birlikte aslında kurban gitmiyor. Gidenler şaman'ın ve kurbanlık hayvanın ikizleridir. Yeraltı dünyasında sadece süne'nin rolü vardır.

İnsanlar iki sebeple ölebilir. İlk sebep: Yerlik'in aç gözlülüğünden kaynaklanmaktadır. İkinci sebep ise: Yerlik ile Ülgen tarafından kabul edilen yargı sonucuyla yapılmaktadır. Bu tür yargılama Yerlik ile Ülgen'in hakimiyet sınırındaki kara kütük (kara tön'öş) denilen yerde yapılır.

Yerlik'in aç gözlülüğü dolayısıyla yaşanan ölüm, zamanlı ve doğal değildir. Şamanist halk işte bu zamansız ve doğal olmayan ve sadece Yerlik'in aç gözlülüğü sebebiyle yaşanan ölümden kurtulmak için yer altı dünyasının tanrısına kurban sunmak zorundadır. İkinci ölüm yargıyla belirlenmiş ölümdür ve ondan kurtulma ihtimali yoktur. Ölümde "süne" insan bedeninden ayrılır ve parlak buhar şeklini alır. Süne'si

Bu hayattan sonra "süne" başka dünyaya geçer. Buna Altaylılar başka yer "paşka cär" derler. Orada onu Yerlik'in elçisi (ölüm ruhu) Aldaçı karşılar. İşte bu "Aldaçı" yani Yerlik'in elçisi daha önceden ölen bir insanın ruhudur. Hatta merhumun yakın akrabasıdır.

Süne ve Aldaçı olarak bilinen ölmüş insanların ruhlardır. Süne adı verilen ruh, insanın vefatı ile birlikte çadır yanında ve dünya'da kalan akrabalarının yanında yaşamaya devam eder. Bu durum eğer vefat eden bir çocuksa canı yedi gün, eğer vefat eden kimse yetişkin bir insansa kırk gün yaşamaktadır.

Bu zaman içinde merhumun öldüğü evde veya ail-köy'de bir çok şeye yasak konur. Ail-köy'de Aldaçı'nın bulunabileceğinden korkan şaman, kırk gün süresince eve girmez. Halk ise yedi gün boyunca eve başkasından alınan eşyaları getirmez ve aynı şekilde evden çıkarmaz.

Bundan ziyade bu süre içerisinde merhumun bulunduğu ail-köy'ün sahibinden bir şey sormak ayıp sayılır.

Kırık gün bittikten sonra köy'de yaşayanlar tarafından anma (üzüt payramı) törenleri düzenlenir. Bu tören esnasında hayvan kesilir, et pişirilir ve sofraya üzerine konarak halk'a ziyafet verilir.

Köy'ün ihtiyarlarından kadın ve erkek aşağıdaki gibi kısa dualar okur. Halkın ve çocuklarımızın sağlığı iyi olsun, ölünün ruhu şad olsun! (Artkan curtuna pala parkazına şakası polzın, ölgöp sünazına aru polzın) Anmadaki dualara şaman aktif olarak katılmamaktadır. Bazen çadır sahibi şaman'ı özelce çağırır ve ona ardıçla tütsü yaptırır. Böylelikle Aldaçı'nın çadırdan uzaklaştırılması sağlanır. Şaman'ın Aldaçı'yı kovalamak için söylediği sözler:

Dünyamıza gelme
Artık buraya yönelme
Seni Cacık çeksın götürsün
Tüy saçlı Yerlik baba seni tutsun
Böyle bir kötülük dünyamıza bırakılmadan
Tanrı onu yok etsin
Böyle kötü Aldaçı'yı Yerlik tutsun ve kendisinden
ayrılmasına izin vermesin

Aldaçı'yı evden kovma âyini Maymır nehri tepesinde V.V.Kupan'ın evinde gördük. Onu şaman olan "Sapır" yapıyordu. Bu âyin'i ail-köy sahibinin kendisi de yapabilmektedir.

Şimdi canın alt dünyadaki kaderinden bahsetmek istiyorum:Altaylıların inancına göre can ölümsüzdür. Benim ölümsüz canım ne olacak? (möhkü bolqon tınım kandi?) sorusunu Altaylılar kendine sorurdu.

Yeraltı hayatında her bir insanın canı "körmös"⁹ olacaktır. Yukarıda gördüğümüz gibi bu adla Altaylılar Yerlik'i ve bütün ölen insanların ruhlarını ifade etmektedir.

⁹ V. V. Radlov'un fikrine göre: körmös terimi iki şekilde ortaya çıkmıştır: 1) Türkçede ki körünmös (görünmez) kelimesinden ve 2) Türk-Manihey hey-

Körmösler'in, yani ölümlerin yeraltı dünyasındaki ruhlarının kaderi, insanın yaptığı iyi veya kötü işlere göre değişmektedir.

İyi insan öldükten sonra ruh'u dünya nimetlerinden faydalanarak yaşamaktadır (pu cãrdã tucat). Böylelikle dünya onun için cennet olmaktadır ve öldükten sonra ruh'un bu şekilde oluşu onun için en iyi en hayırlı durumdur.

Kötü insanın ruhu ise tam tersine yaşarken yaptıkları için dünyada kalma şansı yoktur ve Yerlik'in yer altındaki dünyasına yani ateşe gider. (otko parıp cat) İşte kötü bir ruh yer altı dünyasına geçtiği andan itibaren Yerlik'in hizmetçisi (älçi) omaktadır. Böyle bir ruh insanlara zarar ve hastalık getirir. Akrabalarından kişileri de Yerlik'in dünyasına çekmeye çalışır.

Ölen insanın hayatta kalan akrabaları daha ilk zamanlarda yani canın daha dünyada bulunduğu zamanlar korkarak yaşarlar. Bazı kesimse bu dönemde körmös'ün sırtışık hareketlerinden kurtulmak için ölünün akrabalarını başka yere taşınmaya mecbur olur.

Altay'da Sanaş adlı kişi Üst-Anos'tan Ak-Ayrı'ya taşındı. Çünkü akrabaları olan genç bir hanım öldükten sonra onun çocuğu vefat etmiş. Daha sonra iki at'ı köprüden geçerken ırmağa düşerek ölmüş.

Son zamanlarda Altay'da akrabaların ölümünden sonra taşınma olayları eskiye nazaran daha az olmakta. Bunun nedeni ise sadece ekonomiktir yani bütçeleri bunu kaldıramamaktadır.

Öldükten sonra yer üstünde yaşayabilme hakkına sahip olan körmösler kategorisine Altaylı halk, şaman'da dâhil herkesi katmaktadır. Biz şaman Mampı'yı kendisinin

kellerinde Hormuzda, Kormuzda kelimeleriyle ifade edilen Ormuzd terimi tahrifi türünde. Onu Altaylılar kendi körmös terimine uydurmuşlar. Ondan dolayı bu terim iki farklı anlamda anlaşılır: 1) ölen insanın ruhu ve 2) yeraltı dünyasının Tanrısı Yerlik anlaşılır.

öldükten sonra gerçekten dünya'da yaşayacak mısınız sorusuna o, inandırıcı şekilde şöyle cevap verdi: "Evet, bizim inancımız böyle (â, pistisahip olan körmös'ler kategorisine Altaylı halk, şaman'da dâhil herkesi katmaktadır. Biz şaman Mampiy'a kendisinin öldükten sonra gerçekten dünya buna uygun olarak ölen şamanların ruhları aşağıdaki gibidir.

Evvela bütün ölen şamanlar temiz ruhlardır "aru nāmā". Şamanın ruh'u, ölümünden üç veya yedi gün sonra akrabalarının yanına gelir ve kendisinin orada olduğunu esrarlı bir şekilde; çadır arkasında veya orman sessizliğinde çalınan tef'in boğuk sesleriyle bildirir.

Bundan sonra, şaman Sapır'ın anlattıklarına göre: Ruh, Yerlik'in dünyasıyla olan bütün ilişkileri keser ve rahmetli akrabalarıyla beraber "aru nāmā" bölümüne girer. Altaylılar şaman öldükten sonra onun suratını (çalu) yaparlar. Köyün sahibi tarafından davet edilen şaman, yapılan yüz şekli için özel bir takım sözlerle dualar eder ve temiz içecek serper. Yapılan surat, köyün en saygın yerine asılır.

Ölen şamanın suratı insan tahayyülünü her yerde takip eder. Evde, dağlarda, taygada ve de düşlerinde. Bu olgular, şaman öldükten sonra üç, beş, yedi ve on yıl sonra başlar. Kişilere ölünün sesi ve hatta onun konuşması duyulur.

Ruh, ona kurban getirmeyi buyurur. Eğer isteklerini gerçekleştirmezse işte o zaman korku ve hastalık gönderir.

Bu ruhların bütün kategorilerini insanın cisim ve kan ruhları sayarsak doğru yapmış oluruz. Bunlar - aynı soy ve özelliklere sahip olan ruhlardır. Her bir Altaylı ailesinin anne veya baba tarafındaki şeceresini çok iyi takip eder ve yedi kuşağına kadar bilirler. Fakat Altaylılar, en son kuşağı söylemekten korkuyorlardı. Onların inançlarına göre; en son yedinci kuşak zamanında Oyrot devletine aitti ve onların adını söylemek Rus çarına karşı ayıp sayılmaktaydı.

Onun için ihtiyar kişiler bu soruyu daha iyi bildiği için genelde susar ve cevap vermekten kaçınırlardı.

“Aru nāmā” körmös’lerinin sayısı her bir ailede üç ve altı arasındadır. Onların toplam sayısı ise yüzü aşmaktadır.

Körmös sayısı erkek ve kadın tarafından da sayılabilmektedir. Karı-koca evlenirken evinden babalarını temsil eden körmös suratlarını da getirebilirlerdi.

Erkeğin körmös’ünün surati ail – köyün sınığının erkekler tarafına asılırdı. Kadının körmöslerini ise aynı sınığın bayanlar tarafına asmak gerekirdi.

İşte burada iki ailenin körmöslerinin ilk birleşimi yapıldı. Sonra, anne ve babanın körmöslerini öğrenen çocukları da evlenirken kendi sırasında anne-babasının ortak körmös’lerine yeni körmösleri katmaktalardı.

Altaylılar ailedeki kavgalarda: “Bu babamın körmösü, bu annemin” – (Pu adamını babanın körmöslerini öğrenen çoAltaylılar sök’lere yani soy gruplarına ayrılmaktadırlar. Her bir soyda (sök’te) yüzlerce insan olur. Sök’ün böyle kalabalık oluşuna rağmen bir sök’ün üyesi kendi sök’üne ait olan kızla evlenmez. İllâ başka bir sökten olması gerekmektedir. Altaylılar, yeni vaftiz edilenler arasında bu âdetin bozulduğunu gördüklerinde neden kilise nikâhlarında kan karışımına izin veriliyor? diye şaşırırlarmış.

Her bir sök’ün kendi özel ruhları var. Soy prensiplerine körmös-ruhları da uymaktadır. Sökler bir birleriyle akraba olduklarında bu yolla soya kendi körmöslerini de sokmaktadırlar.

Altaylılarda körmös’lerin sayısını azaltmak ayıp sayılmaz. Bunların azaltılması her hangi bir körmösün bulunduğu yere bağlıdır. Genelde bayan tarafının kısmı ortadan kalkar. Bunlara ailede, ailenin reisi fazla saygı göstermiyor.

“Altay kici, Maymalar kici” söklerinde daha çok yaygın olan körmös olarak Kürmüş sayılır, “Tuba kici” sök’ünde ise Kanım¹⁰ sayılır.

¹⁰ Bu ad Ülgen’in yedinci oğlunun da adıdır.

Bu iki körmösün özelliği vardır. Onlar, nikahta karısı tarafından kocasının köyüne getirilmezler.

Çadırdaki Kürmüş ve Kanım, diğer körmösler arasında liderlik yaparlar. Onların suratları köy'ün merkezi ve en özel yerine asılır.

Daha eski körmös-ruhlar (ozoqi kam) hakkında Altaylılarda bir çok hikâyeye var.. Bu hikâyeler kısadır. Bu hikâyelerde birçok olaylar anlatılmaktadır.

Bu hikâyelerden bazıları şöyledir: Şaman, Tostogoş han'ın emriyle kamyş çadırında yakılmış. Ancak mucize eseri çadırın deliğinden uçarak çıkmış ve sağlam kalmış.

Şaman Kaçı, kendi dualarının gücüyle yazın yere kar ve dolu yağdırmış. Âyinlerinin gücüyle, Tanrı (Kuday) onun tahtına kadar gelmiş. Bunun için ona Tanrı oğlu adı verilmiştir.

Bu tür hikayeler halkın hatırasında ihtiyar Altaylı dede ve ninelerin ağzında hâla yaşamaktadır.

Altaylılar körmös-ruhları için bizim Tanrılarımız diyorlar.

Onların insanlara karşı etkisi hastalıklarla gözükmektedir. Kızamık, Çiçek, Frengi, insanlara ve hayvanlara zarar veren diğer farklı belâlar.

Altaylılarda, Moğollarda olduğu gibi hiç bir zaman halk tıbbi olmamıştır. Onlar otlar, tuzlar vb. araçlarla tedavi etmeyi bilmemektedir. Her bir hastalık onlar için ruhların etkisi diye düşünmektedirler.

İhtiyar şaman Castakop, karısının zayıflığını göstererek ona yirmi seneden beri ruhların azap çektiğini anlattı. O, karısının sağlığı için kendisi çok dua etti. Şimdiyse bu maksatla ünlü şaman Mamın'ı davet etti. "Tanrı bilir ne olacağı" – diye Rusça konuştu.

Pupıylan adlı bir başka şaman körmösler hakkında bilgi vermek istemedi. Çünkü, körmösler ona ıstırap çektiyordu. Üç günden beri ateşi olup, başı ağrıyordu.

Kucum ırmağının tepesinde bir kadın doğumda üç gün ıstırap çekmiş. Ona şaman Moştıoy'u getirdiler ve o körmöslerin getirdiği hastalıkları kovalayarak iki gece âyin yaptı.

Şaman Kedemey, o beş sene kendisine gelememiş sürekli bayılıyormuş. Onun ve annesiyle karısının anlattıklarına göre; hastalığa götüren körmöslerin adlarını haykırıyormuş.

Kucum ırmağının tepesinde şaman Çöçüş hastalık krizindeyken köyünden gizlice kaçmış. İki gün dağ tepe gezmiş. Üçüncü günü ise onu 15 verst¹¹ uzaklığında bir tepenin doruğunda çıplak ve ölü halde bulmuşlar. Altaylılar, Çöçüş'ü, ruhlar'ın - (körmös) öldürdüğünü söylüyorlar.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere kan akraba olan körmös-ruhlar genelde insanlara zarar getirmekte ve kötü ruhların rolünü oynamaktadır.

Bir Altaylı, kendi körmös'lerinin kapislerine ve keyiflerine karşılıksız boyun eğdi.

Altaylıların inançlarına göre, ruhlar insanlara belalar gönderirken (mesela, hastalık) karşılık olarak fidiye, hediye ister. Halk ise böyle durumlarda değişik kurbanları seve seve verirler. Bu kurbanlık özel adı da var Altaylılar bu kurbanlıklara "tolu" demektedir.

Kurban sunulduktan sonra hasta iyileşirse kurbanın, ruhların hoşuna gittiği anlaşılır. Hasta iyileştikten sonra Altaylılar bayram ederler. Tam böyle bir olayı gerçekleştirme esnasında şaman Moştıoy'a karşılaştık. Onun duasıyla bir kadın iyileşmiş. Bir başka şaman Castakop gayet neşeli bir şekilde: Onun, hastalığı dolayısıyla yataktan kalkamadan yatan bir hanımı yaptığı âyinden sonra ayağa kaldırmış ve şimdi kadın kendisini oldukça iyi hissediyormuş.

Şaman - Kam Mampıy bize kendisinin körmös-ruhlardan dolayı hastalanan kişileri kendi âyinleriyle nasıl iyileştirdiği hakkında bir kaç olay anlattı.

¹¹ Verst = eski mesafe birimidir. 1 Verst, 1.06 kilometreye eşittir.

Ama kurban sunmadan sonra iyileşme her zaman olmamaktadır. Bazen aksi olaylar da yaşanabilmekteymiş. Hatta hastanın daha beter hastalandığı da olurmuş. Fakat hastalanan kişi tedavi görmeyi bırakmaz ve bir kurbandan sonra başka bir kurban sunar. Şamanda âyinlerini derinleştirir ve bir körmös'ten bir başka körmös'e başvurur. Şaman yatığı her âyinle az-azdan kurbanların sayısını da arttırır.

Bu tür olaylarda varlıklı aileler yedi hayvana kadar kurban sunar. Yoksullar ise beş hayvana kadar kurban sunmaktadır. Ancak bazen her şey yolunda gitmiyor ve kurban sunumu hat safhaya ulaşıyor. Birçok Altaylının bütçesi bu durumu kaldıramayıp iflas ediyor. Bazı hastalarsa iyileşmek ve tedavi olmak için Rus tabiplerine başvurarak vaftiz edilip hristiyanlığı kabul ediyor.

Fakat kanlı körmösler Altaylılara sadece kötülük getiriyor. Onlar aynı zamanda Şamanist halkın velinimetini yine körmösler, Şaman'ın âyinlerde kötü ruhlarla olan savaşında da yardımcı oluyor.

Altaylıların anlattıklarına göre kötü ruhlar bütün aleme dağılmış durumdadır. yinede onların mekânı alt dünyadır (altıncı örön). Altaylılar kötü körmös'ler hakkında söz etmeye korkar ve başlarına gelebilecek belaları düşünerek onlar için "bir şey" (jardıAltaylıların anlattıklarına göreKötü körmös'ler yabangülü ve başka dikenli bitkileri sevmezler. Gök gürültüsü duyulduğunda ve şimşek çaktığında karanlık yerlerde dağılırlar.

Onlar Yerlik'in ordusudur. Yerlik'in kontrolü altındadır. Açgözlü Yerlik, canı -ruh'u kendisi yarattığı için kendisine ait olan insan canlarından faydalanmak için insanların yaşadığı dünyaya kötü körmöslerini gönderir. Fakat Yerlik'in hizmetkârları olan bu ruhlar, Yerlik'e de ihanet ederler ve insanlara keyfi zarar verirler.

Aru körmöslerse; insanın daha mutlu, huzurlu ve zengin yaşamasını sağlamak için bütün kötü ruhlarla savaşır. Kötü ruhlar insanın içine yerleşip ona ıstırap çektiriyorsa, o

zaman Şaman, aru körmöslerin yardımıyla hastanın içinden kötü ruhları kovar.

Altaylılar aru körmösleri kendilerinin ve köylerinin koruyucusu gördüğünden onlara çadır koruyucusu (alapçıktañ sakçızı) derler dualarla onların yardımını isterler.

Ärmän aqaş älü.	Kırmızı ağacın sahibi.
Üç ücälü Pay-Kürmüş!	Üç oynaklı Bay-Kürmüş!
Ada bolup sakıqan.	Baba gibi koruyorsun.
Ayqır bolup küdüp küdüp kalqan.	Aygır gibi sürü güdüyorsun.
Altı ayırdı küdüp küdüp kalqan.	Aygır gibi sürü güdü
Cazı cärdiñ camanına çol pərbäyttän	Bozkırda kötü ruhlara yol vermezsin.

Altaylılar üç dünya ruhlarıyla ilişkiye sadece kendi aru nāmā ruhları aracılığıyla girebilir. İlişkiye girmenin başka bir yolu yoktur. Onlara; hastalıkta, salgında, av zamanı, evlilikte onlara başvurur.

Bu başvurular daha çok ilkbahar ve yazın yapılmaktadır. Altaylılar ilkbahar ve yazın Ülgen'e, onun oğullarına, değerli körmöslerine ve dağ ruhlarına teşekkür ederler.

Aru körmöslerin aracılığı ile yapılan âyinlerde açıkça görünmektedir.

Bu tören her zaman aru körmöslerin suratlarına "arak-ıçki" serpilmesiyle başlar (Arakı çaçar veya çaçılqı). Âyini, davet edilen şaman (bayan Şaman'da olabilir) veya Köy'de töreni düzenleyen kişide yapabilir. Arakı – içki serperken aşağıdaki sözler söylenir.

Askan kazanıñ ürsü (?) çök	Aslı kazanın en iyi şarabı, çök
Açû aştıñ takû, çök	Acı ekmeğin parçası, çök
"Kalbak-pıla suzûndû, çök	Kaşık ölçüsüyle içmek, çök
Kara arakı suqattû, çök,	Kara votkalı suratın, çök,
Kayrakan	Kayrakan
Ak-it purul piskä polûş, çök	Ak-it bize yardım et, çök
Ak mancaqı tögülgän	Beyaz mancak saçılır

Alt' on kozo cüktängän	Omuzlarda altmış çingırak
Ülbüräktü kuş-pörük	Ülbüräk ile Kuş-pörük
Üç ücälü ak mancak, çök	Üç parçalı ak mancak, çök
Ak çaçılqa täñdälip	Beyaz çaçırqa eşitlenir
Azülü tomdolüp	Köpekdişlilere kurban olsun
Munañ tomdolüp	Her birisinden al, dene
Askan kazanıñ tadızı	Bu içkinin aslı olduğu kazandan

Bu âyinlerden hemen sonra Şaman'la sohbet etmek için aru körmösleri çağırma âyini başlar. Bu çağırma âyinine Altaycada (körmöstü kagıp cat) denmektedir.

Çağırmadan sonra ruhları dinleme – (ım sanap cat) âyini yapılmaktadır. Bu âyin, ruhların insanlardan ne istedikleri hakkında fikir sahibi olmak amacı taşıyan gizli sohbetir.

Bunda, Şaman, ruh'un cevabını ince ve derin sesle telaffuz eder.

Körmösleri dinlemek Altaylılar için o kadar doğal ki, Ortodoks Hristiyanlarına yani Şamanistleri anlamayanlara şu soruyu sorarlar: "Siz dua ettiğinizde sizin ruhlarınız nasıl cevap veriyor?"

Gizli sohbet âyinde genelde ruh'a ilk soruyu töreni organize eden kişi sorar. Teselli edici cevaplarla beraber bazen hoş gitmeyen cevaplarda alabilmektedir.

"Saydıs" köyünde buna benzer bir olay gördük: Kadın şaman Ölonçı, âyine katılanlara köylerinde yaşayan insanlara ruhların tehlike göstereceğini ve ailedeki birisinin öleceğini söyledi.

Herkesi dehşet bir korku sardı ve ağlamalar duyuldu.

Şaman, aru körmös'lerin yardımı ile yolları zor olan gök ve yeraltı dünyasıyla ilişki kurmaları gerekmektedir.

Bu zorluklar âyinde inceden inceye tasvir edilir. Şaman bütün zorlukları sırf aru körmöslerin yardımıyla yener. Seyahat zamanında aru körmösler yardımcı güç olur ve şaman'ı her türlü tehdit ve tehlikelerden korur.

Şaman, aru körmöslerle birlikte yolda karşılaşılan kötü ruhlarla savaşıır.

Aru körmösler insana görünmeden sarılır ve onun omuzlarına ellerine bacaklarına oturur. Belini kemer şeklinde sarar ve onun içinde aru körmöslere çağrıda *zırh* veya *çember* (kurçu) demektirler.

Bazı şamanların yanında aru körmösler çok olur. Bazılarında da azdır. Büyük şamanda (can kam'da) on'a (10'a) kadar aru körmös olabilmektedir. Küçük şamanlarda (kiçänäk kam) ise iki-üç bazende sadece bir tane olabilmektedir.

Şaman zırhını oluşturan bütün ruhların başında yakın akraba ruhu durur ve şaman onu takip eder.

Şaman zırhının aru körmös sayısı şamanın özelliğine ve onun gücüne bağlıdır. Büyük güce sahip olan şaman kendisine çok ruh çekebilmektedir (tartınıp cat).

Bize Onos tepesinde anlattıklarına göre: Kadın şaman Sata yaşamaktadır. Onun bir çok ruhunu Çiçke-Çargı nehirinden 60 verst uzaklığında yaşayan bir başka kadın şaman kendisine çekip almıştır (tartınıp kaldı).

Aru körmösler şamancılıkta böyle bir rol oynarken, Ülgen ve Yerlik, onların oğulları ve dağ ruhları (jär-su) alt ruhlar sayılır. Ancak, hiç birinin görevi ortak değildir.

Her bir aru körmös'ün kendi tös'ü olur. Diyelim ki bir aru körmösün tös'ü, Kayalı Dağ'ın (Ak-Kaca) ruhuysa o zaman aru körmösün ondan yardım aldığı ona dayandığı anlaşılr. Eğer "tös" bir gölün ruhuysa mesela Altın-Köl'ün, o zaman aru körmös onun sularında yıkanıyor şeklinde düşünülmektedir (canap cat).

Aru körmös'lerin dağ ve göl ruhlarıyla olan bu ilişkileri şamanların başvurularında çok net ortaya çıkmaktadır.

Kökkö möñkü kırlı kışta

Kök acas täp aytırqan

Täñärälü tädirgän

Ada purkan täp aytırqan

Her zaman kışın

Gök aydınlığı diye adlandırılan

Gök sahibi diye adlandırılan

Burkan Baba isimli

Abu-Kandı tacangan
Altın-Kölgö jûngan
Abûgazım Sañuzak

Abu-Han dağına dayanan
Altın-Köl'de yıkanan
Amcam benim Safızak

Körmöslere Kurban Sunma Hakkında

Aru körmöslere edilen kurbanlar kanlı ve kansız olarak ayrılır.

Kansız kurbanlar aşağıdakilerdir:

1) Taze votka (arakı), şarap mayalı süttten özel malzeme (algıy)ile yapılır.

Votka, köyde kaşıkla saçılır. Tarlada ise bir demet otlav veya budaklav saçılmaktadır.

2) İlkbaharda, sağılan sığır, at ve keçilerin temiz sütleri de şarap gibi aru körmöslerin suratlarına serperler.

3) "Saba" adlı ekmekten yapılan içecek.

Saba genelde kayın ağacından yapılan tabaklav olur. Sabanın altında ıslanan arpa (ubut), onun ezigi ve su karışımıyla yapılmaktadır.

Bu karışımı (erkek veya kadın) şaman tarafından aru körmös'lerin suratlarına serperler.

4) Potko – sulu lapa: Onun içindekileri arpa ezmesi, su ve biraz süt.

Potkoyu kazanda haşlarlar. Hazırlandıktan sonra aru körmöslerin suratlarına serperler ve kalanını katılanlar içerler.

Saba ve potko için ayrılan arpayı tarlada yetiştiginde hayvan ve kuşlardan korurlar. Genelde bu arpayı kuytu yere ekerler. Bu arpadan yapılan ezgiyi yemekte kullanmazlar. Hatta ona kurban sunma yapılmasından önce yaklaşmak tav yasaktır.

Kayın ağacından yapılan tabağav büyük saygı gösterirler ve onu korurlar. Ona şöyle derler:

Äki ciktü pay könök
Cärdän pik pay saba

İki dikişli zengin kova
Yerden yükselen zengin soba

5) Bazı aillerde aru körmöslerin suratları üzerine arpa ve buğday demetleri de koyulur.

6) Cecek ve tolu.

a) Cecek, kendir ipinden yapılmaktadır. Ona beyaz ve kırmızı bezden yapılan kurdele (calama) asılır. Cecek'in sayısı her zaman belli olur. İki, üç veya dokuz (äki, üç, togus). Ortasına beyaz tavşanın derisi (paštaaklaşmak ta yasaktır).

Cecek aru körmös'lere kurban sunulan sunağın batı tarafında iki kayın ağacına asılır.

b) Tolu: Türkçe fidyedir. O, farklı renkteki (siyah olmaz) kurdelelerden, tilki ve susamuru derisinden yapılmaktadır. Kurban sunmada, iki kayın arasına koyulan ağacın üzerine koyulur.

Kurban sunmadan sonra tolu'yu köye götürürler. Orada bir kaç zaman aru körmöslerin suratları önünde yatar. Normal zamanda ise deri çantanın içinde diğer eşyalarla beraber bulunur.

Kanlı Kurbanlar Aşağıdakilerdir

Aru körmöslere kısırak, keçi veya yabani keçi ile koyun kurban ederler. Hayvanı boğarlar (purap cat) ve ayaklarını dört tarafa çekerler.

Hayvanın etini sunağın yanında kazanlarda pişirirler. Pişen etin bir parçasını kıyarlar (çolbu), özel fincana (täpşi) koyarlar ve dua okuyarak ağaç kepçeyle sunağa atarlar. Diğer kalanları ise bağırsaklarda pişirilen hayvan kanı da dâhil katırlar tarafından yenilir. Kemikler kırılmaz. Onları toplayıp sunağa koyarlar ve melez ağacı köklerinin yardımıyla yakılır.

Kanlı kurban sunmalarda, saba ve potkoları serpmelerde Ardiç tütsülenir. Ardiç, Melez ağacının kabuğunda (çobra) közlerle yakılır. Kurban sunmanın başında şaman, sağ eliyle çobrayı tutarak sunak ve kurbanlık hayvanı tütsülerler.

ALTAY BÖLGESİNE AİT ETNOGRAFİK MATERYALLER VE DAĞLI ALTAY BÖLGESİ TELEÜT HALKI

(Altaytsı Materialı po Etnografii Telengitov Gornogo Altaya,
Gornogo Altay, "Yuç Sumer", 2001)

V. P. Diyakonova

Adanılan Hayvan Kültü

Teleütlerde şaman inancına ait gelenekler hala yaşanmakta. Bahsettiğimiz gelenek tanrılara kurban sunma gelenegidir – ev hayvanlarını ruh ve Tanrılara adamak demektir.

Adanan hayvanların iki şekli vardır: birincisi – *tayılga*; ikincisi – *ıyık*. Adama – Adak töreninin hepsini eskiden olduğu gibi şaman yapmaktadır. Hayvan, hangi ruha adanıyorsa onun şahsi hayvanı olarak görülmektedir. Sadece şaman değil bütün inançlı halk, ruhların insanlar gibi hayvana ihtiyacının olduğu görüşündedir.

Ruhlar, hayvanlara saldırırlar, tabiatda bir takım değişik hareketlerle kendilerini belirginleştirirler. Meselâ; bir adam, eğer sabah erken atının ağılda terlediğini görürse, bu olayı geceleyin atının her hangi bir ruh tarafından koşturulmuş olduğu şeklinde yorumlamaktadır.

Adak (Adama) ayininin en önemli kısımlarından biri, hayvanın adanılacak ruha, uygun olup olmadığının belirlenmesidir. Adanılacak olan hayvanlar at, koyun ve keçidir. Önemli olan hayvanın yaşı, donu, cinsi gibi özellikleridir. Eskide (şimdi de öyledir) adanılacak hayvanın adanılan ruh'a uygun olup olmadığını anlamak için fincan ile fal açılmış. Fincanı hayvanın sırtına koyup, nasıl düşerse ona göre yorum yaparlarmış. Fincan açık veya yan düşerse uygun, kapalı düşerse ruhların adağı kabul etmediği şeklinde yorumlanırmış. Bundan başkada yollar elbette var. Meselâ, adanılan hayvana süt içirmek gibi. Adak, eğer sütü zorlamadan içerse, o zaman ruhların bu hayvanı kabul etmeye karşı olmadığı görüşü yaygındır. Doğru belirtilerden bir diğeri ise, hayvanın ayin sırasında terlemesi olarak kabul edilmektedir.

Ruhlara, adanılan hayvanlar iki yolla ulaştırılır. Bu yollar kısaca: Hayvanı salıvermek yani serbest bırakmak, ikincisi ise ayinle öldürmektir. En eski yöntem olan adak hayvanın salıverilmesi Türk ve Moğol halklarına özgü bir gelenektir.

Teleütlerde **Tayılga** – (adanılan hayvanın öldürülmesi) şeklinde yapılan adak ayinini şamanlar, toplu olarak yaptıkları gibi aileler için de yapılabildi. **Tayılga** şeklinde yapılan adak töreninde hayvan, omuz omurgasına bıçak vurularak öldürülürdü. Hayvanın özel kısımlarının etini ayini şekilde parçalamak gerekirdi ki, bu usule özen gösterilmekteydi.

Atların alt çenesi, yürek kısmı (yüreği ve akciğerleri) ayrılırdı. Etleri de kemiklerin den ayrılması gerekmekteydi.

Kafa ile ayakları (derisiyle birlikte), yürek kısımlarına uzun bir sırk sokarlar ve onu Doğu yönüne çevirirlerdi. Etten, göğüs kısmını (töş), sırt kısmını (uç), dokuz tane kaburgayı, dalak ve karaciğerini haşlardı. Haşlanan kısımları küçük parçalar şeklinde kıyıp, geleneksel süt ürünlerini (peynir, yağ vs.) katarak sığın etrafına koyarlardı.

Tayılga şeklinde yapılan adak töreninde şamanlar, kurbanlık hayvanın parçalarının Ülgen'e ulaşması için âyin sü-

resince kutsal dağlara bırakırlardı. Koşağaç, Teleütleri için Kokor ve Boçat dağları kutsal olarak kabul edilmekteydi.

Tayılga'yı **Karazı** adlı körmöse insan hastalandığı vakit yaparlardı. Bu körmös, Şamanizme inanan kesimin anlayışına göre, **Karaş** adlı yardımcı ruhun tersi olan yani kötü bir varlıktır. Şaman öldüğünde, onun sünesi (ruhu) körmöse dönüştüğüne inanılır.

Şaman ile birlikte **Karaş** da ölür ve **Karazı** körmösünün özelliklerini alır. Söz konusu olan körmösten gelen hastalıktan kurtulmak için yapılan tedavi ayininde, kurbanlık hayvandan başka jer-su varlıklarını sembolize eden, kültürel motiflerin de getirilmesi zorunludur.

Kültürel motif olarak addedilen nesneler kare şeklinde bir tahtadan oluşur. Bu tahtanın üzerine yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla çamurdan yapılan dokuz tane boğa (buka), dokuz tane yılan (cılan) ve dokuz tane kurbağa (baka) figürleri konulmaktadır. Bunların altına dokuz satır kare şeklinde toprak (kırtış) ve dokuz satır sedir ağacının budakları da (möştin büri) koyulup jer-su motifleri olarak kabul edilen nesne ve şekiller tamamlanır. Son olarak âyin sırasında hayvanın kafası, yürek kısmı ve derisi ateşe atılmak suretiyle **Karazı**'ya kurban edilir.

Daha öncelerde hatta günümüzde de Teleüt aileleri (ıyık) beslemektedir. Iyık: Sadece at değil koyun ve keçide olabilmektedir. Iyık için düzenlenen âyini yalnız şaman yapabilir. Ancak burada belirtmemiz gereken konu, ıyık tutma hakkının her aileye veya soya (seok) verilmemiş olduğudur. Iyık olarak adanılan hayvanlar farklı olmasının yanında o hayvanları besleyen soylarda farklıdır. Çünkü her aile- soy her ıyık'ı tutamaz. At ıyık'ını ancak *köbök* soyundaki Teleütler tutabilirdi, çünkü onların hamisi **Bulut-kan** idi ve yalnız onlar Ülgen'e kurban getirirlerdi. Iyık, sadece beyaz dondaki veya başında beyaz çizgisi olan kahverengi dondaki kısrak olabilirdi.

Iyık tutma hakkına sahip olan kimseler ıyık'ı sadece şamanın tavsiyesiyle tutardı. Âyinden sonra adanan beyaz

kurdeleli (calama) at, sürüde serbest bırakılırdı ve serbestçe yayılmasına izin verirlerdi. Iyık olarak adanılan hayvan hiç bir işte kullanılamazdı.

Sadece aile reisi özel durumlarda (âyine, bayrama giderken) eyer ve koşumunu takmadan önce ardıçla tütsüleyerek ve hayvanı temizleyerek binebilirdi. Iyık, serbest olarak yaşlanıncaya kadar yaşardı. Yaşlanmasıyla onu öldürürlerdi ve şaman tayılga şeklinde özel ayin yapardı ve iyık **Bulutkan'a** veya **Ülgen'e** gönderilirdi. Birinci iyık'tan sonra o aileye yine iki tanesini tutma hakkı verilirdi. Bunu da işaretlememiz gerekiyor ki, adı geçen âyin ve adanan atı üç kere tutabilme hakkı Yakutların *kıydaa* âyini şeklinde tasdik edilmektedir.

Ayinin özelliği, yapılan yerin belirgin ve bilinen bir yer olmamasıdır. Sadece bazı ayrıntılara dikkat edilmektedir. Şaman, âyin için Kokor-Tayga dağına doğru halkı yönlendirir. Oradan köböklerin kutsal dağı Kabak-Tayga görünürdü.

Beyaz koyun iyık'ını cabak seok'u tutabilirdi. Ayin senaryosu, iyık tutma kaidesi köbök *seok'*undaki Teleütlerde ki gibidir.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de adanılan hayvanlarla ilgili bazı kurallar saklanmıştır. Her yeni ay'da ev hanımı, koyununu yani iyık'ı önce yemler ardından da ardıç katılan sütle yıkardı. Hayvanın boynuna yeni calamalar takılırdı.

Adanılan hayvanlar iyık, sürünün verimli olmasına yardım edeceği şeklinde inanç vardı. Düşünceye göre: Hayvan hangi ruha adanmış ise o ruh, at ve diğer hayvan sürülerini yabani hayvanlardan ve hastalıklardan korurdu. Yine bunun yanında adanan hayvan, adanılan ruh (körmös) ile insan arasında aracı da olmaktaydı.

TUVA ŞAMAN FOLKLORÜNÜN XIX. yy SONU VE XX. yy BAŞLARINDAKİ ÖRF ÂDET VE PRATİKLERİ

Obryadovaya Praktika i Folklor Tuvinskogo Şamanstvo
(Konets XIX – Naçalo XX v.), Novosibirsk, "Nauka", 1987.

M. B. Kenin Lopson

Şamanların Ölümü ve Cenazeleri

Tuva ülkesinde şaman'ın özel statüsünü ve onun ölümüyle ilgili âyinleri P. Dyakonova araştırmıştır. Bu toplanan bilgiler, Şamanist dünya görüşünü anlamaya imkân sağlar. P.Dyakonova konuyla ilgili Tuva halkının görüşlerine de yer vermiştir.

Şaman, özel kabiliyetlere sahip olan bir insan olduğundan onun ölümü de gizemlidir. Şamanistlerin fikirlerine göre; bir hastalık sonucundan (ruhların müdahalesinin neticesi olarak anlaşılır) veya bir başka şamanla olan savaşta yenilmesi dolayısıyla ölebilir. Eski Tuva'da, bir birlerine rakip olan şamanlar hakkında efsaneler oldukça yaygındır.

Bizimle röportaj yapanların verdikleri bilgilerden anlaşıldığına göre: Şaman, rakibini yenmek için sadık yoldaşları (ruh) ile savaşa aktif olarak katılmaktadır. Şamanın gücü

onun **kaargan**-karga, **buga**-boğa, **eeir**-kartal, **hartıga**-şahin, **adıg**-ayı, **morzuk**-porsuk, **moos eeren**, **sarıg** çetker-sarı iblis, **albıs**-cadı vs. gibi yardımcı-ruhlarıyla olan samimiyetten oluşmaktadır.

Kimin yani hangi şamanın kargası diğer şamanın kargasının yaklaştığını ilk görürse onun yenme şansı daha fazladır. Boğa - şamanın büyüklük ve kudret sembolüdür.

Güçlü şamanın boğası zayıf şamanın boğasını yener. Havadaki savaşlarda şamanların gönderdiği kuşlar savaşmaktadır. Çok hızlı uçan, kurnazca davranan kartal kendi şamanına her zaman başarı getirir ve onun hayatını kurtarır. Yakın mesafede şaman, şahin yardımıyla korunmaktadır. O, düşmanı olan şahinin kanadını kırması gerekir.

Düşmanın ne kadar güçlü olduğunu öğrenmek için şaman, düşmanın bulunduğu tarafa porsuğunu gönderir. Moos ruhu şaman'ın, düşmanını uzak mesafede yenmesini sağlardı.

Hamnarnun' çijiri (şamanların bir birini yemesi): Bir şamanın başka bir şamana üstünlük kurmak için savaşmasıdır.

Şamanların bir birine rakip olmasının en önemli sebebi maddidir. Daha yetkili "güçlü" şaman, âyin - kamlama için daha çok ücret almaktadır.

Dongak Barikaan Huralbay Uruu şöyle anlatıyor: "Tenek-Kaday adlı kadının oğlu olan Bayır adlı şaman, Çadaana nehrinin sahilinde ki Kara-Dıt denilen yerde yaşıyormuş.

Şaman Kara-Ool da aynı yerde Çadaana nehri vadilerinde yaşamaktaymış.

Ben o zamanları daha çocuktum. Bir gün bu şamanlar birbirini yok etmek için savaşmaya başladı. Birbirlerini yemeye başladı.

Siz, çocuklar onlara yaklaşmayın. Düşman şamanlar çok tehlikelidir. Kendinize dikkat edin. Sinirlenen şaman her hangi birini yiyebilir! Böyle bir olay Çadaana nehrinin sahilinde olmuştu. Ben, Melez ağaçlarının arasında, ormanlık

alanın ortasında iki çadırın bir birine çok yakın kurulmuş olduğunu gördüm.

Onlar yani şamanlar savaşmak için çadırlarını bir birlerine özellikle yakın kurarlar. Bir çadırın kapısı doğuya bakıyordu. İkincisinin kapısı ise batıya bakıyordu (Bu durum göçebelerin eski örf-adetine zıttır). İki şamanda çıplak ayaklarını çadırın duvarları arasından çıkarttı ve ben şamanların çıplak ayaklarını gördüm. Bir şaman tabanını ikinci şamanın tabana dayandığını gördüm. Onlar böyle bir kaç gün yattılar. Savaş tam bir trajediyle bitti. Şaman Bayır ve şaman Kara-ool aynı anda öldü”.

Boris Uvajayevič Tagba şöyle anlattı: “Toci ve Kaa-Hema bölgelerinde Segbe adlı (şamanlık ona babasından geçmiştir) bir şaman yaşıyordu. İyi hatırlıyorum ki şaman Segbe o dönemde komşu olarak yaşayan şaman Şalçima’yı savaşa çağırmıştı. Onlar önce kavga etmişler. Her bir şaman düşmanını yok etmeye yönelik âyinleri bir birinden ayrı ve bağımsız yapıyordu. Savaş, onların dağılmasıyla bitti.

Şaman Segbe, Toci’de doğmuş olsa bile Ujep deresinin üst tarafında Kaa-Hema nehrinin vadisinde yaşamaya devam etti. Şaman Şalçima eski mekânına bir daha dönemedi ve uzaklarda Serilig deresin de yaşamaya mecbur oldu.

Yaşlılar diyorlardı ki; şaman Segbe yenmiş düşmanını yendi ve onun düşmanı olan şaman Şalçima’yı kendi bölgesinden uzaklaştırdı.”

Cımba Sendelçikoviç Lopsan şöyle anlattı: “Şaman Oorjak Şokar, Bay-Tayga bölgesinin Hondelen denilen yerde yaşamaktaydı.

Onu tanıyan insanların sözlerine göre onda özel ve etkili dizelerle söylenen şiirler varmış. Aynı bölgenin Koop-sook denilen yerinde Doskaar adlı bir şaman daha yaşamaktaymış. Onlar, (âyinde- kalmama) kimin daha usta ve üstün olduğunu belirlemek için savaşa tutuştular.

Bu olay şöyle gelişti: Şaman Şokar, hastanın canın geri döndürmek için kötü ruh’a tayin edilen koyunun etrafında

âyin (kalmamak) yapıyordu. O anda hastanın aal – köyüne şaman Doskaar geldi ve orada bulunanların önünde onu hakaret etmeye başladı. Sen hiç bir şey bilmiyorsun. Sen aldatıyorsun. Âyini yanlış yapıyorsun. Sen çok az biliyorsun. Ben çok biliyorum. Ben – büyük şamanım. Sen güçsüz şamansın. Çünkü senin şiirlerin çok kaba bu sebeple senin âyinin ruhların kulağına tatlı gelmiyor. Hemen bırak şu işi. Ben yüksek Tayganın hâkimiyim” dedi.

Bu sözlerle Şaman Şokar’a saldırdı ve herkesin önünde onun kutsal yardımcı eerenlerini parçalamaya başladı. Bu şekilde iki şamanda bir birine düşman oldu ve onların savaşı başladı. “Ben seni yerim!” – diye bağırdı şaman Doskaar. “Ben seni yerim!” – diye cevap verdi şaman Şokar.

Aradan bir yıl geçti. Şaman Doskar çok hastalandı. Görenler diyorlar ki o bir yıl boyu ağır hastalıklarla ve dayanılmaz acılarla yaşamış. Bağırırmuş, inlermiş, zıplarmış. Şiddetli bir vurguyla şaman Şokar, şaman Doskar’a yönelik okuduğu şiir:

Saamçır dağı olan yere gidelim.
Yolda, Mongol-yeğen’e uğrayalım.
Kopsegey vadisi olan yere gidelim.
Yolda, yiğit arkadaşına uğrayalım.

Araları uzak olsa bile, şaman Şokar’ın büyümlü sözleri şaman Doskarın ocağına kadar gelmiş. Şamanın aal - köyü üzerinde şaman Şokar’ın çanları kudurmuşcasına çalmaktaymış.

Şaman Doskarın çadırı üstünde şaman Şokar’ın tef’i öfke- li sesi duyuluyormuş. Şaman Doskar ölümünden önce soluk soluğa düşmanından kendisini bağışlamasını istemiş: “Affedin beni, hayatımı bağışlayın, sizi barışa çağırıyorum, bundan sonra dostça yaşayalım, boğuluyorum, ölüyorum, çok acı çekiyorum lütfen affediniz beni”. Böyle diyerek şaman Doskar, şaman Şokar’ın kurbanı oldu. Halk bu iki şamanla ilgili olarak güçlü şaman, güçsüz şamanı yedi” diyorlar.

Opay Monguş şöyle anlattı: "Kargı köyünden Çaadana'ya şaman Boolanır geldi. O, orada silah kullanarak âyin yaptı.

Herkesin önünde Boolanır silahı doldurdu ve kendisine ateşledi (Numarayı daha inandırıcı şekilde yapmak için). Boolanır, silahı başkasına doldurması için verdi ve onun göğsüne ateş etmesini istedi. Kurşun şaman Boolanır'ı öldürmediğini herkes gördü. O, evine dönerken yolda Bora-Şay köyünde durakladı. Orada Kuula-Medi'nin kızı, ünlü kadın şaman Hama-Urug'un aal - köy'ü vardı. Onun adı Handı-jap'dır. Halk ona Ham-Urug derler. Yani kız-Şaman.

Beklenmedik bir anda karşılaştılar ve sonra bir birlerine düşman oldular. Her birisi diğerine âyinde (kalmamada) üstünlük etmeye çalıştı. Önce Kargı'dan gelen şaman eline bir kap içki (arak) aldı ve *tarbıdaar* yani kutsallaştırma âyini yaptı. Sonra o, arak olan kaba tükürdü ve onu Ham-Urug'a verdi. O da kutsallaştırma âyini yaptı ve şamana verdi. Kadın şaman Ham-Urug şöyle dedi: "Ben senin aal- köyüne dönmeye imkân vermem". Şaman Boolanır, Kargı'ya yani evine doğru yola koyuldu. Yolun yarısında at'ı onu yere attı. Şaman Boolanır'ın kaval kemiği kırıldı. O, bozkırda acı içinde öldü. Onların düşmanlığının sebebi ise şaman Boolanır'a kurşun işlememesiydi."

Belek Monguş şöyle anlatıyor: "Dzun-Hemçinsk bölgesinin Terektig köyünde Sat Soyzul adlı ünlü bir şaman yaşamaktaymış. Onun dokuz tane *köziüngüsü* vardı. Bir günü, bir hastanın davetiyle Ak nehrin yukarı tarafına geldi. Orada o bir şaman kadınla karşılaşmış. Söylenenlere göre; o, kadınla âyin ve tedavi ücretini paylaşmak istememiş. Sat Soyzul kadını yanıtmaya çağırdı. Aradan bir müddet zaman geçtikten sonra şaman Sat Soyzul'un boğazı hastalanmış ve yediklerini sürekli çıkartıyormuş. Hatta ağzından bir fare koşarak çıkmış. Şaman'ın sağlığı düzeliş, boğazının ağrısı geçtikten sonra Soyzul evine sapa-sağlam dönmüş. Ancak onu öldürmek maksadıyla fareyi gönderen şaman kadın ise ölmüş."

Şaman neden ölürse ölsün (hastalıktan mı, ihtiyarlıktan mı, daha güçlü rakibi tarafından yenilmesi mi?) fark etmez genel olarak cenaze aynı şekilde yapılmaktadır. Bunun da bir kaç bölümü var.

ORUN BUZARI (yatağı sökme): Şaman öldükten sonra onun öldüğü yatağı sökerlerdi ve oraya keçe sererek ölünün cesedi çıkartılana kadar bulundurulurdu. Ölünün baş tarafına mum yakılırdı.

HAM HOORU (Şaman'ı çağırma): Şamanın akrabaları başka bir şaman'ı çağırırlar. Onun, ölünün **küüdel'i** (canı-ruh) nin hangi tarafa gittiğini göstermesi gerekir. Çağırılan şaman eline bir bez parçasını alarak çadırın yanında durur ve elindeki bezle "kötü ruhlardan" çadırı temizlerdi.

Bu işlem sırasında şaman sanki ölüyle konuşuyormuş gibi dumanlık (san) yakılır ve sanki ölünün ruhuyla konuşuyormuş gibi şaman: "Tamam. İyi, oraya gidiniz" derdi. Sonra o, ölünün akrabalarına sorardı: "Rahmetlinin canının (ruh) uçtuğu yere yakın akrabalarınız var mıydı?"

SALIR ÇERİN ŞİLİP AARI (gömme yerini seçme): Şamanı dağlarda gömmek yasaktı. Defnetmeye en uygun yerler تنها ve bozkır alanlar olarak kabul edilmekteydi. V.Ş.Kok-Ool şöyle bir inancın olduğunu anlattı: "Şamanlar - "temiz, beyaz kemik" insanlarıdır. Onun için onları ortak mezarlıkta gömmek yasaktır". Şamanın mezarı halk tarafından dokunulmaz olarak değerlendirilmektedir. Orada gü-rültü yapmak, içki içmek vb. kesinlikle yasaktır.

ÇIDAR ÇERİN SADİP AARI (alan'ı satın almak): Şamanı gömme yerini, cenazeye çağırılan Budist Lamalar gösterirdi. İlk olarak yere kazık çakılırdı. Eğer bu durum kış ay'ına denk düşmüşse o zaman kara bir çomak sokulurdu. Lama'nın yardımcıları dokuz kulaç (12-14 m) uzunluğundaki bir kementin ucunu kazığa bağlayarak Güneş yönünde bir yuvarlak çizerdi. Bu yuvarlağın içinde yüzü Güneşe dönük şekilde Lama yatar. Bu şekilde dört tarafta nehir ve dağların yerleri belirlenir. Lama, ölü şamanı defnetmek için yeri ayarladığından, şamanın ailesi hediye olarak eyeriyle bir at, iki

koyun derisi, 10-20 baş mal ve en kaliteli bir kaç giysiyi Lamaya hediye eder.

ÜNDÜRER HÜNÜ (çıkarma günü): Lama, kutsal kitap "Loga"yı okuduktan sonra ölüyü çıkarma gününü (1-3 gün) ve tahminen saatini beklemeye başlar. Lama'nın dediklerinin eksiksiz olarak yapılması gerekirdi.

ÜNDÜRERİ (cesedi çıkarma) : Cesedi çıkarmak için *hanna'yı* (çadırın duvarını) açarlar. Oradan cesedi başıyla veya ayaklarıyla değil yanıyla çıkarırlardı. Çıkarmadan önce tef'in kaplamasında bir delik açarlar. Şaman'ın yardımcı ruhları da çadırdaki kalmaması gerekmekteydi. Onları evden çıkarmak için cenaze töreninde her olay anında tef çalınırdı. Şamanın cenazesinde tek sayıda insanlar katılmalıydı. Şaman ne kadar güçlüyse katılanlar o kadar fazla olurdu. Genel olarak cenazeye kadınların ve çocukların katılması yasaktı.

ÇEDİRERİ (cesedin defin yerine götürülmesi): Şamanın cesedi aal- köy'de defin yerine kadar öküze yüklenen şırğa (yerde sürükleyerek çekmek) ile veya ıngırjak'a (eyer) koyularak yük olarak taşınırdı. Eyere şamanın cesedi sırt tarafından çukur kazılarak alınırdı.

Onun yanlarına yine iki eyer daha bağlanırdı ve kementle bağlanırlardı. Böylece, şamanın cesedinin getirildiği bir kutu oluşturulurdu. Baş ve sağ ayakları sol tarafta olurdu. Bir adam, atı dizgininden başka birisi de cesedin ayakuçlarından tutardı.

SERİ (döşeme): Bu şamanı havada defnetmek için kullanılan yapıdır. Onu kurmak için yere dört tane ucu çatal olan sırık çakılır. Onlara iki tane uzun ve iki kısa sırtıklar koyulurdu. Döşemenin tavanını da sağlam sırtıklardan yaparlardı. Onun üstüne de beyaz keçe sererlerdi. Yazın **ÇAYGI SERİ** (yaz döşemesi) yapılırdı. Yaz döşemesinde beyaz beze sarılan şaman cesedi döşemeye serilen keçeğe koyulurdu. Buraya şaman'ın giysileri ve özel eşyaları asılırdı.

SALIRI (gömme): Gömme yolunda, cenazeye katılanlardan biri düz bir taş bulur ve onu ölünü baş altına koyar-

lardı. Cesedin başı, batıya doğru koyulur. Cesedi yanıyla yatırırlar. Ölünün sağ yüzü, sağ kolunun sağ eli üstünde yatar. Eli ve parmakları kulağını, ağzının yarısını ve sağ gözünü kapatmalıydı. Sol eli kaba eti üstünde olmalıydı. Ayaklarının bükük olması gerekmekteydi. Ölünün kapalı gözleri beyaz kurdeleyle bağlanmalı Şamanistlerin düşüncesinde insan vücudundaki dokuz deliğin hepsi kapatılmalı. Cesedi yatırdıktan sonra atlılar, çizilen yuvarlağın dışından güneş yönüyle dönerler ve aal- köylerine giderlerdi.

S.İ. Vaynşteyin'in fikrine göre: "Şamanları başıyla batıya ve baş altına taş yastık koyularak defnedilmesi İskitlerin zamanına dayanan eski bir geleneğe dayanır".

Bizim bilgilerimiz Tuva'da iki farklı dinin Lamaizm ve Şamanizmin olduğunu ispatlamakta. Lama ve Şaman bir birlerine bazı âyinlerde gelebilmektedir.

ALTAY TARİHİ HAKKINDA

Oçerki Po İstorii Altaytsev, Leningrad, 1953.

L. P. Potopov

Şamanlar (Kamlar)

Hayatlarını güç şartlar altında büyük emeklerle kazanan Altay halkının içinde onların emeğine göz diken Altay halkını sömüren insanlar da vardır.

İşte bu bahsettiğimiz insanlar şamanlardır. Şamanlar, ruhlar için atlarını, hayvanlarını ve koyunlarını kurban etmelerini talep ederek, onları zor duruma düşürmektedirler. Hatta bazı insanların, şamanların taleplerini karşılamak uğruna iflas ettikleri de görülmüştür.

Çünkü şamanlar, Altay halkını gökte, yerde ve yeraltı dünyasında var olan iyi ile kötü ruhların karşısında ne kadar güçsüz aynı zamanda çaresiz olduklarına inandırdı.

Şamanizme inanan insanlar, hayatlarında her olayın neticesini ruhlara bağlamayı ve ruhların, hayatlarının her anında etkin rol oynadığını düşünürler.

Şamanlar, kurbanlığı çeşitli nedenlerle talep ediyordu. Bu sebepler den bazıları: Hastalık, mallarının azalması, meslek hayatlarında ki başarısızlık vb.

Ruhların en korkuncu ise pek tabii ki yer altı dünyasında kara çamurdan yapılmış sarayında yaşayan Yerliktir.

Onun çenesi iki büyük gemiye benzer, vücudu tüylü, sakalları ise etrafa sallanmaktadır. Bıyıkları ise kulaklarına kadar gelir. Yerliğin, kara boğası vardır ve onun üstüne binerek yer altı dünyasında dolaşmaktadır. Yerlik, her sabah dumanla kaplı bir gölden insan kanı içer. Yerlik, en korkunç, en büyük canavardır. O, Altaylıların başarılı ve mutlu olmasına izin vermez ve şamanlardan sürekli yeni kurbanlar talep eder. Altaylılar, Yerlik'in oğullarının yönetimi ve faaliyetleriyle Rusların yönetimini karşılaştırmış ve Yerlik'in oğulları için "onlar bölgenin idarecisidir"¹ demişlerdir.

Bunun sebebiyse, durumları iyi olan Altaylıların bile her yıl, bazı yıllarda ise üç defa, açık renkli ve genç (3-4) yaşlarındaki atlarını kurban vermeleri gerekmektedir.

Ailede birisi hastalanırsa, mallar azalırsa, işlerinde başarısız olurlarsa bu insanlar hemen şaman'a başvururdu. Halk, şaman'ın emriyle iflas edene kadar kurban keserlerdi. İşte bu iflas etme durumu çok sık olurdu ve bu durum 1930'lara kadar devam etti. Başka bir deyişle şamanlar'ın sömürgecilik faaliyetleri tamamıyla sona erdirilene kadar devam etti.

Bir zamanlar "Kızıl Oyrot Gazetesi" Şamanların ayıplarını ve sömürü faaliyetlerini açıkça anlatmaktaydı. Ben de örnek olarak bu gazeteden bu konu hakkında yazılmış bir yazıyı hiç değiştirmeden aktaracağım: "Maymin bölgesinde Saydıs'ta yaşayan iki vatandaş bulunmaktadır. Bu insanlar Şamana inanıp bütün mallarını kaybetmişlerdir. Onlardan biri Edokov Makar bir gün hastalandığında şamanı çağırması ve iki sene içerisinde şamana kurbanlık olarak 12 hayvan, 25 kova bira, yaklaşık 30 pud (1 pud – 16.38 kg) ekmek vermiş. İkinci vatandaşın adı Dyadeyev Gavriil bu vatandaşımız ise, bütün hayvanlarını şamanın sözüyle kurban etmiş ve sonunda da kendisi de vefat etmiştir. Bu konuyu yazan muhabir,

¹ Anohin, A. V., Materialı po Şamanstvu u Altaytsev, str. 89.

bizim Altaylı kardeşlerimiz işte bu türden sebeplerle iflas etmektedir"² diyor.

Altaylıların emeklerine, alın terlerine ve zenginliklerine göz diken şamanlar, istedikleri kurbanlıklarla halkın kanını emmiş, onları iflas ettirmiştir.

Altaylıları kendilerine inandırmayı başarana şamanların- kamların açıklamalarına göre; bir adamın zengin olabilmesi ruhların isteğine ve verilen kurbanın sayısına bağlıdır. Şaman'ın düşüncesine göre: Kurbanlık hayvanların yavrularını " İkinci Gökte" yani Ülgenya Tanrısına giden yoldaki "Zengin Kayın" ağacının üzerinde olurmuş. Şaman, Ülgenya'ya at kurban edildiği zaman onları uçurabilirmiş. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: Zengin, sadece zengin adam olabilir. Fakirlerin ise, zengin olabilmek ihtimali yahut şansları yoktur. Çünkü, sadece zenginler mal, bira ve şaraplarla bol bol kurban sunabilirler ve yine ruhlardan her türlü esenliğin desteğini alabilirler (hayvan, iyi yayla vs.). Altaylıların arasında Şamanizm böylece Zaysanların yani zenginlerin hizmetine sunulur olmuştur.

Şamanizm şüphesiz ki sömürgeciliktir. İnsanlardan mal ve hayvan kurban etmesini isteyerek zor duruma düşürmektedir hatta onları iflas ettirmektedir. Ayrıca şaman, kurban edilen hayvanın etinden de aslan payını almaktadır. Tabii ki şamanın kazancı bununla da bitmemekte ve yaptığı ayin için de para alarak servetine servet katmaktadır.

Altaylıların, şamanlar için söyledikleri güzel bir atasözü vardır ve bu atasözü şamanların uygulamalarını da ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir: "Hayvan hastaysa, köpek şişman; insan hastaysa, şaman şişman."

² Bakırız: Potopov, L. P., Poyezdka v Kalhozi Çemalskogo Aymaka Oy-ratskoy Avtonomnoy Oblasti, İzd. AH. SSR, L., 1932. str. 44.

1871

1. The first of the year was a very cold one, with much snow and ice. The weather was very disagreeable, and the people were much distressed. The crops were all killed, and the people were forced to live on their stocks. The government was very kind to the people, and gave them much assistance. The people were very grateful to the government, and they all lived happily ever after.

2. The second of the year was a very warm one, with much rain and wind. The weather was very pleasant, and the people were much delighted. The crops were all growing well, and the people were very happy. The government was very kind to the people, and gave them much assistance. The people were very grateful to the government, and they all lived happily ever after.

3. The third of the year was a very cold one, with much snow and ice. The weather was very disagreeable, and the people were much distressed. The crops were all killed, and the people were forced to live on their stocks. The government was very kind to the people, and gave them much assistance. The people were very grateful to the government, and they all lived happily ever after.

TELEÜTLERİN MANEVÎ KÜLTÜRÜ

Duhovnaya Kultura Teleutov, Kemerova, 1993.

D. V. Katsyuba

Teleüt Şamanizmi

Şamanizm, dindir: Şamanizm, Teleüt halkının hayatının ve kültürünün özgün ve geleneksel özelliğidir. Şamanlık sadece âyin ve kurban kesme değil aynı zamanda söz, dans, aktörlük, şekil değiştirme ve insan psikolojisini derinlemesine bilme sanatıdır. V. N. Haruzina, Şamanizm'i bir tiyatro perdesi olarak görmektedir.¹

E. V. Revunenkova: Şamanlığın, aktörlük sanatının temeli olduğunu belirtiyor.²

Şamanizmin etnik tarihi, az sayıdaki Sibiryalı halklarının ve kültürünün önemli bir kaynağıdır. Çünkü herkes söz ve dans sanatını edinemez ve âyin süresince şeklini değiştiremez.

Telafluz ettiğimiz âyin sözü Şamanizmdeki mükemmel ve zor olan âyindir. Eskilerde bu âyinler çok ciddi ve sihirli bir karaktere sahipti.

¹ Haruzina, V. N., Primitivnye Formy Dramaticheskogo Iskusstva // Etnografiya, 1928, No: 1.

² Revunenkova, E. V., Narodı Malayzii i Zapadnoy İndonezii. M., 1980, s. 24-27

Yine âyinlerin yapılma sebepleri de çok çeşitlidir mese-lâ; Çocukların doğması, hayvanların yavru laması, aile sa-adeti, evlerinde bolluk ve bereketin olması ve en önemlisi de hayatın devamlılığı içindir.

Ataları, sihirli sözlerin gücüne samimiyetle inanmakta-dır. Tanrılardan isteklerini bu sözler vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışırlardı. Teleüt şamanları her zaman tanrıların sem-patisini kazanmak için uğraşırlar. Bu nedenle de âyinlerinde şu sözler söylenir:

Benim dualarım yukarıda bulunan Ülgen'e ulaşsın
Benim dualarım aşağıda bulunan Yaar -Yol ruhlarına ulaşsın
Galiba han, sağ gözüyle bakmış
Galiba han iyi takdisini vermiş.
Galiba han bizlere sıcak bir şekilde bakmış
Galiba han güler yüzünü bize çevirmiş
Bu bizim sağlığımıza, refahımıza işaret eder
Uzun ve refah dolu günler için bizlere iyi evlat vermez mi
Yünü ile bezeyen hayvan yaratmaz mı?³

Yerli ve yabancı âlimlerin büyük bir çoğunluğu Şama-nizmi büyü ile özdeşleştiriyorlar. Fakat Anuçin diyor ki: "Büyücü, şamanı, şamanda büyücüyü sevmez. Âyinde, bü-yücünün bulunması bir engel sayılır."⁴

Şamanizm, tabiatı ve onun doğal güçlerini canlandır-makla ilgili eski dini düşüncelerden doğal yollarla ortaya çıkmıştır.

Efsaneye göre Şamanizmin kurucusu Yerliktir.O, Yaan-gar adlı kişiye Şamanizmin âyini öğretti. Bundan dolayı da Yaangar, Ülğenden "Kam" ismini aldı (Altay ve Teleut Halk-ları Şamanlara "kam" diyorlar).

³ Drenkova, N. P., Şorskiy Folklor, M., L. 1940, s.158.

⁴ Anuçin, V. I., Oçerk Şamanstva U Yeniseyskiy Ostyakov. Spb., 1908, s. 13-19-28.

Altay mitinde Yerlik, kamlara şaman kültürünü öğreten olarak tanımlanıyor.⁵

Bir çok Teleüt ve Altay mitlerinde Ülgen ve Yerlik önce öz kardeşler olarak tanılıyor. Fakat daha sonra tartışıp ayrılmışlar. Bu olaydan sonra Ülgen, Gök Tanrısı olarak kalıyor. Yerlik ise, önce yere, daha sonrada yerin altına düşüyor ve orayı sahipleniyor.

Teleütlerde şamanların fevkalade güçleri hakkında eski bir menkıbe vardır.

Bu menkıbeye göre: "İlk "kam" bir kadınmış. Bogdahan, şamanların gücünü denemek istemiş ve kadına ateş ettirmiş. Fakat, kadın şaman ölmemiş hem de âyinlerini daha güçlü bir şekilde yapmaya başlamış. Teleütlerin söylediklerine göre bu anlatılan ilk şaman kadın çocuk dünyaya getirmiş ve bu çocuktan da kamlar dünyaya gelmiş."⁶

Şamanlığın İrsiyeti Meselesi

Kabile halkı şamanı seçmezdi. Şamanlık, şaman ailesinden gelir ve nesilden nesile aktarılırdı. Ölen şamanın ruhu, kendi akrabalarından erkek yada bayanı şamanlık için seçermiş.

Bununla birlikte kamlık görevi kişinin kendi isteği ve gönül rızasıyla değil büyük tanrı Ülgen'in önceden kişiyi seçmesiyle belirlenmekteydi. Şamanlık hizmetine çağırılma ise bir hastalık nöbeti olan(Epilepsi) ile belli olmaktaydı. Bu durum yani şaman hizmetine seçilme 16-18 yaşları arasında gerçekleşmekteydi.

Geçtiğimiz yüzyılın 70. yıllarında V.İ.Verbitskiy şu şekilde yazmıştır: " Şaman göreve kendi isteğiyle gelmiyor. Aksine bu göreve aklı, fikri ve bütün benliğiyle karşı çıkıyor.

⁵ Verbitskiy, V. İ., Slovar Altayskogo i Aladırskogo Nareçiy Türkskogo Yazıkı. Kazan, 1893, s. 75

⁶ Mihaylovskiy, B. M., Şamanstvo, Sravnitelno - Etnografiçeskie Oçerki, Kazan 1892, Tom, 12. Vıp. 1, s. 98

Fakat, çocukluğunda anne ve babasından hastalık gibi kalan kuluçka devri son aşamasına gelen ata ruhu genç şamana tarruz ediyor. Genç bu saldırılar karşısında eziliyor. Bir kaç gün veya bir hafta bütün bu saldırılara katlanarak aklına getirilen şeyleri yapmamak için direnıyor. Genç şaman hastalık nöbetlerinden kurtulduğu anlarda âyin edilen yere gitmiyor. Tef ve şamanlığa ait olan eşyalara el sürmüyor.

Bu şekilde bir müddet kendisini, atasından dolayı verilen bu görevden korumaya çalışıyor. Fakat genç şamanın bu direnmeleri fazla uzun sürmemektedir. Çünkü, seçilen genç görevi kabul etmediği takdirde ya deli olur ya sakat, ya da çok acı çekerek ölmektedir.”⁷

Aynı şekilde Şamanlık görevini niteleyenlerden bir diğeri V.V.Radlov şunları söylüyor: “Şamanlık, bir hastalık gibi bir anda vücuda giriyor ve kişi esrimeye başlıyor. Bedeni inanılmaz güçleniyor ve titriyor. Anlamsız şekilde bağırma-ya başlıyor. Sallanıyor, gözleri dönüyor ve hastalık nöbetine (epilepsi) giriyor. Böyle bir anda kızdırılmış demiri dahi tutuyor. İğne, makas gibi delici aletleri vücuduna bir zarar vermeden yutup tekrar çıkartabiliyor. Kişinin bu çektiği zorluk, tef çalarak şamanlık yapmasına kadar devam ediyor. Çünkü onun şamanlık yapması gerekiyor.”⁸

L.Y.Şternbeg’in fikrine göre ise: “Şamanlık bir insan için üstün vasıf olmayıp, külfettir. Şaman olmak insanın elinde değil, bu görev kişinin isteği doğrultusunda da verilmemektedir.

Aksine şaman olarak seçilmiş kişinin isteğine karşı olarak mecburen bu görevi kabul etmekte hatta bu görev zorla kabul ettirilmektedir.”⁹

Teleütler’in fikrine göre: “Ruhlar, yeni şamanı sadece sülalesine göre almayıp, şaman olacak kişinin kemik sayı-

⁷ Verbitskiy, V. İ., Altaytsı, Tomsk, 1870, s. 63.

⁸ Radlov, V. V., İstoriya Sibiri, Leypzig, 1884, s. 17

⁹ Şternberg, L. Y., İzbranniçestvo v Religii, Etnografiya. M., 1927, Kn. 3., s. 280.

sına da bakarlar. Ruhlar, şaman adayının hastalık nöbeti sırasında bedenini özel bir tencereye aktarır ve kaynatırlarmış.

Eğer adayın bir kemiği eksikse o, kişi ölmüş. Eğer ki adayda fazla kemik bulunursa şamanlığı reddetse dâhi şaman olmaya mecbur kalmış.¹⁰

Şamanistler, düğünlerde ve cenaze törenlerinde kesilen hayvanların kemiklerine çok dikkat ederler. Kesilen hayvanı parçalarken sadece kemiklerinin bağlandığı yerden keserler. Kemiği kırmak yasaktır. Bu kuralı bozmanın, hayvanların çoğalmasına engel olacağı düşünülmektedir.

Şor Ovalarının tabiata, hayvan kemiklerini saklama ve geri verme âdeti vardır. Avda hayvanı öldürdüğü zaman kemiklerini kırmaz. Tayga ağacının dibine gömer. Eskiden avcılar kekliğin kemik ve kanatlarını evinden işine (av'a) taygada kuş ve hayvanların çok olması için götürürmüş.¹¹

Genelde şaman hastalığı uzun süre devam etmektedir. Bazen bu yıllarca sürer. Çünkü hastalanmış adam bu hizmete karşı olur. Ancak rüyalarında ve bayıldığı anlarda, birilerinin şaman olmasını emrettiğine şahit olur ve eğer razı olursa iyileşeceğini söylemesini duyduğunda da çok zorluk çeken, korkan, hasta adam kendinden istenilenleri kabul eder ve iyileşir.

Şoristanlı Ust-mras-su'dan gelen kam Feofan bir yıl hasta oldu. Siri ulusunda Kobiy soyundan bir başka kam üç yıl hasta oldu.¹²

Teleut ve Şor bölgelerinin kamları hayat için gerekli ihtiyaçları kendi geleneksel (tarımsal) işinden karşılamaktaydı.

¹⁰ Direnkova, N. P., Şorskiy Folklor, M.-L., 1940, s. 109.

¹¹ Direnkova, N. P., Şorskiy Folklor, M.-L., 1940, s. 293, 414

¹² Direnkova, N. P., Poluçeniye şamanskogo dara po vozzreniyam turetskih plemen // Sb. MAE. L., 1930. T.9., s. 269, 272

Ülkede büyük ayinler, ilkbaharda, sonbahara kadar düzenlenirdi. Yani şaman her gün veya her ay âyin yapamazdı. Şamanların çoğu fakir insanlardı. Sadece en ünlüleri halkın parasıyla geçinirdi.¹³

Ruhlara Kurban Sunma

Eskiden Teleüt ve Şorlarda gökteki Tanrı Ülgen ve yerdeki Yerlik için kurban kesmek çok yaygındı. Kurban başka küçük tanrılara da kesilirdi. Mesela dağ ve su ruhlarına olduğu gibi.

Bu eski geleneğin çıkışı değişik ruhların kalbini yumuşatmak için çalışılmasına bağlanıyor. Onların başarılı, sağlıklı ve varlıklı olması, düşüncelerine göre ruhların elindeymiş. Ateşin alevi, şamanın tefi ve giysisindeki oyuncakların yüksek sesi kötü ruhlardan koruyormuş.

Su tanrısı (Su Enesi) na âyin ettiği zaman kurbanlığa siyahtan başka renkte olan öküz getirilirdi. Öküzün üzerinde hiç siyah yeri olmamalı. Kurbanlık hayvanın yaşı da bellidir. Tek sayıdaki yaşta olmalı, yani, 3,5,7,9 ve 11. Genelde kurban 3 ve 5 yaşındaki öküzü getirmektedirler.

Yerdeki büyük tanrı Yerlik'e ise tam tersine simsiyah öküzler kesilir ve başka renkteki hayvanın kesilmesine izin verilmezdi. En büyük Gök Tanrısı Ülgen için beyaz at kesilirdi.

V.İ.Verbitski 1886 yılı yazdıklarında diyor ki: "Her bir adam evlendiğinde Ülgen için açık tondaki at'ı kesmek zorundadır. Kurban kesmenin zamanı genelde ilk bahardır".¹⁴

Bu törene sadece erkek kişiler katılır. Kurbanı şaman keser. Ülgen'e kurbanlık at'ı o, gönderir. Başka küçük tanrılara her türlü hayvanı, balık, kuş gibi ve kan, yağ, peynir, kızartılmış kepek, un, tahıl, değişik alkollü içkiler de sunulmaktadır.

¹³ Potapov, L. P., *Altayskii şamanizm*, L., 1991., s. 220-222

¹⁴ Verbitski, V. İ., *Altayski inorodtsı*, M., 1893.

Bu maksatla her türlü bez-kumaşlar, eskimiş eşyalar, paralar, saçlar kullanılır. Ama tanrıların en sevdiği de (Salamat)tır. Kurbanlıktaki istisnalar domuz, köpek, yılan, ker-tenkele ve kurbağadır.

Putperest adam kendi kültüründeki dini şeylerle uğraş-maktaki maksadı ne? Kurbanı keserek neye erişmeye çalışı-yor? Kurban kesmekteki ve kendi maksadı ne olursa olsun bu törenler her zaman mutlulukla, eğlenceyle, bayramla ya-pılıyor, kültürün her bir bölümünde(kurbanlıkta, ayinde v.b) kesinlikle korku söz konusu değildir. Burada ki amaç kendi-lerinde doğaüstü güçlerin olmasına başka bir deyişle onlar-da ki (doğaüstü güçlerin) güçlerin kendilerinde de olmasına uğraşırlardı.¹⁵

Büyük tanrılara kurban kesme törenleri birkaç senede bir yapılmaktadır. Bu törenlere ulusun (kabilenin)bütün hal-kı toplanır. Hatta bazen başka köylerden ve başka kabileler-den de insanlar gelir. Bu törenler belli bir zamanda ilkbahar veya yazın Kayın ormanında, havuzun yanında, Çarşamba ve Cuma günler hariç diğer günler düzenlenir.

Bu günler Teleütler için yash gün sayılır. Çarşamba ve Cuma günleri ölü gömme ve anma törenleri vardır. Fakat Teleütlerin yaşadıkları yerde Kayın ormanı yoktur ve bun-dan dolayı Gök Tanrısına ibadet etmek için özel bir çadır ku-ruyorlar.

Bunun için ormandan büyük Kayın ağacını kesip dalla-rıyla beraber köylerine getirirler. Ağacı sadece üst dalları ha-riç budarlar(dallarını keserler). Ağacı ortaya dikerler. Ağacın etrafına ise üçer metre arayla kayın ağacından yapılan 2-3 metre uzunluktaki sııkları yerleştirirler.

Üstünü ve duvarlarını dikilmiş kumaşlarla sadece giriş kapısı hariç kapatırlardı. Kurban kesmek için özel çadır bö-y-le hazırlanırdı.

¹⁵ Haruzin, N., Etnografiya, T. 4, Verovaniya, Spb, 1905, s. 344.

Çadırın çatısının tam ortasında açıklık olurdu. Bu açıklıktan yukarıda bahsettiğimiz üst dalları hariç budanan büyük Kayın ağacının dalları dışarıya bakardı. Ağaçta kesikler bırakılır (Birazcık keserek belirti etmesi). Hangi tanrıya ibadet ediyorsa ona göre kesik(basamak) bırakılır.

En yüksek tanrıya 15 basamak diğerine ise 12 basamak bırakılır. Başat, Teleütler Gök Tanrısına en son 1920 yılı âyin yaptı.

Çadırdan başka yine kurban kesmek için özel yer hazırlanırdı. Bunun için Kayın ağacından yapılan dört tane direk 1,5 mt arayla dört köşeye koyulur. Direklerin üstüne dört tane direk daha koyarlar. Bunların üzerini de kapatmak için Kayın ağacının dalları ve diğer kurumuş dallar kullanılır. Bu tür yapıların kurulma amacı tanrılara pişirilen etleri koymak ve yemekten sonra kemiklerini toplamaktır.

Her şey hazır olduktan sonra kurban kesecek alana kam, beyaz atı üzerinde beyaz giysisiyle (şabure) ve başında ki beyaz şapkasıyla gelir. Kam'ın arkasından çok sayıda insan yürür. Tam bu sırada kurbanlıkta getirilir. Kurbanlık hayvanlar üç at veya üç tane boynuzlu hayvandır. Ayrıca odun da getirilir. İşaretlenen yere ulaşılmasıyla kam, tef çalınır ve dua eder.

Herkes toplanır. Kam, yüzünü doğuya döndürerek dua eder. Teleütler kurbanı kesmezler. Kan çıkmaması için kurbanı boğarlar. Bunun için önce içi kül ve unla doldurulmuş çuval hazırlanır ve hayvanın dört ayağına ip bağlanır. Çuval kurbanın başına geçirilir. Tam bu sırada kurbanın dört ayağına bağlanan ipler çekilir ve böylelikle hayvan çok acı bir şekilde boğularak öldürülür. Hayvan öldükten sonra derisini yüzerler.

Fakat kurbanın başını, ayağını ve kuyruğunu kesmek yasaktır. Çünkü bu saydıklarımızın deri ile beraber kalması gerekir. Kurbanın kemikleri kesinlikle kırılmaz. Kurbanın etlerini çıkartmak için büyük bir çaba sarf edilir.

Et kaynatılarak pişirildikten sonra bu etler tahtadan yapılan tepsilere konularak gelen konuklara ikram edilir. Et haşlanırken ne tuz, ne de başka bir şey katılmaz. Pişmiş et, çatalsız olarak sadece elle yenir. Et suyu ise evden getirilen kaşıklarla kaşıklanır.

Yemeği yedikten sonra, kemiklerini toplayıp yakarlar. Kurbanın yüzülen derisini satarlar ve parasını da herkes paylaşır.¹⁶

Ulusal kurban törenleri belirli bir zamanda tertip edilir. Eğer şahsen biri, kendisi kurban kesmek istese kendisine uygun bir zaman seçer. Kurban kesmek isteyen akrabalarını, tanıdıklarıyla kam'ı davet eder. Uygun bir yer seçerler ve oraya kurbanlığı (at veya öküz) götürürler.

Burada hayvanı boğarak öldürürler ve onun başını, ayağını, kuyruğunu kesmeden derisini yüzerler. Sonra yaklaşık 45 derecelik bir açıyla Kayın ağacından yapılan sırgı yere dikerler. Ona hayvanın derisini takarlar. Bu sırgı takılan kurbanlık at'ın başı doğu yönüne bakar.

Genelde deriyi kuru otlarla doldururlar. Sonuçta ortaya bir post çıkar. Bu post, at görünümünü alır. Hayvanın derisini işe yaramaz bir hale getirmek ve deriyi başkalarının yerinden çıkartmasına engel olmak için hayvanın derisini karnından keserler. Ancak sırtını kesmezler. Zamanla deri kurur ve kimsenin dokunamayacağı bir hal alır ve insanlar onun yanından geçerken durur ve tapınırdı.

Kurbanlık hayvanın derisinin yanına başka küçük kurbanlık hayvanların (tavşan vs.) derilerini iple bağlayarak asarlardı. Buranın hemen yanında ataş yakılır. İçine birkaç kova sığabileceği büyük bir kazanı ateşin üzerine koyarlar. Kazanda, kurban edilen hayvanın eti pişirilir. Bu et, hayvanın kurban edildiği yere bırakılır ve âyin bitene kadar bekletilir.

Kurbanlığa ev hayvanları da dâhildir. Teleüt çobanları kendi sürülerini bütün kötülüklerden korumak ve onların

¹⁶ Spasskij, G. N., Teleuti ili Behye Kalmiki // Sibirskii vestnik, 1821, s. 13-14

sayılarını çoğaltmak amacıyla kurban keserlerdi. Kendilerine ait hayvanlarının sayısını çoğaltmak için tanrılara birkaç hayvanı özellikle at ve öküzü kurban ederler.

Teleütlerde her kabile (seok) Ülgen'e ve onun oğullarına kendisi için en değerli ve en soylu at'ını kurban ederdi.

At'ı bağışlarken şaman her türlü süt ürünlerini ve Abırt-kayı sadaka eder. Bağışlanan at'ı önce at sütüyle yıkarlar. Kam, ibadet eder ve ardıç yakar. Dumanını at'ın burnuna tutar. Ayrıca atın yelelerinden ve kuyruğundan biraz kıl kopararak güneye doğru atardı. At'ın yelelerine beyaz, sarı, kırmızı ve mavi renkteki kurdeleler bağlanır. Bu gelenekler sırasında at beyaz keçeyle sarılı durur.¹⁷

Sonra kam, içi süt dolu kavanozla at'ı yıkardı. Boş kavanozu yere atar eğer kavanoz ters düşerse tanrıya kurbanın gerek olmadığı anlaşıldı. Teleütler bağışlanmış hayvanı "ıduk" sabahleyin terlemiş olarak görürlerse inancına göre: Daha önce tanrılara kurban edilmiş hayvanların ruhları geceleyin dünyaya tanrılara bağışlanmış hayvanların yanına gelirmiş. Teleütlerde bağışlanmış atı satmak, hediye etmek, öldürmek, üzerine eski eğer koymak yasaktır. Hayvanları kurban etme törenlerine kadınlar katılamazdı. Onlar bağışlanan hayvana ne binebilir ne de dokunabilirdi.

Teleüt dualarının biri şöyledir: "Tanrım! Göklerin hâkimi (Kuday Kayrakam)! Bizim kurbanımıza bir bak! Ey! Göklerin hakimi, ülkemizi yönetenleri koru, bize sağlık, uzun ömür, evlat, hayvan, ekmek ve mutluluk ver."¹⁸

Yeraltı Tanrısı Erlik için kesilen kurbanlar ise hep aynıydı; beş yaşındaki siyah öküzdü. Kesilecek hayvanı Çeluhoeva dışında bir yere sogra (orman türü bir yer)'ya götürürler ve orada boğarak öldürürlerdi. Hayvanı boğmak için onun burnunu arpa unu ile doldurulmuş çuvala sokarlardı.

¹⁷ Çançibayeva, L. V., O sovremennih religioznih perejtkah u altaytsev // Etnografiya narodov Altaya i Zapadnoy Sibiri, Novosibirsk, 1978, s. 101

¹⁸ Slovar geograficheskii Rossiiskogo gosudarstva, M., 1808. Ç. 6., s. 203-207

Derisini yüzerken kafasını, ayaklarını ve kuyruğunu kesmeden hepsini beraber çıkartırlardı. Sonra hayvanın başı doğuya dönük şekilde Kayın ağacından yapılan bir direğe takılırdı. Kesilen kurbanın bütün etini pişirirlerdi. Fakat pişmiş etin hepsini değil bir kısmını yenirdi. Kalanın ise evlerine götürürlerdi. Onlar, kurban kesme törenine katılmayanlara ikram edilirdi.

Akşam yine toplanılır ve ateş yakılırdı. Önce kam, ateşte iyi çalması için tef'ini kurutur. Sonra bütün gece devam edecek olan âyin başlardı. Kam dua okurken göğün hangi katlarından geçtiğini, hangi ülkeleri gezdiğini de anlatırdı. Ayrıca âyine katılanlar da bu sırada şarkılar söylerdi.

Büyük kurban âyinine önceden hazırlık yapılır. Bu maksatla 9-12 pud (1pud-16,38kg) arasında arpa kavururlar. Arpayı kavurduktan sonra ağaçtan yapılan bir kapta ezerler ve ezilmiş arpayı daha da büyük bir kaba koyarak ıslatırlardı. Suda şişmiş arpalar Tıpşa (kabın adı)'ya aktarılarak orada bekletilirdi. Bekletilmiş tahıl, süt rengini alana kadar ezilirdi. Sonra onları süzerek ayrı bir kaba alırlar ve ona un katarlar. Aradan birkaç gün geçtikten sonra o ekşir ve böylece Abırtka hazır olurdu.

Bize Mariya Sergeyevna Abuşkina (Bekovo köyü) abırtka hazırlamanın başka da metotlarını anlattı. Onun anlattığına göre: "Abırtka kara buğday ile de yapılıyormuş. Önce buğday ılık suda bekletilir ve o çok kısa bir zaman içerisinde börtmeye başlar. Börtmeye başlayan buğdayı ağaçtan yapılan kapta ezerek yumuşatılır.

Sonra buna su katarak köpüklü beyaz süt gibi bir karışım elde ederler. Bu karışıma az bir arpa unu ekleyerek dikkatli bir şekilde karıştırarak süzerler. En sonunda bu hazırlanan Abırtka'yı özellikle Kayın ağacının kabuğundan yapılan kaba koyarlar.

Kurban kesmekte başka tür kaplar kullanmak yasaktır. Böyle kaplardan beş tane olması gerekmektedir. Bunlardan bir tanesi beş kova sığacak kadar büyük olmaktadır. Diğerleri ise bir kova küçük ölçüde olabilir.

M.S.Abuşkina, Abırtkanın tadına ilk önce ev sahibi, sonra kam, ev sahibinin hanımı ve diğer katılanlar bakardı. Kim ne kadar isterse o kadar içerdi. Fakat sarhoş olmazlar. Çünkü Abırtkanın alkol oranı azdır. Sabahleyin herkes dağılırdı, ama geziler birkaç gün boyunca veya bir hafta devam eder.

Kapların üzerine bir sırk yerleştirerek ona herhangi bir ölçüde ve renkte olan 27 tane yeni elbise asarlar. Bu elbiseler kendisinin, akrabalarının hatta komşularının da olabilirdi. Onlar yani elbiseler âyinden bir ay sonra iade edilirdi. Sırğa asılan bu elbiseler Şaman'ın en güzel giysisi olarak değerlendirilir. Bundan dolayı da 27 tane ip hazırlanır. Genelde ipi kendirden eğirerek hazırlarlardı.

İpleri Abırtka'nın konulduğu ve Kayın ağacının kabuğundan yapılan kabın deliklerinden geçirirler. Bu sırada da âyine katılanlar ev sahibini titizliği, yumuşaklığı, nezaketi ve ustalığı için överlerdi. Gerektiğinde kullanmak üzere eğrilmiş ipler deliklerinden geçirildiği kaplarla beraber asılırdı. Akşama doğru halk toplanır ve yine şaman gelirdi.

Eğer âyin Gök Tanrısı Ulgen için yapılıyorsa kurbanlığa genç binilmemiş beyaz at (bazı bilgilere göre sarıya yakın kırmızımsı renkteki at) kesilirdi. Siyah ve alacalı renkteki atlar kesilmezdi. En büyük tanrıya ulaşmak için dört küçük tanrıyı ziyaret edip 15.basamağa çıkması gerekiyordu. Âyin bütün gece devam ederdi. Kam, ocak başındaki Kayın ağacının yanında otururdu. Diğer katılanlar onun etrafına yerleşirdi. Sonra herkese Kayın ağacından yapılan bir kaşık ve Kayın ağacının kabuğundan yapılan bir fincan dağıtılırdı.

İlk önce kam sonra diğerleri Abırtkayı kaşıklarlardı. Kam bu sırada dua okurdu. Kam, sembolik olarak birinci basamağa geçtiğinde, kaşıktaki Abırtkayı Kayın ağacının yukarı tarafına sıçratırdı. Onun arkasından diğerleri de böyle yaparlar ve tekrar Abırtkayı kaşıklarlardı. Kam da dua okumayı devam edip ikinci basamağa gelince yine Kayın ağacına Abırtka sıçratırdı. Bu durum Kayın ağacında ne kadar kesik(işaret) varsa o kadar yapılırdı.

Birinci tanrıya gelince, kam ona bir kap Abırtka götürerek bu kaptaki Abırtkanın kimse tarafından yenilmediğini ve içilmediğini iletir ve dua okurdu. Sonra Abırtkayı gelenlere ikram ederdi.

Âyin sırasında dört kap Abırtka içilir. Beşincisi ise içilmezdi. Bu Abırtka tam bir ay bekletilerek ev sahibi tarafından tüketilirdi. Ev sahibinin evinin ön köşesinde yapılan ve üç saat süren âyin sayesinde sembolik olarak en yüksek tanrıya ulaşıldı.

Yazın âyin yapmak sabah saat 7-8'e kadar sürerdi. Özellikle ev için yapılan âyinler çok uzun sürerdi. Kam dualarında tanrıdan kendisini duymasını ve ev sahibine yardım etmesini, ailede kimsenin hasta olmamasını, hayvanların ölmemesini ve sofrada ekmeğin eksilmemesini isterdi. Ayrıca ev sahibinin fakir olduğunu, buna rağmen milleti toplayarak kurban kestiğini de anlatırdı.

Kam fakirin yoksulluğunu söylediği gibi zenginin de yoksulluğunu söylemektedir. Eğer âyin 9 tane işaretle biterse ertesi sabah kam dâhil 9 kişi toplanırdı. Ev sahibinin evinde bu gelenlere ziyafet çekilirdi. Sofrada et, çorba, şarap ve çay bulunurdu.

Genelde âyin yarı karanlıkta tef çalınarak, bakırdan yapılan zil sesleriyle ve Kam'ın yüksek sesle bağırmasıyla yapılırdı. Bu yapılanların hepsi katılanları aşırı derecede etkilerdi.

Âyin her zaman yiyip içmeyle sona ererdi. Gezi birkaç gün boyunca devam ederdi. İkinci veya üçüncü günü kam'ı ev sahibi kendi evine götürür ona; et, para, yiyecekler ve özellikle âyin sırasında kam'ın kendisinin oturduğu yeni keçi hediye olarak verirdi.

Âyinden sonra elbiseler bir ay boyunca asılı durur. Ancak bir ay sonra indirilirdi. Evin yeri bir ay boyunca silinmezdi. Ev, bir ay geçtikten sonra silinip temizlenmeye başlanırdı. Bu temizlik bir anda da yapılmazdı. Günde günde yapılırdı. Çünkü evde su fazla akmamalı ve ailedeki bütün mutluluğu yıkanıp suyla akıp gitmemeliydi.

OYRAT

Oyrotiya, Gorno Altaysk, "Ak-Çeçek", 1994.

Mamet Lev Pavloviç

Şamanizm'e Karşı Savaş

Burhanizmin darbesi sadece Hıristiyanlığa, ruhani misyonerlere ve Ruslara karşı değildi. Burhanistlerin darbesi kendi kardeşleri olan şamanlara da yöneltildi.

Şamanizm; Altay halkının, tarihi çok öncelere dayanan dinidir. Bu dinin kökü Altay göçebelerinin ekonomik hayatında yerini almıştır. Çarlık düzenin yöneticilerine, tüccar ve ruhanilerine bağımlı olan ve doğa olaylarına karşı sigortalanmamış ilkel bir yaşam süren Altay halklarında Şamanizmin gelişmiş ve güç kazanmıştır.

Çünkü onlar ücra ve sapa yerlerde yaşamaya mecbur edildiler ve böylece modern dünya ile aralarında tarifi mümkün olmayan uçurumlar ortaya çıktı. Sonuç olarak Altay halkları ne buğday ekip ekmek yapacak hatta ve hatta ekmeğe pişirecek ocağı dahi olmayan hayvancılıkla geçimlerini sağlayan yarı yabancı kabilelere benzediler. Onlar, şiddetli tabiatla baş başa kaldılar ve kendilerinin küçük ve korkunç tanrılarını sayıp, onlara inandılar.

Altay Olimp'i birçok ilahi varlıklardan daha farklı bir deyişle bir çok tanrılardan oluşurdu. İşte bu bahsettiğimiz tanrıların içinde kötü Yerlik ve iyi Ülgen vardı. Fakat bu tanrıların üstünde tanrıların tanrısı "Yuç Kurbustan" bulunmaktaydı. Bütün faydalı ve hayırlı işler Ülgen'den, kötülükler ise Yerlik'ten gelirdi. Şaman inancına göre: "İnsanları Ülgen yarattı.

Yaratmasına yarattı ama onun yetersiz gözetiminden faydalanan Yerlik, Ülgen'in yarattığı insan oğluna can verdi. Yerlik'in fırsatçılığına ve Ülgen'in işine karışmasına kızan "Yuç Kurbustan", Yerliği cehenneme kovdu ve onun dünyada görünmesini yasakladı. İşte bu andan itibaren Yerlik, karanlıklarda hâkimiyet kurdu. Sakallı, bııklı, kan dolmuş kapkara gözlü, etrafını Taybodım Nehrinin kapladığı demir sarayda, yedi kunduzdan yapılan tahtında oturmaktadır. Onun kara, edepsiz, utanmaz endamlarını saçlarıyla saran dokuz kızı ve yedi oğlu vardır. O, şafakta insan kanı içer. Kendi hizmetçilerinden ve ruhlarından faydalanan insanlara hastalık, bela ve açlık gönderir."¹

Şaman inancında olan insanlar kendi tanrılarına başvurduklarında Yerlik'in hoş görülmesi dilerlerdi. Dilek ve istekleri ise hastalıklardan, mallarının azalmasından ve başlarına gelebilecek her türlü belalardan korunmaktı.

Ülgen ise iyi bir tanrıdır ve zararsızdır. Bundan dolayı da genellikle Yerlik'e tapınırlar ve onun teveccühünü kazanmaya çalışırlar ve ona bol bol kanlı kurbanlar gönderirlerdi.

Şamanizm'in bu çok tanrılı olan ideolojisi Altaylıların hayat tarzlarına uygundu. Kabilecilik çağlarından kalma bir din, toplumun bütün anlayış ve ilişkilerini anlatıyordu.

Ekonominin ilkel şekli, her türlü felaket Altaylının her adımıyla karşısına dikilmektedir. Tabiatın dehşet ve anlamsız kuvvetleri karşısında Altaylıların güçsüzlüğü acımasız Yerlik'i öne çıkarmakta bu durum iyi ve sevgi dolu Ülgen'i

¹ El yazması Edokova, L., "Şamanizm'le ve Burhanizm'le Savaş"

ise ikinci plana itmektedir. Yerlik, aç gözlüdür ve onu duygulandırmaksa hiçte kolay değildir.

G. N. Potanin konuyla ilgili: “Şamanizm’e inananların tanrılara karşı isyanı her zaman vardı diyor. Fakat inananlarsa yapabilecekleri tek bir şey vardı o da şamanlarının yardımıyla tanrılarla pazarlığa oturmak. Şaman, tanrılarla görüşüp, tartışıp hatta onları utandırıp kendi öfkesini de işin içine katarak orta bir yol bulmak için çabalardı. Bir seferinde bir kadın böyle bir ricayla şamana geldi.

Şaman, tanrılarla görüşüp ne kadar kanlı kurban istediklerini kadına anlattığında, inançlı kadın kendini tutamayıp, ey! Utanmaz alçaklar beni batırmak mı istiyorsunuz? Benden az mı hayvan yediniz? Ne zaman ben sizin geniş boğazınızı kapatırım? Ne zaman ben sizin doymak bilmez dipsiz midenizi doldurabilirim? Kendinize gelin, sizler pisboğazsınız”² şeklinde bağırarak isyanını dile getirmiştir.

Rusların sömürü politikaları sonucunda, 18. asrın ortalarında Altay göç akımına uğradı. Altay’ın merkezi, zengin ve verimli toprakları göçmenler tarafından sahiplendi hatta istila edildi demek daha yerinde olur çünkü halkın topraklarına zorla sahip olundu.

En verimli topraklarından, bol otlu yaylalarından ayrılan verimsiz dağ boğazlarına yerleşmek mecburiyetinde kalan Altaylılar her türlü vergi ve alınan haraçlarla günden güne yıkıldı.

Bu durumu gelin Altay şarkılarından dinleyelim:

Altay’a tepeden baktığımda
Han Altay üçgen şeklinde görünür
Senin için şan Altayımız çok kanlar döküldü
Senin Çam Ağaçların kesik
Bu acıklı halini seyretmemek daha iyidir
Senin ulu Sedirlerin ve yeşil budakların vardı

² Sit, Po Vereşaginu.

Şimdiyse çıplak duruyor
 Bizim mahzun babamız Altay
 Keşke bu durumu hiç görmeseydim
 Senin yakılıp yıkıldığını görmeseydim
 Senin evine sanki kara güz geldi. Han Altay
 Keşke bu kadar güzel yaratılan
 Haşmetli Altayımızın başının kesilmesini görmeseydik.³

Geleneklerin ayrıca yaşamın bozulması aile bireylerinin arasındaki ilişkilere paranın sokulması ve bütün bunların sonucunda Şamanizmde giderek bozulmaya başladı. Rus sömürgecilerinin getirmiş olduğu yeni ekonomik yaşamda Şamanizm'in kanlı kültürü ve pahalı kurbanları zaten fakir olan Altay halkını daha da fakir duruma düşürdü. Altay halkının yaşadığı bölgede (Altay Kiji) Vereşagin'in yazdıklarına göre:

"Bu insanlar bu yıkıcı kültten seve seve vazgeçerlerdi. Fakat acımasız Yerlik ve onun kudretli hizmetkârları onun üstüne birde Kamlarla nasıl mümkün olabilirdi ki? Çünkü bu insanlara onlardan korkma terbiyesi asırlarca sindirilmiş. Bundan dolayıdır ki şu anda da bu yoksul insanlara düşüncelerinde kurtulmak kolay gelmiyor."⁴

Ancak Şamanizme karşı Burhanizm, tutumluluğuyla ve daha iyi hayat sürmeye çağırarak karşı çıkmıştı (Yaş ormanı kesmeyin, genç hayvanı öldürmeyin vs.). Bu son ayarda Altaylıların ekonomisine ve ilgisine son derece uygundu.

Altay halkını fakirleştiren, zaten kötü olan ekonomilerini daha da çökerten kanlı kurbanların yerine Burhanizmin onlardan istediği sadece bir süpürge otunu yakmak, süt serpmek ve burhan'a tapınılmasıydı.

"...Burhan inancında ki insanların iddialarına göre: Oy-rat Han, Bütün Altaylılar Burhana taptığı zaman gelirmiş.

³ Vebitskii, V. İ., "Altayskiye İnarodtsı", Pod. Red., A. A. İvanovkovo, Mosk-va, 1893. str. 168.

⁴ Sibirskiy Passvet, N.3-4, 1919g.

Oysa hâlâ Şamanizme inanan kardeşleri Oyrat Han'ın gelişine mani olmakta. Onlar, şaman tanrılarına taparken, Yerlik'e kurban sunarlarken Oyrat, Altay'a gelmezmiş. İşte Bundan dolayı da Burhanistler amansızca ve aceleyle Şamanlara ait olan tef'i ve âyinlerde ki at derilerini yaktilar."⁵

Anohin diyor ki: "1908 yılında Altay'da bulunduğum sırada Burhanistlerin üzdüğü, şamanların gözlerinde yaş gördüm ve birçok insandan da şikâyetler duydum. Halk, Burhanistler yüzünden korkuyla yaşamaktalar. Ancak bu durum fazla sürmedi. Birkaç yıl sonra Burhanlar, Şamanların tef ve elbiselerini yakma tehditlerini bıraktılar. Daha doğrusu bırakmak zorunda kaldılar. Çünkü Altay Şamanlarından birisi Mamrıy Toms'k'a gidip yerel valiye kendi durumlarını anlatmış ve genel validen yardım talep etmişti."⁶

Sonuç olarak: Altay da Burhanizm, sosyal ve ekonomik şartlara itiraz eden bir dini sistem olarak ortaya çıkmış ve Şamanizmde karşı gelmiştir denilebilir.

⁵ El yazması: Şiyayeva

⁶ "Sibirskiye Ogni", N. 5, 1927g.

Altay Halklarının Milli Kurtuluş Hareketi Olarak Burhanizm

Rus çarlık hükümetinin sömürgeleştirme siyaseti ve Rus ticari sermayesinin Altay'ı kontrolüne alması, Altay göçebe hayat tarzını (özellikle de ekonomik yönünü) oldukça değiştirmiştir. Çarlık Rusya'nın Altay'daki etkisi anlamak açısından özellikle ticari ilişkilerin gözden geçirilmesi yeterli olacaktır. Böylelikle Dağlı Altay'ın Kuzey-Batı ve Güney-Doğu-su arasındaki fark kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Güney-Doğu'ya göre Kuzey-Batı Altay, Rus etkisi altına daha çabuk alındı ve Rus etkisi daha güçlü bir biçimde yerleşti. Bunun sebeplerine gelecek olursak, Kuzey-Batı Bölgesi coğrafi bakımından Rusya'ya daha yakın olmasıdır.

Bu durum ekonomik ilişkilerin daha çabuk kurulmasını ve oraya Rus tüccarların daha hızlı biçimde ulaşmasını sağlamıştır. Daha sonrasında ise Kuzey - Batı Altay'da yerli tüccarlar da ortaya çıktı ve Rus tüccarlarla, Altaylı tüccarların arasında yakın işbirliği kuruldu. (Zaysanlar-Zenginler) ve soylular Çarlık hükümetinin kendilerine sunduğu avantajlara da kavuşmakta gecikmedi. Bu şekilde, onlar sadece yerli halkın içindeki zengin ve soylu sınıf değil, aynı zamanda Çarlık hükümetinin de bir anda göz bebeği oluverdi.

İşte yukarıda bahsi geçen bu soylu sınıf, Altay'ın yerli halkı arasında Çarlık hükümeti için vergi toplama görevini de üzerlerine aldılar. Çünkü onlar artık Çarlık Rusya'nın ilçe muhtarları konumuna getirilmişlerdi. Bu konuda örnek olarak Ulalı bölgesi tüccarı Tabokovun hikâyesini ele alalım. Onun hakkında ki bu hikâyeyi bize Oyrot İl Başkanı İ.S.Alagızov anlattı.

“Komdoş İlçesi (Rusçası Komlyaj İlçesi) Sooka soyunun önceki yöneticisi David Tabokov (Mihayıl Vasiloglu) soyun yöneticiliğın babasından değilde çocuğu olmayan amcasından teslim almıştı. Yönetme yetkisini almadan önce David Tabokov fakir bir kimseydi. Hatta kendine ait olan yalnızca bir at'ı vardı. Soy'un yöneticiliğini eline alınca bir anda zenginleşti, ticaretini genişletti ve üretimini de geliştirdi”

Bu tüccardan Tabokovlar sülalesi ortaya çıktı. İşte bu Ulalı tüccarları Rus idare birimleri ve Rus ticari sermayesiyle ilişki kurdu. Ta ki, 1917 yılındaki milli halk hareketinin başlamasına kadar. David Tabokov ise, ihtilal öncesi ve sonrasında ortaya çıkmayıp, kendi kabuğuna çekilenlerdendi.

Dağlı Altay Meclisi kendi ihtiyaçları karışlamak için para topladığı zaman yardım verenlerinin arasında David Tabokov'da vardı ancak o, sadece 10 bin ruble vermişti.

David Tabokov, Kuzey-Batı Altay'da ortaya çıkan idarenin temsilcisi olup, Ruslarla oldukça yakın ilişkileri olan biridir. Yine David Tabokov, 1905 yılındaki ayaklanmaya katılmamış ve destekte vermemiştir. İşte bu bölgenin Burhanizmden uzak olup, Şamanizm etkisinde kalmasının bir sebebi de budur.

Rus ekonomik ilişkilerinin tesiri Güney-Doğu Altay'da pek etkili olamamıştır. Çünkü Ruslar buraya daha geç ulaşmışlardır. Güney-Doğu Altay, Moğolistan'a daha yakın olması dolayısıyla ekonomik ve kültürel bakımdan Moğolistan'ın etkisine açıktır.

Moğolistan ile ilişkiler “Oyrot Birliği” devrinde kurulmuş olmakla birlikte Altaylar, Rus İmparatorluğun egemenliğine geçmesi sonrası da kesilmemiştir.

Bu bölgenin halkı ara sıra sınırdan geçip Moğolistan'a göç ederlerdi. Aynı zaman da Moğollar da Altay'ın Rusya tarafına gelip yerleşirlerdi. Bu şekilde de iki halkın arasında ticari ve kültürel bağlar hızlı şekilde kuruldu.

Altaylılar, Moğolistan'a çayı, Moğol kumaşı ve günlük hayatta kullanılan diğer malzemelerden almak için giderlerdi.

Bu sebeple Çu vadisi, Rus ticareti için köprü vazifesini görmekteydi. İşte bundan dolayı da denilebilir ki, yerli ticaretin gelişmesi genellikle yerli tüccarların elindeydi.

Vereşagin diyor ki: "Altaylılar Moğolistan'ı ziyaret ettiği zaman Budizmin Moğolların günlük hayatına etkisini yakından izleyebilme fırsatını da yakaladı. Heykeller ve kutsal resimler, görülmeye değer güzellikteki dini bayramlar vs. İşte bütün bunlar Altaylılara çok çabuk tesir etmiş. Dağ halkı kendi hayatının gri renkli ve sıkıcı olduğunu anlamıştı"¹.

Moğolistan Lamaları, Altay halkı ile aralarındaki ticari ilişkileri ve sosyal bağları Lamaizmin yayılması için de kullanmışlardır. Bildiğimiz Oyrot'un görülmesi efsanesi de Lamaların uydurmasıdır. Lamalar, 1904 ayaklamasına iştirak etmişlerdir. Tereng vadisinde yakalanıp tutuklanan Çet-Çelpanov'un beraberinde Moğolistanlı Lamalar ve onların dini kitapları da vardı.

Burhanizm hareketinin Moğolistanla bağların hakkında İl Müdürlüğünün Baş Danışmanı Brunnov, olayların çıkması dolayısıyla Tereng vadisine gönderilmişti. Onun Tomsk şehrinin vali'sine yazdığı raporda:

"Soruşturma yaptığım zaman cahil ve basit bir işçi olan Çet-Çelpanov'un nasıl olurda bu kadar büyük felsefeye sahip olduğunu anlamaya çalıştım. Sonuçta Çet'in hocalarının sınır komşumuz Moğolistanlı Lamalar olduğu kanaatine vardım. Lamalara Altay'da çok rastlanır. Lamaların öğretmenlik faaliyetlerine yönelik kesin delillerim olmamasına

¹ "Sibirskii Rassvet" No: 3-4. za 1919g.

rağmen dolaylı olarak bu ispat edilebilir. Çünkü Çet'in anlatıkları Budizm'in unsurlarını taşımakta, aynı zamanda "Burhan" kelimesi Moğolcadır.

Altaylılar Burhan kelimesini bilmiyorlar. Zaten Çet, Moğol giysileri giyerdi ve öğrencilerine de Moğol giyimlerini giydirdi. Bizim kâğıt paraları Moğolistan halkı kabul etmez. Çünkü Moğollar sadece Rus demir paralarını tanır. Bu yüzden Çet, kâğıt paraları yok etmiştir. Çet'in hayvanlarına bastığı damga, Moğolistan'daki Çin aristokrasinin damgasıyla benzerlik taşımaktadır. Nihayet Çet'in tacı da Moğolistan'daki en büyük ünvan sahibi olan asil kesimin resmi şapkasıdır. Şapkasının ucunda küçük yuvarlak toplar vardır"².

Vereşagin'de Burhanizm hakkında yazdığı makalesinde Moğolların etkisinden bahsetmektedir. Makaleye göre: "Çet uzun süre Moğolistanda kalmış ve Altay'a girdiği sırada tutuklanmıştır. Tutuklandığında yanında bir de Moğol Lamasının olduğunu ayrıca beraberlerinde getirdikleri dini kitapların da sınır görevlileri tarafından fark edildiğini" anlatır.

Ayrıca Vereşagin Çet ile ilgi halk arasında yayılan söylentilere de makalesinde yer verir bu söylentiye göre: "Çoğul adlı küçük bir kızın sıkça dağlara çıkıp, orada gizlendiği ve dağlarda bir Lamayla görüştüğü. Yine Çet ile eşinin de dağa çıkarak Lamanın yanına gittiklerini ve uzunca bir süre ortada görünmediklerinden, bir müddet sonra Çet'in yeniden ortaya çıktından" söz ediliyordu.

Moğol Lamaları, Altay'da yıllarca gizli şekilde dini propagandayla meşgul oldular. Genellikle Moğolistan'a sık giden ve Moğolca bilen Altaylılarca kabul edilen Budist öğretisi sayesinde Altay'da Burhanizmi yayan kadrolar yâni ilk "Yarlıkçı"lar ortaya çıktı.

Anohin diyor ki: "Bunların çoğu iş ve ticaret bahanesiyle kuzey Moğolistanda uzun süre kalıp, yeni din akımıyla tanışan ve kabul eden yerlilerdi"³.

² Tsit Po Şilyayevu

³ "Sibirskie Ognı", No: 5. 1927g.

Sokolov, Altay'ın en meşhur Yarlıkçılarından biri olan Tıry Agemiçi hakkında şöyle yazıyordu: "O (Tıry Agemiçi), uzun yıllar Moğolistan'da yaşamış, Rus hükümetinin tercümanı olarak görev yapmış ayrıca iyi eğitilmiş Altayca, Rusça ve Moğolca bilen biriydi. Tıry Agemiçi daha sonra Budizmin, Lamaizm mezhebini kabul etmiştir".

Burhanizm, Moğolistan Lamaizminin hem geleneklerini yani Lama resimlerine tapmak, süt dökmek, süpürge ve kandil yakmak hem de dini terminolojisini kabul etti. Vereşagin diyor ki: "Burhan kelimesi bile Moğolcadan alındı. Onun aslına Altaycada pırhan denir. Duaları öğrenen Burhancılarda, Budizm inancındakiler gibi (şabinor, padarçi) diyorlar. Bu kelimelerin hiç birine Altaycada rastlanmamaktadır."⁴

Burhanizm her türlü ideoloji ve tesirlerin düğünüdür. Bu düğün Lamaizmi, Hristiyanlığı, Şamanizmi ve Altaylıların milli destanları içerir. Yine Burhanizmin Rus imparatorluğunun sömürge siyasetine karşı mücadele etmiş olduğu da söylenebilir.

Bir taraftan Burhanizm, Rus imparatorluğunun sömürge siyasetine karşı mücadele etmiş, diğer taraftan ise kendilerini sömüren Şamanizmle de savaşmıştır. Bu akımın kurucuları ve ideologları, yerli burjuva sınıfıdır.

Daha önce dediğimiz gibi Güney-Doğu Altayda ve Katun'un sol tarafında Rusların etkisi azdı. Bu bölgede ki Altay dini misyonu da başarısızdı. Rusların etkisinin fazla olduğu Çernev ilçesinde Hristiyan dinini kabul edenlerin sayısı her yıl 400-500 kişi artarken güney - doğu Altay'da ise bu sayı 40-50 kişiyi aşmazdı. İşte bu bölgelerde, yani Ursul, Karakol, Kırılık ve Yabogan vadilerinde Burhanizm yayılma imkânı bulmuştu.

Ancak Moğolistan ile Altay halkının ticari ilişkiler geliştikçe zengin ve güçlü kişiler ortaya çıktı. İşte bu zengin ve

⁴ "Sibirskii Rassvet" No: 3 -4. za 1919g.

güçlü kişiler Altay'ın ekonomik ve siyasi hayatında etkili rol oynamaya başladı.

Argamay Kulcin'i örnek olarak gösterebiliriz. O, Ekim devriminden önceleri sadece hayvancılıkla uğraşan Argamay Kulcin daha sonraları sınır dışı ticari faaliyetlere atıldı. Zenginliğine de bu şekilde ulaştı. Ekim devriminden önce birkaç köyde evi vardı. Sonra ise bu evleri halka verildi. Argamay Kulcin, hem devrimden önce, hem de devrimden sonra çadırdaki yaşantısına devam etti.

Argamay'ın daha bir özelliği vardır. O, halkı aydınlatma hareketlerinde de oldukça etkili biridir. O, sıradan bir zengin olmayıp, halkına bilgi ve kültür vermeyi seven bir kimsedir. Devrimden önce okullar kurdu. Hatta izinsiz okul açtığı için mahkemeye dahi verildi. Ancak rüşvet vererek kurtuldu. Yine Argamay iç savaşa da katılmıştır. İç savaşta yenilmelerine rağmen kendisi bir yolunu bularak cezadan kurtulmayı bilmiştir.

Argamay'ın, Burhanizm önderlerinden biri olduğunu ispat eden hiç bir bilgi veya belge mevcut değildir. Burhanizmin resmi yöneticisi olarak Çet-Çelpanov'un adı geçmektedir. Hâlbuki onun kızı ünlü Oyrot-Hanı görmüş ve bu Han'ın emrini duymuştu. Mahkeme Çet'in kızını ifadeleri sonrasında onları serbest bırakmıştı. Çünkü Burhanizm'in hakiki yöneticisi Çet değildi. İşte burada bir takım dolaylı bilgilerin ışığında biz Argamay konusuna tekrar dönmek zorundayız.

Argamay, 1904-1907 yılları siyasi olaylarında önemli rol oynamış, 1917 yılında Altay'da başlayan ayrılıkçı akımın merkezinde yine Argamay'ın bulunduğu yerler idi (şimdiki Ongunday ve Ust-Kansk ilçeleri, bu ilçeler 1904-1905 yılları bu akımın merkezleriydi). Ayrıca Argamay bir süre Oyrot Cumhuriyetinin yetkili temsilci görevini de üstlenmişti.

Rus tüccarların Altay'da yerleşmesi ve onların canavarca çalışma metodların yayılması yerli ticaret ve tüccarlar için tehlike uyandırdı. Rekabetle beraber Rus tüccarları Altay dini işler bölümüyle birlikte yerli tüccarların Altay'da tesirini

kırmak istedi. Bu durum yerli halkta dini işler bölümüne ve Ruslara karşı kinin uyanmasına sebep oldu. Yerli halk ise bu mücadelede yaklaşım olarak kendi örf-adet ve gelenek-göreneklerini ön plana çıkardı. Altaylıların eski dini olan Şamanizmin din adamları olan şamanlar ile dini işler bölümünün rahipleri saldırı ve baskılardan dolayı çok çabuk pes etti.

Bize göre Burhanizm, hem bir dini akım, hem de Altaylıların Çarlık hükümetine karşı milli bağımsızlık hareketi konumunu aldı. Bu akımın sponsorluk işlevini ise, yeni ortaya çıkan yerli ticari sermaye yapmaktaydı. Bu yüzden Burhanizm hem Rusların casusu olan dini işler bölümüne karşı, hem eski hayat tarzını savunan Şamanizm ile de mücadele etti.

Elimizde var olan Burhanizmle konusundaki kaynaklar, bu akım hakkında bilgilerimizi çok karıştırmaktadır. Burhanizm konusunda yazılı birçok kaynak bu akımı genellikle dini bir akım olarak açıklamakta. Yazarların arasında sadece tek çelişki vardır. O da hangi din ile Burhanizm mücadele etmiş meselesidir. Bazıları, Şamanizme karşı olduğunu bazıları ise Hristiyanlara karşı olduğunu savunmaktadır. Fakat gerçek olan Çet'in, dini bir akımın önderliğini yapmış olduğudur.

Çet'i mahkemede savunmaya yönelik en önemli taktik ise, Burhanizmin, Altaylıları Şamanizmden tek tanrıya inanmaya geçişi sağlamaya yönelik hareket, ideoloji, dini akım olduğuna yönelik noktasıdır. Bu konunun içeriğini ve Çet'i kurtarmaya yönelik bu türden bir savunma taktiğini onun avukatlarından A. N. Voznesenskiy'in⁵ hatıraları sayesinde öğrenebildik.

Dinler arası mücadele konusuna ilişkin Vereşagin, Burhanizm hakkında makalesinin sonunda şunları yazar: "Eğer rahipler için Burhanizm bir düşman olduysa, dini işler bölü-

5 Voznesenskii, A.V., "Teni Proşlogo (Po Tsarkim Suflam)", İzd. Politkatorjan, M. 1928g., Çeşek "Otnjka Srednevekovya – Koldun Çet - Çelpanov",

mü anlamalıydı ki çok tanrılı Şamanizmden tek tanrılı Burhanizme geçiş Altaylılar için büyük bir gelişimdir. Çünkü Hristiyanlığı benimsemeye yol açacak kadar büyük bir gelişmedir. Bu yüzden "ak din" in yayılmasına karşı çıkılmayıp desteklemesi daha doğru bir yoldur. İtiraf etmeliyiz ki 1904 yılı Altay'daki olaylar, dini işler bölümünün tarihinde olumsuz iz bırakıp, yerli halkın Ruslara karşı negatif davranışlarına destek olmuştur."⁶

"Devlet sınırında Hristiyanların ve Rusların kalesi" durumundaki dini işler bölümünün yönetimi, Burhanizmin sadece dini bir akım değil, siyasi ve milli bir bağımsızlık hareketi olduğunu sonucuna varmışlardır.

A. V. Anohin ise, bu şekilde düşünmemektedir. O, 1912 yılında Burhanizm hareketinin "dini" niteliklerinin ağır bastığını düşünmekteydi ancak son makalesinde⁷ A. V. Anohin: "Batı Altay'da Burhanizmin ortaya çıkmasının iki ayrı sebebi vardır. Bunlardan birisi dini, diğeri ekonomik. İşte bu sebepler Altay'da Burhanizmin ortaya çıkmasını sağlamıştır"⁸ der.

Bu makalede A.V.Anohin: "Burhanizmin kabulü ile bilinçlenen halk; ruhlar ile insanların yaşadığı yeryüzünden göğe, Güneş'e ve Ay'a çıkmış, Hotonizm'den (yeryüzü) Uranizam'a (göğe) yükselmiştir" sonucuna ulaşır.

⁶ "Sibirskii Rassvet" No: 3 -4. za 1919g.

⁷ Anohin, A. V., Materialı po Şamanstvu u Altaytsev, SB. Muzeya Antropologii i Etnografii pri Ros. Ak. Nauk, T.IV, s. 2.

⁸ "Burhanizm v Zapadnom Altaye", v Jurn. "Sibirskie Ognı", No: 5., za 1927g.

BURHANİZM

DAĞLI ALTAY'IN TARİHİNDEKİ

ULUSAL BAĞIMSIZLIK HAREKETİ

İz İstorii Natsionalno Osvoboditelnogo Dviveniya v Gornom Altaye,
Gorno Altaysk, "Ak-Çeçek", 1993.

A. G. Danilin

Burhanizm Hakkındaki Kaynakların Eleştirisi

Ekim devrimi önceki Burhanizm hakkında kitap ve makale sayısı yirmi kaleminden fazlasını aşmaz. Bunların arasında yayındaki makaleler, hem de özel çalışmalar bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak edebiyat özetlerine, Burhanist hareketinin ilk aşamasından (1904–1905) başlayacağız.

M.K. Barsov 1904 yılının yaz mevsiminde tesadüfen "Ust-Kan" yerleşim biriminde bulunan bir doktordur. O, ibadet amacıyla toplanmış Altaylıların Ruslarla mücadelesine şahit olmuştur. "Coğrafya Kurulu" toplantısında bu olaylar hakkında detaylı bilgi vermiştir¹.

M.K. Barsov, Burhanist hareketi "sürü hareketi" olarak açıklar. Ona göre Altaylılar "hareketsiz, gevşek, aktif olma-

¹ Otçet Altayskogo ZSORGO za 1904g. Barnaul, 1905, s. 7 – 15.

yan" insanlardır. Bu yüzden Kamlar tarafından Kalmıkların (Altay halkı) sömürülmesine halk tepki göstermiş olmakla birlikte Altay'ın halkı, ayaklanma için kendi başlarına dönüşü olmayan bir adım atamamışlardır. Çünkü halkın arasında güçlü bir şahsiyet yoktur. Nihayet böyle bir şahsiyetin "Çet Çelpanov" ortaya çıkmasıyla Altay'da durum tamamen değişti.

"Çet Çelpanov" kendini sade bir adam değil bir peygamber olarak (*Kamlardan daha büyük bir varlık*) lanse etti. Kamlar, "Çet Çelpanov'un" gücüne inanmamış onu dikkate dahi almamışlardır. "Çet Çelpanov" kendisini ispatlamak amacıyla çevredeki köylerde Kamlar'ın en önemli aleti olan "teflerini"² topladı ve herkesin gözü önünde topladığı tefleri yaktı.

Bu olayın şahitleri olan insanlar şeytan'ın yani "Çet Çelpanov'un" gazabından korktu. Onun, kamlar ve şeytandan daha güçlü olduğuna inandı böylelikle "Çet Çelpanov'un" otoritesi ve taraftar sayısı daha da arttı. "Çet Çelpanov" yeni dini yayarken, kendisine bağlı insanların hediye ve armağanlarıyla güçlenip zenginleşti.

M. K. Barsov, Kalmıkların arasında Burhanizm hareketinin dine ve siyasete dayanmadığını, Kalmıkların sadece kendilerini sömüren Kamlardan kurtulmak istemesinin bu duruma sebebiyet verdiğini, "Çet Çelpanov'un" ise bir dolandırıcı olduğunu belirtir.

M.K. Barsov'a göre; bu hareket "bir sürü içgüdüdür". Ortaya çıkışı ise dedikodulara dayanır. M.K. Barsov, bir Rus köyünde yaşanan paniği şu şekilde anlatıyor: Çıkan dedikodulara göre dağlarda düşman askerleri görüldü. Dedikoduları kontrol etmek için köyden köye temsilciler gönderildi, halk kaçmaya başladı. Tehlikenin nerede olduğunu ve hangi yönden geldiğini ve nereye kaçmanın gerektiğini kimse bilmiyordu.

² Derlemeyi hazırlayanın notu: Şaman – Kamların, ayinlerinde ruhları çağırarak için kullandıkları enstrüman.

Analitik bakımından olayları daha açık ve doğru S.İ. Akkerblom, "*Tomsk Hukuk Kurul Toplantısında*" 23 Aralık 1904 yılında anlatmıştır³.

S. İ. Akkerblom, Burhanizm konusuyla ilgili malzemeleri, olayların geçtiği yerde toplamıştır. S. İ. Akkerblom'a göre Burhanist hareketinin çıkışıyla ilgili olarak Altay halkının din adamları olan kamlar tarafından sömürülmesi yani ekonomik sebepleriyle birlikte Çarlık Rusya tarafından halkın zorla göç ettirilme siyasetinin de etkili olduğunu düşünmektedir. Yani Ruslar tarafından Altaylılar, baskı görmektedir. Bununla birlikte Rus tüccarları tarafından da sömürülmektedir. S. İ. Akkerblom konuyla ilgili olarak Rus Ortodoks misyonerlerin faaliyetlerine de değinmektedir.

S. İ. Akkerblom'un Burhanist hareketiyle ilgili olarak yaptığı değerlendirmeye göre: Altay halkı (Kalmıklar), dinlerindeki ömür belalarından çare aradılar ve "Çet Çelpanov", Şamanizme karşı çıktı ve tek tanrı dinini yaymaya başladı.

1906'da Burhanistlerle ilgili davadan sonra bu harekete yönelik merak ve ilgi ve aynı zamanda Burhanizm ile ilgili eserlerin sayısı da arttı. Yeni makaleler basıldı. Bu makalelerde sadece daha önce basılmış misyoner raporları gibi materyaller değil Çet Çelpanov ile buluşmalar da anlatılmaya başlandı. Mesela "R.L." tarafından yazılan "*Altay'da Burhanizm*"⁴ makalesi gibi.

"R.L." tarafından yazılan makaledeki ana fikir: Burhanizm'in, Şamanizm ve Şamanizmin din adamları konumundaki Kamlarla olan mücadelesi sonucunda daha da gelişmiş bir din olarak ortaya çıkmış olduğunun altı çizilmiştir. "R. L.", Burhanizmin, Altay halkının (Kalmık) genel ge-

³ Doklad., Russkih Vedomostyah, Ot 4 Yanvary 1905g.; a Tak Je, Pravo Slavnom Sobesednike, v Yanvare 1905g, s. 189 – 190.

⁴ Altayskaya Gazeta., 1910g. No: 180, 182.

lişim yolundaki geçirdiği aşamaların biri olduğu görüşündedir.

"R. L.", Çet Çelpanov ile yaptığı görüşmedeki izlenimlerini şu cümlelerle aktarıyor: Çet Çelpanov sinirli, ezilmiş, sindirilmiş Altaylı proleter (işçi sınıfı) olarak gözüküyor. Olağanüstü hiç bir şeyi yok. Sadece gözleri dikkatimi çekti çünkü büyük, siyah, Altaylıların çekik gözlerine hiç benzermiyor. Bu gözlerin içinde fanatik veya dini bir ışıktaki yok. Görünen ise, sadece acı ve keder.

A. Semenova'nın yazdığı "*Altay'da Dini Devrim*" adlı makalesinde R.L. tarafından toplanan materyallerden faydalanmıştır. A. Semenova da birkaç tane Burhanist şarkısını yazmış ve Çet Çelpanov ile görüşmesini anlatmıştır.

1910-1911 yy. A. Semenova Gorno (Dağlı) Altay'a gelerek Çet Çelpanov ile görüşme yapmıştır. A.Semenova'nın izlenimlerine göre: Çet Çelpanov çok kötü Rusça konuşmaktadır ve onu görünüşte başka Kalmıklardan ayırmakta oldukça güçtür. Çet Çelpanov'un öğretisinde (eğer onun beyaz atlı adam ve bu adam tarafından getirilen yeni din hakkında hikâyesini öğretti olarak sayabilirsek) bir felsefesinin olduğu dahi fark edilememektedir.

A. Semenova, Çet Çelpanov'un hikâyesini de anlatmaktadır: Ben, kızım Çugul'un söylediklerine inanmadım. Ama sonra da kendi gözlerimle bu adamı gördüm. Ben Tulayte'de idim (Çarış ırmağın kolu) ve eve gittim. Dağın ucunda O'na (atlı adama) rastladım. Atlı adam dedi ki; şeytanları yakmalısın, Kkamları bırakmalısın (eski dinden vazgeçmelisin) ve bunu bütün Altay'a anlatmalısın. Daha da şunları söyle; herkes Güneşe ve Aya ibadet etmeli - Ay-Burhan, Kün-Burhan, Ot-Burhan, Üç-Kurbustan Burhan.

Daha sonra başka tarzda yani benim alışık olmadığım, daha önce görmediğim şekilde ibadet etmeye başladı. Dağlarda Arçıl (Arçın) ağacı vardır (süpürgeotu). Onu ateşe koydum ve dua ettim. Arçılı (süpürgeotu) daha önce de insanlar yakmışlar. Ben ise Yabogan yerleşim biriminde doğdum... Tereng'e taşındım... Yabancıları hiç görmedim.

Atlı adamı görüp, konuşmamdan yaklaşık üç ay kadar sonra Tereng'e Altaylılar gelmeye başladı... Akağaçları koydular, ateş yaktılar, içine arçıl (süpürgeotu) koydular, kısırakları sağdılar ve sütü akağaçlara ve ateşe döktüler, ağaçlara kumaş şeritler bağladılar. Akağaç, arçıl (süpürgeotu) ve şerit iyi tanrıya (Ülgen) düzenlenen ibadetten kalmıştır. İşte bu şekilde benim çadırımın yanında ibadet ettiler. Bir duadan başka dualar yoktu. Bu duanın kelimeleri yüksek sesle, ya da fısıldayarak, ya da ses çıkarmadan söylenirdi. Dua ayakta durarak yapılmakta... Dua ederken bıçaklar yere gömülmez. Bıçakları yere gömmek boş bir inanç olarak değerlendirilmektedir. Burhan kelimesinin manası "Tanrı'dır". Gökte oturuyor. Kime benziyor bilmiyorum. Onun adı Ak (beyaz). O, iyidir. Tanrının, yaşayanlara ceza verip vermeyeceğini de bilmiyorum... Beni tutukladılar. Mahkemede yeni tarzda ibadet ediyorsun diye suçladılar. Tutanakta âyin ve ibadetin Japonlardan alındığı yönünde bilgi var. Fakat bu durum kesinlikle gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü benim Japonlar hakkında hiçbir bilgim yok... Yarlıkçı nereden çıktı bilmiyorum. Ben, yeni dinin daha iyi olduğunu düşünüyorum. Atlarımızı kesmiyoruz. Ayrıca, kamlara da ödeme yapmıyoruz. Çet Çelpanov'un hikâyesini aktaran A. Semenova'dır.

Burhanistlerin davasında avukat olan M.Sokolova'nın makalesi ise, yayımlanmamış sadece el yazısı olarak kalmıştır.⁵ Bu makalede edebi ve folklorik materyaller kullanılmıştır. Yazar, Yarlık Tırıyla, Bayev Argımaya ve Mancı Kulcinih'in Burhanist hareketteki rolünü belirtmiştir. M. Sokolova'ya göre; bu adamlar hareketin gizli yöneticiler ve aktif kurucularıydı. Mahkemeden bir kaç yıl sonra Çet Çelpanov ve onun kızıyla yaptığı görüşmeleri ve onların günlük hayatları hakkındaki ilginç detayları anlatır.

⁵ Sibirskii Arhiv, 1913, No: 9 – 11, s. 388 – 397.

Avukat A. N. Voznesenskoy, yazdığı edebi eserinde avukat olarak Çet Çelpanov'un mahkemesine gideceğini anlatmaktadır⁶.

Yazar V. Şişkov ise, "Çu Vadisi Gezisinde" adlı eserinde Burhanistlerle yaptığı görüşmelerini aktarır⁷. Yazar V.Şişkov, Çet Çelpanov ile görüşmesindeki izlenimlerini okurlarına şu cümlelerle aktarıyor: Çet Çelpanov; uzun boylu, güçlü, az hareketli, sıradan birisidir, gözlerinde bile özel bir şey yok. Ancak kendisiyle görüşmeye gelenlerin sorularına Çet Çelpanov çok kısa cevaplar veriyor. Bu yüzden V. Şişkov'un eserinde daha çok dikkatini çekenler genel olarak; Altaylıların arasındaki çeşitli gruplarının ekonomik durumu, Argımay ve Zaysanlar ve onların Ruslarla iyi ilişkilerde bulunması hakkında bilgilerdir. Burada ressam V.Şişkov sınıflar arası farklılıkları oldukça iyi tahlil etmiştir.

Botanikçi V. İ. Vereşagin Altay'ı gezerken rapor ve "Altay notları" adlı eserinde Burhanizm'in yayılma bölgeleri ve Burhanizm hakkında kısa bilgi verir⁸.

Yukarıda gösterilen makale yazarları; Burhanizmin içeriğine bakma gereği dahi duymamışlardır. Burhanizm konusunda yukarıda isimleri verilen yazarlar, hareketin genellikle egzotik boyutu meselesiyle ilgilenmişlerdir.

Ancak Burhanizmin, ilmi düzeyde incelendiği ve ortaya çıkışı konusunda son derece kaliteli araştırma çalışmalarının da yapıldığını kabul etmemiz gerekir. İşte bu türden çalışmaların arasında etnograf D. A. Klemens'in makaleleri önemli yer alır. D. A. Klemens, Burhanistlerle sıkı ilişkileri olan hatta Burhanistleri mahkemede savunan bir avukattır.

D. A. Klemens'in yazdıklarına göre: "Zavallı Kalmuk Çet Çelpanov koyunlarını güderken tanrı ve insanlar hakkında

⁶ Sokolov, M., (M. Sobolev) k İstorii Burhanizma u Altayskih Kalmukov, (v Arhive Zapadno - Sibirskogo İstparta, Barnaul, 1914g., 8 glav).

⁷ Voznesenskii, A. N., Teni Proşlogo, Otrijka Srednevekovya - Koldun - Çet Çolpanov - Seriya "Katorga i Ssilka", M. 1928.

⁸ Gazeta Sibirskaya Jizn., No: 154, 159, 198 i 219, 1913g.

düşünüp, Şamanizmin iyi Tanrı Ülgen'in hoşuna gitmesinin mümkün olmadığını anlamış. Yani Şamanizmi ve kanlı kurban sunumlarını, büyük bir günah olarak değerlendirmiştir. Bir müddet sonra Çet Çelpanov halk arasında büyük otoriteye sahip olmuştur. Kamlıklar, Şamanların elinden zorla teflerini alarak, Şamanları ağır işlerde çalıştırmaya başlamışlardır⁹.

Maalesef ki D. A. Klemens, Burhanizmi dini reform, Çet Çelpanov'u ise dini reformcu olarak kabul etmiştir. Çet Çelpanov ile ilgili bir değerlendirmesinde D. A. Klemens: "Çet Çelpanov'un içgüdü ve basiretine hayranım. O, basit halkının can ve ruh ihtiyaçlarını tam zamanında anlamıştır"¹⁰ demıştır.

Çelpanov rolünü abartan ve Burhanizmi sadece bir dini reform olarak sayan D.A.Klemens, Burhanizmin ortaya çıkma sebeplerini ve konunun siyasi boyutu meselesini de hiç dikkate almamıştır.

D. A. Klemens'in bu olayın siyasi tarafını kasten gizlediği de düşünülmüştür. Çünkü mahkeme de Burhanistleri savunan bir avukat olması bu türden dedikoduların çıkışında etkili olmuştur.

Burhanizmle ilgili araştırmalar olan bir diğer Sibiryâ araştırmacısı G. N. Potanin'dir. G. N. Potanin, 1907 yılında gittiği Kenge'de Burhanizm olaylarına şahit olmuştur. G. N. Potanin'in düşüncesine göre; Burhanizm çıkmasına ortam hazırlayan şartlar ve Burhanizmin esası eskiden beri hazırды, Altaylı halk, Şamanizmde reformların yapılmasının gerekliliğine inanmışlardı. Altay'ın entelektüel kesimi ise, Şamanizme karşı bir taraftan Hristiyanlığı diğer taraftan Budizmin benimsenmesi taraftarıydı.

⁹ Vereşagin, V. İ., Ot Barnaula do Mongolii (Putevie Zametki). // Altayskii Sbornik, Barnaul, 1908g. // Altayskii Sbornik. Barnaul, 1910. T. 10, s. 34, s. 44.

¹⁰ Klemenets, D. A., O Vzaimnykh Vliyaniy Mejdú Lamaizmom i Buryatskim Şamanizmom // Etnografičeskoe Obozrenie, 1910 – kn. 83, No: 4.

"Kamuoyunun vicdanı, hangisi daha iyi ise onu seçecektir". İşte G. N. Potanin'in bu noktada yaptığı değerlendirme oldukça çarpıcıdır. Ona göre: "Altay halkının Şamanize karşı yaptığı seçim ahlaka dayalı bir seçimdir. Kamuoyunun vicdanı her zaman zayıf olanı ve zulüm altında bulunan tarafı kendisine yakın hisseder. ... Elbette ki Altaylılar için Budizm daha çekicidir. ..." Yazarın düşüncesine göre: "Burhanizm, Şamanizmin yerine alarak Budizm veya Hristiyanlığa geçiş için ortam oluşturmaktadır."¹¹

S. P. Şvesov'ta G. N. Potanin ile aynı fikri paylaşmaktadır. S.P.Şvesov; Altaylıların, eski dinlerinin çağın şartlarına uygun olmadığını anladıklarını ve bu yüzden Burhanizmin ortaya çıktığı görüşünü savunur. S. P. Şvesov, "Altay'da dini krizin yaşandığını ve yeni dini benimseyen Altaylıların temsilcisinin Çet Çelpanov olduğunu doğrular. Çet Çelpanov'un, yeni dini yaymaya başladığı bir kaç hafta içerisinde bütün Altay'ı kendisine hayran bıraktığını, Altay halkının eski dinlerini bırakıp yeni dine geçmeleri konusunda Çet Çelpanov'un tam bir ustalıkla sonuca gittiğini"¹² söyler.

Burhanist hareketin gelişmesinde ve Burhanizmin yolunun aydınlatılarak geniş kitlelerce benimsenmesinde misyoner edebiyatı özel bir yer tutar.¹³

Misyonerler, Burhanizmi kendi faaliyetlerin düşmanı olarak saymış bundan dolayı da Burhanizmin siyasi boyutu konusuna ağırlık vermişlerdir. Misyonerler özellikle Burhanizmle ilgili metin tercümelerinde uydurma söz ve konuları da ekleyip, Burhanistleri Japon casusları şeklinde lanse etmişlerdir.

¹¹ Yevo Je: İz vpeçatlenii vo vremya letney poezdki na Altay v 1904g.// İR-GO. - 1905.- vip.1. T. 41, s. 159.

¹² Potanin, G. N., V çemalskom Tupike, Sibirskaya Jizn, No: 142, 1910; Yevo Je: Oçerk Bita Altaytsev v Knige Sapojnikova "Puti po Russkomu Altayu", 2-oe, izd., 1926, s. 21 - 22.

¹³ Şvetsov, S. P., İz religioznoy Jizni Altaykih İnarodtsev// Sibirskie Voprosı, 1906, No: 2, s. 126 - 156.

Yine misyonerlerin bu türden yayımlarında Hristiyan olmayan Zaysan halkının putperestliği ile Zaysan halkının faaliyetlerini de abartarak Moğol Lamalarının faaliyetlerinin olumsuz yönlerini ortaya dökmeye çabalamışlardır. Misyonerlerin bu çabaları sonuç vermiş ve Burhanist hareketin liderleri, Japon casusları suçlamasıyla mahkemeye çağırılmışlardır.

Altay Ruhani misyonunun raporlarında da Burhanistler "Japon casusları" olarak gösterilir.

Piskopos Makariy'in raporlarında: "Altaylılar putperest kalıncaya kadar Moskova taraftarı olmazlar, peki o zaman hangi tarafa geçerler? Altay halkı ya Pekin'e ya da Tokyo'ya bakar. Buna örnek ise kısa zaman öncesinde yaşanan Japon savaşıdır"¹⁴ der.

Misyonerler, Burhanistlerle Terem meydanında yapılan savaş için: "Ayaklanmaya katılanlar sözlerimizi dinlemiyor. Kamlıklar, kendilerine yapılan uyarıları da dikkate almadı. Burhanistler bize savaşmaktan başka çare bırakmadı. Bölgeye, Burhanistleri durdurması için ülkenin silahlı güçlerini çağırarak zorunda kaldık. Yapılan savaşta, Burhanistler kovuldu"¹⁵ der.

Misyonerler Burhanizme karşı o kadar büyük kin tutuyordu ki hatta bazen misyonerlerin, polis gibi davrandığı da (polis'in yetkilerini de kullandığı) olurdu. Bu konuya bir örnek, misyoner Borisov'un polis müdürüne yazmış olduğu rapordur. Bu raporda, Burhanistler'in dağlarda, Rus güvenlik güçleri tarafından aranan bir kişiyi gizlediğini ve bu kişinin "Japon casusu" olduğu yazıyordu.

Yeni dinlerinin gerektirdiği ibadetleri yerine getiren Burhanistlerin dağıtılması görevine, polis müdürü Tukma-

¹⁴ Otçeti Altaykoy Duhovnoy Missi za 1904 – 1917gg.

¹⁵ Pravoslavnyy Blagovestnik, No: 15. 1905, Otçet miss.ob-va za 1904g. s. 19. Sr. Tak je Otçet pravosl, miss, o-va za 1904g. M. 1905, s. 16 – 17. i Otçet Alt.Duhovn, Missii za 1904, Tomsk, 1905.

çovla beraber misyoner aynı zamanda Biy şehri piskoposu Makariy'de katılmıştır. 18.06.1904 tarihinde gerçekleştiren Burhanist kırımı hakkında, Ust-Kan misyoneri L. Kumandin Tomsk şehrinin piskoposuna yazdığı rapor şu cümleleri içermektedir: "Biy şehri piskoposu Makariy ve polis müdürü Tukmaçov, Ongu'dan Ust-Kan'a gelmiş.

Savaş başlamadan önce alanda dua ettik. Dua etmeden önce piskopos Makariy, alanda bulunan askerlerimize yönelik konuşma yaptı. Biy şehri piskoposu Makariy'in ağzından dökülen her bir sözü, insan sevgisi doluydu. Daha sonra Biy şehri piskoposu Makariy, yerli halka da hitap ederek onlara şeytanın yoluna saptıklarını anlattı ve alanda toplanan silahlı güçlere döndü ve yeni dini kabul eden (şeytanın yoluna sapmış) Altaylı çocuklara eziyet etmeyin."¹⁶

Ust-Kan misyoneri L.Kumandin, ülkenin silahlı güçlerini bölgeye savaşmak için çağırılmasına ve Biy şehri piskoposu Makariy'in burada yerli halkı karşı yaptığı savaş çıkırtkanlığına "insan sevgisi" der. Silahsız olan Altaylıların perişan edilişine ise, "Kalmıklara karşı büyük savaş" der. Hatta aynı zamanda Misyonerlerin polisle olan beraberliğini de kahramanlık olarak belirtir.

"Yapılan çatışmada ele geçen Burhanistler, Ust-Kan'a gönderildi. Bölgede kalan Kalmıklara polis müdürü nasihat ta bulundu ve onlara evlerine dönmelerini ve işlerinin başına geçmelerini emretti".

L. Kumandin, polis müdürünün Altay halkına hitaben yaptığı konuşmasının ardından: "Çet Çelpanov'un dolandırıcı ve yalancı olduğunu, Çet Çelpanov'un yeni dini yayarken Kalmıkları hem bu, hem de öbür dünyada cehenneme götürdüğünü, bu dünyada kanunlara karşı çıkarak Altay halkının eziyet görmesine sebep olduğunu, öbür dünyada ise İsa peygamberin yolunu kabul etmeyen herkesin cehenneme gideceğini" söyledi.

¹⁶ Tam Je.

L. Kumandin, Altay'ın yerli halkına yönelik yaptığı konuşma ve verdiği nasihatların sonrasında ki yerli halka yönelik düşüncesini şu cümleleriyle izah etmektedir: "Benim söylediklerime Kalmıklar anladık diye cevap verdi. Hristiyan olacaklarını da vaat ettiler. Bence bir müddet sonra yerli halk Hristiyan dinini kabul edecek ve Ulu Rus Çarına itaat edip sakin bir hayat sürecektir."

Bu olaydan birkaç gün sonra 10.06.1904 tarihinde kendisi de aynı zamanda bir Altaylı olan L. Kumandin, yine Tomsk şehrinin piskoposuna rapor yazar ve raporunda bu gün için Altay'da (4) kişinin Hristiyan olduğunu fakat çalışmalarının devam ettiğini, tüm gayretiyle yerli halkın Hristiyanlığa geçmesi için çalışacağını ve umutlu olduğunu belirtir.

Burhanizmden daha önce misyonerler, N.İ.İlminskiy'in önderliğinde Lamaizm'e karşı mücadele etmiştir.

Altay'da, ticaretle uğraşan Tatarların sayıca artmasının sakıncaları hakkında N. İ. İlminskiy, Tomsk şehrinin piskoposuna şunları yazmıştır: "Tatarlar, Altay'a, kimin izniyle ve hangi sepeplerden dolayı gelmekte? İl valisinin de yardımıyla Müslümanlarla Budistlerin Altay'a girişini engelleyen bir sistem oluşturulamaz mı? Ben bu konuyu daha yukarı mercilere de yazacağım ve Tatarların, Altay'a girişlerine tedbir almalarının gerekliliğini belirteceğim"¹⁷ demektedir.

Altaylı misyonerler, N. İ. İlminskiy'in fikirlerini desteklemişlerdir. Yine konuyla ilgili Çu misyoneri V. Tokpeşev'in N.İlminskiy'e hitaben yazdığı mektupta da belirttiği gibi: "Hristiyanlığın yayılması her geçen gün biraz daha zorlaşmakta. Dinimizi yaymakta ki en büyük engellerden birisi Moğol Lamaları, ondan sonra Koş-Ağaç çevresinde yaşayan Kırgızlardır"¹⁸ der.

¹⁷ Приведено в State "Обращение в Православие" (К собориям на Алтай). Газета "Син Отечество", No: 25. 1905. S nekotorymi Sokraşeniyami "donesenie" Privoditsa tak je v State S.Şvetsova// Sibirskie vaprosi, 1906., No: 2 i Knige L. Mameta., Oyrotiya, M. 1930, s. 18-21.

¹⁸ Pravoslavnyy Blagovestnik, No: 2. 1893, s. 21.

Altay ruhani misyonerlerinin raporlarında ise: "Altay'a, İslam ve Lamaizm yayılması ile ilgili N.İ.İlminskiy'in açıklamış olduğu tehlike gerçekleşmeye başlamıştır. Lamaizm, Moğolistan'dan sınırlarımıza girmektedir. Bu durum bizim açımızdan elbette ki çok üzücüdür ama olağanüstü bir durum da değildir. Çu yerleşim birimi Moğolistan'ın hemen yanı başında" denir.

Burhanizm konusunu içeren ve yıllar öncesi yazılan misyoner raporları vardı.

Önceden misyonerler, Lamaistlerle Burhanistlerin arasındaki farkı göremezlerdi. "Kalmıklar çok değişti. Eski açık gönüllü, saf Kalmıklar artık yok. Onların yerine hiç bir şeye inanmayan Kalmıklar geldi. Bu Kamlıklar, Lamaist olanlarla konuşmak dahi istemiyor. Özellikle dini konuda hiç konuşmuyorlar."¹⁹

Misyonerlere göre Altay'ın yerli halkında ortaya çıkan bu değişiklik onların Lamaizmi benimsemeleriyle ortaya çıktı. Bu yüzden Burhanizm hareketini de Lamaizmin bir türü diye düşünmüşlerdi. Buna fark eden Moğol Lamaları, Burhanizmi kendi faydalarına kullanmak istedi. Lamalar, önce-leri Altay'a ara sıra uğrardı şimdi ise açıktan ibadetlerini dahi yapmaktalar.

Misyonerlerin raporları taraflı olmasına rağmen, Burhanizmin gelişimi ve mücadelesi hakkında da bilgileri aksetmektedir.

Misyonerler önemli mercilere yazdıkları "Raporlar" dışında kendi bakış açılarını basın yayım organlarına yazdıkları makalelerle sergilemeye çalıştılar. Amaçları, Burhanizmin Altay'daki yükselişine karşı mücadelede hükümetin dikkatini çekmekti.

Mesela ünlü Rus şoven gazetesi "Moskovskiye Vedomosti"'de D.'nin "Kalmıkların Yeni Dini" adlı makalesi yayımlandı. Altay'da faaliyet gösteren misyoner İnnokentiy

¹⁹ Otçet Altayskoy Duhovnoy Missi za 1899g, s. 26, Tomsk, 1900.

otorite ifadelerine dayanarak (ifadeler "Pravoslavnyy Blagovestnik" dergisinden alınmıştır) yazar, "Burhanizm'i devletin düzeni ve güvenlik için tehlike olarak görüyor".

Makalenin sonuç bölümünde yazar: "Hristiyanlığın yeni kabul eden zavallı vatandaşlarımız Burhanistler tarafından eziyet görmekteler. Çünkü Burhanistler fanatik ve haydut. Ayrıca Burhanizm, Altay'da oldukça güçlenmiş durumda ve artık Burhanizmle sadece misyonerlerin mücadelesinden sonuç almayı beklemek doğru değil. Hükümetimizin de, konunun üzerine eğilmesi artık bir zorunluluktur."²⁰

Gizli bir raporla beraber bu makale Biy şehri polis müdürünce 11.12.1909 tarihinde Tomsk valisi N. Gondatti'ne gönderildi. N. Gondatti ise 13.01.1910 tarihinde polis müdürünce kendisine gönderilen belgeleri, yabancılar şubesinin dini işler bölümüne gönderdi.²¹ Bu şekilde Tomsk valisi tarafından konu özel birimde değerlendirmeye alındı. Bu demek oluyor ki, D'nin yazdığı makale hedefine ulaştı²².

İçişleri Bakanlığına bağlı yabancılar şubesinin dini işler bölümünde, Burhanistlerle ilgili çeşitli materyaller toplanmaktaydı. Rus hükümeti o sıralarda Burhanizmi devletin "iç düşmanı" olarak düşünüyordu.

Burhanizme karşı faaliyetler sadece misyonerlere ait basım yayında değil diğer gazete ve dergilerde de gündeme getirilmekteydi. Özellikle de şoven gazete ve dergilerde.

"Kolokol" gazetesi bu sözü edilen yayımlardan biridir. Bu gazete de Tomsk Dini Mektep Müdürü Aleksi'y'in "Altay'daki Tehlike" ve "Altay Kalmıkları ve Onların Ümidi" adlı makaleleri yayımlanmıştır. Bu makaleleri biz "18 nolu davası"nda (Burhanistlere karşı İçişleri Bakanlığının açtığı dava) buluyoruz.

²⁰ Otčet Pravoslavnogo Missionerskogo Obşestva, 1905g. M, 1906, s. 10 – 15.

²¹ Moskovskiy Vedomosti, 27 Oktyabrya, 1909.

²² Leningradskoe Otdelenie Tsentralnogo İstoriçeskogo Arhiva, Delo.16. Departamend Duhovnih Del. Yazıçnıki Vyatskie, Başkirskie i Drugie, List, 7, 8 i 9.

Aleksiy yazdığı makalesinde savunduğu bir takım hedeflere ulaşmak adına Burhanistler hakkında edindiği izlenimleri ve 1910 tarihte yazılmış misyoner raporlarını ve diğer materyalleri içeren bilgilerle birlikte Burhanistlerin folklorunu da değiştirerek Burhanizmin Rus halkına ve Rusya'nın hedefleri için tehlike olduğu şeklinde lanse eder. Aleksiy'e göre: Burhanizm Altay'da Hristiyanlığın en güçlü düşmanı aynı zamanda hem dini hem siyasi bir öğretilerdir.²³

"Tomsk piskoposu Makariy" ise makalesinde Burhanistlerin faaliyetleri hakkında açık bilgiler vermiş ve Burhanistlere karşı Tomsk bölgesinde 1905 yılında girişilen mücadeleyi de anlatılmıştır.²⁴

Ekim devriminden sonraki basım yayımda Burhanizm konusunda oldukça kaliteli bir kaç çalışma yayımlandı ve bu çalışmalara elde edilen yeni verilerde eklendi.

Sarı-Sep-Kozınçakov makalesinde Oyrot-Han hakkında ki efsaneden bahsetmiştir. Makaleye göre, Oyrot-Han kızıyla birlikte Kara-İrtişte gizlenmektedir ve Altay'a bağımsızlık getirmek için gelecektir.²⁵ Yazar, Çet Çelpanov'un yalancı, dolandırıcı olduğunu onun, dağlarda değişik gürültüler hatta patlamalarla Altay halkını aldatmakta olduğunu aynı zamanda kahramanlar uydurma yoluna giderek halkı etkilemeye çalıştığından bahseder.

Bununla birlikte S.Kozınçakov'un Burhanizm ortaya çıkışı ve başarısı hakkında yaptığı çalışmalarını içeren makalesine yönelik olarak yapılan eleştiriler ise, genellikle yüzeysel ve olay hakkında derinlemesine bir değerlendirme içermediği yönündedir.

²³ Tam Je., Delo.18. Departamend Duhovnih Del. O Burhanizme (Ot 21 Okt-yabırya 1910g. Po 16 Maya, 1911g.)

²⁴ Kolokol, 5 i 16 Maya, 1911g.

²⁵ Sibirskie Vaprosı, 1912, No: 29, Russkaya Volya, 1917, No: 15.

Araştırmacı A.V.Anohin tarafından yapılan Burhanizm açıklamasına göre ise, "Burhanizm" adlı makalesinde Burhanist hareketin çıkışını Şamanizm ile Hristiyanlık arasındaki mücadele olduğu yönünde fikir beyan eder.

A.V.Anohin'e göre Burhanist hareketin ortaya çıkışı Altay'daki toprak meselesiyle ilişkilidir. A.V.Anohin'e göre: "Yer = toprak meselesi, Altaylıları uzun zamandır rahatsız eden bir konuydu. Çünkü sadece ekonomik olarak değil yaşama açısından da toprak meselesi Altay coğrafyasında son derece önemliydi. Altay'ın verimli topraklarının Rus göçmenlerine verilmesi, Altay halkının dışlanması yüzden çıkan bu mesele Batı Altaylıları, sakin hayatlarını bırakarak ayaklanmaya katılmaya tek kelimeyle teşvik etmiştir."²⁶

1904 y.çıkan olaylar hakkında en kapsamlı bilgiyi N.Bakay vermiştir.²⁷ Bu konu hakkında mevcut olan en kapsamlı arşiv belgeleri (Tomsk valiliğinin 1904 yıl ve No: 44 sayılı dosyadadır.) Terem bölgesinde ibadet eden Burhanistlerin dağıtılması ve Altay'da Rusya'nın olaya yeniden el koyuşu hakkındaki arşiv²⁸ verilerinde iki efsane yani, Şunu ve Oyrot-Han hakkında efsaneler anlatılmıştır. Bu makaleler, yerel yöneticilerden Baron Brunnov tarafından hazırlanan 22.07.1904 tarihli raporla, arşivin diğer materyallerinin özeti- dir. Makale yazarı sonuç olarak diyor ki; Sibirya halkları ezelden beri bağımsızlık özlemiyle yaşamıştır ve 16 asırdan itibaren başlayan türlü hareketler (Burhanizm'de dâhil) bunun sonucudur. Bu yüzden yukarıdaki gösterilen hareketlerin subjektif nitelikleri (değerlendirmesi) bu hareketin ana içeriğini aksettirememektedir.

²⁶ Konziçakov,S., Kulturno İstoriçeskii Oçerk Ob Altayskakh, Sibirskie Ognı, 1922. No: 1.

²⁷ Anohin,A.V.,Burhanizm v Zapadnom Altai // Sibirskie Ognı, 1927, No: 5, s. 163.

²⁸ Bakay, N., Legendarnıy Oyrot – Han (İz İstoriı Tuzemnogo Dvıjenıya Na Altai), Sibirskie Ognı, 1926, No: 4.

Bundan başka L. M. Edokov'un "Şamanizm ve Burhanizm'e karşı mücadele (ders kitabı)" çalışması vardır. Bu çalışma, yazarın kitabında ki bir bölümdür²⁹.

Tarihçi L. P. Mamet 1928 yılında öğrenci gurubuyla Oyrot bölgesine yönelik bir araştırma gezisi tertiplemiştir. Yazar L. P. Mamet, Oyrot bölgesinde Burhanizm hakkında yazılmış edebi eserleri ayrıca arşiv materyallerini toplayarak araştırmıştır. Araştırma sonuçlarını önce "Burhanizm Kavramıyla İlgili Meseleler"³⁰ adlı makalesinde daha sonra "Oyrot Bölgesi İle Dağlı Altay'da Milli Bağımsızlık Hareketi ve İç Savaş"³¹ adlı kitabında yayımlamıştır. Bu çalışmalarda Burhanizmle ilgili önemli veriler³² bulunmaktadır.

L. P. Mamet'in kitabının yayımlanmasından sonra birkaç tane eleştiri içerikli makaleler de yazılmıştır.

V. Maşenko "Dinsizlik yolundaki Altay"³³ makalesinde dinlerle (Burhanizm dâhil) ilgili materyaller hakkında bilgi vermiştir. Arasında A. V. Anohin, L. P. Mamet gibi yazarların notları ile misyoner raporları da misal olarak getirilmiştir. Son bölümde örnek olarak Kamlar ile Yarlıkların olumsuz davranışları da açıklanmıştır.

Sibirya Sovyet Ansiklopedisi (1929) birinci cildinde "Burhanizm" makalesi vardır. Makalenin yazarları kendilerini A. A. ve B. Ş. olarak tanıtmışlar. Onlara göre Burhanizm, şamanist Kalmukların arasında 1904 yılında din yenilenmesi nedeniyle ortaya çıkan ve kapsamlı şekilde araştırılmamış konuydu. Ama aynı makalede daha sonra A. Anohin ve N. Bakay verilerine dayanarak Burhanizmin ortaya çıkışındaki sosyal ve ekonomik nedenlerde gözler önüne serilmeye çalış-

²⁹ Yazar; kitapta bir yer ismi olan "Terem" ile ilgili düzeltme yapmıştır. Yazara göre Terem'in Söylenişi: Töröng (Tyoryong) dur. Pravilnoe Nazvanie Loga Terem - Töröng (Tyoryong) - Red.,

³⁰ Adakov, L. M., Oyrotskaya Avtonomnaya Oblast, M, 1931.

³¹ Mamet, L. P., Oyrotiya, M, 1930.

³² Pravda., 24 Aprelya, 1931; Pevalutsionny Vostok, 1931. No: 11-12.

³³ Maşenko, V., Altay na Puti k Boezbojiyu // Antirevalutsionnik, 1931, No: 1, 2, 4.

şılmıştır. 1904 yılı Teremdeki Burhanistlerin dağıtılması hakkında ise çok az bilgi içermektedir.

Burhanizm hareketiyle ilgili değerli araştırmalardan biri, Oyrot Muhtar Cumhuriyetinin 10. yıldönümüne atfedilen P. Y. Gordiyenko tarafından hazırlanan kitabında Burhanizm, Altay'ın emekçi halkının Çarlık rejimine karşı mücadelesi olarak tanımlanır. P. Y. Gordiyenko teferruatlarla 1904 yılı hareketinin dağıtmasını da anlatmaktadır.³⁴

Fakat bu araştırma materyallerin yetersiz oluşunun da sebebiyle Çet Çelpanov'un rolünü abartmış ve Çet Çelpanov'u hareketin önderi ve lideri olarak göstermiştir.

A. G. Danilin'in 1931 yılında Burhanizmin sosyal ve ekonomi niteliklerini araştırarak hedefe ulaşma planı da tam anlamıyla başarılı olamamıştır. A. G. Danilin'in yazdığı makale sadece Burhanizmde mevcut olan sosyal sınıfların açıklanması işlevini görmüştür. Aynı zamanda Burhanizmi milli bağımsızlık hareketi olarak "dini sinkretizm" şeklinde tanımlamıştır.³⁵

En son yayımlanan çalışma ise, L. P. Potapov'un kitabıdır. Bu çalışmada Oyrot Bölgesi hakkında da bir bölüm vardır. Bölümde Burhanizm için: "Altaylıların, Rus sömürgesine karşı başlattığı milli bağımsızlık hareketidir demek ve bu hareketi burjuvaların kendi çıkarlarına kullandığını savunmaktadır"³⁶.

1935 yılında Çeboksarı şehrinde yayımlanan "Rusya'da İlk Devrim Yıllarındaki Milli Bağımsızlık Hareketleri" kitabında Burhanizm hakkında çok az materyal vardır. Var olan bu türden materyallerin içerisinde genellikle polis departmanının belge ve arşivleri bulunmaktadır. İ. D. Kuznetsov tarafından hazırlanan kitapta³⁷ 1904'de Altay'da Oyrot Hare-

³⁴ Gordienko, P. Y., Oyrotiya, Novosibirsk.1931, s. 52 – 55.

³⁵ Danilin, A. G., Burhanizm na Altae i Ego Kontrevalutsionnaya Rol // Sovetskaya Etnografiya, 1932. No: 1.

³⁶ Potopov, L. P., Oçerki İstorii Orotii, Novosibirsk, 1933.gl.14.

³⁷ Kuznetsov, İ. D., Natsionalne Dvijeniya v Period Pervoy Revolutsii v Rossii, Çeboksarı, 1935.

keti" bölümünde "Polis Departmanı No: 11 davası, madde 3, 1904 (18.12.1903 – 28.07.1904 tarihler arası) belgeleri gösterilmiştir. Bu belgeler, hareketin sadece ilk kısmını diğer bir deyişle hareketin çıkışını aydınlatmaya yetmektedir. Kitabın yazarı, Burhanizmi araştırmamış eldeki mevcut belgeleri değerlendirerek notlar düşmüştür.

Yukarıda verilenlerden de anlaşılacağı üzere, Burhanizm tam manasıyla araştırılmamıştır. Bu hareketi nitelendiren ve tarihi belgelere dayanan veriler elimizde yok denecek kadar azdır.

Halen materyallerin sınıflandırılması yapılmamıştır. Burhanizm metinleri, ibadet şekilleri hiç bir yayımda gösterilmemiştir.

Hata ve noksanların oldukça fazla oluşuna rağmen, Burhanizmin tarihi gelişimini en doğru şekilde açıklayan ve aydınlatan çalışma L. P. Potapov'a aittir denilebilir³⁸.

³⁸ Potopov, L. P., Oçerki İstorii Oyrotii, Novosibirsk, 1933.

ALTAY VE MOĞOLLARIN DÜNYASI

Altay i Mongolski Mir, Gorno Altaysk, 1995

N. A. Maydurova

Burhanizmde, Budizmin Aldığı Yer Hakkında

(Altay Ruhani Misyonerlerinin Kaynakları Doğrultusunda)

Altaylarda dini niteliklere sahip hareketlerin ilk olarak araştırılması 20.yüzyıl başlarıdır. Altaylarda ki inanç, tarihe, etnografyaya ve edebiyata Burhanizm adıyla girmiştir.

Altaylarda şaman Kamlarını ve kurban törenlerini kabul etmeyen bu yeni inanç ve bu inancın taraftarları ortaya çıktı. Altaylardaki bu hareketlilik elbette ruhani misyonerlerin dikkatini çekti.

Bu yeni inançla birlikte Altay'da şamanizme karşı mücadele de başladı. Fakat Şamanizmin unsurları yeni inançta da varlığını muhafaza etti. Şamanizmin adetlerinin sadece Burhanizmde değil, Lamaizmde ve eski Altay efsanelerinde de saklandığı görülmektedir.

Misyonerler, ilk aşamada bu yeni inancı içerik olarak siyasi ve Rus karşıtı olarak değerlendirdi. Hatta bazı misyonerler bu inancın dışarıdan getirildiğini dahi düşündüler. Düşünüldüğü gibi de nereden gelebileceği ve nereden etki-

lenmiş olabileceği hakkında açıklamalarda bulunuldu, raporlar hazırlandı. Misyonerler, Burhanizmin etki alanlarını Moğolistan, Çin ve Japonya olarak gösterdi. Fakat misyonerler, araştırmalarında ve topladıkları bilgi ve diğer notlarda Moğol Lamlarının etkisini de göz ardı etmiyordu.

Bu etkinin sebebi araştırıldığında Altay (Kalmık) halkının göçebe ve hayvancılıkla uğraştığının altı çizilip, Moğol ve Altay halklarının eğilimlerine dikkat çekilmekteydi. Bunlar; ruhlara saygı, karakter, örf-adet ayrıca hayat tarzıydı. İşte onların bu yönlerden akraba iki ulus olduğu ifade edildi. Misyonerlerin açıklamalarına göre bu iki halk kültürel gelişim olarak aynı derecedeydi ve bunun yanında aralarında ticari ilişkiler de bulunmaktaydı.

Moğol Lamları Altay'a geldiklerinde yerli halk onları güler yüzle karşılamaktaydı. Moğol Lamları akıllı ve bilgili insanlardı. Onlar, kendi inançları hakkında Altaylıları bilgilendiriyordu. Böylelikle Altay halkında Lamaizme karşı sempati doğuyordu. Ortodoksluk ise, ikinci plâna itiliyordu.

"Misyonerler Altay'da; Ortodoksluk, İsa ve vaftiz törenleri hakkında bilgi vermekte bunun yanı sıra insanları Rus adetlerine göre yetiştirmek için çaba sarf etmekteydi. Fakat, Altay da Lamaizm taraftarları ile Ortodoks Ruslar arasında düşmanlık peyda oldu. Çünkü Rusların kafasında: "Nerede Ortodoksluk varsa, orada Rus ve onun ruhu, onun düzeni olacaktır"¹ şeklinde görüş ağır basmaktadır.

Ruhani misyonerler, Moğol Lamlarının Altay halkına etkisi hakkında bilgi verirken, ilk olarak Moğol Lamlarının devamlılık ve değişmezlik gösterdiğini bundan başka Altay kabilelerinin Moğolların egemenliğinde kalmış olduğunu ve resmi dinlerinin de Lamaizm olduğunu belirttiler.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı Altay halklarının hafızalarında Lamaizmin hatıraları hala canlıdır ve yaşamaktadır. Burhanist ruhani din görevlileri, Lamaizmin Moğol

¹ Tomskie Eparhial'ne Vedomosti, 1909, No: 12, s. 512.

Lamlarından alındığı yönünde beyanda bulundular. İkinci grup ruhani din adamları ise Burhanizmin, Lamaizmden sadece bazı örf ve adetleri aldığını, üçüncü grup din adamları ise Lamaizmin bazı unsurlarının Burhanizm de yer aldığını belirtmişlerdir.

Bunlar bize Burhanistlerin, Lamaizm inancının varlığını kabul ettiklerini göstermektedir. Burhanizmin önderinin Oyrat Han olduğu bilinmekte.

Oyrat Han, Altay Halklarının kurtarıcısı ve aynı zamanda "Mesih"tir. Oyrat Han hakkındaki bu düşüncelerin sadece Altay haklarında olmadığı, Batı Moğol Kabileleri arasında da kabûl gördüğü bilinmektedir.

Moğolistan'da, Oyrat Han'ın tahta çıkma düşüncesi Moğol Lamları tarafından Altay halkına bildirilmişti. 1905 yılı Rus- Japon savaşında Rusların yenilmesinden sonra "Lamlar, Rus idaresine son vermek için vaizlerle Altay (Kalmıklar) halkına telkinde bulundular. Oyrat Han'ın tahta çıkmasıyla Altay halkı bir asra yakın zamandır yaşadıkları aşağılanma ve ezilmeden kurtulup bağımsız bir hanlık oldular."²

Altay misyonerleri, Burhan kültürünün Budizmin de baş tanrısı olduğunu ve Lamaizmden alındığını yazmışlardır.

Çet adlı (Burhanizmin vaizcisi) kişi N. Maydurova'nın yazdıklarına göre: "Burhan'ı dünya ve Altay'ın baş tanrısı olarak görmekte ve Burhan kültürünün Moğol Lamaizminden etkilendiğini "kurban sunakları", "muska" ve diğer dinsel törenlerin de Moğollardan alındığını iddia etmektedir"³.

Üstelik zengin Burhanistlerin Lamları sık sık getirdiklerini kutsal din adamları (Protestanlar) da fark etmişlerdi. Bu konu hakkında şu bilgileri veriyorlar: Burhanistlerin, Lamları getirmekte ki amaçları; Burhanizmin ibadet, örf - adetlerini öğrenmek ve yapabilmekteki arzu ve istekleriydi.

² Pravoslavnıy Blagovestnik, 1906, No: 6, s. 245-246.

³ GAAK, F. 164, OR. 1, D. 93, L. 3.

Buhanizmin taraftarları bazı dini nesnelerin isimlerini Lamaizmden aldı. Burhanistlerin, Budizmden aldıkları ibadetler ise; selamlaşma, bir bitki türünün yakılması inanışa göre: Onun dumanı ile kötü ruhlardan yaşadıkları yeri ve kendilerini temizlerler.

Süt serpmek, kandil yakmak, küçük zillerle yapılan törenler, Moğollara benzer kurban sunuşu, ay için törenler yapmak. Bu törenler ayın 8. ve 15. günlerinde yapılmaktadır. Bundan başka Sümer dağlarında dua etmeyi de sayabiliriz.

Altay ruhani misyonerleri (Protestanlar) böylelikle Burhanizmin ilk araştırmacıları olarak bilindiler. Bu misyonerler araştırmalarında Burhanizmin içindeki Budizmin etkilerini de öğrenmeye başladılar. Budizmin getirdiklerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

“İlk olarak Kalmıkları birleştirmesi ve dıştan gelen her hangi bir inanca karşı aktif olarak mücadele etme yeteneğini kazandırması şeklinde özetlemek mümkündür”⁴.

“Budizmin Burhanizm de aldığı yer” konusuyla ilgili meseleyi daha detaylı araştıran 20. yüzyıl araştırmacıları A. M. Sagalaev ve L. İ. Şerstovoy’dur.

A. M. Sagalaev bu bilgilere ek olarak bu konu hakkında: Burhanizme, Budist manastırlarındaki disiplinin girdiğini ve duaların okunmasında kutsal kitaplarının kullanıldığını belirtiyor.

L. İ. Şerstova ise konu hakkında: “Murgül” olan ibadet adının “Kure” ve “Sume” vs. kelimelerin Burhanistler tarafından Lamaizmden alındığını, Lamaizmden alınan “Sume” kelimesiyle suda yıkanma ve abdest almanın da Burhanistlerin âdetlerine girdiğini belirtmiştir.

⁴ Pravoslavniy Blagovestnik (Ortodoksların iyi habercisi), 1906. No: 6, s. 248.

KAZAK TÜRKLERİNE DAİR

Engin Akgün*

Kazak Türklerinin Dünü ve Bugününe İlişkin Bir Değerlendirme

XVIII. asrın ilk çeyreğinde Ruslar; Baltık Denizi ve Karadeniz vasıtasıyla Avrupa'ya açılıp, Sibirya'yı işgal ederek, Doğu devletleriyle ticaret yapma yollarını araştırdı. Bu amacına ulaşmak için Kazak steplerini hedef aldı. I. Petro, Kazak sahrasını; "*Asya'nın Anahtarı*" olarak görüyordu. O, Kazak yurdunun haiz olduğu önemi: "Kazak Ordaları bütün Asya memleketlerinin anahtarı ve kapısıdır. Bu yüzden, bu ordaları kendimize bağımlı hale getirmeliyiz"¹ şeklinde ifade etmişti.

Rus idarecileri, Kazak topraklarının Rusya'nın eline geçmesinden elde edilecek olan kazançlarını şöyle sıralıyordu: 1. Rusya İmparatorluğu "bir damla kan dökmeden" birkaç yüz bin nüfusu kendine katacak; 2. Kazakların teslim olmaları güney-doğu ülkelerinin güvenliğini sağlayacak; 3. Bu

* Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Doktora Öğrencisi

¹ Evlia-Ataov, D., *Tauelsidik jane Sayasi Sana*, Almatı, 1999, s. 27

dönemde Cungarlar hâlâ kuvvetli idiler ve Büyük Petro da en çok onlardan çekiniyordu. Kazakların itaati sağlandıktan sonra, Kazakları kullanarak Cungarlara karşı harekete geçmek ve onların kuvvetlerini zayıflatmak mümkün olacak; 4. Kazakları, devamlı isyan ederek hükümeti rahatsız eden Başkurtlara, Karakalpaklara ve Büyük Petro zamanında Rusya'ya büyük tehlike yaratan Hivelilere karşı kullanılacaktır². Böylelikle onları durdurmak mümkün olacaktı.

Kazak Cüzleri bu dönemde, Rus ve Çin İmparatorlukları arasında sıkışmış bir vaziyette idi. 1722 yılında I. Petro: "Kırgız (Kazak) Cüzleri, Rus himayesi altına alınmalı ki, bunlar vasıtasıyla diğer bütün Asya memleketleriyle irtibat kurulabilsin ve Rusya için faydalı ve uygun tedbirler alınabilsin"³ diyerek sömürgecilik hedefini belirlemiş ve bölgenin önemini de dile getirmişti.

Kazak toprakları üzerinde kale inşaatı, İvan Krilov idaresinde yürütülüyordu. Çar, Kirilov'a: "Başkurtlara ve Kırgızlara (Kazaklara) güvenmeyiniz. Bu milletlerden biri Rusya'ya karşı ayaklandığı takdirde, diğerini ona karşı kışkırtınız; fakat bunun için taraflardan hiç birine silah vermeyiniz. Rusya'ya komşu olan diğer bütün devletler hakkında bilgi toplayınız. Cungarların hareketlerini gözetleyiniz ve Hive Hanlığına karşı savaşta Küçük Cüze yardım ediniz. Fakat asker göndermeyiniz"⁴ emrini vermiştir. Böylece, Türk toplulukları ve Kazak Cüzleri arasına fitneler sokan Ruslar, bu anlaşmazlıklardan yararlanarak elverişli bölgelere Rus Kazaklarını yerleştirmiş ve 1821 yılına doğru, bölgedeki Hanlıkların çoğunu istila etmişti.

Güneye inmeleri de fazla uzun zaman almadı ve XIX. asrın sonlarına kadar işgaller tamamlandı.

² Levşin, A., *Opisanie Kırgız-Kazaçık ili Kırgız-Kaysatskih Orde i Stepey*, St.Peterburg, 1832. s. 70

³ Hayit, B., *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara, 1995, s. 45-46.

⁴ Yelagin, A., *"Kazaklar Kaşan Kelgen"*, Kazakistan Komünisi, 1991, sayı 3, s. 92

Türkistan da uygulanan Rus kültür politikasının asıl amacı ise, yerli halkın düşüncesini, şuurunu ve hayat biçimini Ruslara yaklaştırmak ve Türkistan halkını parçalayarak onları ayrı ayrı milletler haline getirmektir. Bunun için Türkistan halkının Ruslaşmasını sağlayacak Rus kültürünü, onlara benimsetmek gerekiyordu. Bu politikanın gerçekleşmesi hiç kuşkusuz eğitimle mümkündür.

Hepimizin bildiği gibi; Türkistan da uygulanan Ruslaştırma siyasetinin çerçevesini belirleyenler: Rus misyonerleri N. İ. İlminski, N. P. Ostroumov ve A. E. Alektorov'dur. 1870 yılında Rusya Eğitim Bakanlığı "Rusya'da Yaşayan Müslüman Halkın Eğitimi" hakkında kanun hazırlandı.

Bu kanunda N. İ. İlminski'nin, Türkistan'ı Ruslaştırmak ve Hristiyanlaştırmak siyaseti doğrultusunda hazırladığı program temel alındı. N. İ. İlminski'nin hazırladığı program çerçevesinde, misyonerlik çalışmaları yürütülmeye başlandı. Bu alanda yapılan faaliyetlerin amacını N. P. Ostroumov, Ortodoks Misyonerleri birliğinin 20.yıl dönümü için tertiplenen " Göçebe halklar, hristiyan dinini ve Ortodoksluğu Anlayıp Kabul Etmekte Ne kadar İstekli?" Konulu panelde, Asyalı göçebelerin insani ve kültürel yönden gelişmesi, ayrıca Ortodoks Rus halkıyla karışabilmesi için hristiyan dinini kabul etmekten başka yol yok.

Eğer ki; Asyalı göçebeler, hristiyanlığı kabul etmezse, gelişmesi mümkün olmayıp, müslümanlığı kabul edip, Rusya'nın da tabii gelişimine engel olarak, halkların birliği ve gücü için tehlike arz edecektir⁵ demişti.

Rusların asimilasyon siyasetini açıkça gösteren dokümanlarından biri de Türkistan Genel Valisi Duhovskoy'un 1899 yılında Rusya Eğitim Bakanlığı'na gönderdiği "Türkistan'da İslam" adlı raporudur. Türkistan Genel Valisi, bu raporda; Türkistan bölgesinin Sırderya, Fergana ve Semerkand vilayetlerinde 119 Rus okuluna karşılık 5246 mektep ve med-

⁵ Aytmatov, C., Teniz Çagalay Cugirgen Targıl Tobet, Almatı, 1998, s. 199-210.

resenin bulunduğunu, 42 Ortodoks kilisesine karşılık, 11964 cami bulunduğunu dile getirerek; dengenin Rus müesseseleri lehine değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Duhovskoy'un amacı, İslam dini ile mücadele idi. Ona göre İslam dini, Ruslaştırmanın ve Hristiyanlaştırmanın önünde büyük bir engeldi ve Türkistan halkını birliğe davet ediyordu⁶.

1905 ihtilaline kadar Rusya'da Müslümanlarının çıkar-
dığı tek gazete *Tercüman* gazetesi idi. İhtilalin getirmiş oldu-
ğu hürriyet ortamında yeni gazete ve dergiler yayınlanmaya
başladı. Bu gazete ve dergiler: "*Kazan Muhbiri, Ülfet, Fikir, Türkistan Vilayetinin Gazetesi, Mecmua-i Maveray-i Bahr-i Ha-
zar, Terrakki, Şöhret, Turan, Hurşid*"⁷ olup, bu tarihlerde yayın
hayatlarına başladı.

1917 Ekim devrimiyle gündeme gelen *Rusya Halklarının Hakları Bildirisinde* Rus Çarlığı, hakimiyeti altında yaşayan halklara eşitlik, muhtariyet, hatta bağımsız memleketler teşekkülüne kadar varan haklar verilecektir⁸ şeklindeki açıklamalar söz konusuydu. Bunların da gerçek dışı olduğu uzun zaman geçmeden anlaşıldı.

16- 21 Nisan 1917 tarihleri arasında Orta Asya Türklüğü "*Muhtariyet*" fikrini tartışıyordu. Kongre "*Şuray-ı İslamiye*" tarafından organize edilmişti. Bu kongrede; Mustafa Çokay, Rusya'nın vereceği ziyanı önceden fark etmiş olmalı ki: "... Muhtariyeti ilan etmek, Rusya'ya savaş ilan etmekle aynı anlama gelir"⁹ şeklinde görüş bildirmişti.

Mustafa Çokay, kongrede söz alarak; acele etmek durumumuzu daha da ağırlaştırır. Bizde yetişmiş adam yok, tecrübe yok, imkan yok, ordu yok! Bağımsızlığımızı ilan etmek

⁶ Jolseyitova, M., Kazakistanda İslami Bilim Beru Tarihunan (XIX. gasrın II. jartısı XX. gasrın bası), "Aziyat", Almatı, 2004. s. 9-28.

⁷ Devlet, N., Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara, 1999, s. 172.

⁸ Tursunov, H., Vosstanie 1916 g. v. Sredney Azii i Kazahstane, Taşkent, 1962. s. 158

⁹ Komisyon, Mustafa Çokay, Almata, 1998, s. 125.

kolay; bizim, içinde bulunduğumuz şartlarda bağımsızlığımızı muhafaza etmek zordur. Gelecek hakkında düşünüyor musunuz?¹⁰ diyerek, konunun sakıncalarını dile getirmişti.

Mustafa Çokay gibi düşünenler eğitim ve kültür alanında muhtariyet almak taraftarıydı. Çoğunluk Çokay gibi düşünmedi ve 27 Kasım 1917 gecesini IV. Türkistan Müslümanları Kongresi'nde toprak muhtariyetini ilan etti¹¹. Türkistan Muhtariyeti tarihinde Hokand Muhtariyeti olarak ta anılır.

19 Şubat 1918 yılında Hokand devrim savaş komitesi, özerk hükümetin kendi kendisini fesh etmesini istedi. Hükümet başkanı Mustafa Çokay bu ultimatomu reddetti. Kızıl Müfreze ve Ermeni Daşnaksutyan Birlikleri 20 Şubat 1918'de saldırı düzenledi. Sonuç olarak; özerk hükümet dağıtıldı ve dokuz gün boyunca yağmalandı. Hokand bankasının altın stoku Ruslar'ın eline geçti.¹²

Baskından kurtulabilenler Fergana dağlarına kaçarak 1928 yılına kadar Sovyetlerin (Basmacı) olarak nitelendirdikleri gerilla savaşını devam ettirdi¹³.

Enver Paşa'nın da aktif görev aldığı bu ayaklanma maalesef başarıya ulaşamadı. Bolşevikler bu zorlu mücadele sonrası bölgede hakimiyetlerini yeniden sağlamayı başardı.

Sovyetler Birliği zamanında Kazakistan'ın sınırları, resmi olarak 23 Ağustos 1920 yılında belirlenmiştir. 1914 yılı, (Atlas Aziyatskoy Rossii) adındaki haritada, Akmola vilayeti sınırları içerisinde gösterilen Ombı şehri, 1920- 1924 yıllarında Tomsk vilayeti sınırları içerisine dâhil edilmişti. Bu durum V. İ. Lenin tarafından düzeltilerek, Ombı şehri tekrar Kazakistan'a dâhil edilmişti¹⁴.

¹⁰ Çokaeva, M. J., Mustafa Çokay'ın Hatıraları, İstanbul, 2000, s. 76.

¹¹ Abdulvahhap, K., Türkistan Ateşi (Mustafa Çokay'ın Hayat ve Mücadelesi), İstanbul, 2002, s. 128.

¹² Hayit, B., Basmacılar, Ankara, 1997, s. 33-34.

¹³ Çokayeva, Mustafa Çokay..., İstanbul, 2000, s. 64.

¹⁴ Moldiyar, S., "Biz İmperiya Boludan Keşigip Kaldık", Altın Orda Gazetesi, No: 45 (303) 11- 17 Kasım 2005, s. 4-5.

Kazak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1926 yılı 18 Şubat'ta kabul edilen Anayasasında, Orınbor; Semey, Akmola, Kostanay, Oral, Bökey, Aktöbe ve Aday yerleşim birimiyle Jetisu, Sırderya vilayetlerini kapsıyordu. Sadece, Sırderya vilayetinin sınırları içerisine; Taşkent, Kızılorda, Çimkent (Güney Kazakistan), Jambul vilayeti ve Karakalpakistan giriyordu¹⁵.

1936 yılında sınırların tekrar belirlendiğinde, Kazakistan'ın Sovyetler Birliğine bağlı Cumhuriyet olarak kurulduğu sırada; teknik yetersizlik, etnoğrafik ve arkeolojik haritaların olmaması dolayısıyla, Altınjar, Karakalpakistan, Kızılkum, Tamtıtay, Üşkudık, Murıntay yerleşim birimleri Kazakistan'dan koparıldı. 1955-1956'lı yıllarda "Bostandık" adlı yerleşim birimi Özbekistan'a verildi. 1963 yılında hazırlanan program çerçevesinde, her bir cumhuriyet tahıl çeşitlerinden sadece birinin üretimini yapabiliyordu. Örnek olarak; Özbekistan'ın pamuk üretimi yapması uygundur, denildi. Bu yeni durumla beraber, Mırzaşöl çevresi, Paktaral, Jetisu, Özbekistan'a verildi. 1970 yılında buraların geri alınmasına rağmen; Sırderya, Özbekistan'ın oldu. Kazakistan 1600'lü yıllardan 2005'li yıllara kadar kendi topraklarını kaybederken, güçlü devletler ise; bu topraklardan pay koparma yarışına girdi.

Çin Halk Cumhuriyeti'ne, Balmırza, Şolak yaylaları, Rusya'ya ise; Kostanay vilayetine bağlı, zengin yeraltı maden kaynaklarına sahip, Barrikada ve Ognepor yerleşim birimleri verildi¹⁶. Buradan şu soru aklımıza gelebilir. Acaba Kazak Türklerinde Sovyet işgâliyle birlikte yaşanan meseleler sadece sınırlar konusu muydu? Elbette, bu sorunun cevabı hayırdır.

Sovyet hâkimiyetinin yaşandığı dönemlerde Kazakların başına gelen iki önemli olaydan bahsetmek istiyorum: Bun-

¹⁵ Zahardin, K., "Kazak Ükmeti Keşe Jane Bugın", Jas- Alaş Gazetesi, No: 140, 24 Kasım, 2005, s. 3.

¹⁶ Moldiyar., "Biz İmperiya Boludan ...", Altın Orda Gazetesi, No: 45 (303) 11-17 Kasım 2005, s. 4-5.

lardan ilki; 1928 yılında yaşandı. O sıralarda yönetimde olan Galaşokin, Kazakların bütün zenginliği sayılan büyük ve küçükbaş hayvanlara el koydu. On milyonlarca hayvan, bir yıl içerisinde yok edildi. Böylelikle halkın elinden, varı yoğu Rus hükümeti tarafından zorla alındı. Bundan dolayı da 1931 ve 1933 yılları Kazak Türkleri için son derece ağır geçti. Son yapılan araştırmalara göre, açlık ve yokluk, iki milyon üç yüz bin Kazak Türkü'nün hayatına mâloldu.¹⁷

Bu, bunalımlı ve zor zamanların boyutlarının daha iyi kavranmasını sağlamak için Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mekemtas Mirzahmetulı'nın ağzından, onun başından geçen bir hadiseyi olduğu gibi aktarmayı uygun buluyoruz: "1931- 1932 yıllarıydı ve hayatımızın kâbustan bir farkı yoktu. Gece gördüğünüz birini sabah uyandığınızda görmüyordunuz. Bazı ailelerin fertlerinden hiç kimse kalmamıştı.

Yiyecek hiçbir şey yok! İnsanlar, bitkilerin köklerini yemeye çalışıyordu. İnsanların, insan yediğini o sıralarda sık sık duyardık. Hükümet ise; köydeki aç insanlar yemesin diye tarlaya ekecekleri tohumları uçakla havadan serperdi. Bizler, pilotların tarlaya serptiği tohumları yemek için tarlalara koşardık. Acaba, bizim kargalar gibi tohum yediğimizi yukarıdan seyreden pilotların hiç mi yüreği burkulmadı? Tabiki onlar da verilen emri yerine getiriyordu. Babam bu sıralarda vefat etti.

Başımızda büyüğümüz, bize bakacak kimsemiz yoktu. Ben o sıralarda üç yaşındaydım. Kız kardeşim ise, daha bir yaşında bebektir. Annem Zeure hanım her gün, benim elime yapışır, kardeşimi de sırtına bağlar ve bu şekilde yiyecek bir şeyler bulmak umuduyla yollara düşerdik.

Yıl 1933, her zamanki gibi yiyecek bulma umuduyla yola koyulmuştuk, şimdiki Tülkibas ilçesine bağlı Maytöbe ve Temirbastau köyleri arasına varmıştık ki aç kurtların izimize

¹⁷ Raşit, K., "Aspının Ayasında En Şalkatkan Ahmetbek Akın", Jüldız Jurnalı, Ocak, 2006, s. 156-166.

düştüğünü fark ettik. Kurtları bile suçlamıyorum. Çünkü o sıralarda kıtlıktan vahşi hayvanlar da nasibini almıştı. Kaçamazdık, yetişirlerdi. Annemin kardeşimi ve beni kurtarmaya gücü yetmezdi.

Kaçmaya çalışsak, kurtlar bizi yakalar ve üçümüzü de parçalardı. Annemin o anda düşünecek vakti bile olmadı. Sırtındaki kardeşimi yere bıraktı ve beni kucağına aldı ve arkasına bakmadan takati kesilene kadar koştu. Annem, aç kurtlara kendini verseydi; kardeşimle ikimiz uzaklaşamaz, fazla geçmeden biz de onlara yem olurduk. Ne yapabilirdi ki, aklına gelen tek yol buydu. Belki de; benim için kurban olan, günahsız kız kardeşimin hatırası için, hayatımı kurtaran anneme hiçbir zaman teşekkür etmedim"¹⁸ der. İşte, Galaşokin'in siyaseti ve işte emperyalizmin gerçek yüzü! Yukarıda, anlatılanlardan sonra vahşetin bu kadarına söylenecek söz olabilir mi?

Sovyet zamanı, Kazak Türklerinin yaşadığı ikinci bir felaket ise: 1934- 1936 yılları arasında yaşanan sürgünler- katliamlarda, A. Bökeyhanov, A. Baytursinov, M. Jumabayev, S. Sefullin, B. Maylin, I. Jansugirov, T. Jürgenov, J. Akbayev gibi Kazak Türklerinin âlimlerine de yaşama hakkı verilmedi. 1928-1938 yılları arasında 105 bin kişi tutuklanarak cezaevine gönderildi. Bu tutuklulardan 22 bin'i kurşuna dizilerek öldürüldü¹⁹.

II. Dünya Savaşından sonra, özellikle 1950'li yıllardan itibaren Sovyet Rusya'da gıda sıkıntısı baş gösterdi ve bu duruma çözüm olarak Kazakistan, Sovyet Rusya'nın buğday ambarına dönüştürüldü. 1954-1956 yılları arasında bu hazırlanan programın, ilk uygulaması hayata geçirildi. Kazakistan'da basın yayın organlarından ve halktan her zaman duyulan "ekmeğin olduğu yerde, şarkı da olur!" sözü elbetteki gerçektir. Ayrıca o günleri yaşayan halkın da çektiği sıkıntı-

¹⁸ Jumabek J., "Mekentis Kalay Tiri Kaldı", Aykın Gazetesi, No: 231 (437), 18. 12.2005, s. 10.

¹⁹ Raşit, "Aspantın Ayasında...", Jüldız Jurnalı, Ocak, 2006, s. 156-166.

ları yansıtmaktadır. Fakat, meselenin diğer bir yüzü daha vardır.

Smagul Yelubay'a göre Kazakistan topraklarının buğday ekim alanına dönüştürülmesinin Sovyetler Birliği açısından güzel sonuçları elbetteki var. Kazakistan içinse bu durum, tam bir felakettir. Kazakistan'ın birçok bölgesi çölleşti ve topraklarımız verimsizleşti. Artık bu topraklar ne hayvancılığa ne de tarıma uygundur. Bununla birlikte verimli topraklarımız ise, bu program çerçevesinde çalışmak üzere dışarıdan gelen (göçmen - Ruslara) verilmiştir²⁰ demektedir.

Orta Asya Türklerine karşı yapılan haksızlıklar tâki 660- 715 yıllarında Arap akımlarıyla başlamıştı. Araplar'ın işgal süreci ve bu işgalle birlikte gelen Arapça, baskıya ve şiddete dayalı olarak devletin resmi dili düzeyine çıkarıldı. Eski yazıyla yazılan eserler yakıldı. Halkın kültür miraslarına zarar verilerek, eski kültür unutturulmaya çalışıldı²¹.

Çarlık devrinde ise; N. İ. İlminski ve N. P. Ostroumov gibi misyonerlerin gayretleriyle Kazaklara ve Orta Asya Türklüğüne karşı yapılan haksızlıklar devam etti. Bu misyonerlerin şiddetle üzerinde durdukları konu ise Türk halklarının kullandığı alfabenin değiştirilmesinin gerekliliği idi. N. İ. İlminski ve N. P. Ostroumov'un düşüncelerine göre Alfabe her zaman din ile birlikte kabul edilmiştir. Örnek olarak, Batı Avrupa; Latin Alfabetini Latin Kilisesi, Ruslar; Kril Alfabetini Slavyan Kilisesi aracılığıyla kabul etmiştir. Tatarlar, Kazaklar ve diğer Türk halkları da müslüman ülkeler gibi, Arap alfabetini müslümanlıkla birlikte kabul etmişlerdir.

Arapça, Türk halklarını, müslümanlığa yaklaştıran oldukça önemli bir faktördür. Bundan dolayı da Türk halklarının yazısını yürürlükten kaldırır, yerine Kril Alfabetini koyarsak, hem Hıristiyanlığa geçişleri sağlanır hem de Müslü-

²⁰ Smagul, Y., "Otarsızdanı Meselesin Şeşpeytinimizbar, Onda Teuelsizdigimizdi Ne Üşin Jariyaladı?" *İas Alaş Gazetesi*, No: 11, 7 Şubat 2006, s. 1-5.

²¹ Mekemtas, M., Kazak Kalay Orstandırıldı, "Atamura", Almatı, 1993, s. 69.

manlıktan uzaklaşmış olurlar. Böylelikle bir taşla iki kuş vurulmuş olur²² demişlerdi. O zamanlarda böyle bir şey yapılmadı belki ama, bu fikirlerin unutulmadığı çok geçmeden belli oldu.

İ. Stalin, Arap Alfabetesinin yerine Latin Alfabetini yürürlüğe koydu. 1930-1937 yılları arasında yaşanan katliam ve sürgünlerden sonra, diğer bir deyişle halk aydınlarının büyük kısmının ortadan kaldırılışıyla, Latin Alfabetinin yerine Kril Alfabeti yürürlüğe konuldu²³.

Böylelikle Sovyet Rusya belki de en önemli hayalini gerçekleştirmişti.

Sonuç:

Fakat bu düzeninde sonu geldi ve Ruslar'ın sistemi de tarih oldu.

Kara bulutların aralanmasıyla birlikte; 25 Ekim 1990 yılında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bağımsızlık bildirisi kabul edildi. 16 Aralık 1991 yılı ise, Kazak Türkünün yaklaşık 300 yıllık esaret hayatı sona erdi.

Kazak Türkleri, bağımsızlıklarını almalarıyla birlikte kendi tarihlerini araştırmaya ve kültürleri hakkında bilgi sahibi olmaya koyuldu.

Közkamanlara "kültürüne yabancı olan insanlar" rağmen bu konuda geldikleri nokta hiçte küçümsenecek gibi de değil.

(300) yılın acısını çıkarırcasına yapılan tarihi, etnoğrafik ve arkeolojik çalışmalarla Kazak halkı kendini yeniden keşfetti. Elbetteki Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in başlattığı "Kültür Miraslar" programının da bu anlamda tartışılmaz bir değere sahip olduğunu burada belirtmek gerekir.

²² Jolseyitova, M., Kazakistanda İslami Bilim..., "Aziyat", Almatı, 2004, s. 11.

²³ Mekemtas, a.g.e., s. 110-111.

Kazak halkının önde gelen tarihçilerinden Mambet Koygeldiyev bu konu hakkında şunları söylüyor: " Son 15- 20 yıl içerisinde ideolojik baskılardan uzak, yeni fikir ve belgelere zengin, tarihi eserlere olan ilgi, eskiye nazaran çok daha fazla olmaktadır. Özellikle halkımızın, geçmiş tarihi ile yakından ilgili olan araştırmalara yönelik merakı ise övgüye değerdir. Böyle bir ilginin sırrı acaba nasıl açıklanabilir? Oysa; eski devirlerle ilgili olarak Sovyetler Birliği zamanında da A. Margulan'ın, K. Akişev'in, O. İsmagulov'un değerli araştırmaları da yayınlanmıştı.

Bizim düşüncemize göre bu ilgi, toplumumuzun ve devletimizin günümüzde yaşamakta olduğu kapsamlı değişikliklerin yansıması sebebiyle ortaya çıkan manevi atmosferdir. Bu demek oluyor ki; hür düşünceye sahip toplum, doğru bir şekilde geçmişini bilmek istemektedir. Bugüne kadarki siyasi sistemde halkın önceki tarihi, bu tarihin bütün devirleri ve temel meselelerinin değiştirilmiş olduğu sır değildir"²⁴ diyerek fikrini açıklamıştır.

Koygeldiyev'in yukarıdaki satırlarından da anlaşılacağı üzere; Kazak halkı bugünlere nasıl geldiğini bilmekte, geçmişiyile yeniden yüzleşmekte, böylelikle de geleceğini hazırlamaya çalışmaktadır. Uzun süren mücadelelerden sonra gelen bağımsızlığın kadrini bilip, gelecek kuşaklara aktarabilme sorumluluğunu da üstlendikleri ortadadır.

²⁴ Mambet, K., "Ulittik Tarihımızdın Bastau Közderi", Yegemen Kazakistan Gazetesi, No: 33 (24286), 10.02.2006, s. 4.

KAZAKİSTAN, AVRASYA DOĞU BATI KÜLTÜR BİLİMİ

"Kulturalogiya Kazakistan Evraziya Vastok Zapad; Alma-Atı", 2001.

Viktor Timoşinov

Atalar Ruhı

Ataların putlaştırılması inançlarda önemli bir yere sahipti. Ş. Valihanov bu durumu: "Kazaklar zor zamanlarında atalarının isimlerini zikreder" sözüyle ifade etmektedir. Her şanslı olayda ruhun yardımının olduğuna inanıp, kurban sunar ve dilekte bulunurlardı. Meselâ, çocuğu olmayanlar çocuk isterler, iki düşman tarafın birleşmesi ve barış içinde yaşamasını isteyenler gibi vs. Ruhlara sunulan kurbanlar için beyaz at çok önemliydi.

Mezar başlarında ant verirlerdi. Ayrıca, yolculuk yapan kimse geceyi geçirmek amacıyla mezarlıkta kalırsa o kimse- nin bütün kötülüklerden uzak olacağı düşünülürdü. Mezarlığa saygı duyulur. Meselâ, mezarlığa yaklaşıldığında atından inip mezarlığın önünden yaya geçerlerdi. Ayakta durarak mezarın başında dua okunurdu. İnsanlar isteklerini ruha söylerlerdi. Ruhun gazabından korkulurdu. En kötü beddu-

alardan biri de **"ruh atsin"** (atalarımızın ruhu sana kötülük göndersin) şeklindeydi.

Kazakların inancına göre ruh, hayvan şeklinde görünürdü. Atalara olan saygı daha çok cenaze törenlerinde görülmemektedir, çünkü saygıya ihtiyacı olanlar sadece yaşayanlar değildir. Bu dünyadan göçenlerin de saygıya ihtiyaçlarının olduğu düşüncesi egemendir.

Cenaze törenlerinde, vefat eden kimsenin yakın ve uzak akrabaları bir araya gelir. Ayrıca, bir kimsenin ölüm haberi alınınca, o köyün yaşlıları toplanıp, vefat edenin evine gider, cenaze işlemleri için hazırlıklara yardım ederlerdi. Ölenin yakınlarıyla ilgilenilirdi. Cenaze töreni hemen o gün yapılırdı.

Kazakların Eski İnançları

Bütün Türklerin tarihinde "Kut" kategorisi sembolik bir yer almıştır. Eski Türk devrinde "Kut" kelimesi birkaç anlam içeriyordu. Bunlar, "mutluluk, zenginlik, bereket ve pay"dır. Şimdiki Kazak dilinde de "Kut" sözü, "mutluluk, zenginlik, bereket ve pay" anlamlarına gelmektedir. En sık kullanılan kelime "Kut - bereket", çadırın şekli ve içinde yaşayanların nitelikleri (iyi veya kötü oluşları) "Kut" ile ilişkilidir. İyi misafir eve geldiğinde "Kut" getirmektedir. Kötü misafir ise evden "kut'u - bereketi" kaçırmaktadır. Her evde kut vardır. Eve girildiğinde selam ile girilir. Çıkıldığında ise peşinden "Jolnuz kuttı bolsın" denir.

Kazaklar doğayı kutsal görmektedirler. Yukarıdaki (Gökteki) Dünyanın Tanrısı (Gök Tanrı) insanların kaderini yönetiyordu. Bereket İlâhı "Umay"dır. Tanrı ve Umay'ın evlendiği ile ilgili efsaneler vardır. Orta Dünyanın en büyük İlâhı "Kutsal yer, su" lduk, Yer sub'dur. İnsanları birbirinden ayıran, Aşağı Dünyanın İlâhı "Yerlik"tir. Bazen Yerlik ile beraber (Hızlı ölümün tanrısı) "Bürt" de biliniyor. Efsanelere dayanarak yeni inançlar ortaya çıktı.

Bu inançlar; zararlı ruhlar (el, ets), Kut'un himayeci ruhları, kutsal yerlerin sahibi olan ruhlar "eye" insanların ve ruhların aracısı "kam" adındaki "şaman" sayılırdı. İslami-

yet'in gelmesinden sonra "Kam" adı "baksı" adına dönüştü. Bundan başka Orta Asya'nın İran halk kültüründen gelen bazı inançları da vardı. Bunlar şamanın yardımcıları "peri" ve "çiltan", kötü iblisler: "albastı", "dev"dir. Bazı yerli ilahlar "Baba Dihkan, Çopan Ata, Bürkit Baba, Korkut" Müslüman evliyalarına dönüştü. Fakat atalarımızın ve halkın arasında "atalara ve kurda" saygı İslam'ın kabulünden sonra da devam etti.

Kazaklar göçebe olduklarından, onların tanrı tarafından gönderilmiş, birkaç yol hâimleri vardı. Mesela, yoldan siyah veya siyah-beyaz atla "Yol Hâmisi'nin" geldiğine inanırlardı. Bundan başka tanrı, yol tanrısı adıyla yolculara yardım edermiş. Bu inanca dayanarak yaşlı kadınlar çocuklarını yola gönderirken "Umay Anaya emanet ederim" derlermiş. Çocuk doğduktan sonra da üç yaşına kadar çocuğa Umay - İmay derler. Çocuğa ölene kadar ise, Kut derler. "Umay" kavramı çocuğun göbeği için de kullanılıyor. Burada bahsi geçen kavramın kullanılışı şu şekilde olmaktadır: Bebeğin göbeği, kesildiği zaman ufak bir paketin içine konulup, Umay'ın her zaman bebeğin yanında olması ümidiyle beşiğe asılmış. Eğer bebek uyurken gülerse; Umay'ın bebeği güldürdüğüne inanılmış. Eğer çocuk ağlar veya da hastalanırsa Umay'ın onu terk ettiği anlaşılır ve Umay'ı çağırarak için şamana başvurulmuş.

Eğer mezarda kendiliğinden ağaç yetişirse Kazaklar onu kutsal sayarlar.

Göçebe Kazaklarda atın rolü ayırdır. Atla ilgili birçok âyin vardır. Örneğin; yılın bereketli olup olmayacağını bilmesi için siyah ve beyaz iki atı koştururlarmış. Eğer beyaz at birinci gelirse, yılın bereketli olacağı; siyah at birinci gelirse yılın çok zor geçeceğine inanılmış.

Tanrıların rızasını kazanabilmek için beyaz atı gem ve eğersiz bırakmaktadırlar. Çünkü beyaz at, inanışa göre, insanı öbür dünyaya götürebilen bir hayvandır. İşte bundan dolayı halk, büyüklerini ve saygı duyduğu şahsiyetleri atlarıyla beraber gömer. Bu düşünceden Kağanlara ait âyin ortaya

çıkmaktadır. Kağan olacak kişi, atı yorulana kadar koşturur ve sonra da atı boğar. Kağan dinlenip kendine geldikten sonra beyaz halının üstünde kaldırılıp, Kağan unvanını alır. Bunun anlamı: "O, öbür dünyaya gidip Tanrının iznini aldı, başka bir deyişle verimlilik getirdi" demektir.

Kazaklar uzak yerlere göçerlerdi. Ama her kabilenin kendi mukaddes yerleri vardı. Örneğin dağlar bu mukaddes yerlerdendir. Bir kabileye ait dağa, o kabileden başka hiçbir kabilenin adamı ve başka kabileye mensup gelinler giremezdi.

Kazakistan'da İslam dini'nin yayılması için birkaç yüzyıl geçti. X. asrın sonlarında Yedisu ve Sırderya civarında bulunan yerleşik halklar İslam dinini kabul etti. Halife Hişam (724-743) göçebe Türkleri, müslüman etmek için çok çalıştı; fakat iyi sonuç alamadı. X. yüzyılda bir takım göçebe halklar müslüman oldu ama diğerleri eski tanrılarına sadık kaldı.

Bazı yerlerde İslam'ın rakibi Hristiyanlık oldu. XII. asrın sonu XIII. asrın başında Orta Asya'dan Doğu Kazakistan'a Yedisu taraflarına göçedip gelen Naymanlar, Hristiyanlığın Nasturi mezhebini kabul etti. Naymanların Kağanı Küçlük, müslüman halka baskı yaptı.

İslamın yayılmasını, Moğallar da yavaşlattı. Moğollar Orta Asya ve Kazakistan'ı fethederken buraya kendi dinindeki Türk ve Moğolları getirdi.

Güney Kazakistan'daki göçebe halkın müslüman olmasında Yesevi Ocağı'nın kurucusu Hoca Ahmet Yesevi'nin büyük etkisi oldu. Şiirlerin de Allahın büyüklüğünü ve ona tapınmanın gerekliliğini anlattı.

Başka müslüman halklar gibi Kazaklar da İslam dinini, İslamiyet öncesi inançlarla karıştırdı. Kazaklar, kendilerini müslüman sayıyorlar ve atalarından kalan âdetleri küslüman âdetleri olarak algılıyorlardı.

İslamiyetin gelmesiyle eski tanrıların yerini evliyalardı. Ş. Velihanov'un yazdıklarına göre; Kısır kadınlar çocuk

sahibi olabilmek maksadıyla bozkırdaki tek bir ağacın altında veya nehir kenarında gizlice kurban olarak koyun keserlermiş. İşte, bu kadınların gizlice gidip kurban kestikleri bu yerler, sonradan müslümanların kutsal yerleri olarak kabul edilmiştir.

Evliyaların mezarının yanına uzun sırik dikerler. İşte bu sırığa, ziyaretçiler bez parçası bağlarlar. Mangışlak'ta evliyaların mezarlarına, avcılar avladıkları hayvanların kafasını koymayı borç sayarlar. Bir diğer bilinense sahibine çok hizmet eden deve ve atın kafalarının da konulduğudur. Sırderya'daki kutsal yerler de dağ geçişinin boynuzuyla bu şekilde bezendirilirdi. XIX. yüzyılda Kazakların mukaddes yerlerinde müslümanlığın havası ve tarzı vardı. Bütün müslüman dünyasında mukaddes yerler, felaketten veya hastalıktan kurtulmak için gelen ziyaretçilerle dolup taşmaktadır. Evliyaları, Allah'la insanların arasındaki aracı olarak görüyorlardı.

Evliyaları ölümsüzleştirmekle birlikte diğer müslüman toplumlardaki efsanevi şahıslar da Kazakların inançlarında yer almaktadır. Buna göre, Kıdır¹ adında bir kişinin, görüldüğü kimseye zenginlik ve refah vereceğine inanılmaktadır. Bu kişinin, Kıdır olduğunun delili ise baş parmağının kemiğinin olmamasıdır. Suların hâmisî ve ruhların efendisi olarak da Süleyman Peygamber bilinirdi. Onun adı sık sık şaman âyinlerinde zikredilmektedir.

Güney Kazakistan'da Baydibek Ata ve onun eşi Domalak Ana'nın mezarları kutsallaştırılmıştır. "Alban", "Suan", "Dulat" soylarının, onların oğullarından geldiğine inanılır. Kazaklarda evliyaların kutsallığı atalar kültünden kaynaklanmaktadır. Ataların mezarlarında dilekte bulunma âdeti de, bu kültten gelmektedir.

¹ Bizdeki "Hızır" anlamındadır (Derlemeyi Hazırlayanın Notu).

Şamanizm (Baksılık)

Şamanizm; Kazakların, İslam öncesi dönemde varolan ve günümüzde de yaşayan geleneklerindendir. Şamanizmin temelinde ruhlar hakkındaki düşünceler yatmaktadır.

İslamiyet, Kazak diline "Cin" kelimesini getirdi. İlk başlarda bu kelimeyle bütün ruhlar anlatılmak istenirdi. Fakat, daha sonra bu kelimeyle belli ruhlar anlatılmaya başlanmıştır. Kur'an, cinleri müslüman ve kafir olarak ikiye ayırdı. Cinler, erkek ve kadın şeklinde de görünüyordu.

Cin terimi, ruhların genel adı haline geldi. Kazaklar, perilerin her çeşidine (Müslüman, Gayrimüslim, Yahudi, Hindu) inanıyorlardı. Periler de, cinler gibi erkek ve kadın şekline girebilirdi. Kazaklar, perileri kontrol eden bir padişah olduğuna da inanıyorlardı. Kazak halkının inandığı İblisler içinde "Dev" de bulunmaktadır. O, insanlara düşman olarak biliniyordu. İnsanları sevmeyen cinlerin içinde Albastı da vardır. O, sarışın bir kadın şeklindedir; bebeklere ve hamile kadınlara zarar verir.

Şamanizm, insanların ruhlarla olan ilişkisine bağlıdır. Ruhların yardımıyla şamanlar insanları iyileştirirler; fala bakarak, kaybolmuş olan insanları ve eşyaları bulurlar. Şamanlar, doğa olaylarına da karışabilirlerdi. Onlar, normal halk

tarafından büyük saygı görürlerdi. XIX. ve XX. yüzyıllarda şaman, genelde erkekti. Şamanın en önemli aleti, kopuzdu. Kopuz, at kılından yapılan iki telli müzik aletidir. Halk arasında, kopuzun sesinin sihirli olduğuna ve ruhlarla bağlantı kurmayı sağladığına inanılmıştır.

Kazaklarda, şamanlık soy yoluyla devam etmektedir. Şamanlara yardım eden ruhlar, peri kategorisine girmektedir. Halk ise, kendi arasında yine cin demektedir. Hatta, bazıları şamanlara yardım edenin "Beyaz Şeytan" olduğunu bile düşünür. Şamanlar kendilerine yardım eden ruhlara "Melek" diyorlardı. Halkın düşüncesinde cinler, insan kılığında olup; cinlerin görünüşleri büyüktü. Bazen, cinlerin hayvan ve kuş şekline girdikleri de olurdu. Mesela; at, kurt ve kartal bu hayvanlardandır.

Şamanlar; hastalıkları, ruhların vermiş oldukları bir zarar olarak görürlerdi. Buna "cin çarpma" derlerdi. Böyle bir durumda ruhları kovalamak gerekirdi. Bunun için de âyin yapılırdı. Bu âyinlere ruhları çağırarak başlanılırdı. Ruhlara kurban kesilir, ruhların verdiği zararlar bu şekilde önlenir ve ruhlar uzaklaştırılırdı. Baksı; bıçakları sallar, hastayı yere atıp ayağı ile çığnerdi. Elbette ki; bu hareketler hastanın tedavi olduğu anlamına gelmemektedir. Şaman, etrafındakileri gerçekten "cinlerin", ruhların geldiğine inandırmak için her türlü hileyi yapardı. Baksılar, çadırın tepesine çıkıp; bedenlerini iplerle bağlar, kor halindeki eşyaları yalardı. İnançlarına göre, ruhlar geldiğinde şaman "ekstatik" durumda olurmuş. İşte bu durum, onun tamamen ruhların kontrolüne girdiğinin bir göstergesi olmaktadır.

Kazak Şamanının özelliklerinden biri de, onun İslamiyetten etkilenmiş olmasıdır. Kazak "Duanası" da, şamana çok benziyordu. Duanalar, ruhlarla konuşabilen, geleceği bilen, hastaları iyileştiren ve insanları kötülüklerden koruyan kişilerdir. Kazak Duanaları, özel giysileri (Kuğunun tüyleri ile kaplanmış uçlu şapka ve sopa) ile dolaşırlardı.

Şamanizmle birlikte tabip, falcı ve sihirbazların varolduğu da bilinmektedir. Tabiplerin hastaları iyileştirme ve in-

sanları hastalıktan koruma özellikleri vardır. Tabibe gelen kişi hastalığını anlattıktan sonra (Bunun içinde ruhların zararları ve büyüün etkileri de var.) tabip, onları sadece diyet, otlar, sıcaklık ve masaj gibi yöntemlerle tedavi etmektedir. Bundan başka, büyü yapılmış kişileri de iyileştirirdi. Bunları, sadece tabipler değil basit âyinleri bilen herkes yapabiliyordu. Ayrıca, tabiplik işiyle mollalar da uğraşmaktaydı.

Düğün âyinleri; insanı kötü güçlerden koruyabilecek en güçlü âyin olarak görülmektedir. Düğünlerde sihirli güçler, gençleri bütün kötü ruhlardan korumaktadır. Düğüne, çocuğu olmayan insanlar davet edilmez. Bunun sebebi: Onların kısırlığının, gençlere geçebileceğinden duydukları endişedir.

Düğün âyinleri için sihirli yöntemler vardı. Çünkü; onların, yeni aileye çocuk, zenginlik ve barış getirmeleri gerekiyordu. Dinî törenlerin çoğu düğünlerle ilgiliydi ve bunların hepsi, ataların ölümsüzleştirilmesinden ve atalara duyulan saygıdan ileri gelmekteydi.

TÜRKLERDE VE MOĞOLLARDA TENKRİCİLİK İNANCI

Tengrianstvo- Religiya Türkov i Mongolov; "Ayaz", 2000

R. N. Bezertinov

Eski Türklerde Ateş İnancı

Eski Türklerin düşüncesine göre; Ateş Tanrısı, Gök Tanrının ruhunun torunuydu ve Güneş'in oğluydu. Yıldırım, onun ağabeyiydi. Ateş'in dünyada doğmasına ve büyümesine rağmen; Onun, söndükten sonra da duman olarak tekrar geriye, yere dönmek için gökyüzüne çıkacağına inanılırdı.

Eski Türkler; ateşte, gücü sınırsız tanrıyı görmekteydi. O; doğar, nefes alır ve her zaman değişirdi. Türklerde ateş: Doğum, büyüme, gelişme ve genelde hayat hakkındaki görüşleri anımsatırdı. İlim adamı V. Katanov'un da belirttiği gibi; Tatarların anlayışına göre ateş ruhu, büyüyor, canlıları ısıtıyor ve bu canlıdan ateş ruhu gittiği zaman o ölüyor yani cesedi toprağa veriliyor. Canı ise, yerde başı boş dolaşan ruhlarla birleşirdi.

Eski Türklerde Ateş Tanrısı mitolojiye göre kırmızı inek, kırmızı öküz, kırmızı horoz şeklindedir. Farklı bir düşünceye göre ateş; kadın olarak kişileştirilir. Ona, Ut-ana, ateş-ana

denilirdi. Ut-ana bütün insanların annesi olarak bilinir. Ocakta ateş yanarken eğilerek şöyle söylüyorlardı: "Ateş, sen bizim otuz dişli, kırk dişli büyük annemizsin."

Çadırdaki ateş, Güneş'in bir parçası olarak kabul edilirdi. Çadırın ortasında bulunan ocağa çember biçimi verilirdi. Onu, güneşin şekli gibi yuvarlak yaparlardı. Güneş ve ateşten çıkan sıcaklık, ayrıca onların parlak dumanı, kızartı rengi, onların kendi aralarındaki benzeşimiydi. Hayat ve gelişim hakkındaki bütün düşüncelerde güneş ve ateş ilişkisi vardı.

Ateş-ocak, elden geldiğince temiz tutulur. Onu, sıradan bir şey olarak değerlendirdiğimizde O, sinirlenir ve çadırdan giderdi. Ateş, kabile tanrısı olarak da bilinirdi.

Ayrıca her ailenin kendine âit ateşi vardı. Bu ateş, diğer ailelerin ateşi ile karıştırılamazdı. Başka bir ailenin ateşinden de faydalanmak günahı. Hatta, önceden başka birinin ocağında duran kaptan yemek dahi yapılmazdı. Ateşe saygısızlık kabul edilemez bir davranıştı ve onun içine çöp ve kötü kokulu maddeler atılmazdı. Ateşin üstünden, hatta külünün üstünden dahi geçilmezdi ve ateşte yanan odun, ayakla tepilerek düzeltilmezdi ve küle de tükürülmezdi. Çünkü, tükürülürse dudağında yara çıkardı. Ateşe her gün yiyecek ve içeceğin verilmesi ve ateşin kesinlikle unutulmaması gerekirdi. Genelde ateşi söndürmede yağ kullanılırdı. Ocağın külleri, ocaktan çıkartılıp, insanların ve hayvanların bulunmadığı kuytu yerlere götürülüp dökülürdü. Bu anlatılan âdet ve kurallara riayet edilmezse, aileler ateş tanrısı tarafından cezalandırılırdı.

Bu cezalar, değişik biçimlerde tezahür etmektedir. Örneğin; insanlar çeşitli hastalıklara maruz kalırlar. Ayrıca; ateş, kötü ruhlarla karşı da onları korumayarak savunmasız bırakır. Hatta insanların eşya ve çadırlarının da yandığı durumlar söz konusu olabilir. Böyle durumlar, ateş tanrısının öfkelenişinin işareti olarak değerlendirilirdi. Ateş Tanrısının rızasını tekrar kazanmak için, insanlar O'na yalvarır ve kurban keserlerdi. Ut-ana'nın moralinin düzeldiğini, ateşte

yanan odunun çitirtisinin duyulduğunda anlarıydı. Artık bundan sonra ev sahibi iyi haberler alacak ve ev sahibinin misafirleri gelecekti.

“Yılda bir kere” bütün aile hep birlikte çadırdaki Ut-ana-ya yalvarırlardı. Bunun sebebi, insanların beklentileri ve istekleridir. Bunlar, ailevi refah, hastalıkların olmaması, hayvanların ölmemesi ve başarı vs. Çadırdaki yapılan bu âyinler, kam tarafından yapılmaktadır.

Kurban için, siyah başlı beyaz koyun kesilir. Koyun kesilmeden önce koyunun üstüne pişmiş süt dökülüp, renkli kurdelelerle süslenir ve Ut-ana’ya adanarak sürünün içine salınır. Kurban, kesilip derisi yüzüldükten sonra gövdesinin “tusa” (ön sağ ayağı) ve kalbi yakılır. Diğer parçaları ve derisi Kam’a verilir.

Kam’a göre, Kayın ağacı yerin altı ve gökyüzü arasındaki ilişkinin sembolüdür. Çadırdaki ise; kayın ağacının dalları kullanılır ve ona “sis” adı verilirdi. Bu dalları; mavi, kırmızı, beyaz renkli kurdelelerle süsleyerek ocağın etrafındaki toprağa dikerlerdi.

Kam, kurban kesildikten ve derisi yüzüldükten sonra, ateşe etin yağlı parçalarını atar ve bu şekilde ateşi daha da fazla alevlendirir ve Ut-ana’ya: “Ateş, sen bizim annemizsin, sen kırk dişlisin, sen kırmızı ipekle örtünürsün, beyaz ipekli çarşafın üstünde yatarsın. Ben, beyaz küllerine basmadım. Küçük çocuklar ve köpekler sana dokunmadı. Ben, beyaz koyunu kestim ve önüne koydum. Ben, senin önünde eğiliyorum. Sen, bize kolaylık göster”¹ derdi.

Ateşte, tanrı ve ruhlar için kesilen kurbandan yemekler yapılırdı. Pişmiş etler, insanlara; kavrulmuş etlerin kokusu da, tanrı ve ruhlara sunulurdu.

Ayrıca, ateşin temizleme özelliği de vardı. Halkın başına geçen, başka bir deyişle, yönetmek için tanrıdan kut alan insanın, kağan olmadan önce iki ateşin arasından geçmesi

¹ Gladışevskiy, A., Gazeta “Sovetskaya Hakasiya” 22 Noyabriya 1991 goda

yani temizlenmesi zorunluydu. Ayrıca göçebeler, hayvanlarını kışlıktan çıkardıklarında iki ateşin arasından geçirirlerdi. Kağan da, halkın önünde ant içmeden önce ateşle temizlenirdi. Bunun için ilk önce iki ayrı yerde ateş yakılır ve iki ayrı ateşin arasından geçtikten sonra, kılıcını öperdi. (Orta çağda ise adam öldürdüklerinde silahın namlusunu öperlerdi) işte ancak bundan sonra ant içilebilirdi.

Ateş, çadırın koruyucusu ve evin mabedidir. Bundan dolayı; bir kız evlenip bir aileye gelin olarak geldiğinde, eşinin evindeki ateşe eğilirdi. Böyle yapmasının nedeni; geldiği ailenin önceki ataları gibi mutlu bir yuva kurabilme isteğidir. Gelin olan kız, önce birkaç kadının kaynanasının çadırına götürülürdü. Gelin, bu çadırlara girmeden önce, çadırın kapısında dizlerini bükerek selamladıktan sonra içeri girerdi. (Bu âdeti gelinler her gittiği akraba evinde yapardı) Gelin bu tarz selamlamayı eşinin akrabaları olan yaşlı insanlara da yapardı. Genç kızı gelin olduğu eve girdikten sonra, ocağın yanında ayrılan yere oturtulardı. Gelinin altına, özel olarak hazırlanan buzağı derisini sererlerdi. Bunun sebebi ise gelinin deri gibi yumuşak olması içindi. Daha sonra ateşe yağ dökülür ve gelin birkaç kere yere kapanarak şöyle söylerdi: "Ateş anne ve yağ anne beni lütuflandır"². Bu arada bayanlar, ateşte avuçlarını ısıtarak gelinin yüzüne sürerlerdi.

Kam; yanan ateşin üstüne ellerini tutarak, Ut-anaya; Senin lütfunla bu ateş yanar. Böylece evimiz kötü ruhlardan ve insanların zararlarından korunur. Güzellikler devam eder. Kötülükler ta. Namam yok olsun, binlerce yıl, ateş hep yansın hiç sönmesin. Ut-ana, bizden hayır dualarını esirgeme... diyerek dua eder ve daha sonra kam; gelini, erkeğin eşi olarak ilan eder.

Ateş, türlü hastalıkların tedavisinde, özellikle de küçük çocuklarda ve yetişkinlerde, yüzlerine çıkan yaraları tedavi maksadıyla ateşin kıvılcıklarını yaranın üstüne sıçratarak,

² Valihanov, Ç., "İzbrannie Proizvedeniya" M. 1986, str. 305

oyulmasını sağlarlar. Böyle bir durumda kam, yaraya bakarak şöyle söyler: "Neden bu ağacın dalı bir yere gitmiyor, neden sen orada burada bulunuyorsun?" Kam, tümseğe bakarak bu tümseğin yerinde durduğu gibi, hastanın yarasına bakıp: "Sende daha fazla yayılma fazlalaşma ve artık bundan sonra buraya çadırını kurma" diyerek duasını bitirir.

"Kam, bebeklerin de hastalığını ateşin yardımıyla tedavi eder. Özellikle, bebeğin ağzının içinde bir tabaka (beyaz ve parlak bir zar) oluşur ve bu tabaka ağzının içini kaplar. Bu durumda kam, bebeği sırt üstü yatırarak bebeğin göğsünün üstüne, kayın ağacının kabuğunu koyarak, kabuğu yakar. Kabuğu kaldırdıktan sonra bebeğin göğsünde iz kalır. Ateşle tedavi yöntemi, salya akmasına karşı ayrıca romatizma için de kullanılır. Romatizmanın sebebini, Kam; fazla ve dik-katsiz yürümeye bağlar. Romatizmanın tedavisi için bir hayvanı kurban edip, yedi parçaya böler ve ateşe atar. Romatizmalı insan bu ateşle ağrıyan bölgesini ısıtır. Daha sonra; yanan ateşin içine tenekeden yapılmış bir kepçe konulur ve bu kepçe ateşte kızarana kadar beklenir ve bu kepçenin içine yağ ve mavi bez konulur. Yağ eriyip, mavi bez yandıktan sonra bu kepçe hastanın burnuna kadar getirilip, üzerine soğuk su dökülür. Tabi ki, böyle de olunca korkunç bir buharlaşma meydana gelir. Bu tedavi yöntemine rüzgârla büyü yapmak (celauşek) denilir."³

Ayrıca, ateşin külleri de tedavi için kullanılmaktaydı. Örneğin; kan akışını durdurmak için soğumamış kül yaraya serpilir ve bu şekilde yaranın iyileşmesi çabuklaştırılırdı. Karın ağrılarında da hasta, sıcak külü eliyle alır ve çıplak vücudunun dört tarafına sürerdi.

³ Aynı eser str. 226.

ESKİ SANAT ESERLERİNİ VE TABİİ GÜZELLİKLERİ KORUMA ORTA ASYA KOMİTESİ

İzvestiya Credne - Aziatskogo Komiteta Po delam Muzeev i Ohrani
Pamyatnikov Starin İskusstva i Prirody; Vıpusk Tretiy, Taşkent, 1928.

A. A. Divaev

Kırgızların Arasında Baksılık*

Kırgızlar arasında Albastı, diğer kötü ruhlara ve cinlere karşı duyulan inanç çok güçlüdür. Her türlü hastalığın sebebini onlardan bilirler. Zaten bozkırda yaşamak zorunda olup da bunlara dikkat etmemek mümkün değildir.

Asya'da, çok uzun zamanlardan beri cinlere karşı duyulan inancın varlığı bilinmektedir. Araplar zamanında ve İslamiyetten önceki dönemlerde, onlardan yani kötü ruhlardan kurtuluş olmadı.

Şaman inancında "Albastı, Martu, Biçura, Obur, Şey veya Tırnak" gibi ruhların bazılarının özel isimleri vardır. İslam inancı bunları kaldırmayı başaramamıştır.

* Kırgızlarda Baksılık hakkında bkz. Divaeva, A. A., v "İzv. O-VA Arh., İst. İ Etn. Pri İmp, Kazanskom Univ., t. 15, vıp. 3, 1899 g.

Maalesef; Kırgızlar, birkaç istisna dışında bu kötü ruhların dış görünüşünü açıklayamıyor. Onların dış görünüşünü sadece bir cümleyle genel olarak anlatıyorlar. Örneğin; Şeytan, onlara göre ay ışığında omzuna odun yükleyen, ayrıca pir'e hizmet eden bir kız veya genç bir oğlandır. Şeytanın yılan ve kaygan buza dönüştüğü zamanlar da olurdu. Fakat, kaygan buza dönüştüğünde; O, daha sonra parçalanırdı.

Albastı, dişi bir ruhtur. Onu; genelde tilki, keçi veya çirkin beyaz dişi olarak görürlerdi. Bu tür beyaz dişilerin, yere degecek kadar uzun memeleri olurdu. Albastının ağzında yeni doğum yapmış kadınlardan çaldığı akciğer olurdu. Albastı, ağzındaki bu akciğeri daha sonra nehre atar ve akciğerin nehre atılmasıyla kadın da ölürdü. Kırgızlar, Albastıyı farklı şekillerde de anlatırlar. Albastılar, masallarda daha çok şişman, yünlü vücutlu, ağzından dışarı çıkan çok büyük dişli ve yerlere sürten uzun memeli olarak anlatılmaktadır.

Ubbe, özellikle derin yerlerde ve nehir girdabında yaşayan kötü ruhtur. Onun ilk gayesi, insanları suya batırmaktır. Ubbe, dış görünüşü itibariyle insanlara çok benzer. Ayrıca Ubbe, baca kurumu kadar simsiyahtır, çatık kaşları ve uzun siyah sakalları vardır. Ubbe, öncelikle bir kişi' nehre yaklaştığında ona ismiyle hitap eder. Sesi duyan insan önce anlayamaz, daha sonra hayret içinde kalır; çünkü, kendisini çağıran ses ona ismiyle seslenmektedir. Kendisine seslenenini aramaya başlar, bu sırada da hayaller âlemine dalıp gider. Ubbe için artık sadece, adamın suya düşmesini beklemek kalır. Çünkü, Ubbe derinliklerde oturarak geleni, kendisine doğru çekmeye çalışır. Zaten, Ubbe sözünün anlamı kendine çekmektir. Bu kötü ruhların dış görünüşleriyle ilgili sizlere ancak bu kadar bilgi verebiliriz.

Kötü ruh bahsine burada son verip; şimdi biraz da baksılardan konuşalım. Baksılar, tabip (hekim) ve büyücü olarak bilinir. Baksıların göçebeler arasında daha eski zamanlarda, hatta günümüzde de çok önemli bir rolü vardır. Burada, onun faaliyetlerini büyücülerle karşılaştırarak anlatmaya çalışacağız.

“Baksı” bilindiği üzere Çağatayca bir sözcüktür. Tabip, şaman, falcı, büyücü gibi anlamları vardır. Genelde, baksı adıyla; ruhlarla ilişkisi olan ve hatta onları yöneten Kırgız tabipleri adlandırılır. Bu türden insanlar, durumu ağır olan hastaların yanında ve düğün ziyafetlerinde karşımıza çıkarlar. Birinci durumda baksı, hastanın yanında tabip olarak bulunur. İkinci durumda, yani düğün ziyafetlerine gelen baksı ise; gençlerin geleceğiyle ilgili bilgi veren büyücü durumundadır.

Bu iki durumda da baksı, iblislerden ve ruhlardan yardım ister. Hastaların, kendilerine ve sahip oldukları büyü gücüne kesin olarak inanmaları için, bütün baksılar bazı hileler yapmaktadır. Örneğin: Kaburgalarının arasından kopuzun yayını geçirir. Karnına bıçak saplar, iğneleri yutar ve kor gibi kızdırılmış demirlerin üzerinde yürür.

1886 yılında Perovski ilçesi sınırlarında, bizi hayrete düşürecek kadar iyi fal açabilen Baksı ile karşılaşma fırsatımız oldu. Hatta onunla birlikte bulunduğumuz bir sırada Baksı, kendi ruhlarını çağırma girişiminde bulunuyordu. İşte tam bu sırada, bizi hayrete düşürecek bir olay yaşandı.

Baksı kendi ruhlarını çağırdığı sırada, bizim kulağımıza domuzların hırlaması, köpeklerin havlaması ve kuzu sesleri geldi. Baksı, seans sırasında kopuz çalmayı bırakmıyordu. Ta ki, bu şekilde iyice yorgun düşene kadar ruhları çağırıyor. Tamamen yorulduğunda ise yabani ve sanki bağlanmış bir deliyi hatırlatıyordu. Baksının gözleri kıpkırmızı olur ve işte böyle bir anda ruhların ve iblislerin yavaş yavaş nasıl yaklaştığını hisseder ve onlarla, adlarını söyleyerek konuşmaya başlar.

Her biriyle ayrı ayrı konuşur ve onların bazılarının dış görünüşlerini tasvir eder. Bundan sonra ise baksı, bütün yeteneklerini kaybeder. Böyle bir durumdayken konuşmak şöyle dursun, ses dâhi çıkaramaz.

İ. Kastanye “Vestnik Orenb. Uçebnogo Okrugı” No: 4 – 1913’te yayımlanan makalesinde büyü ve sihirin, dünyanın her tarafında yaygın olduğunu belirtmektedir. Bunların bu kadar yaygın olmasının ve her yerde görülebilmesinin tek

bir sebebi vardır. Bu ise; sihir ve ruhların kültü veya "Animizm" olarak açıklanabilir. Başkalarının da bu kötü ruhlardan kendini koruması gerekmektedir. İ. Kastanye'ye göre, Din ve büyücülük birbiriyle o kadar iç içe girmiştir ki; bunların ortaya çıkardığı karmaşık âyinlerin sınırlarını tespit etmek çok zordur. Sihirbaz, büyücü, rûhi şahıslardır. Onların en yakın yardımcıları, sıradan bir demonoloji ruhudur. Eğer büyücü gerçekten bu konunun uzmanıysa, bu ruhları kendi isteğiyle çağırır ve dilediğinde kendi isteğiyle de gönderebilir.

Ayrıca, onlara emir de verebilir. Bazen de sadece rica ve dua ile hareket eder. Büyücü, şaman, baksı ve diğerleri, kendilerinde olağanüstü güçlerin olduğuna inanırlardı. Bu insanların çevresindekiler ise; büyücü, şaman, baksı ve diğerlerinin, olağanüstü güçlerinin olduğuna, onlardan daha fazla inanmaktaydılar.

Halüsinasyon durumu ve vecd hali zihinsel bir yalan değildir. Büyücü samimidir. Ayrıca, ruhların kendisiyle ilişkide olduğundan emindir. Şeytan dedikleri varlıksa aracıdan, diğer bir deyişle kendi kendini telkin eden insandan başka bir şey değildir. Eğer bu insanın hareketleri başarıyla sonuçlanmıyorsa, bu sadece herhangi bir sebepten dolayı onun ruhlarının zafer kazanamamalarından ve mücadele ettikleri düşman ruhları yenememelerindendir.

Ruhların, büyücüleri zaptettiği bir gerçektir. Böyle bir durumdayken ruhlara özgü olağan dışı özelliklerini verebiliyordu. Bu âni, ruhların geçici cisimleştirilmesi şeklinde adlandırabiliriz. Ruhun, etkisi altına aldığı şahıs, bazı anormal hareketlerle ruhun, içinde olduğunu yani, kendisine katıldığını belli eder. Bu hareketleri, şu şekilde anlatmak mümkündür: Ruhun etkisi altına aldığı şahıs, başlangıçta çırpınma hareketleri yapar; zıplamaya, dansetmeye ve bağırmaya başlar. Asıl önemlisi; büyücünün bu sırada konuştuğu sözler, onu etkisi altına alan ruha aittir. Büyücünün, peygamberlik kabiliyetine sahip olup, hastaları tedavi etmesi, "İspirizma" ruh çağırma ile benzeşmektedir.

Fakat, şunu da unutmamak gerekir ki; ruhların, büyücülerin etkisi altına alması olayıyla her zaman karşılaşılmaz. Tabi ki, ruhların etkisi altına alınmayan büyücü de hiç bir şekilde olağanüstü güçlere sahip olamaz. Büyücüler de bunu bildiği için ruhların etkisi altına girmeye çalışmaktadırlar. Hatta, normal hallerinden vecd haline geçebilmek için, kendilerini sersemletici kokular çekerler ve sarhoşluk veren içkiler içerler. Bundan sonra ise; büyücüler yüksek sesle çığlıklar atarak çember şeklinde hızla dönerler. Kırgız Baksılarının Kopuzları ve Sibir Şamanlarının Bubenleri gibi, herhangi bir müzik aleti eşliğinde dans ederler. Eğer, ruhlar ona gelmeyi yavaşlatırsa, işte o zaman; ruhları bazı belirli şiir ve dualarla çağırmaya başlarlar. Her şiirin belli ölçüleri vardır. Kelimelerin, çağırma esnasındaki uyumuna dikkat edilir.

Vecd hali, müthiş bir coşku içermektedir. Böyle bir durumda baksının yaptığı hareketler, tabi ki organizmasına zarar vermektedir. Onlar, bu nedenle çok kötü durumlara düşmekte, seanslar sık sık sara nöbetleriyle bitmektedir. Fakat her ne olursa olsun büyücüler ve şamanlar kendi mesleklerini sevmektedir. Onların çoğu kendilerindeki olağanüstü güce o kadar inanırlar ki, kendileri hastalandığında da meslektaşlarını yardıma çağırırlar. Şunu da eklemek gerekir ki, bu gerçek büyücülerle birlikte; cahil halkı daha iyi sömürebilmek için, coşkulu hâlin rolünü oynayan baksılar da vardır.

SSCB'DE İSLÂM; SOVYETLERİN DOĞUSUNDAKİ CUMHURİYETLERDE LAİK LİK SÜRECİ

İslam v SSSR Osobennosti Protsessa Sekulyarizatsii v
Respublikah Sovetskogo Vostoka; Moskva, "Misl", 1983.

Akademiya Obşestvennyh Nauk Pri Ts K KPSS
İnstitut Nauçnogo Ateizma

Düşünce ve Karakterde İslam Öncesi İnançlar

İslamiyet, eski inanç ve geleneklerin hepsine karşı çıkmadı. İslamiyeti kabul eden toplumların hepsinde İslamiyet öncesi yaşam muhafaza edilmiştir. Bunlar daha XIX. yüzyılda gezginlerin ve araştırmacıların dikkatini çekti. İ. Goldziher'e göre: "Müslümanların, evliaları ölümsüzleştirmeleri çok tanrılı eski geleneklerden kaynaklanmaktadır."¹

İslamiyet öncesi geleneğin en kapsamlı kalıntısı kutsal insanların ölümsüzleştirilmesidir. Bunun, müslümanların yaşamında da büyük bir önemi vardır. Hatta, günümüzde

¹ Goldtsier, İ., Kult Svyatih v İslame, M., 1938.

de bu âdet devam etmektedir. Halkın alışkanlığı ve doğa koşullarına bağlı olarak, ortaya çıkan her türlü kavram (Evliya, ziyaret, mukaddes yer vb.), hâlâ kurbanlık getiren, mukaddes yerlerde geceleleyen, ibadet eden ziyaretçileri, çekmektedir.

Evliyayı, Allah ve insanlar arasında aracı olarak görüyorlar. İnananlar, isteklerini evliyadan ister. Başka bir deyişle; insanlar kendi isteklerini, kendilerinin yerine evliyanın, Allah'tan istemelerini isterler. Evliyaların ölümsüzleştirilmesinin esası; evliyanın mucizeler gösterebilmesi ve Allah'ın sadık kölesi olmasına dayanmaktadır. Bu olağanüstü kabiliyetler ona Allah tarafından verilmiştir.

Mukaddes yerler daha çok evliya mezarları olarak anlaşılır ve evliyanın yaşadığı, ayrıca gömüldüğü yere saygı gösterilir. Fakat, evliyaların ölümsüzleştirilmesinin gerçek sebebi çok daha derindir. Onun kökü; İslamiyetin kabul etmediği çok tanrılı dönemden başlar. Modern ilmin itirafını kazanan bu sonuç; devletimizde yaşayan müslümanların dini görüşlerinin incelenmesiyle de doğrulanmaktadır.

Tabii ki halk, İslamiyeti kabul ederken eski tanrılarını hemen unutmadı. Mesela: İslam'ı geç kabul eden Kuzey Kafkasya ile ilgili olarak birkaç söz söylersek; yine geçen asırda Adıgey halkı, kendilerinin eski tanrılarını ve Hristiyan dininin kutsal insanlarını hatırlayarak onlar için âyinler yaptılar.

J. V. E. Tebu de Marini şunları yazmıştır: "Müslüman olanlar kendi inançlarını icra ederler. İlahın annesi addedilen Merissa veya Mereim, arıların hâmisidir... Sezores büyük bir seyyahı. O, rüzgâra ve sulara hükmediyordu. Deniz kıyısında yaşayan insanların Sezores'e çok büyük bir saygıları ve hürmetleri vardı. Budanarak bir tek dalı ile kalan armut ağacının gövdesi onu canlı tutabilirdi. İşte bu bahsedilen ağacın gövdesinden hemen hemen her bir ailenin avlusunda vardı. Tlebse- bir kral, demircilerin hâmisidir. Bayram gününde onun şerefine, kulakdemiri ve balta üzerinden içki

İçiliyordu. Naohaçe, Shuska, Yemişe ve Meste gibi evliyalara ve yarı ilahların her birine ayrı günler ayrılmıştır”².

Verilen bilgi bize, halkın inancındaki kutsal kişilerin hâlâ daha nasıl yaşamakta olduğu müslümanlık dünya görüşüyle Putperestlik geleneğinin nasıl birleştiği hakkında net bir fikir vermiyor. Fakat, elimizdeki zengin kaynaklara göre: Bir diğer halktaki dindarlar İslamiyet öncesindeki tanrıları, müslüman evliyalara gibi anlıyor ayrıca; bu evliyaların kural olarak eski işlevleri de yaşatılmakta olup, onlar hakkındaki efsaneler ve halkın tapma ve diğer âyinleri de hâlâ yaşamaya devam ediyor.

Eski putlaştırma geleneği, herhangi bir milletin İslamiyet öncesi dinlerle ilgili şahıslarını ayırmaya imkan veriyor. Mesela, eski ava tapma âdetinin emir ve yasakları; yabani hayvanlar ve avın hamisi sayılan kutsal Apsati (Karaçaylarda) veya Avşati Balkarlarda’ya hürmet edilmesinden de anlaşılıyor. Bu da bize gösteriyor ki; av hamisi Apsati, huristıyanlaşmış Osetlerin putperestlik panteonu olma özelliğini taşımakta ve bu şekilde de tanınmaktadır.³

Orta Asya da hâlâ değerini ve saygınlığını koruyan birkaç evliyanın İslamiyet öncesine ait olduğu anlaşılmıştır. Bu evliyalar arasında Özbek ve Tacik halkları arasında en yaygını: Bibi Seşanbi (Salı Hanım) ve Bibi Müşkilküşa (Zorlukları Çözen Hanım)’dır. Bibi Seşanbi hakkındaki efsane içeriği ve üslubu Batı Avrupa’nın Zoluşka hakkındaki masalına benziyor. Orta Asya’nın kutsal kadını iyi bir büyücü ve fakir kızın hâmesi rolüyle karşımıza çıkıyor.

Bu rolünde fakir kızı mutlu ediyor. Batı Avrupa masalındaki Zoluşka’ya perinin verdiği iskarpin, Orta Asya efsanesinde de var. İskarpin, Taciklerin inancında, insanların dünyasıyla ruhların dünyasını birleştiren bir unsur olarak

² Adıgi, Balkartsı i Karaçaevtsı v İzvestiyah Evropeyskih Avtorov 13-19 vv. Nalçik, 1974, c. 304.

³ Kaloov, B. A., Osetini, M. 1967, c. 83.

kazanmıştır. Cinler için, Tacikler oyuncak iskarpinler yapar ve bu iskarpinleri cinlerin en beğendiği yere koyarlarmış.

Bibi Seşanbi ve Bibi Muşkillküşa şerefine yapılan âyinleri sadece kadınlar yaparlar, hem de yasayla belirlenen mera-sim yemekleriyle. Bibi Seşanbi (Arkaik şahıs) için geleneğe göre sadece bitkisel yemekler hazırlanırdı.⁴

"Eski bereket tanrılarının kutsallaştırılmasına çiftçilik hâmisinden başlanır, yani; Orta Asya'daki Aziz Baba Dehkon'dan (Baba Dayhan, Dikan Baba, Diyhan Baba- Çiftçi Baba) ortaya çıkmıştır. Özbek ve Taciklerin arasında yaygın olan âdete göre yılın ilk çiftçilik işlerine önce, bu bölgelerin varlıklı ve tecrübeli bir çiftçisi başlar ve sembolik olarak tarla sürülür. Bu ekim zamanı, Çiftçi Babanın canlandırılması olarak düşünülmektedir. Tarımla ilgili birçok âyin ve hasattan sonraki bayram, Baba Dehkon'un şerefine yapılırdı. Türkmenler, Baba Dehkon için halkın yerinden ayrı toprak tahsis ederlerdi"⁵.

"Önceden büyük tarım aristokrasisine dehkön diyorlardı. Fakat; elimizdeki kaynaklara göre, Baba Dehkön çiftçilik ilahı olarak bilinmektedir"⁶.

Yine İslamiyet öncesi devirde; Türkmenlerin yağmur hâmisi Bürküt Baba'nın görünüşü var. Bu durum efsanelerle

4 Andreev, M.S., Sredniaziatskaya Versiya Zoluşki (Sandriloni). – Po Tacikistanu, Taşkent, 1927, S. 60-76; Suhareva, O. A., K vaprosu o kulte Musulmanskih Svyatih v Sredney Azii, - Trudi İnstituta İstorii i Arheologii AH Uzbekskoy CCR, vip. 2. Taşkent.1950, s. 173-174; ee je. İslam v Uzbekistane, Taşkent, 1960, s. 40-41; Muradov O. Traditsionne Predstavleniya Tacikov ob Acina.- Sovetskaya Etnografiya, 1975, No: 5, s.102.

5 Rosliyakov, A. A., Baba Dayhan.- Uçenie Zapiski Turkmenskogo Gasudarstvennogo Universiteta im. A.M. Gorkogo, vip. 27, Aşhabat, 1964.

6 Andreev, M. C., Povodu Protsessa Obrazovaniya Primitivnih Sredneaziatskih Drevnih Tsehov i Tsehovih Skazaniy (Risalya).- Etnografiya, 1927, No:2; Suhareva O.A. K Vooprosu o Genezise Professionalnih Kultov u Tacikov i Uzbekov.- Pamyati Mihaila Stepanoviça Andreeva. Trudi AH Tac. SSR, t. SHH. Stalinabad.1960, Peşereva, J.E.M., Gonçarnoe Proizvodstvo Sredney Azii.- Trudi İnstituta Etnografii AH.SSR, t. 42. M.-L.1959, s. 129-130; Snesarev, G.P., Relikt Domusulmanskih Verovaniy i Obriyadov u Uzbekov Horezma. M. 1969, s. 216-222.

de belli olmaktadır. Efsanelere göre; Bürküt Baba, Allah'a ve Peygambere karşı koyuyor. Allah'ı çocuksuz ailelere çocuk vermeye mecbur ediyor. Ölenlerin ruhunu ölüm meleşinden zorla alıyor. Fakat, efsanenin ana fikri Bürküt'ün kendi güçsüzlüğünü anlamasıdır. Bu tür efsanelerle anlatılmak istenen, İslamiyetin çok tanrılı dinlerle savaşıdır.

İslamiyet öncesi Kazakların evliyası: "... Korkut'un (Horhut), şaman şarkıcıların hâmisî olduğu şüphesizdir. İnsanların arasında yaygın olan efsanelere göre; Korkut, ilk müzik aleti kopuzu yapan şamanmış. Kazaklar; kopuzu, şaman âyinlerinde kullanırlar"⁷.

Kazakların inancına göre: "Kopuzun büyük bir ağacı, köküyle koparabilecek ve en iyi atları geride bırakabilecek kadar sihirli gücü vardır"⁸.

"Korkut'la ilgili olan bu inançlar; tefin, şamanın şahane atının ne kadar yaygın olduğunun izlerini göstermektedir"⁹.

XIX. yüzyılda Orta Asya ve başka bölgelerde herhangi bir mesleğin pirlrine saygı duyulup; onlara hürmet gösterilmesi Müslüman efsanelerinde karşımıza çıkmaktadır. Mesleğin piri olarak daha çok müslüman evliyalar gösteriliyordu. Bunların içinde; İncil'deki patrikler, Kur'an'daki peygamberler, Halife Ali ve Muhammed Peygamberin silah arkadaşları vb. sayılabilir.

Müslüman efsanelerindeki tanrıların, eski görünüşlerinin nasıl değiştirildiği takip edilebiliyor. Örneğin, koyunculüğün hâmisî, Özbek, Kazak ve Karakalpaklarda Çopan - Ata ayrıca Kırgızlarda da Çopan - Ata olmasına rağmen; Türkmenlerde Musa Peygamberdir. Yine Türkmenlerin Baba Gambar adındaki evliyası, anlatılanlara göre; Kazaklarda-

⁷ Kniga Moyego Deda Korkuta, M.- L., 1962, C. 159-169.

⁸ Çekaninskiy, P.A., Baksılık. Siledı Drevnih Verovaniy Kazahov.- Zapiski Semipalatinskogo Otdela Obşestva İzuçeniya Kazahstana, t.1. Semipalatinsk. 1929, c. 79.

⁹ Direnkova, N. P., Materialı po Şamanstvu u Teleutov. - Sbornik Muze-ya Antropologii i Etnografii, t. 10. L., 1949.

ki Korkut Ata'ya benzemektedir. Çünkü Baba Gambar bir müzik aleti olan "Dutara"yı ilk bulan insandır, ayrıca müzikle uğraşanların hâmisidir. Gambar Ata, Kırgız ve Kazaklarda at üretiminin hâmisi sayılmaktadır. Ayrıca Kazaklarda at yetiştiricilerinin hâmisi "Jılkış Ata" adı da saklanmıştır.

Harezm bölgesi Özbekleri, gemilerin burnuna, insan kafası şeklini veriyorlardı. Gemi burnu, önemli bir yerdi. İnsan kafası şekli, Amuderya gemicilerinin hâmisi Nuh Peygamber adına koyuluyordu. Geminin burnunu süsleyen insan kafası şekli, Nuh'u temsil ediyordu. Fakat, başın iki tarafında saç örgüleri vardı. Bu, sanki bir aynadaki yüzü tasvir ediyor gibiydi. 30'lu 40'lı yıllarda yerli halkın anlattıklarına göre; insan kafası, Ambar Ana'yı temsil etmektedir. Bu olayda da; müslümanların peygamberi olan Nuh, yerli evliya Ambar Ana'yı yerinden etti.

Ambar Ana'nın görünüşünde G. P. Snesev: "Eski verimlilik tanrısı Ardivisuru Anahita'yı tanıdı"¹⁰. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Baba Dehkon'la Adem'in özdeşleşme sürecine dikkat edildi.

Kutsallık maskesi altında, İslamiyet öncesi tanrıların yaşıldığını ispatlayan birçok örnekler verilebilir. Biz şimdi Osetlerin Digor Dağı boğazındaki Lesgor köyünde müslüman evliya Nikola'nın ölümsüzleştirilmesi, diğer bir deyişle; putlaştırılmasıyla ilgili yeni bilgilere bakalım: "Hristiyan adı taşıyan bu evliya için, özel bir bayram günü düzenlenmiştir.

Bu bayram Mayıs ayının birinci yarısında kutlanır. Bu bayramda yapılan âyinlerin günümüzde yapılabilmesi gayet zor bir olaydır. Kura ile seçilen yedi kişi dağdaki mabede gider, bu yedi kişiden ikisi daha yukarıya, dağın boğazına çıkıp orada kurbanlık koyunu keserek, bir yığın taşın arasına çam ağacı dikerler ve ona süt dökerler. Başka dini âyinler de icra edilir ve bu âyinler mabette yapılır. Sonra bu âyin, kö-

¹⁰ Snesev, G. P., Relikti Domusulmanskih Verovaniy i Obriyadov u Uzbekov Horezma, s. 247-248.

yün arkasındaki ormanlık alanda da devam eder ve burada mabetten dönen kişiler, köylülere ve misafirlere hizmet ederler. Bayramda büyük poğaça yapılır.

Bayramdaki bu âyinler ve bununla ilgili inançlar, yasaklar ve emirler Osetlerin İslam ve Hristiyanlıktan önceki dini geleneklerinden çıkmış ve Hristiyanların evliyası Nikola herhangi bir eski tanrıyı yerinden etmiştir. Fakat, onun toplumdaki pirlik işlevi ve ölümsüzleştirme diğer bir deyişle; putlaştırma şekli saklanmıştır. İslam'ın da onayladığı gibi putlaştırmada değişiklik olmamıştır¹¹.

Lesgorlu Nikola, müslümanların putlaştırma geleneğiyle, yerli halkın putperestlik geleneğinin birleşmesi sonucu doğmuştur. Legorlu Nikola, müslüman bölgelerinde çok yaygın olan yerli pirlerin, evliya gibi anlaşılması düşüncesinin nereden çıktığı hakkında da bizlere fikir vermektedir.

Meselâ; Güney Türkmenistan'daki Serahs Baba, o bölgenin sınırları içerisinde yaşayan bütün halkın hâmisidir. Mekte'ye Hacca gitmekle bu mukaddes yere yapılan ziyaret ve yerli putlaştırma geleneği birbiriyle çok yakın ilişki içerisindedir. Bu şekilde bir inanç, bizim devletimizde var olan bir çok mukaddes yerle de bağlantılıdır. Ayrıca, Serahs Baba'nın türbesini ziyaret etmek de Haccın yarısına eşit sayılmaktadır.

Bazı halklarda (ayrıca Orta Asya da) evliyaların putlaştırılması boy ve soy başkanlarına hürmet etme geleneğinden kaynaklanmaktadır. Bunlardan biri, Türkmen evliyalarının arasında adı geçen Ersarı Baba "Ersarı Boyunun Efsanevi Kurucusu" dır.

Kabristanda ilk gömülen evliyaya Türkmenler "Gonom Başı" diyorlar. Baş "baş, başlangıç, kafa anlamına gelmektedir. Gonom (Konum) sözünün anlamı modern dilde unutulmuş ama; Oğuzlar zamanında akraba anlamında kullanılır.

¹¹ Basilov, V. N., Kobıçev, Nikolay, V. P., - ikuvd.- Kavkazskiiy Etnoğrafiçeskiy Sbornik, 6. L., 1976.

muştır. Evliya ile akrabalık ilişkisinin olması konusu, bizim zamanımıza kadar önemini korumuştur.

Bir kısım inanışlara göre de: "Evliya ile akrabalık bağı olanlar üstün görülmektedir. Evliyaların akrabaları da evliyanın himayesinde olacak düşüncesi ortaya ayrı bir mukaddes grubu çıkarmıştır. Bunlar, halifeler ve Hz. Muhammed'in evlatlarıdır ki; bu grupları, Azerbaycan ve Orta Asya'nın bütün yerli halkları bilmektedir"¹².

İslamın yayılmasında kişilere kutsallık verilmesini ve yerel gelenekleri çözümleyerek, şu ana kadar uzmanların dikkatini çekmeyen olayları da göstermek gerekir. Örnek olarak, ruhlara ve bazı yerlere (dağ ve orman) hürmet edilmesi gösterilebilir. Günümüzde de birçok halkın ayrıca Sibirya halklarının inancına göre ruh (sahip), hayvan kılığında görünebilir.

"...Kırgızların mukaddes yerlere hürmet etmesinde, "ruh (sahip)"ları putlaştırmasının açık izleri görülmektedir. Birçok kutsal yerlerin, ağaçların, ormanların sahibi "eye" olarak, beyaz taylak "Devenin Yavrusu- Bota" görünümündeki ruhları sayıyorlardı. Şu anda bile, kutsal yerleri ziyaret edenlerin bazıları dua ederken beyaz taylağı görmek ümidiyle gözlerini kapatmıyorlar. Eğer bir kadın, bu mukaddes yerleri ziyaret ettikten sonra erkek çocuk dünyaya getirirse, kutsal yerlerin ruhu adına çocuğa Taylak – Bota ismini verirdi"¹³.

"...Tuva ve Altay Sayan yaylasının halkları, kendi âdetlerine göre; dağ boğazları ve tepelere ruhlar için ağaç ve taşlardan yapılar yaparlarmış"¹⁴. Bu olay; Orta Asya halklarının geleneğine, dağ boğazlarında ve tepelerindeki mukaddes yerlerin nasıl girdiği konusunda bize fikir vermektedir.

¹² Demidov S.M., Turkmenskie Obliyadı, Aşhabad, 1976.

¹³ Bayaliyeva, T.D., Domusulmanskie Verovaniya u Kirgizov i ih Perejtki. Frunze, 1972, s. 31.

¹⁴ Vaynşteyn, S. İ., Tuvintsi- Todjintsi. M. 1961, s. 174-176.

İslamiyeti doğru olarak anlayıp kabul eden halkların hepsi, evliyaların kutsallaştırılmasıyla, ruhları "iye-sahip" karıştırmadı. Örneğin: "... Başkırtlar'ın inancında her bir ormanlıkta ve göze çarpan yerlerde ruhların "eye" yaşadığı bilinmektedir. Bazı inananlar bu yerleri mukaddes saymakla birlikte, onların müslüman evliyaların mezarlarıyla özdeşleşmesi diye bir şey söz konusu edilmemektedir."¹⁵

Batı Sibirya Tatarlarının ruhlara (iye) tapmasını İslamiyet durduramamıştır. Bataklığın arkasında yaşayan Tatarlar, "iye- sahip" sözüyle; uzun burunlu, büyük dudaklı, çirkin gözlü ve sivri uçlu başlık giyen ruhları anlamaktadırlar. Tatarların inançlarına göre; onlar, insanlara çok büyük zararlar verebilirler. Örneğin; insanlar, onların yollarına veya yerlerine ev yapmışsa, bu onlara büyük rahatsızlık verir.

"İye" kurala göre: Akağaçlar yetişen kerempelerdeki (tepeler) mabetlere bağlıdır. Âdetlere göre böyle yerlerden ağaç kesmek yasaktır. Çok gerekli olmadıkça böyle yerlere gidilmemelidir.

Aldığımız son bilgiler: İslamiyet öncesindeki evliyaların putlaştırılması ve bunun kaynağı hakkındaki düşüncüyü son derece genişletiyor. İslamiyetteki evliyalara gösterilen hürmet ve saygının sebepleri olan geleneklerin çeşitliliğini de gösteriyor. İnananların genelde de kadınların dinî bakış açılarında ruhlara inanma hâlâ yaşatılıyor.

Burada özellikle belirtmemiz gereken nokta, inananların inandığı ruhların aslında, İslamiyet öncesinde de var olduğudur.

İslam öncesindeki ruhlar eski adlarıyla kaldılar. Bu adların birbirlerine benzememesi her bir halkın kendi eski dinlerinde onları şeytan olarak görmesiyle ilgilidir. "Batı Sibirya Tatarlarının inancında, kadınların şeytanı "adsız" bilinmekte (O, sadece geceleyin insanın karşısına boğmak niyetiyle tınaz, araba veya ateş şeklinde çıkar) bundan başka

¹⁵ Rudenko, S. İ., Başkırt. İstoriko – Etnografiçeskie Oçerki. M.- L., s. 317.

Eyametse de vardır. (Eyametse, kar fırtınası olduğu zaman, demir tekne de uçarak çocukları avlayan uzun, ak saçlı, kemikleri çıkık, elleri çok çirkin olan bir kadın)¹⁶

"Kazan Tatarları, Başkırtlar, Türkmenler ve Harezmi Özbeklerinin inancında; şeytan canavar "Yuha" vardır. Yuha da denilen bu canavar kendisi bir ejderha olmakla beraber, bazen güzel bir kadın kılığında da girmektedir. Yuha, öldürmek niyetiyle bazı şartlar koyarak birisiyle evlenir. Kocasını bu şartları bozarsa, örneğin; Yuha - kız saçlarını taradığında bakmamak, Yuha'nın kafasını dizlerine koyup taradığını görmemek şartını bozarsa öldürür. Bu da şu anlama gelir: Erkek korkunç bir yaratıkla evli olduğunu bilmemelidir. Fakat, bunu anlayan erkek, Yuha'dan kurtulma yollarını da arar ve bu zor durumun bir çaresini bulur."¹⁷

Kazan Tatarları ve Başkırtlarda "Oryak" vardır. "Oryak, sadece adam öldürülen yerde görülen bir ruhtur."¹⁸ Sadece Kumukların inancında "Bastrik" ruhu vardır. "Bastrik, hastaya saldıran ruhtur."¹⁹ "Azerbaycan'da bilinen, halkın süperisi (Ard) vardır, fakat bu kötü ruh bütün bölgelerde bilinmemektedir."²⁰ "Bunlardan başka halkın bilmediği kötü ruhlar, Pamir'in aşağı bölgelerinde yaşayan Taciklerin inancında da vardır."²¹

Sadece Başkırt, Kazan ve Batı Sibiryalı Tatarlarının bir kısmı "Ubir" adlı hunhar, kötü canavarın varlığına inanmaktadır. Ubir, sihirbazın ruhudur. Başkırtlarda Ubir'a "myase-

¹⁶ Valeev, F. T., O Peeligioznih Predstavleniyah Zapadnosibirskih Tatar - Priroda i Çelovek v Peligioznih Predstavleniyah Narodov Sibiri i Severa, L., 1976 s. 327.

¹⁷ Rudenko, S.İ., Başkırtlar, s.316-317.

¹⁸ Tatarı Srednego Povoljya i Priuralya, M., 1967, s. 345-346.

¹⁹ Gadjeva, S. Ş., Kumuk, İstoriiko- Etnografiçeskoe İssledovanie, M. 1961, s. 327.

²⁰ Alekperov, A. K., İssledovaniya po Arheologii i Etnografii Azerbaycana. Baku, 1960, s. 218.

²¹ Rozenfeld, A. Z., O Nekotorih Perejikh Drevnih Verovaniy u Priamirskih Narodov - Sovetskaya Etnografiya, 1959, No: 4.

kay" da deniyor. Batı Sibirya Tatarları ise; Ubıra "myatskay" veya "kupkın" diyorlar.

Halkın bakış açısına göre değerlendirdiğimizde, zarar verenin kim olduğunu fark etmek zorlaşıyor. Bizim anlamaya çalıştığımız, zarar veren sihirbaz mı yoksa insanın bedene girebilen ve koltuk altındaki delikten çıkabilen "Ubir" mı? Ubır daha çok hamile kadınlar için bir tehlike unsuruydu. Bebeği annesinin karnından çalabilirdi. Sihirbazın ölümünden sonra "Ubır" mezarlıkta yaşamaya başlamış. Gece-leri hayvanların sütünü ve kanını içermiş. Ayrıca kuraklığı getirirmiş. Ubırı yok etmek için, sihirbazın mezarına meşeden yapılan kazık kakmak gerekirmiş.

"...Ubır Müslüman halk arasında bilinmiyor. Ubır karşılığı olarak, Çuvaşlarda "vupar" veya "vopar", Marilerde "vuver", Udmurlarda "ubır", Komi Ziryanlarda "ulır", Doğu Sılavyanlar da "upır" kullanılmaktadır. Bu inancın yayılmasının, eski Fin Ugor halklarıyla bağlantılı olduğu kanısını bizde uyandırmaktadır."²²

Ruhlara inanmak ve İblisten korunmak için, onların iyi niyetini kazanmak gerekirdi. Bundan dolayı da ruhlara hediye bile verilirdi. Örneğin; Kazan Tatarlarında gelin, kocasının evinde ilk defa su almaya gittiğinde suya su ruhu "Su-iyesi veya su anası" için, demir para "kuruş" bırakırdı. Ruhlara yemek verilirdi. Kazan Tatarları, tabağa yemek koyup yanına da bir kaç kaşık bırakırdı. Güney Kazakistan Özbekleri, ruhlar için özel yemek pişiriyorlardı. Şu anda bazı inananlar tılsım ve cevşan taşıyarak korunmaktadırlar.

Çünkü ruhlar; tılsım, cevşan, ekmek, soğan, iğne ve kağıt üstüne yazılan dualardan korkarlarmış. Hamile kadınların ve çocukların dini ve sihirli dualarla korunması da çok

²² Tatarı Srednego Povoljya i Priuralya, s.365; Rudenko S. İ Başkırı, s. 321; Kayum - Nasırov. Poverya i Obriyadi Kazanskih Tatar, Obrazovavşiesya Mimo Viliyaniya Na Jizn ih Sunitskogo Magometanstva - Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva po Otdeleniyu Etnografii, T. 6. SP6., 1880; Tokarev S.A. Religioznie Verovaniya Vostoçnoslavjanskikh Narodov 19- Naçala 20 Veka. M.- L. 1957, s. 40-43.

yaygın bir gelenektir. Fergana vadisindeki Özbeklerin "Hakika" âyini, bu konuyla ilgili verilebilecek bir örnektir. Bu âyin; hasta bir çocuğu iyileştirmek için yapılmaktadır.

Âyin için, bir koyun kesilip yemek dağıtılması gerekmektedir. Daha sonra kemikler deriye sarılıp mezarlığa gömülür. Bunun anlamı, ruhlar kendi hakkını aldı artık çocuğu rahat bırakır, demektir. Ayrıca halkın, hangi ruhun zararlı olduğunu veya olacağını bilmeden âyin yaptıkları da olurdu.

Ruhlardan kurtulmak için birkaç kolay dua herkesçe bilinmektedir. Fakat, normal kurtarma metotları eğer ki hastayı iyileştirmiyorsa, bunun için de yardımcı olabilen uzmanlar vardır. Bu uzmanlar, ruhları her yerden kovabilirler. Halk inancında, ruhların bir kısmı uzmanların yardımcıları olarak ayrılmaktadır. Ruhların yardımıyla anlaşılan bir olaya örnek vermek istiyorum: İnguş büyücüsüne getirilen, aniden deli olan bir hasta ile ilgili olarak İnguş büyücüsü şunları söyledi: "Bu insan, ruhlara bilmeden zarar vermiş ve ruhlar tarafından bu insanın bağışlanması için kurban kesilmesi gerekmektedir."²³

"...Ruhlardan kurtarıp insanları iyileştirebilen büyücüler, günümüzde de bulunmaktadır. Bazı insanlar onların gücüne inanır, doktora değil de onlara görünmeyi uygun görür.

Şamanların faaliyetlerine ve ruhların yardımlarına duyulan inanç günümüzde de geçerliliğini korumaktadır."²⁴

XIX. ve XX. yüzyıllarda bile İslamiyet'i kabul eden bütün halklarda, Şamanizm biliniyordu. Orta Asya ve Kazakistan'ın batısı ve kuzeybatısındaki halklarda Şamanizm saklanmadı. Orta Asya halklarındaki Şamanizmde İslamın etkisinden dolayı değişiklikler oldu. Müslümanlaştırma, Şamanizmi önce Allah'a ve evlialara inandırdı. Yine sufizmin başlangıcı olan

²³ Rudenko, S.İ., Başkırı, s.323, İtogi Polevıh Pabot İnstitutu Etnografii AH SSSR. V 1970 godu. M. 1971, s. 122-129.

²⁴ Nauka i Religiya, 1976, No: 4, s. 52; Şulembaev K.Ş. Bogi, Magi i Deystvitelnost, Alma-Ata, 1975, s. 16-20.

zikri öğretti. İslam, Şamanizmin eski tapınmalarını da yok etti. Bundan dolayı; şamanların özel elbiseleri de yok oldu. İslamiyetten önceki tapınmalar, tamamen değişti.

İslamiyet, Şamanizmin bütün toplumsal rolünü bozdu ve mahvetti. Artık şamanlar, eski tanrılarına tapınmayı bıraktı. Putperestlikteki ilahlar; Allah'a, peygambere, meleklerle ve evliyalara dönüştü. Mollalar, şamanları cenaze âyinlerinden uzaklaştırdı. Kısır kadınlar, bulundukları kötü durumlarından kurtulmak için şamanları hâlâ çağırmaktadır.

Fakat, şu anda kimse ruhların, çocukların canını alacağına inanmamaktadır.. şamanların eski âyinlerinin birkaçı gelenek olarak yaşatıldı. Kazak baksısı; çadırdan çıkıp, atla bozkıra doğru ruhları kovalamak için onların peşinden gidermiş.

"...Türkmen "Porhan" herhangi bir şeyi bilmek için kuyuya dalarmış. Tabi ki bu olayların öbür dünyaya gezmeye gidilmesiyle bir alâkası yok. Düşünceye göre ruhlar, şamanın çağırmasına ve müziğin sesine gelirlermiş."²⁵

Şamanizmin içinde olup da İslamiyetin kabul etmediği inançlar hâlâ etkisini sürdürmektedir. Şamanizmden kalan eski inançlar, Müslüman evliyalar hakkında anlatılan dini hikâyelere dönüşmüştür. Bu hikâyelerde evliyalar; ölüleri diriltiyor, çocuk sahibi olmak isteyenlere yardım ediyor.

Uzak mesafeyi bir anda alabilen, kafası kesilse bile yaşayabilen insanlar anlatılıyor. Böyle hikâyelerle ilgili olarak: "Kesik kafasını koltuğunun altına alan Semerkandlı Şahi Zinda, su kuyusuna iniyor."²⁶

Ayrıca: "...Şamanın da, kendisinin ve başkalarının kafasını kesip, tekrar yerine koyabilme gücü bulunmaktaydı."²⁷

²⁵ Abramzon, S.M., K karakteristike Şamanstva v Starom bitu Kirgizöv. - Kratie Soobşeniya Institutu Etnografii AH SSSR, vıp. 30. M., 1958.

²⁶ Suhareva, O. A., İslam v Uzbekistane, s. 34.

²⁷ Yakutov, U., naprimer, "Nekotorie Zaklinateli. Otrezav Svoyu Golovu, Klali (ee) na polku, a sami Tantsevali po Yurte" (Mihaylovskii V. M. Şa-

"Sufizm de şeyhler veya işanlar, kendini evliya gösterebilmek için ruhların yardımını alır. Bununla birlikte; Şamanizm metoduyla fala bakar ve hastaları iyileştirebilirlerdi."²⁸

İşte bütün bunlar; yerli evliyaların putlaştırılmasında, Şamanizmin etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Günümüzde de Şamanizm, kan kaybetmeye devam ediyor. Oysa ki; birçok yerde, Şamanizm, sonradan ortaya çıktı. Örneğin, Türkmenistan'ın güney batısında 1940'lı yıllara kadar Şamanizm yoktu. Buralarda daha sonradan ortaya çıktı. Şamanizm, âyin ve inançlarının birçoğunu kaybederken, şamanlar ise; inançlarını eksik, yerine getirmeye başladı.

Böyle olunca, Şamanizme başkalarını inandırmakta güçlük çeker oldular. Hastayı iyileştirme âyinlerinde; hastanın etrafında dönerken olsun, sesli zikir yaparlarken olsun, eskiden kalma âdet ve geleneklerinin bir çoğunu unutmuşlardır. Şu anda ise; var olan Şamanizm yok olmaya yüz tutmuştur.

"...İslamiyet gelmeden önceki inanç ve âyinlerin bir çoğu, İslamiyet'in oluşturduğu kültürün içine yerleşti. Günümüz yazarları; eski yazarları incelediklerinde, günümüzde var olan ve toplumda yaygın olan birçok inancın İslamiyet'ten gelmediğini, bu inançların eski batıl inançlardan kaynaklandığını görmüşlerdir."²⁹

Günümüzde görülüyor ki; Özbek ve Taciklerin bir kısmı cenaze törenlerinde, Zaratristizm Dininden gelme inançları uyguluyor. Bazı yerlerde ise; mezara, ölüyü eşyaları ile

manstvo (Sravnitelno- Etnografiçeskie Oçerki), vıp.1. M., 1892, s. 95). Na Podobnie Turki bili Sposobni Takje Şamanı Kirgizov i Hantov (Bayaliev - T. D. Domusulmanskie Verovaniya u Kirgizov i ih Perejitki, s. 138; Kulemzan V. M. Şamanstvo Vasugansko - Vahovskih Hantov (Konets 19 - načalo 20 v.). - İz istorii Şamanstva. Tomsk, 1976, s. 59).

²⁸ Suhareva, O. A., İslam v Uzbekistane, s. 49-50.

²⁹ Snesev, G. P., Relikti Domusulmanskih Verovaniy i Obriyadov u Uzbekov Horezma, s. 107; Esbergenov, H., Atamuratov, T., Traditsii i ih Preobrazovanie v Gorodskom bitu Karakalpakov, Nukus, 1975, s. 167 i dr; Taciki Karategina i Darbaza, vıp. 3. Duşanbe, 1976, s. 162-164.

birlikte koyma geleneği de devam ediyor. İslamiyette ölüyü eşyaları ile birlikte gömmeye inancı yok fakat; İslamiyette, ikinci bir hayata karşı duyulan inanç var. Orta Asya ve Kafkasya'nın bazı yerlerindeki mezarlarda, ölülerin eşyaları ile gömüldüklerine dair izler vardır. Bu izler, mezar taşlarına çizilen ölünün gerekli eşyalarının resimleridir. Bu âdet; Türkmenistan'ın güney batısında, Kazakistan'da, Kırgızistan'da ve Kuzey Kafkasya'da hâlâ etkisini göstermektedir. Buralarda mezarlara testi ve çaydanlık koyuluyor. (Bunun sebebiyle ilgili söylenen ise; mezarı daha kolay bulabilmek için)

Aral Bölgesinin Cizak Şehri Maltap -Galliya köyünde mezar taşına, çaydanlık için delik açılıyor fakat; oraya çaydanlık koyulmuyor. Hatta öyle inançlar ortaya çıktı ki, akrabalık ilişkileri çok önemli oldu. Bu inanca bağlı olarak özellikle Orta Asya ve Kafkasya'da ölüyü akrabalarının yanına gömmeye, âdet halini aldı. Bu inancın nedenine baktığımızda, akrabaların ikinci hayatlarında da birlikte olmak isteklerinden kaynaklanmaktadır. Harezmi Özbeklerinde de bu inanç şekli görülmektedir.

Ortaya çıkan diğer bir inanç şekli ise ölüye yardım etme duygusudur. Ölüyü, aç gibi düşünerek yemek pişirirlerdi. Bundaki amaç; yapılan yemeğin kokusuyla ölüyü doyurmaktır. Bu tür inançlar, Orta Asya ve Kazakistan'da yaygındır ve bu âdete verilen isim de "koku vermek" olarak adlandırılmıştır. Eğer bu âdet gerçekleştirilmezse, ölünün kendini kötü hissedeceğine inanılmaktadır.

Eski âdetlerden gelen inançlara göre: "Ölünün adına küçük kerpiçlerden evcikler yapılır. (Mukaddes yerlerde, mesela; Kunya Ürgenç, Güney Batı Türkmenistan'daki Meşhed-i Meseryan şehrindeki tarihi yıkıntılar ve Azerbaycan'da ki "pir"ler) Bu âdetin nedeni ise; evciklerin ziyaretinden ölünün huzur aldığı düşüncesidir."³⁰

³⁰ Snesev, G. P., Relikt Domusulmanskih Verovaniny i Obriyadov u Uzbekov Horezma, s. 111-112; Alekperov, A.K., İssledovaniya po Arheologii i Etnografii Azerbaycana, Baku, 1960, s. 158.

Bu inanç şekli, Güney Kazakistan'ın Özbek köylerinde devam etmektedir. İnsanların burada evcik "makçam" yapma sebebi ise; ölünün huzurlu olmadığını anlamalarıdır. Bunu, ya rüyalarında görürler; ya da aileden birisinin hasta olmasıyla anlarlar.

"...Eğer ki; "Makçam" yıkılmışsa yeni makçam ölünün yıkandığı yere veya yeni bir evin bahçesine yapılır. Makçamın boyu genelde 1m. (100 cm.) olacak şekilde yapılır. Makçam'a yemek konulur ve Perşembe günleri de mum yakılır."³¹

İslamiyete inanan bazı kesimlerde de bu inancın etkisi görülmektedir. Bu kesimin inancına göre, diğer olağanüstü güçleri olan insanlar gibi, ölünün ruhu da olağanüstü güçlere sahiptir. Bu inanç şekli, Güney Kafkasya da şu şekildedir: "Kuraklık döneminde yağmur yağması için ölünün mezarına su dökülür."³²

Yine buna benzer bir inanç da şu şekildedir: "...Kuzey Kafkasya'da yaşayan Avarlarda ise, kuraklık döneminde yağmur yağması için şeyhin mezarı açılır, şeyh'in kafasına su dökülür ve Kur'an okunurdu."³³

Bu âdetler ne yazık ki günümüze kadar gelememiş ve 1920-1930'lardan itibaren unutulmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak; İslam'da var olan bu gelenekler de unutulmuştur. Unutulmuş âdetlerin bazıları ise şunlardır: "...Kırgızların, ölülerini hatırlamak için bebek yapması"³⁴, "...Tatarların, ölünün bir daha dönmemesi için ölüyü pencereden çıkarması"³⁵, Çe-

³¹ Taycanov, K., İsmaylov 10. Doislamskie Verovaniya u Uzbekov - Karamurtov Kontsa 19- načala 20 v. - Tezisi Dokladov Na Sessii, Posviyaşennoy İtoğam Polevit Etnografiçeskih i Antropologiçeskih İssledovaniy v 1974- 1975 gg. Duşanbe, 1976, s. 220.

³² Klimoviç, L. İ., İslam, M. 1965, s. 267-268.

³³ Nikolskaya, Z. A., Religioznie Predstavleniya i Zemledelçeskie Obriyadi Avartsev (K voprosu o Sinkretizme Peligioznih Verovaniy Avartsev). Voprosi İstorii Religii i Ateizma, t. 7. M., 1959, s. 323.

³⁴ Şişlo, B. P., Sibirskie Paraleli k Sredneaziatskomu Obıçayu Ustraivait tul. - Domusulmanskie Obriyadi i Verovaniya v Sredney Azii, M. 1975.

³⁵ Tatarı Srednego Povoljya i Priuralya, s. 346 -347.

çen ve Lezgin halkının, ölen olduğunda mezarı üç gün beklemesi vs. Bu tür inançlar, İslam dini geldikten sonra İslamiyetin içinde yer aldı.

Kafkasya'da ve Orta Asya'da cenaze törenleri dini inanışlara göre değil, geleneklere göre yapıldı.

Son aldığımız bilgilere göre; İslam inancının içerisinde sihirin de yer aldığı, bu sihiri felaketten kurtulmak, ayrıca başarılı olmak için kullandıklarını görüyoruz.

Biraz incelediğimizde gördüğümüz, sihire başvuran insanların geleneklere göre değil daha çok mantıklarına göre hareket ettikleri gerçektir.

Yine aynı şekilde insanların, kutsal yerlere saygı göstermesi (Evliyaların mezarlarına dokunmak veya kutsal yerlerde yaptıkları yemekleri yemek, oranın toprağını ve suyunu tedavi için kullanmak, taşların aralarındaki oyuklardan geçmek) bunları da bir ibadet olarak saydıklarının göstergesidir. Ayrıca; çocukların sağlıklarını korumak için de muska takarlardı.

Bu gelenek daha çok yaşlılarda görülmektedir. Ayrıca: "...Nazar değmek diye nitelendirdiğimiz inanç da devam etmektedir. Müslüman ailelerde görülen muska ise; nazara ve kötü ruhlara karşıdır."³⁶

Bundan başka, muska yine yeni evlenenleri kötülüklerden korumak için de kullanılır. Daha çok düğünde, damat ve geline nazar değmesinden korkulur, bunu önlemek için de muskaya başvurulur. Bu âdetin yerine getirilmesini, evlatlarının geleceğinden endişe duyan gelin ve damadın ebeveynleri ister.

Bu tür inançlar hâlâ kullanım alanı buluyor. "... Kuraklık veya tabii afetlere karşı kurban kesiyorlar ve sihire başvuruyorlar."³⁷

³⁶ Avksentev, A.V., İslam na Severnom Kavkaze, Stavropol, 1973, s. 149-150; Demidov S. Na Pestrom Şnurke - Veçerniy Aşhabad, 1973g., 16 Oktıyabırıya.

³⁷ Avksentev, A.V., İslam na Severnom Kavkaze, s. 151.

Orta Asya'nın bazı yerlerinde ise; yeni yavrulayan hayvanı ve hayvanın yavrusunu iki ateş arasından geçirirlerdi. Bu şekilde, hayvanların bela ve hastalıklardan korunacağına inanılırdı.

Yukarıda getirdiğimiz örneklerde anlatılmak istenen; İslamiyetin, önceki inanç ve gelenekleri silmediği, hatta bu geleneklerin İslamiyette daha geniş uygulama alanı bulduğu bir gerçektir. İslamiyet öncesi inançların hâlâ devam etmesini ve daha geniş bir uygulama alanı bulmasını G. P. Snesarev şu şekilde açıklıyor: "Bu inançlar yayılmada ailesel köklere dayanmış ve bizim zamanımızda mantığa bağlı olarak uygulama alanı bulmuştur."³⁸

Günümüzde, hastalıklardan gelecek olan kötülüklerden korunmak veya yağmur yağdırmak için yapılan âyinler, artık uygulama yönünden azalmıştır. Kafkasya ve Orta Asya da ünlü olan yağmur yağdırma âyinleri artık kullanılmamaktadır. Ekinleri, nazardan korumak için hayvanın kafatasını koyma geleneği de artık kullanılmamaktadır. Eskiden cenazede kullanılan bir çok âyin de artık yok oldu.

İslâmiyete yerli geleneklerle beraber, yabancı fikirler de karıştı. Buna örnek: "Halkta, yerli mukaddes yerleri ziyaret etmekle, Hacca gitmenin aynı anlamda olduğu kanısı yerleşmiştir. Mekke'ye gelen bir Türkmen vatandaşına, buraya neden geldin? Sizin, Serahs Babanız yok mu?"³⁹ denmiştir.

İslam'ın prensiplerine göre ise; ziyaret edilmesi gereken mekan Kâbe olmalıdır. İslam'ın beş şartından biri olan Hacca gitmek duruma göre, yerine getirilmeyebilir.

³⁸ Snesarev, G. P., O nekotorih Priçinah Sohraneniya Religiozno Bitovih Perežitkov u Uzbekov Horezma.- Sovetskaya Etnografiya, 1957, No: 2, s. 62.

³⁹ Rastprastranennoe v Srahskom Rayone Turkmenskoy SSR Peredanie (Türkmenistan'ın Serahs Bölgesinde yaygın ve eskiden beri kullanılan bir söz)

Derlemeyi Hazırlayanın Notu: Kazakistan'da ise, Türkistan ikinci Mekke olarak addedilmektedir. Hatta; Kazak Halkı, Mekke'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmet sözünü çok sık tekrarlamaktadır.

İSLÂM DİNİNDEKİ KARŞITLIK

İslam dininin Reaktsyalık Meni; "Kazakistan", Baspası Almatı 1979

A. Surapbergenov

Şamanizm ve Hoca Ahmet Yesevi

İslam dinine kadar ki, Kazak topraklarında Şamanlık ve eski kabile düzeni olan ilk gruplaşmalar (Budizm, Hristiyanlık) gibi dinlerde çok yaygın durumdaydı. Bu tip grupların diğer yerlerden göçüp gelen insanlarla veya bu toprakların işgal eden askerlerle örf- âdetleri oluşmuş ve bu belirtilen örf - âdetler yerleşmiştir.

Şamanizmin, Kazakistan'a gelip yerleşen boyların, Moğollarla serbestçe ticaret yapmaları sonucunda oluştuğu, apaçık bir biçimde görünmektedir. Fakat; bilinmesi gereken Ateşperestliğin Kazakistan topraklarına gelişi Soğdlar tarafından, Budizmi güney ülkelerine yayanların ise, Uygurların olduğudur.

Tabii ki şunu da unutmamak gerekir ki; "Budizm, Kazakistan'a Çin'den gelmiştir. 572 yılı Türk Kağanı Tobo Han, Budizmi resmen kabul edip, kendisine bağlı olan boylar arasında bütün gücüyle yaymaya başladı. Tobo Han, Budist Tapınağı da yaptırmış ve Çin de dini kitaplar yazdırarak bun-

ları ülkesine getirtmiştir. Budizm; Jetisu ile Altay'daki Uygurlar, bunlardan başka Türgeş, Argu boyları arasında azda olsa yayılmıştır."¹

Ticarette uğraşanlardan daha sonraları da türlü dinleri yayanlar, bu topraklara gelmiştir. "...Maveraünnehirde yaşayan her türlü dinlerin misyonerlerinin arasında, Hristiyanlığın Nestoryan mezhebinden dahi misyonerler vardı. Müslüman yazarların söylediklerine baktığımızda, Türkistan şehirlerinde Hristiyanlığın kutsal mabedi kiliseler bulunmaktadır."²

Fakat, şu bir gerçek ki; göçebe halk arasında en fazla yayılma alanı bulan Şamanlıktı. Bu Mecusiliğin bir türüdür. Şamanizm, her türlü dini akımların toplamıdır. Güneş'e, aya, yıldıza, ateşe tapınma ve ataların ruhlarına inanma, iyi ve kötü perilerin varlığına inanma ve bunun gibi kör inançlar. Şaman dinine inananların objektif kurallardan haberleri dâhi yoktu. Onlar tabiat karşısında güçsüz olduklarına ve tabiatla gözle görünmeyen peri olduğuna inanırlardı.

Şaman dinine inanan, Kazak topraklarına yerleşen halkların ve diğer Türk boylarının inandıkları en büyük güç Tengridir.

O, "Kök Tengri" diye de söylenmektedir. Sebebi: Bu dine inananların gök yüzüne tapınmalarıydı. Onlar gök yüzüne yalvararak bana rahat Yaz, ılık Kış ver diyerek dilek bildirirlerdi.

"...Sabahleyin güneş, gece ay doğduğunda göçebeler yere baş eğerek güneş'i ve ay'ı selamlamaktadır. Bu âdet Kazaklar arasında hâlâ daha devam etmektedir."³

Kazak toprağındaki göçebeler, ay'a ve yıldız'a tapmaktadırlar. Onlar, günümüze kadar ay'a olan özel saygılarından

¹ Kazak CCR tarihi. 1.tom, Almatı, 1952, s: 115-116.

² Bartold, V. V., Oçerk İstoriı Semireçya. Kirgizgosizdat, Frunze, 1943, s: 21-22.

³ Kazak CCR Tarihi 1. Tom, Almatı, 1957, s: 114.

vazgeçmemişlerdir. Kırgızlar'ın veya Kazakların ay'a olan saygısı ve ay'ın kutsallaştırılması ile ilgili Ş.Valihanov, "Kırgızlardaki Şamanizmin İzleri" isimli eserinde şöyle söylemektedir: "Kırgızlar, yeni ay gördüklerinde ona tapınırlar.

Tapındıkları yerden ot yolup evlerine götürürler ve evlerindeki yanan ateşe atarlar. Kırgızlar, ay'da yaşlı birinin olduğuna inanırlar (belki de ay'ın yuvarlak yüzü insana benzediğinden dolayıdır). Kırgızlar ay'a uzun vakit bakmazlardı. Uzun süre bakmaktan korkarlardı. Uzun vakit baktıklarında ay'daki yaşlının, kirpik ve saçlarını sayabileceğine inanılırdı. Eğer, söylendiği gibi olursa o insan ölmüş."4

Ay ve yıldıza çok büyük saygıları olan Kazaklar da, Ayman, Şolpan, Aysulu, Juldızay vs. isimlerle çok sıkça karşılaşılır.

Kazaklar da, Şaman dini, ateşe tapmayla ilişkilidir. Ş.Valihanov, bu konuda şunları söylüyor: "Kırgızlar ateşe büyük hürmet gösterirlerdi. Ateşe tükürülmezdi. Ateşin üstünden atlayıp gitmezlerdi. Hatta; değil yanan ateşin üstünden, daha önceden yanıp sönmüş ateşin bile üstünden atlanılmazdı."5

Şaman tevipleri: Ateşle hastalığın kovulacağına, dertlerinden kurtulacaklarına, insanları inandırmışlardı.

Şaman dininde, insanların gökyüzünü kutsal olarak görmesiyle beraber, ölenleri de "pir" tutmaktaydı. Şaman dininde bir insan öldükten sonra evliyaya, pir'e dönüşüyor. Şokan Velihanov bu konuyu şu şekilde açıklamıştır: "Kırgızlar, bu zamana kadar ruhlara sığınmıştır. Hayatının zor dönemlerinde, kendi ölmüş büyüklerinin adlarını anarak, onlardan yardım isterler... Ruhlar için kurban kesilir, arada sırada mezarlara giderek ruhlardan yardım istenir. Örneğin: Çocukları olmayanlar evlat isterler."6

4 Valihanov, Ç., İzbrannıye Proizvedeniya, Alma-ata, 1958, str: 156-157.

5 A.g.e, str: 156-157.

6 Valihanov, Ç., İzbr. Proizvedeniya, Alma-ata, 1956, str: 149.

Feodalizmin gelişmesiyle ilişkili olarak: Şamanizmin tanrıları, yavaş yavaş diğer tanrılardan ayrılıp, monoteistik tanrıların derecesine çıktı. Türk kağanı, tanrıya inanmayı ve tapınmayı savunup, onu resmi, monoteistik dine (Gök- Tanrı) çevirdi. "...Bir Tengri diyerek ağlar. İbn-Fadlan: Bu sözün anlamının Türkçe "bir Allah" olduğunu ifade etmiştir."⁷

Monoteistik özelliğe de sahip olan Şamanizm, Kazak topraklarında İslamın yayılmasına da engel oldu. İslam devrine kadar üstün ideoloji olarak gelmiş olan Şamanizm, hareketlerini kendi isteğiyle durdurmadi. Şamanizm ile İslam dini arasındaki mücadele, örf – âdetlerin ve tanrıların birbirlerine karşı koyması şeklinde sürüp gitti.

Bu mücadele, feodaller arasındaki büyük çekişmelere dönüştü. Çünkü, onların bir grubu, Şamanlık örf – âdetlerini saklamaya çalışsa da, komşu Müslüman ülkelerle ticaret yapmak istiyordu. İkinci bir grup ise; İslam dinini kabul etme niyetlerini bildirmişti. Orta Kazakistan'da ve Kuzey Kazakistan taraflarında bu mücadele bir kaç asra yayıldı.

Bunun ilk sebebi: Bir dinin, ikinci bir dinin yerini alması için gerekli olan şartlar, henüz ortaya çıkmamıştı. Fakat, İslam dininin doğu halkının yaşantılarına elverişli olmasıyla sosyal ve ekonomik ilişkiler değişmediği halde, etkin ve güçlü bir din olarak yerini aldı.

İslam'ın bu özelliğini Hristiyanlığa karşı kullanan F. Engels şöyle yazmıştır: "Müslümanlar yeni üstünlük kurduklarında bile, önceki ekonomik durumları eskisi gibi kaldı. Değişiklik olmadı. Oysa, mücadeleler ise belli aralıklarla devam etti. Bunun sonunda eski ekonomik sistem kaldırılıp, onun yerine yeni sistem getirildi ve dünya gelişmeye devam etti."⁸

Kendi zamanını bitiren Şaman Dini, zayıflayarak yıkılmaya yüz tuttu. İslam dini ise, bu sıralarda gelişip güç ka-

⁷ Kazak SSR Tarihi. 1. Tom, Almatı, 1957, s: 114.

⁸ Marks, K., i Engels, F., Soç., T. 22, str. 468.

zanmaya devam etti. Şaman dininin zayıflaması da İslam dininin geniş topraklara özgürce kanat açmasına olanak sağladı. Daha önceleri dini düşünce olarak gelen İslam dini, şimdi toplumsal tertip ve düzeniyle insanların karakterlerini tesiri altına alarak, onları kendine bağladı.

Kazakistan'da İslam bütünüyle zafere ulaşmakla birlikte, Şaman dininin örf- âdetleri tamamıyla yok olmadı. Onun bazı kalıntıları saklandı. Örneğin: Ölenlerin ruhlarına tapınmak gibi türleri, artık İslam dininin de bir geleneği haline geldi. Daha öncelerden Şamanlığın üstün olduğu zamanlarda, halk "Ruh sana göz kulak olsun!" derdi. Şimdi ise, ağızdan önce Allah'ın adı çıkmakta "Allah – ruh yardımcın olsun!" denilmektedir.

Kısır kadınların, babalarının- "evliyaların" mezarlarına giderek Allah'tan çocuk isteme âdetlerini ele alırsak; bu durum, Şaman dininde olduğu gibi, İslam dini âdetleri arasına da yerini alır.

Kazak Topraklarında Şaman dininin, İslam dini karşında yenilgiye uğramasını etraflıca anlatan Ş. Velihanov, bu konuyla ilgili olarak şunları yazdı: "Müslümanlık (bir Allah'a inanma), Şaman dininin temellerini bütünüyle yerinden oynattı. Gökyüzü, Allah ideolojisiyle birleşti. Dış görüşleri bilinir türde olan ve kulluk eden ikinci dereceli tanrılar, özellikle de resimleri olanları, örneğin: Yer Tanrılarının balbalları – Çayagaçi, büsbütün unutuldu. Bunun sebebi belki, İslam dininin yeni girdiği devirlerde, Müslümanların hoşlarına gitmediğinden, hatta onların nefret ettiği ve çirkin görünüşlü putlar olarak kabul etmeleri ve onları uzaklaştırmalarından kaynaklandı."⁹

Problem; aslında İslam dininin, Şaman dinine mekanik bir şekilde birleşmesinde değil veya mesele Şaman dininin evrim geçirerek gelişmesi sonucunda İslam dinine dönüşmesinde de değil. Bu ilk önce Şaman dininin gücünü yitirmesi

⁹ Velihanov, Ç., İzbranme Proizvedeniya, Alma-ata, 1958, str: 146.

ve çürümesi hatta yok oluşu karşısında İslam dininin gelişip güçlenmesindedir. İslam dininin, Şaman dininin yerini almasının altında yatan sebepleri anlamaya çalışan Ş. Velihanov, bu konuyla ilgili olarak: "Ben, Kırgızlarda, Şaman dininin Moğollara göre daha iyi saklanmış olduğunu söyleyemeyeceğim. Kırgızlarda, Şamanizm Müslümanlıkla karıştı ve onlarda bir tek din Müslümanlık ortaya çıktı."¹⁰ Biz, Ş. Velihanov'un bu yazısından Kazaklarda iki dinin olmadığını, Kazaklar'ın sadece bir dine yani Müslümanlığa inandığını ve kabul ettiğini görmekteyiz. Fakat; Ş. Velihanov, geçen asrın 60. yıllarından itibaren bu fikrinden vazgeçerek şu şekilde yazdı: "Müslüman dini, şimdilik bizim kemiğimize kanımıza sinmemiştir. Bu durum gelecekte halkımızın birliği için bir tehlike unsurudur. Kırgızlar arasında Muhammed'in adını dahi bilmeyen pek çok kişi vardır. Oysa ki; bizim şamanlarımız, sınırların bir çok yerinde önemlerini hâlâ daha kaybetmemiştir. Bizim bulunduğumuz coğrafyada Rusların, Nestoryan devrindeki iki dine inanma devri hâlâ daha devam etmektedir."¹¹

Ş. Velihanov, bu yazısında Kazaklar arasında Şaman dininin uzun yıllar korunmasını doğru bir şekilde anlatmasına rağmen, İslam dininin Kazaklar üzerindeki etkisini biraz daha değişik göstermektedir. İslam dininin yayıldığı vakitlerde Kazak topraklarında bir devletin olmadığını tarihten biliyoruz. İkincisi, Kazak cüzlerinin arasında tam bir ekonomik ve siyasi birliğin olmadığını da biliyoruz. Bu durumla ilişkili olarak da onların dini düşünceleri birbirlerinden biraz daha farklı bir gelişme süreci gösterdi. Müslümanlık bizim "Kemiğimize ve Kanımıza" her bir ülkede ve her bir devirde farklı derecelerde sinmiştir. Yukarıda da söylendiği gibi İslam dini, Güney Kazakistan'da VIII. asırda, Jetisu'da X-XI. asırlarda daha etkili ve daha güçlü bir şekilde yayıldığı tarihi ve arkeolojik belgelerde ispatlamaktadır.

¹⁰ A.g.e, str: 145.

¹¹ Valihanov, Ç., İzbr. Proizvedeniya, Alma-ata, 1958, str: 187.

Güney Kazakistan ve Jetisu bölgelerinde bulunan halk, geçen asrın 60. yıllarında başka bir deyişle; Ş. Velihanov'un bu konuyla ilgili vermiş olduğu beyanattan bir kaç asır önce, gününe beş vakit namaz kılmış ve işinin her zaman doğruluğunu istemiş ve ayrıca Allah'ın Hz. Muhammed'e, içinde hiç bir şüphesi olmadan inanmıştır. Fakat, Kuzey Kazakistan'a ve Orta Kazakistan'a İslamiyet, Kazakistan'ın diğer yerlerine nazaran bir kaç asır daha geç gelmiştir. Bu bölgelerin küçük kasabalarında, geçen asrın ortalarına kadar iki dine de aynı şekilde inanan insanlar karşımıza çıksa veya Şaman dininden İslam dinine giriş devrindeki süreci hâlâ daha başlarından geçirenler olsa da bunu bütün Kazakistan'da durum bu şekildedir diyerek anlatmak mümkün değildir ve böyle bir şey de söylenemez.

Ş. Velihanov'un İslamlığında, Şamanlığında Kazak topraklarındaki gücünü ve üstünlüğünü kabul etmesinden bizzat açık bir şekilde anladığımız budur. Ayrıca, diğer söylenmesi gerekense; Şaman dininden, İslam dinine girişteki diyalektik süreci, Şokan'ın tam olarak anlayamadığıdır. Bu dinin bir türünden ikinci bir türüne objektif bir şekilde olan diyalektik zıplamayı kavrayamamıştır. Bununla birlikte; Şaman dininin kalıntılarının, İslam dininde hukuksal olarak saklanması ve bunun gibi, İslam'ın Kazak topraklarına bir devirde değil, her devirde yayıldığını kavramadan, birbirleriyle tabii olarak birleşmiş iki din olduğu yönünde fikir ortaya atmıştır.

Eserimizin bu bölümünde; Kazak topraklarında İslam dininin yerleşmesine etkisi olan tarihi devirleri, eleştirisel bir bakış açısıyla değerlendirelim.

1. Karahanlılar'ın dönemi X – XII. asır.
2. Timur imparatorluğu devri XIV. asır.
3. Çarlık devri XVIII. asır. 1917 yılına kadar.

Karahanlılar devri: "...Müslüman dininin önde gelenlerinden (Şeyh, Kadı, Molla gibi) Karahanlılar, kendi güç-

lerini daha da etkin bir hale getirmek için faydalanmıştır.”¹²

Halkın düşüncesine, İslam akidelerini vaazetmiş tam olarak yerleşebilmesi için; Karahanlılar, dini eserler yayınlamış ve bu eserleri genç kitlelere yaymıştır.

Onların, İslamiyet konusunda yazılmış olan ıık büyük eseri “Kutadgu-Bilig” veya “Mutluluk Kitabı” adındaki uzun şiirdir. Yazarı olan Yusuf, “Balasagun” da doğmuştur. Yusuf, bu kitabı 1069 yılında yazmıştır. Bu eser, insanları bir Allah’a kulluk etmeye çağırıı. Allah’ın gücünün sınırı olmadığı ve insanların Allah’ın gücü karşısında ne kadar dermansız olduğu konusunda nasihatlar verdi. Bu kitapta ayrıca; Müslüman şeriatını birim alarak, devleti nasıl yönetmeleri konusunda da bilgi verilmiştir. “Mutluluk Kitabı” Kur’an’daki Allah ile ilgili düşünceleri tekrarlayarak şöyle başlar: “Hürmetli, değerli, şan ve şöhreti bütün alemce bilinen Allah’a razıyız. Onun değeri daha da artsın. O, gücü sonsuz olan padişah, O, gökyüzünü, yeryüzünü yarattı ve bütün canlılara nimet verdi.”¹³

“Mutluluk Kitabı” yayımlandıktan üç yıl sonra 1073 yılı Arap dilinde Mahmut Kaşgari’nin (İbn Hüseyin) üç ciltlik Divan-ı Lûgat’it Türk “Türk Dilinin Sözlüğü” adlı eseri yayınlandı. Bu yerli halk’ın sözlüğüydü. Bu kitap sadece dil, folklor hakkında yazılmış olmayıp; Orta Asya ve Kazakistan halklarının tarihi ve kültürel meseleleri, İslam dinî’nin bakış açısıyla yazılmıştır.

Karahanlılar devrinde, bugünkü Kazakistan topraklarında, İslam dininin büyük düşünürü Hoca Ahmet Yesevi (1103 – 1166) yaşamıştır. Onun eserinin ismi “Divan-ı Hikmet” dir. Bu kitap birkaç yüzyıl, din öğreten kurumlarda birinci el kaynak olarak kullanıldı. Kazak topraklarında, Müs-

¹² Kazak CCR Tarihi, I. tom, Almatı, 1957, S: 80.

¹³ Malov, S. E., Pamyatniki Drevneturkskoy Pismennosti, Teksti i İssledovaniya, İz-vo AN SSSR, M. 1951, Leningrad, str: 235.

luman dinini öğretenler bu kitabı temel aldı. Bu kitapta; İslam dininin "Sufilik" yolundaki dini vaizlerinin dayandığı temeller açıklanmıştır. Bu konuyu şu şekilde de açıklamakta yarar vardır. Bu kitap "Yalan Dünyayı" anlatan mistik ve iyimser (pesimist) bir bakış açısıyla yazılmıştır.

Hoca Ahmet Yesevi, kendi bulunduğu bölgeye İslam dinini yayan bir çok şair ve dervişleri topladı. Ahmet Yesevi'nin müridleri, Kazak topraklarındaki topluluklar ve kabilelere İslam dininin kurallarını öğretmişlerdir. (Onlardan biri göçebelerin arasında ünlü olan Süleyman Bakırgani – Hakim Ata sufi şairiydi. 1186 yılı vefat etmiştir.) O, birçok şiirlerinde "Divan'ı Hikmetteki" dini düşünceleri yaymıştır. Onun "Bakırgan" diye bilinen şiirlerini topladığı eseri vardır. Bu eser, "Divan-ı Hikmet" ile birlikte Kazakistan'daki medreselerin hepsinde değerini muhafaza etmektedir.

Karahanlılar devrinde; Kazakistan'da, doğuda olduğu gibi birçok eserler yapıldı.

Bu eserler: Ayşe Bibi Türbesi (Jambul Şehrinin batısında 18 km. uzaklıkta). Jambul şehrindeki Karahan Türbesi, Jambul Şehrinde Babaca Hatun mezarıdır.

İslam dininin Kazak topraklarında yayılması, tarihindeki ikinci büyük olay olarak değerlendirilmektedir. Bu devir, Timur imparatorluğu devri olarak tarihteki yerini almıştır.

Timur'un askerleri Kazak topraklarına bütünüyle hâkim oldu. "...Timur'un orduları Ayaköz ile Alaköl aracılığıyla Ertis taraflarına kadar ulaştı. Yerli halkı buradan çıkardı."¹⁴

Timur, buralarda halkı korkutup, baskı yapıp, İslam dinini Kazakların arasında güce, şiddete ve baskıya dayalı metotla kabul ettirdi. Timur'un siyasetiyle ilgili olarak K. Marks: "Timur; kadınlara, çocuklara, erkeklere ve gençlere acımasızca davrandı ve onlara çok büyük eziyet etti"¹⁵ demiştir.

¹⁴ Kazak SSR Tarihi, 1. tom, Almatı, 1957, s: 138

¹⁵ Arhiv, Marks'a i Engels'a, T. 6, M. 1938, str. 185.

İslam dinini yaymaya başlayan Timur, Kazak topraklarındaki şamanlara ve Budist lamalara sert davranarak onları buralardan sürdü.

İslam dini, kendisini zorlamayla ve türlü eziyetle kabul ettiren işgalci güçlerin silahına dönüştü. Timur, Kazak topraklarında birçok kale ve setler yaptırdı. Onun emriyle büyük yerleşim yerlerinde medreseler ve camiler¹⁶ açıldı.

Bu söylediklerimizden biri de Hoca Ahmet Yesevi'nin Türkistan'daki türbesidir.

Bu türbe 1399 yılında Aksak Timur'un isteği üzerine yaptırılmıştır.

Timur, İslam dinini Kazak topraklarında yerleştirme mücadelesi verdiği yıllarda, çok sayıda dini kitapları bastırarak her tarafa dağıtımını sağladı. Timur, Kur'an-ı Kerim ile birlikte Hoca Ahmet Yesevi'nin "Divan-ı Hikmet" ve diğer dini eserlerin yayınlanmasına özel önem verdi. Timur devrinde, Araplar'ın bir çok dini kitapları Türk diline çevrildi.

Bu eserler arasında özellikle en yaygın olanı, Robguzi-ya'nın "Peygamberlerin Tarihi" adlı eseridir. Bu eserde; Hz. Muhammed'in, din için yaptığı çalışmalar ve Kuran'ın özel anlatımları da verilmiştir. Özellikle Muhammed'in özel hayatı ve ailesi hakkında bilgiler vardır. Bundan dolayı da bu kitap geniş bir okuyucu kitlesi bulmuştur. Bu kitaba göre: "Muhammed'in 4 arkadaşı, 2 çocuğu ve 9 hanımı vardır."¹⁷

Timur'un askeri dikta yönetiminin gelişme ve yükselme dönemlerinin sona ermesiyle, feodâllerin arasında tekrar mücadeleler başlamıştır. Bununla ilişkili olarak, şamanlar tekrar ayağa kalkmış olsalarda, Timur döneminden önceki güçlerine ulaşamamışlardır. Çünkü, Timur, onlara saldırmış ve büyük zararlar vermiş ayrıca baskıda uygulamıştır.

¹⁶ Derlemeyi Hazırlayanın Notu: Kitapta (Meşit) olarak yazılmıştır.

¹⁷ Malov, S. E., Pamyatniki Drevneturkskoy Pismennosti, Teksti i İssledovaniya, İz-vo AN SSSR, Moskva, 1951, Leningrad, str: 339.

YESEVİ YOLU İLMİ MAKALELER VE YENİ BELGELER DERLEMESİ

Yassauı Tagılıuı Gıımı Makalalar men Jana Derekter Jinagı;
Türkistan "Mura", 1996.

Mekemtas Mırzaahmetuli

Muhtar Kojaev

Arslan Baba, Hoca Ahmet Yesevi'nin Hocası

Herhangi bir araştırma yapmak için önce onu ortaya çıkaran zaman ve onu yetiştiren ortamı araştırmak gerekiyor. Bu açıdan Yesevi bilgisi ilmi için, Arslan Baba ile ilgili kaynaklar çok değerlidir. Onları toplayarak, araştırarak, büyük düşünürün beslendiği ruhani kaynakları açıklayabiliriz.

İlmi edebiyatta Arslan Baba ile ilgili malumatlar maalesef yeterli değildir. K. G. Zaleman, E. Divayev, V. V. Barthold, M. E. Masson, A. A. .Semenov¹, Dj. Trimingham²,

¹ Zaleman, K.G., Legenda pro Hakim Ata / Zaleman K.G. Legenda pro Hakim Ata / İzvestiya İmperatorskoy Nauk, 1898, T. 9, No: 2, 126; Divayev, A., İz oblasti Kirgizskikh Verovaniy, Baskı kak lekar i koldun, Kazan, 1899, 5; Bartold V.V. Soç., T. 5, M. 1868, str. 118.

² Trimingham, D. J., Sufiyskie Ordeni v İslame, M. 1989, str. 54.

İ. Melikoff³ eserlerinde; Arslan Baba'nın H. A. Yesevi'ye hocalık yaptığı sadece bir sözle anlatılıyor.

E. Muminov'un fikrine göre: "Arslan Baba, Otırar'daki Mübayıyidiyya iliminin hocalar grubunun ruhani danışmanıdır"⁴.

Mübayıyidiyya yönü ise, o dönemin ön sıradaki ilimlerindendi. Bu ilmin esaslarından, büyük âlim Ebu Nasır El Farabi'nin de faydalandığı, şu anda ispatlanmış durumdadır. Arslan Baba'nın İslam dininden başka otuz üç dinin de bütün özelliklerini bildiği yönündeki halk efsaneleri, onun derin ansiklopedik bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Molla Musa Sayrami'nin "Tarih-i aminiya" adlı eserinde 16. asrın hanı Ebulgazi Ubaydullah'ın şahit gösterildiği eserde; Arslan Baba'nın şeceresi, Hz. Ali'ye kadar gidiyor. Bu şecereye göre: "Hz. Ali, İmam Muhammed Hanafiya, Abd al-Fattah Baba, Abd al-Cabbar Baba, Abd ar-Rahman Baba, Abd ar-Rahim Baba, Abd al-Calil Baba, Abd al-Karim Baba, Iskak Baba, İsmail Baba, Omar Baba, Osman Baba, İftihar Baba, Mahmud Baba, İlyas Baba, Arslan Baba"⁵

E. Muminov; bu şecereyi, Arslan Baba'nın soyu olarak kabul etmiyor. Oryantalistlerin fikrine göre; bu kişiye başka bir deyişle, Otırar'ın ilk evliyasına, Hz. Muhammed'in vasiyeti ve iliminin kimler aracılığı ile ulaştığını bu listedeki isimlerin gösterdiği düşünülmektedir.

Arslan Baba'nın, Hoca Ahmet Yesevi'nin "Divan-ı Hikmetinde" çok sık adı geçmektedir. Şiir yoluyla, Arslan Baba'nın hocalık hizmetini açık bir şekilde anlamamız mümkündür. Birinci hikmette: "Yedi yaşında Arslan Babama

³ Meikoff, I., Ahmet Yesevi and Turkic Popular İslam Papers on Central Asia Utrecht, 1987, p. 85.

⁴ Muminov, A. K., Novie Napravleniya v İzuçenii İstorii Bratstva Yasabiya Obşestvennie Nauki v Uzbekistane, 1993, No: 11-12, 36.

⁵ Molla Musa ben Molla Aysa- Hoca Sayrami. Tarih-i amniya. Çev: V.P.Yudina / Materialı po İstorii Kazahskih Hanstv 15-18vv, Alma- Ata, 1969, str. 488.

verdim selam" diyerek; Hoca Ahmet Yesevi'nin hocasıyla ilk karşılaştığı zaman anlatılmaktadır.

"Yedi yaşında Arslan Babamı arayıp buldum.
Görüp perdeyle her tarafını doladım
Bihamdillahi tanıdım diye bastığım yerleri öptü
Bundan dolayı atmış üçte yerin altına girdim"

Terbiye ve öğrenmedeki var olan belli başlı zorlukları: "Arslan Babam İslam dinini açık kıldı"⁶ (ikinci hikmet), "Binbir zikir öğretti" (doksanıncı hikmet) anlayabiliyoruz. "Arslan Babam söyledi", "Arslan Babamın sözlerini işitiniz, teberrek"⁷ denen yollar, sık sık tekrarlanan doksanıncı hikmet, Arslan Baba'nın vasiyetlerinden oluşur desek de olur. Onun birinci kısmı, Allah yoluna giren şakirtlerin nasıl olması gerektiği sorusuna Arslan Baba'nın verdiği cevap gibi: "...Dünya ve mal için yapılan kötülüklerden ve hıyanetten kaçınınız..." demiştir. Bu yolda yürümeyi isteyen, arzu edene, hak yolundan çıkmaması için seslendiği Hikmetinde; "İnsan hakkını yiyenleri", "aldatanları", "imanını dinini satanları" affetmiyor, iyilik kanaatkârlık öğütleniyor.

Bundan da; Arslan Baba'nın, bazı araştırmacıların yazdığı gibi, normal bir şekilde ilim öğreten mektep derecesindeki öğretmen olmadığını anlayabiliriz. "Divan-ı Hikmet" bize, Arslan Baba'nın talim terbiyesinin özelliklerini, sofuluk ve insanın ruhani özelliklerini ve bunları tamamlama yollarını göstermektedir.

Arslan Baba'yı bazı destanlar Selman-ı Farisi olarak tanıtmaktadır. Fakat, bu fikir'in bir öneme sahip olmadığı elimizdeki kaynakta, ayrıca; Arslan Baba hakkındaki araştırmalarımızda da anlatılmıştı⁸. "Emir Timur" adlı tarihi kay-

⁶ Koja Ahmet Yassauı, Kırık Hikmet. Türkistan, 1991, str. 21.

⁷ Koja Ahmet Yassauı, Divanı Hikmet, Yeşelgi Deür Edebiyeti, 2. Kitap, Almatı, 1991, str. 130-131.

⁸ Kojaev, M., Arıstanbab, Almatı, 1992, 6-7.

nakta⁹ Selman-ı Farisi'nin nurlu mezarı geçmektedir. Ona, Medain (Şimdiki Al-Medain Şehri) hazinesinden, buranın kendi derecesinde saklanabilmesi için, belli bir gelir (Vakıf) belirlendiği yönünde haber vardır. Selman-ı Farisi'nin türbesinin, Irak'ta bulunduğu yönündeki bir diğer ispat ise; doksanıncı Hikmet, Arslan Babayı " Araplar'ın ulusu, değerlisi" olarak göstermesidir. Arslan Baba'yı nesli olarak gören evliyanın önceki öğrencilerinden Narımbetov sülalesi de kendilerinin, Araplardan çıkan Hocalar'dan olduklarını beyan etmektedir. "Fakat Selman-ı Farisi'nin, İran (Farsi) kökenli olduğu bellidir. Onun, tahmini olarak Miladi 655-667 yılları arasında vefat ettiği bilinmektedir"¹⁰.

Arslan Baba'nın kabri, eski Otırar şehri yakınlarında olup; burası, Türk dilli halklarının çok öncelerden beri yerleştikleri yerlerden biridir. Örneğin: " Kisa Alpamısta" Baybörü ile analığın çocuk isteklerinden dolayı, evliyaların bulundukları yerleri gezmeleri, aşağıda gösteriliyor.

"Semerkand Şehrinin
Semerkand'da sayısız Baba
Adakla bütününü arasın
Bıkmadan sorarak herkeşe
Bütün evliyaların türbesini
Buhara'ya doğru yola çıktı,
Allah'a emanet edip kalanları
Bahaeddin Nakşibend
Ziyaret etti mollasını
... Türkistan'da Tümen Baba,
Sayramda var sayısız baba ,
Otırar'da otuz baba
Babaların babasını sorarsan
En büyüğü Arslan Baba."

⁹ Emir Temir Amanatı, 1991, 87.

¹⁰ Şaraf-Nama-ıy Şahi, Perevod s Persidskogo, Vvdenie, Primeçanie i Ukazateli, Salahetdinovoy, M. A, M. 1993, No: 3, 270, Primeçanie, 339.

Evliyalar hiyerarşisinde; Arslan Baba'nın en ilk, en yukarı durumunda olduğunu, Baybörü'ye Allah erkek çocuk verdi diye bir mutlu haberi ileten, Baba neslinden Saçlı Aziz'in şu sözlerinden de anlaşılabılıriz.

"Cem Evliyâ'arı toplandık
Başımızca Arslan Baba
Hepimiz dileyerek ağladık
Bütün iyiliği yapan verdi Cabbar Hak"¹¹

Arslan Baba isminin, Kazak baksıları için de kutsal olduğu, Ebubekir Divaev'in 1899 yılında yazmış olduğu makalesindeki belgelerden de anlaşılmaktadır. Bunlara bakıldığında Arslan Baba, İslam ile eski Türklerin inanç ve âdetlerini yakınlaştırmadı mı? diye bir soru da doğmaktadır. Konuyu bu açıdan ele aldığımızda; Arslan Baba Türbesi'ndeki kabirlerin yerleşim özelliklerine bakarsak, Arslan Baba'nın yatıldığı bölmeye girişte, kapının iki tarafında ağırlığı o kadar fazla olmayan iki işaret konulmuştur.

Ziyarete gelenlere bunların birinde Laşın¹² Baba, ikincisinde Karga Baba yatmaktadır. Fakat, bu insanlar hakkında hiç bir şey söylenmemektedir. Bu araştırmada yayınlanan, Bayan köyünden gelen ziyaretçinin elyazması çok ilginçtir. El yazmasına göre; Arslan Baba vefat ettikten sonra, onun kabrine iki kuş gelip kondu. Bu kuşların biri karga diğeri laşın diye biliniyor. Eski Türklerde bu iki kuş, karga ile laşın kutsal olarak biliniyormuş.

Türk halkının ortaya çıkışı üzerine, eski destanlarda "Aşına" yurdunu (Türklerin babası) düşmanlar işgal ettiğinde; yalnız bir çocuk sağ kalmış ve bu çocuğa kabile totemleri yardımı gelmiştir. Kurt, çocuğu korumasına alarak onu emzirmiştir. "Karga, et getirmiştir"¹³. Eski şamanizm izleri-

¹¹ Alpamış Batır Jırı., T. 11 Almatı, 1986, 195-197.

¹² Şahin anlamındadır. (Derlemeyi Hazırlayanın Notu)

¹³ Sartkojauli, K., Tas Belgiler Til Katadı / Bilim ve Yenbek, 1984, No: 2, 19.

nin çoğunlukla saklandığı, Yakut Baksıları da karga'yı pirleri olarak görmektedirler. Yakutların içindeki Kangalas Kabilesinin totemi de, kargadır¹⁴. Bazı kaynaklarda; "Oğuzların Begdili Boyunun da pir olarak (totemi olarak) gördüğü hayvanın da karga olduğu geçmektedir"¹⁵.

Kazakça'da karga sözüyle ilişkili olarak ortaya çıkan fıkra ve diğer sözler; onun, yani karganın kutsal bir kuş olduğunu anlamamızı mümkün kılar. Örneğin "Bizim de elimizi karga pisletir", " karga damarlı Kazak" denilmektedir. Fakat, " kargam au" denen söz " Canım-Birtanem" anlamına gelmektedir. Eskiden Kazak, kaç çocuğun var sorusuna, karga bekliyoruz. "Fılanca kargayı elimizde tutuyoruz" diye cevap verirmiş. Orta Cüzde, Kara-kerey kabilesinin adının da kargadan geldiği düşünülmektedir"¹⁶.

Kartal, Türk boylarının totemi olmuştur. Şahin, kuşların içinde en tanınmış olarak düşünülmektedir. Arslan Baba'nın isminin Kazak baksılarının şiirlerinde söylenmesinin sebebi: Arslan Baba vefat ettikten sonra, Türk boyları için kutsal olarak bilinen kuşların buraya gelmeleri yönündeki söylentilerdir. X- XI. Asırlarda Arslan Baba, Hoca Ahmet Yesevi'nin ruhani babası olmuştur. Tam olarak yazdığımızda: "Yesevi düsturu tam olarak Türklük yolunda olmuştur. O, Türk şeyhi Arslan Baba vefat edene kadar, Arslan Baba'dan terbiye almış ve onun elinde yetişmiştir." "Divan-ı Hikmet" ile Süleyman Bakırgani'nin şiirlerinde ve destanlarda Hoca Ahmed Yesevi'nin hocası olarak sadece Arslan Baba'nın gösterilmesi, Hamadani ile ilgili hiç bir şeyin söylenmemesi, Buharalı sofuların hocalar yönündeki araştırma

¹⁴ Aleseev, N. A., Rannie Formı Religii Türkoyazıcnıh Naradov Sibiri, Novosibirsk, 1980, 111.

¹⁵ Fazlallah Raşid ed. Din., Oğuz-Name, Çevr., s. Persidskogo, Predislovie, Kommentarii, Primeçaniya i Ukazatel, Şükürovoy, M., Bakü, 1987, Primeçanie 137.

¹⁶ Kazahskiy Folklor v Sobranii G. N. Potanina. Alma-Ata, 1972, 309, s. 106-110.

ve yorumlarının yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini anlatmaktadır.

Sonuç olarak; Hoca Ahmet Yesevi ilminin, Türklük yolunun damarları olduğu, onun Sır boyunda doğduğu, türbesinin bulunduğu ve buraların Türk boylarının mekanı olduğu herkesçe bilinmektedir.

Sadrüddin Şeyh Risalesi

Farsçadan Çeviren, N. N. Erfak, M. Ya'kub

Hız. Ali Şahı Merdan'ın, Hız. Fatıma'dan üç oğlu olmuştur: İmam Hasan, İmam Hüseyin, üçüncü oğlu ise daha çocukluğunda hayata gözlerini yummuştur, onun adı İmam Muhassan'dır. İmam Hasan'ın, hanımlarından 14 oğlu olmuştur. İmam Hüseyin'in altı oğlu, beş kızı olmuştur: Ali Ekber, Ali Asgar, Cafer, Abdallah, Ebu Bekir, İbrahim.

Hız. İmam Muhammed Hanafiya, Yama Padişahı Cafer ibn Kays kızından doğmuştur. Hız. İmam Muhammed Hanafiya'nın, İslam Alemi'nin üçüncü halifesi Hız. Osman'ın kızı Bibi Şamsiyadan, altı çocuğu olmuştur: Ebu Haşim, Abdallah, Cafer, Şah Mansur, Ebu el-Fattah ve Ebu el Mannahtır. İskak Baba, Ebu al- Mannan, Şah Ebu el-Kahhar ve Şah Ebu Essattar'ın kutsal soyu ve onun neslidir. Türkistan ülkesinde uzun zaman bulunmuş olup; Türklerin şeyhlerinden ve halvet sahiplerinden olarak bilinir.

Halife, Hız. Ebu Bekir Sıddık zamanında, Hız. Ebu er-Rahman 10 bin sahabe ile Fergana'ya gelerek, Özgün Şehrinde yaralanmış ve şehit olmuştur. Hız. Ömer zamanında başka söylentilere kulak kabartırsak; Hız. Ali'nin halifeliği zama-

nında, Kusam ibn Abbas Semerkand Şehrinde şehit olmuştur.

Horasan Ata lakabı ile tanınmış olan Muhammed Celil, Özgen şehrinde şehit olmuştur. Allah'ın Peygamberi Hicretinin üzerinden yüzyıl gibi bir zaman geçtiğinde, Hz. Ebu er-Rahman Baba İbn el-Kahhar İbn Ebu el Cabbar İbn Ebu el Fattah İbn Hz. İmam Hanafiya İbn Hz. Ali Murtaza vefat etti. Onun cenazesine, Hz. Şah Mansur ibn Muhammed ibn El Hanafiya, Şeyh Ebu er-Rahman, Hz. Arisin, Hz. Abdallah ibn Mu'az ibn Cabal, Hz. Burhan Baba, Hz. Şeyh Carir, Hz. Şah Zu-n Nun Evliya, Hz. Şeyh Ebu el-Kahhar, Hz. Ebu el Aziz Baba, Hz. İmam Ebu Bekir Kaffal, Hz. Ebu er-Rakim Baba, İşkanç Baba ve başka da büyük sahabeler. Onlar anlaşarak asker topladılar. Onlar her bir kaleye 10 ile 20 bin arasında asker bıraktılar. Termiz şehrine geldiklerinde durdular ve Hz. Resul Allah'ın Ruhuna 70 bin salavat okudular. Onlar burada dörde bölündü. Hz. Şeyh Mansur, Hz. Şeyh Abdurrahman, Hz. Arisin Şeyh, Hz. Abdallah ibn Mu'az ibn Cabal; Kuhistan, Cun, Hisar, Karategin, Maçça, Falgar tarafına gitti. Bu bölgeyi Müslüman ettiler. Onlar, Marginan, Andican, Oş, Naukat, Gilisozak, Küba, Karagana ve diğer şehir ile köylerine kadar gelip buradaki halkı da Müslüman yaptılar. Hz. İmam Farisi adlı şeyhi anlatmak gerekirse; Kuhistan ve Marginan halkını Müslüman etmiştir. Hz. İmam Farisi Kuhistan'da şehit olmuştur. Marginan'ın dağına gömülmüştür. Hz. Abdallah ibn Mu'az ibn Cabal, Marginan şehrinde vefat ederek Marginan Çölü'ne gömülmüştür. Hz. Şah Mansur ibn Muhammed Hanafiya, Kasan şehrinin padişahları Ötemiş Sarıg Tolmuş, Sarıg Tarsamen ile olan savaşta şehit olmuştur. Hanafiya'nın başı, bu iki padişah tarafından kesilmiştir. Hz. Şah Mansur, kafirlerin elinden kurtulmuştur. Onun kurtuluşundaki keramet insanları çok etkilemiştir. Birtakım kafirler, Kuhistan taraflarına kaçarken, bazıları Hocend taraflarına gitmiştir. Kalanları ise, Müslümanlığı benimsemiştir. Hz. Şeyh Abdurrahman, Kaşgar, Yarkent, Hoten, Aksu, İle taraflarına giderek buradaki halkların müslüman olmalarını sağlamıştır. O, daha sonra Kar-

gana şehrine gelmiş ve burada hastalanarak vefat etmiştir. Onun kemikleri Medine-i Münevvereye götürülmüştür. Bazı insanların söylediklerine bakarsak; Abdurrahim Baba, Kaşgar, Yarkend, İle ve daha başka şehir köylere de giderek buradaki halkın müslüman olmasını sağlamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz Karagana Şehrine gelerek burada hayata gözlerini kapatmıştır. Onun kemikleri Medine şehrine götürülmüştür.

Hz. Abdurrahman Baba, İşkanç Baba, Burhan Baba, Karga Baba, Semerkand, Dizah, Şiraz, Miyankal, Oratepa, Hocend, Asfan, Terab, Samgar Haş, Jadak, Uygur, Murgzar, Jas, Guva, Almas, Kasan, Arçakend, İsvaskand, Kayku, bundan başka köy ve şehirlerde de bulunmuştur. Onlar, Semerkand'ı üç ay kuşatmış. "Bunu bazı araştırmacılar üç aydan çok, bazıları az diyor." Bu iki haber de doğru görünmemektedir. Onlar, şehri kuşattı, savaştı ve halkın Müslüman olmasını sağladı. Dizah adındaki şehri almak için 9 gün savaşmışlardır. Oratepe şehri için ise, 9 kez savaşmalarına rağmen bu şehri alamamışlardır. Bundan sonraki durakları Hocend şehrine geldiklerinde; burayı 3 ay kuşatma altında tutup sonunda buranın halkına da müslümanlığı kabul ettirmişlerdir. Burayı aldıktan sonra tekrar Oratepa şehrine saldırmışlardır. Bu saldırıların sonucunda buranın insanlarına da müslümanlığı kabul ettirmişlerdir. Kasan, Arçakend'e kadar bütün köy ve şehirlerde müslümanlığı yaymak için uğraş vermişlerdir. Buraların yerli halkları müslümanlığı bir yenilik olarak görerek kabul etmişlerdir. Hz. İşkanç Baba, Arçakend Şehrinde Hakk'a yürümüştür. Peygamberlerin kutsal yerine gömülmüştür. Özel bir saygı görür. Ruhani yönden üstünlüğü bu hazretin kabrine yazılmıştır. Bazı kitaplarda İşkanç Baba hakkında yukarıda söylediklerimizin hiçbirinin onunla bir ilişkisinin olmadığı yönünde beyanlar vardır. Tabii ki; onların bu düşünceleri kabul etmemelerinde, bu yöndeki fikirleri, halkın yanlış düşünceleri olarak kabul ettikleri görüşü yatmaktadır. Hz. Burhan Baba ve Karga Baba, Kasan Şehrinde şehit olmuşlardır. Hz. Abdurrahim Baba, Kasan Savaşında

80 sahabe, 60 bin asker olanlarla birlikte şehit olmuşlar. Fakat bundan sonra Oratepa, Hocend halkı müslümanlıktan dönmüştür.

Abdurrahim Baba ibn Şah Abdullah Kahhar ibn Şah Abdullah Cabbar ibn Abdullah Fettah İmam Muhammed Hanafiya'nın iki çocuğu, İskak Baba ve Abdullah Celil yukarıda isimleri verilen şehirlerin halkına müslümanlığı kabul ettirmişlerdir.

Hız. İskak Baba'nın 50 bin, Abdullah Celil'in 40 bin askeri vardı. Zü-n - Nun Evliya ve Hız. Şah Cerir, Buhara ve Nurate'ya gelmiş, burada yaptığı şiddetli savaşıardan sonra buranın halkına müslümanlığı kabul ettirmiştir. Buradan sonra ise, Özgen şehrine gelmiştir. O sıralarda Özgen'de iki padişah bulunmaktadır. Onların isimleri, Karuan ve İhşit'tir. Onlar da Müslümanlığa davet edilmelerine rağmen; Onlar, kabul etmemiştir. Bundan dolayı çıkan savaşta Karuan ve İhşit'in 40 bin askeri, cehenneme doğru yol almıştır. Müslüman askerlerden 8 bini şehit olmuştur. Özgen halkı müslümanlığı kabul etmiştir. Daha sonra Taşkent şehrine gelmişlerdir. Buranın halkı da Müslümanlığı kabul etmiştir. İmam Bekir Kaffal, ibn Celaledin Rumi, ibn Hız. Ebu Bekir Sıddık-ı müslüman inançlarını, ibadetlerini ve ilimlerini okutmaları ve öğretmeleri için burada bırakılmışlardır.

Abdurrahim Baba, ibn Abdullah Kahhar, ibn Abdullah Cabbar ibn Muhammed Hanafiyadan ayrı, imam Muhammed Hanafiya neslinden olan Hız. Şah Abdurrahim, İskak Baba askerlerinden olmuştur. O, İskak Baba'nın emriyle Jüy, Süy, Talas, Nura, Kunduzi, Yesil, İrtiş, Jetisu halklarına müslümanlığı kabul ettirmiştir. Ayrıca, Yakut adlı Tarsa Padişahı ve 90 bin askere sahip olan Kaşgar'da savaşmış, bu bölge halkına da Müslümanlığı kabul ettirmiştir. İskak Baba, Almalık taraflarına Abdurrahim'i tayin etmiş. Abdurrahim burada 30 yıl padişahlık yapmıştır. Bundan sonra Özgen, Suzak, Andican şehirleri ortasında bulunan Karagana vilayetine gelen Şah Abdurrahim, burada Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

“Ey Peygamber nesline inananlar! Bilmeniz için: İskak’ın savaşları hakkında anlatılan sözler şunlardır: Hz. İskak Baba, Sayram ve Çimkent’e gelerek buradaki Şah Tabbattar isimli kişiyi müslümanlığa davet etti. Fakat, O, kabul etmedi. Üç gün üç gece savaştı. Tarsa kafirlerinin 20 bin askeri cehenneme yol aldı. Hz. Şah Abdulaziz Baba bu savaşta şehit düştü. Müslüman askerlerinden 1000 kişi burada şehit düştü. Şah Tabbattar, yenildikten sonra Solhanek taraflarına kaçtı. Fakat, atlı Türk tayfalarının askerleri, halkın söylediklerine göre, Tabbattarı öldürmüştür. İskak Baba, (Sayram ve Çimket) Çınarlıg Şah’ı dini ilimleri öğretmek için burada bırakmıştır.

Bundan sonraki zamanlarda Padişah Abdurrahim Baba, Suzak şehrini kurmuştur. Hz. Muhammed Hanafiya neslin-den gelen Bilga Hanı burada bırakmıştır. İskak Baba, seferlerine devam ederek Solhan şehrini kuşatıp burada bir gün, bir gece savaşmıştır.

40 Bin Yarsa askeri öldürülmüş. 7 bin Müslüman asker ise, şehit olmuştur. O, Tabbattar Padişahı ile İki Tarsa kavi-minin padişahlarını öldürmüştür. Daha sonra Hz. İskak Baba Yassi, Süyri, Karnak, İkan, Temirkufkan, Bağistan, Jetikent, Altmış, Otrar, Sıgnak gibi birincisi, ikincisinden ayrılmayan şehir ve köylerle, Türk boylarını “Deniz” olarak adlandıran halklarına da müslümanlığı kabul ettirmiştir. İskak Baba, birbirinin içine geçmeli üç kale inşa ettirmiş ve “Yedi Cuma” camiini yaptırmıştır. 80 yıl Mug kafirleriyle savaşmıştır.

Sırderya boyundan, Özkent şehrine kadar ki bütün kafirlere “Mug” kafirleri denirdi. Sır taraflarından, Yassi Şehrine kadarki kafirler ise, “Tarsa” kafirleri adını alır. Buhara, Semerkand ve bu iki şehir etrafındaki kafirlere ise “Yahud” kafirleri denir. “Ey Peygamber Nesline İnananlar” Biliniz ki, İslami temelleri olmayan söylentinin doğruluğu şüphe götürür. Hz. Abd-al Celil Baba Barçnılg şehrine giderek orada savaşmıştır. Bu savaşlarda, Tarsa kafirlerinin 150 bin askeri öldürülmüştür. Bu savaşta, müslümanlar ise 9 bin şehit ver-

miştir. Barçınılg'ın iki padişahu Kılıç Han ile Yaşmut Han savaştı. Yaşmut Han, Hocend şehri taraflarına kaçmıştır. Hz. Abdurrahim Baba 60 bin müslüman askeri ile şehit olunca, İskak Baba bu olay üzerine Temirkufkan ve Talas Şehri üzerinden geçip, dağların arkasından dolaşarak, Kasan şehrini kuşatma altına almıştır.

Marginan şehrindeki; Hz. Şah Mansur ve Hz. Şah Abdurrahman'a başından geçen olayları anlatmış. Bunun üzerine iki padişah da hazırlıklara girişmişlerdir. Bu iki padişah da Kasan şehrine gelerek savaşa iştirak etmişlerdir. Bu sırada Ötemiş Sarıg ve Tolmuş Sarıg, Hocend şehrine dönmek zorunda kaldılar. Çünkü, Hz. Abdurrahim Baba'nın halkı, tekrar müslümanlıktan çıkmış, yanlış yola girmişlerdi. Kasan şehri halkı ise, Müslümanlıktan dönmedi.

Ben bunu yukarıda genel olarak anlatmıştım. Hz. Abdullah Celil, Hocend şehrine gelerek burada savaştı. O, burada şehit oldu. Şu anda Hocend'de onun kabri vardır. Hz. İskak Baba, Abdullah Celil'in bu haberini duyunca asker toplamış ve bütün Muğ Padişahları (Yaşmut ve Ötemiş) ile savaşmıştır. Abdül Celil'i öldüren kişiyle çok defalar mücadele etmiştir. İskak Baba, Yaşmut Han'ın müslüman olmayan çocuğunu Kargalık şehrine getirmiştir. Burada, bu çocuk müslüman olmuştur. Hatta, daha sonra Hz. İskak Baba ile Kabe' me gidip Hac vazifesini de eda etmiştir. Yaşmut'un oğlu Kabe'nin resmini yapmış, ayrıca Kargalık şehrinde camii inşa ettirmiştir.

Ey, Peygamber nesline inananlar! Bilmeniz için: Ürgenç, Karahan, Hz. İskak Baba'nın komutanlarındandı. Hz. İskak Baba, 125 yıl yaşamış, Hızır ile 9 yıl sohbet etmiş, şeyhlik yapmış, halka doğru yolu, yani müslümanlık yolunu göstermiştir. 80 yıl Mug ve Tarsa kafirleriyle savaşmıştır. Hz. İskak Baba 9 yıl şeyhlikten önce 80 yıl gazi olmuş ve bu yalan dünyadan sonsuza kadar kalacağı evine, şeyhlik derecesinde gitmiştir.

Peygamberimizin neslinden olan saf ve temiz insanlar! Bilmeniz için: Hz. İskak Baba soyu için söyleniyor. Bil! İskak

Baba'nın oğlu, Harun Şeyh onun oğlu Ömer Şeyh onun oğlu İftihar Şeyh onu oğlu Mahmud Şeyh onun oğlu İlyas Hoca Şeyh Onun oğlu İbrahim Şeyh onu oğlu Sultan Hoca Ahmet Yesevi'dir. Allah onun silsilesini kıyamete kadar devam ettirsin.

Bilmeniz için! Hz. Resul Allah, Hz. Arslan Baba'ya bir hırka, bir de hurma vererek şöyle söylemiştir: Miraç zamanında malum oldu. Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra, Fatıma'nın oğlu İmam Hasan neslinden ve ikinci Halife Ömer'den sonra üçüncü Halife Osman'ın zürriyetinden sonra benim evlendirdiğim dördüncü Halifem Hz. Ali oğlu İmam Muhammed Hanafiya neslinden, Sayram şehrinden olan Hoca Ahmet Yesevi adındaki çocuğa Babası Şeyh İbrahim, Anası Tagay Bibiça Bibi, lakabı Karaşas Ana demiştir. Arslan Baba bu Peygamber emanetini saklamıştır. Peygamberimiz vefat ettikten sonra Arslan Baba, Yahar Tarke adlı vilayette takva ile 40 yıl ömür geçirmiştir.

40 yıl hilvetten sonra, Sayram şehrine geldi. Hz. İbrahim Şeyh'i buldu. Onun hanımını sordu. Daha sonra onlara, oğulları olup olmadığını sordu. Şeyh İbrahim, Ahmet Yesevi'yi giyindirip Arslan Baba'nın karşısına çıkardı. Hz. Arslan Baba, Ahmet Yesevi'ye dua etti. Anne ve babasına sizin bu oğlunuz din dünyasında tanınan birisi olacak dedi.

Şeyh İbrahim, Arslan Baba'ya, Ahmet Yesevi için şunları söyledi: "Bu çocuğun hâl ve hareketleri çok farklı, diğer çocuklara hiç benzemiyor. Bazen kendisini toprağa atıyor, bazen de tertemiz geziyor. Bazen okula da gitmiyor, bazen kendisini bilmeden yatıyor. Bu çocukta her türlü insan özellikleri var, çok acayip" dedi. Bunları işiten Arslan Baba daha da fazla sevindi. Arslan Baba, dışarda çocukların oynadığını gördü. Fakat, bir çocuğun oynamayıp giyimlerin üstünde oturduğunu farketti. Onun yanına gidip, ona selâm verdi.

Ahmet Yesevi, Arslan Babaya şöyle söyledi: "Ey Baba! Daha ne zamana kadar benim hırkama bakacaksınız? Ben ne zamana kadar çocukların hırkalarının üzerinde oturacağım" dedi. Ahmet Yesevi Arslan Babaya şöyle söyledi: "Benim

emanetimi veriniz. Ben bundan dolayı bazen toprakta, bazen sudayım, bazen şiir söylüyorum, bazen de ilim arıyorum" dedi. Arslan Baba hurmayı büyük bir ihlas ile Hoca Ahmet Yesevî'ye verdi. Ahmet Yesevî şöyle söyledi: "Hurmanın tatlısını siz yediniz, bana kabuğunu verdiniz." Hz. Arslan Baba bin şükürlükle, şükür namazını kıldı. Arslan Baba bu dünyadan öbür dünyaya yolculuğa çıktı.

Bundan sonra Ahmet Yesevî, Yusuf Hamedani'ye mürid olmuştur. Daha sonra, Sultan Ebu Said İbn Ebul Hayr'a mürid olmuştur. Daha sonra 170 bin şeyhe mürid olmuş, kale alıp hakikate ulaşmıştır. Bundan sonra şeyh Şehabeddin Suhraverdi'ye mürid olmuştur. Onlar çok büyük, âlim insanlardı. Ahmet Yesevî'nin 30 bin hayvan saklayacak yeri oldu. Onun, kendisine inanan 99 bin sofusu oldu. Yirmi bin tanınmış âlim, 15 bin müftü, 14 bin müctehid hizmetinde idi. Hz. Sultanın kendisi de müctehidtir. Otuzbeş yıl ders vermiştir. Ayrıca, Fahr Razi'nin şâkirtidir. Bu sözlerin tümü, bir çok Neseb-Name şecerelerinden "Kitab Tanbih az- zallin" "Kitab Hudjjet az -zakirin" kitaplarındaki yazılanlardan alınmıştır.

Allah (c.c), Hoca Ahmet Yesevî soyunu kıyamet gününe kadar ulaştırsın.

Bu konuda bilgi veren Sadrud-din Şeyh tir.

Zengi Baba Efsaneleri

Derleyen S. Kurbankojjev

Zengi Baba'nın anne ve babası, çocukları olunca kulağına ezan okuyarak ona Aykoca ismini vermiştir. Doğduğundan itibaren simsiyah bir adamdı. Bundan dolayı halk ona, Zengi Baba ismini vermiştir. Onun IV atasını bilmeyen kişinin tekbiri şüphe götürür. Başka bir deyişle; tekbir söylemeyi doğru bilmediği düşünülür. Zengi'nin babası, Taskoca, onun dedesi Melekkoca, onun babası Mansurkoca (Mansur Ata), bir önceki babası Aristan Babadır.

Zengi Baba hayvan bakıcısıydı ve bunun içinde işinin karşılığı olarak belli bir miktar para alırdı. Onun kendisinin de birçok hayvanı olmuştur.

O zamanlarda biraz ters huylu bir kişi: Sığırları sadece Zengi mi salacak, bakacak? Biz de hayvanlara bakalım. Halktan bizde nafaka alıp, faydalanalım. Neden başkasına vermiyorsunuz? Diye onu, ülkenin yöneticisine şikayet etmiştir. Aksakalların meclisinde Zengi Baba, yukarıda bahsettiğimiz ters huylu kişiye: Tamam, sen bak o zaman demiş ve hayvanları onun eline teslim etmiştir. Zengi Baba'dan görevi devralan adamın, hayvanlara bakmasının üstünden bir

ay geçmemişti ki, bir hayvan hastalığı ortaya çıkmış. Bütün hayvanlara bu hastalık bulaşarak, hayvanlar perişan olmuş. O zaman bu bahsi geçen ters huylu kişi, hayvanlara sahip çıkmamış. Bu olanlar karşısında, ben hayvanlara bakamıyorum diyerek, Zengi Baba'ya görevini iade etmiştir.

Aristan Babanın 4. nesli Zengi, eski Şaş, şimdiki Taşkent Şehrine yakın bir yere yerleşip, orayı mekan tutmuştur.

O, sabah vakti çıkıp hayvanları sürüp, serbest bırakır ve: "Oş, Oş!" diyerek ta Kırgızların yerinden geri getirirmiş. Oş şehrinin adı, herhalde buradan çıkmış olmalı.

Her hayvanın kendi piri, koruyucusu olduğuna inanan halk arasında, Zengi Baba'nın da sığırların piri olduğu yönünde görüş hakimdir.

Hakim Ata Süleyman Bakırgani

Kuralbek Ergöbekov

Kul Hoca Ahmet Yesevi'nin iz basarlarından biri olan - Hakim Ata Süleyman Bakırgani'nin - büyük takva sahibi bir insan olduğu ve evlialık derecesine kadar çıktığı bilinir. Bir vakit Hakim Ata, abdest alıp oturduğu sırada karısı Anvar Ana gelip, Hakim Ata'nın sırtına bakmaya başlamış. Anvar Ana müslümanlık yoluna girip bu yolda yürüdüğünden bu zamana kadar, kocasının derisinin siyah olduğunu görmemişti. Tam o sırada Hakim Ata karısına dönüp, nereye baktığını görünce: Anvar, sen benim derimi görmek için mi geldin? Ben yakında öleceğim. İşte ben öldükten sonra sen ben-den de kara birisinin ömür boyu karısı olacaksın, demıştır.

Tam söylediği gibi de oldu. Uzun bir zaman geçmemiştir ki; Süleyman Bakırgani vefat etti. Durum da böyle olunca Müslüman olup bu yolda yürüyen her 7-8 adamdan biri, dul kalan Anvar Ana hakkında dedikodu edip, onu kendilerine almak, eş yapmak istediler. Genç kadın, onların hiç birini beğenmedi. Fakat, en son olarak Anvar Ana'yı kendine istemek için Zengi Baba gitti. Yaşı büyük, vücudunun rengi kapkara olan Zengi Baba'ya iyiden iyiye baktı. Zengi Baba'nın kapkara olan eli, yüzü, vücudu Anvar Ana'nın hiç de hoşuna gitmedi.

Hoşuna gitmediği yüz ifadesinden de belli olmuştu. O zaman Zengi Baba O'na: Kul Süleyman'ın sana bu konuyu daha önceden anlatması gerekirdi, dedi. O vakit düşüncelerinden uzaklaşan Anvar Ana, Kul Süleyman'a: Bu belanı benden uzaklaştır, ben sana inandım, dedi. Fakat; Anvar Ana henüz kendine gelmemişti ki, Zengi Baba: Allahü Ekber! Dedi. İşte o zaman kendine gelip düşüncelerini toparlayarak, Zengi Babayla nikahlarının kıyılmasına razı oldu.

Süleyman Bakırgani ve Anvar'ın evliliğinden, Askarmat ve Ubbi adlı iki oğul dünyaya gelmişti. Anvar, o sıralarda çok nazik ve çok güzel bir kadındı. Anvar, Zengi Babayla evlendiğinde, gelin gibi kendini saklamış, ayrıca Zengi Babaya olurluğunu da vermemişti. Bir zaman Ata Kazgurdî'nin çocuğu, Anvar Ana'nın yolunu keserek; sizi bir kere öpebilir miyim demiştir. Anvar, ona git başımdan, benden uzak ol demiş ve öptürmemiştir. Kadının güzelliğine tutulan 18 yaşındaki delikanlı tekrar tekrar Anvar'a rica etmiştir. O kadar terslenmesine, azarlanmasına rağmen gitmeyen genç adam, bir gün isteğinin olması için tekrar tekrar yalvararak Anvar'ın yanına gelmiş, bu delikanlının huylarından bıkip, usanan Anvar, delikanlıya şöyle söylemiştir: "Peşimde dolaşma git başımdan". İşte bu sözden sonra çocuk oracığa yığılıp ölmüştür.

Bu olayları bilen ve her şeyden haberi olan Zengi Baba ise, hayvanların başında oturup öğle üzeri Anvarın getireceği yemeği bekliyormuş. Fazla gecikmeden Anvar gelmiş. Zengi Baba: "Hey! Anvar, sen boşuna öyle yaptın, yüzünden bir öptürsen ne olacaktı, yıkasaydın giderdi. Artık o da sana beddua edecek, senden artık çocuk da olmaz. Ben çocuk çocuğa karışamayacağım" dedi. Anvar ile Zengi'nin gerçekten de çocukları olmamıştır.

Zengi Baba sığır içindeki buzağının rengini ve cinsiyetini tam olarak söyleyen ve hiç yanılmayan bir evliyaydı. Anvar Ana da sığırın içindeki buzağının türünü ve cinsini ayırt edebiliyordu. Anvar Ana: Bir gün, ben sizin Evliyalık işinize ortak mıyım? Sevabından da pay alır mıyım diye sormuş. Zengi Baba ona bakarak:

Sen sevabından pay alamazsın. Ben takva sahibi bir insanım, kendimin yaptığı temiz işlerle evliyalık derecesine eriştim. Bu, benim özelliğimle ilgili bir durumdur. Sen, ona ortak değilsin demıştır.

Anvar Ana, erkeği Zengi Babaya özel bir önem göstererek onu bekliyor, yemeğini hazırlıyor, kısacası ona hizmet ediyordu. Anvar Ana, yemek hazırladığında kapkacakları 9 defa yıkayıp, durulayıp koyardı. Günün birinde Anvar, öğleyin yemek hazırladığında yemeğin içinde siyah bir şey fark etti. "Bir nohutta siyah leke varmış" diye yemeği karıştırdı. Fakat; nafile, ne kadar arasa da bulamadı. Belki buradadır diyerek, iki kepçe yemeği dışarı döktü.

Hayvanların peşinde gezerek acıkıp, güneşin kavurucu sıcağının altında simsiyah olup kendisini bekleyen erkeğinin durumunu düşünüp, yemeği acele bir şekilde Zengi'ye götürdü. Zengi, yemeği çabucak yedi. Aradan biraz zaman geçti. Fakat, Anvar Ana'nın aklından o gördüğü siyahlık için duyduğu şüphe, içinden gitmedi. Bu durumu anlamak niyetiyle, sürü halinde duran ineklerin en kenardakini eliyle işaret ederek; şu sığırdan nasıl bir buzağı doğar diye sordu. İşte o zaman baba:

Rengi kırmızı, alnunda siyahlık olan bir buzağı diye cevap verdi. O zaman eşi, biraz gülümseyerek kuyruğunun ucu ak, kızıl buzağı diye cevap verdi. Vakı gelip, sığır doğurduğunda kuyruğunun ucu beyaz, rengi kızıl buzağı doğdu. Anvar'ın söylediği renklerinde olduğunu gören Zengi Baba, Anvar'a dönüp: Ben nasıl yanıldım? dedi. Anvar Ana ona, sizin yanılmanızın sebebi; benim size yemek getirdiğim gün yemeğin içine siyah lekesi olan nohut kaçmıştı, ne kadar arasam da bulamamıştım. İşte o, sizin gözünüze perde oldu. Böylelikle de sığırın karnındaki buzağının kuyruğu bükülüp, ayağının arasından geçip, alnına değdiğini görmediniz diye cevap verince, Zengi : Benim evliyalık özelliğim senin yaptığın temiz hizmetinle ilişkili oldu. Eğer sen bu temizliğinden çok azda olsa feragat etsen ben o zaman evliyalık özelliğimden uzaklaşıyorum. Yarım olurum, diyerek Anvar'ın kendisi için ne kadar önemli olduğunu kabul etmiştir.

Kul Hoca Ahmet Yesevi'nin 4 (dört) atasını bilmeyen insan için kibleyi tanımadığı düşünülüyor. Hoca Ahmet Yesevi'nin babası İbrahim Şeyh, dedesi İlyas Şeyh, onun babası Mahmut Şeyh, onun önceki babası Ebtahar Şeyhtir. Zengi Baba'nın, Kul Hoca Ahmet Yesevi'ye "Oğul" diye söylediği biliniyor. Bu sözden hareketle; Zengi Babanın, onun babası kadar büyük olduğunu gösteriyor. Bir gün, bu ikisi sohbet için bir araya geldiklerinde, kendisi kapkara, fakat bembeyaz dişlerini gören H. A. Yesevi hafifçe gülümser gibi olmuş. O zaman Zengi Baba: "Oğul neden güldün?" diye sormuş. Yesevi de dişlerinize güldüm, diye cevap vermiş. Zengi Baba da bunun üstüne, biraz şakayla da karışık: Dişimin görümlüğüne ne vereceksin? dediğinde; türbe, önce size sonra bize yapılınsın diye, cevap vermiştir.

XIV. asrın sonunda Emir Timur, Hz. Sultanın türbesini yaptırdığı sıralarda, gündüz bir adam boyu da yapılırsa, gece hiç bir şey yerinde kalmıyordu. Emir Timur 7-8 âlim insanı yanına çağırarak bu neden yıkılıyor? Bana bunu anlatın, diyerek gece boyunca beklemelerini istedi. Âlimler (Din adamları) güzelce temizlenip, abdestlerini alıp, Allah'a dua edip, kendilerine verilen bekçilik görevlerini icra işine girdiler. Gecenin ilerleyen vakitlerinde bir mavi öküzün bu yapıları yıktığını gördüler. Bu olanlar, aynen Timur'a anlatıldı. Bundan dolayı, o zamanlarda yaşamış ve Yesevi hakkında bilgi sahibi olan insanların soyları çağırıldı.

Bu insanlarda gelip geçmişte H. A. Yesevi'nin, Zengi Babaya "İlk önce size, ondan sonra bize yapılınsın" dediği belirtilip, ilk olarak Zengi Baba'ya mezar yapılmayınca, Hz. Sultanın Türbesi yapılamaz, demişlerdir.

Emir Timur'un adamları da, önce Zengi Babaya türbe yapıp, daha sonra Hz. Sultana türbe yaptılar. Günümüzde de Taşkent şehrinde, Janajol ilçesinde Zengi Baba'nın türbe mezarı vardır.

Tölebi İlçesi "Ertas" Köyünden Molla Eregen Ağıbayulı'nın söyledikleri ile yazıldı.

SEYİD HOCA SOYUNUN ŞECERESİ

Said Koja Euletinin Şeciresi; "Jibek Jolu", Baspanası, 1998.

Said Cüsip, Nazar Usenkojaulı Savrani

Seyid Koja Soyunun Şeceresi Peygamber Soyu ve Seyidlerin Çıkışı

Âdem Atadan, Muhammed'e kadar devam eden insan soyunda, bu şâna kimse sahip olmamıştır. Seyid Muhammed Peygamberimizin kendisinden sonra vefat eden tek yakını, aynı zamanda kızı Fatıma idi.

Seyida Fatıma ve Hz. Ali'den Hasan ile Hüseyin - Kazakça (Asan men Usen) dünyaya geldi. Yine, Seyid Muhammed Peygamberimizin, sadece sevgili torunlarından yayılan soyuna "seyidler seyidi" denilir.

Bu insanlara, ülke içinde büyük saygı gösterilir. Fakat, başka Araplara ve Orta Asya'dan gelip, Asyalı olup çıkan Kojalar için böyle söylenmiyor. Bu unvan, onlara verilmiyor. Allah'ın (c.c.) arslanı galip Ali'nin ismini, Ali olsun diye (Peygamberimiz ile Hz. Ali amca çocukları) Hz. Muhammed (s.a.v.) söylemiştir. Hz. Ali, İslamiyeti Peygamberimizin anlatması üzerine, Hz Hatice annemizden sonra ikinci olarak

kabul edendir. (Meşhur Dört Halife Hakkında Risale, Taşkent, 1993)

Peygamber efendimiz, kendi torunları Hasan ile Hüseyin'i canı gibi seviyormuş. "Bunlar benden kalan hatıra, benim neslim işte bunlar, bu ikisine saygı gösteriniz. Oğullarım sağlıcakla kalmız. Herkes bu ikisini korusun, onlara zarar verdirmesin" buyurmuştur. (İslam Alemi, No: 2, 18-bet, 1998 Y.)

En küçük kızı Fatıma, hicretten sonra Medine şehrinde Hz. Ali ile evlenmiştir. Peygamberimizin soyu bu ikisinden yayılmıştır.

Peygamberimizin diğer erkek ve kız çocukları kendisinden önce vefat etmiştir. Allah (c.c.) onlardan razı olsun! (Siyer-i Nebi, Peygamber Gumurbayarı, 16-bet, Ankara, 1995 Y.)

Âlimlerin söylediklerine göre: Hz. Ali'nin soyu şu şekilde bölünür: Şerif Hasani, Seyid Husayni, Fatımadan doğan Hasan soyu "Şerif", Hüseyin soyu "Seyid" diğeri de, diğer hanımı Hanefiya'dan doğan, Muhammet Hanefiya soyuna "Koja" denilir. Seyid ile Koja soyunun evlenmesinden doğanlara "Miyan"¹ veya "Mederi Seyid" denilir. (Tavarih Hamse, 39- bet, Kazan 1910 Y.)

Hüseyin İbn Ali (626-680)

Şiilerin, üçüncü imamıdır. Hasan'dan sonra, Ali soyunun temsilcisidir. 680 yılında Muaviye ölünce Kufeli Şiiler, Hüseyin'i imam olarak seçmiştir. Hüseyin, kendisinin güvenini kazanmış yoldaşları ve akrabalarından oluşan 72 kişi ile Medine'den Kufe'ye hareket etmiştir. Kufe yakınlarında Kerbela Çölüne geldiğinde, Muaviye'nin oğlu Yezit tahtı ele geçirmek için 3000 askeriyle Hüseyin'in üstüne saldırmıştır. Hüseyin savaşta büyük mücadele vermiş olmasına rağmen

¹ Kazakça "ara" anlamına gelmektedir. (Derlemeyi Hazırlayanın Notu)

70 yerinden yaralanmıştır. Yezit'in adamları onun başını kesip götürmüştür. ("İslam- Slovar ateista" 240 -bet, Moskova, 1988.)

Seyid, Arapça "bey" demektir. Emir, Koja, Habib, Pir, yani mübarek insanlar, alemde eşi benzeri olmayan insanlar, peygamberimizin torunlarıdır.

Seyida Fatıma anamız, 605 -633 müslüman dünyasının en sevgili annesi, Hasan ile Hüseyin soyu, müslüman dünyasının göz bebeğidir.

Seyida Fatıma anamız, kıyamet günü cennet'e ilk girenlerden olacaktır. Fatıma anamız, Ramazanın 20. günü dünyaya gelmiştir. Fatıma soyu; Mısır, Sicilya, Kuzey Afrika, Marokko, Ürdün, Livan, Yemen taraflarına dağılmıştır". İmamlar/12 Şii İmanı"

Sadece Ali Soyundan seyidler ile şerifler, İslamın kutsal bayrağının işareti olan yeşil bezi sarma hakkına sahiptir. Sünnilerce - beyaz, Abbasilerce - siyah, İranlılarca - kırmızı bayrak kullanılmaktadır. Hatta; İranlılara kırmızıbaş denmesi de bundan dolayıdır.

Koja, Farsça - Hacı/ Kojayın anlamında, Kojayın - Rusça hazeyka - sahip anlamındadır.

İslam'ın sonradan yayıldığı illerde ise, Kojayın toprak ağası demektir. Mesela Türkiye de dini ilim öğrenen insanlara da Koja² denir. İkinci olarak, Orta Asya da kendisini dört halifenin soyu zanneden ve Orta Asya'ya gelip yerleşenler de mevcuttur. Fakat, onlar kesinlikle Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'nın torunları değildir.

Diğerleri ise; Sufi (sopu) tarikatının üyeleri ve İslamcı dernek üyeleridir ki, bunlar da kendilerini Koja olarak adlandırmaktadırlar. Seyidler hakkında bu şecerede söylenenler şüphe götürmez gerçeklerdir.

² Hoca anlamındadır. (Derlemeyi Hazırlayanın Notu)

Sarıağaç'ta duran Medeli ile Maylı sülaleleri, Özbekistan, Sayram, Çimkent seyidleri ile bunun gibi İskak Baba ile Horasan Baba'dan yayılan Horasan "kojalar", yerleştiği yerle ilişkili, Akkorganlık "kojalar" vardır. Karahanlık "kojaların", hangi halifeden çıktığı belirsizdir. Eskiden Arabistan'dan gelmiş din yayıcılarının soyudurlar. Ayrıca; içlerinde kojalardan olanları da bulunmaktadır.

Sauranlı Seyidler Şeceresi

Bu şecerenin asıl amacı, Sauranlı Seyidler'in soy kütüğünü en ince ayrıntısıyla araştırmaktır. Bizler, Savran topraklarında gömülen Seyid Calaliddin (Celel Ata)in torunlarıyız.

Şimdi, işimize bütün insan oğlunun babası Adem Aleyhisselamdan başlayalım:1. Adem Ata 2. Şiş 3. Anuş 4. Kinan 5. Mihlail 6. Burd 7. İdris 8. Mtuşlah 9.Lamak 10. Nuk (Nuh) Nuh'tan Afrikalılar, Yafasından -Buda - dinindekiler, Sami'den müslümanlar gelmektedir.

11. Sam 12. Aribhuş 13.Hifih 14.İbar 15.Fakah 16. Argu 17. Saruh 18. Sahur 19. Tarah 20. Azar 21. İbrahim, İbrahim'in ikinci oğlu İskaktan İskit (Sak) Türkleri, Kazaklar gelmektedir. 22. İsmail'den Araplar 23.Haydar 24. Sabit 25. Hamza 26. Ayusa 27. Aza 28.Adda 29. Adnan 30. Mağadin 31.Nezar 32.Mudar 33.İliyas 34.Mudrika 35.Huzayma 36. Kinana 37. Nadir 38. Melik 39. Fihir (lakabı Kureyş) Kureyş soyu, bu kişiden yayılmıştır. 40. Galaib 41. Lukaina 42. Kağap 43. Murra 44.Kilab 45.Kosay (Sultan Kureyş) 46.Ebdilmanap 47. Haşim (Haşim Oğulları bu kişiden çıkmıştır.) Haşim aynı zamanda Mekke'yi yöneten insandır. 48.Abdulmuttalip, Haşimoğullarının en saygın üyesidir. Peygamberimiz'in babası Abdullah vefat edince, Peygamberimizi yanına aldı ve terbiyeledi. 49. Ebu Talip, babası Abdulmuttalip ölmeden önce torunu sevgili Peygamberimizi, O'na emanet etmiştir. "Haşimiler" saygın kişilerdendir.

Abdulmuttalip'in toplam olarak on üç çocuğu vardı. Fakat; biz onlardan sadece beş tanesini biliyoruz.

1- Abdullah, Peygamberimizin (s.a.v.) babasıdır. Peygamberimizin; Tahir, Kasım, İbrahim adlı üç erkek çocuğu; Rukiya, Gülsüm, Zeynep ve Fatıma adlı dört kız çocuğu olmuştur.

2- Ebu Talip – Hz Ali'nin babasıdır.

3- Abbas- Abbasilerin ilk dedelerindendir.

4- Hamza – İslamül Asad = İslamın Arslanı, gücüyle hiç kimsenin baş edemediği, çok cesur bir insandır. Savaşta arkasından atılan mızrakla şehit düşmüştür.

5- Ebu Lehep – Peygamberimizin düşmanıdır. Soyundan hiç kimse yoktur.

50- Hz. Ali ibn Ebu Talip – Şiilerin- kutsal saydığı bir şahsiyettir. İslam âleminin, dördüncü halifesidir. Onun yönettiği halkın başkenti Küfe'dir (İran'da şehirdir).¹ Ali 661 yılında namaz kılariken düşmanları tarafından öldürüldü. Mezarı İran'da² Nəcəf şehrinde.

Bu şehir, şiilerin ziyaret ettikleri yerlerdendir. Ayrıca; Ali'nin altınlarla bezenmiş ziyaretgahı da bu şehirdedir. Şiilerin ilk imamı ve bütün imamlar, Hz. Ali soyundan gelmektedir. Bu sülale, imam tarihinin en asil sülalesi olarak bilinir. Hasandan- Şerifler. Hüseyinden – Seyidler. İşte bu seyidler, bütün dünyada eşitlik ve adaleti kurmayı çok istemişlerdir. Halk da onlara güvenmiş ve onları desteklemiştir. Hz. Ali'nin 18 oğlu vardı.

¹ Doğrusu "İrak" olacak. (Derlemeyi Hazırlayanın Notu)

² Doğrusu "İrak" olacak. (Derlemeyi Hazırlayanın Notu)

Muhammed Hanafiya Türkistan'da

Süleyman Tebrizi

Halk, eskiden beri Karadağ'ın kutsal ve evliyalari ile ünlü bir bölge olduğunu söylüyor. Karadağ'ın doğusu ve batısında isimleri dünyaca meşhur olan, Iskak Baba (Baba Ata) , Baba Tükti Şaştı Aziz, Arıstan Baba, Hoca Ahmet Yesevi'nin ise adı tanınalı daha ne kadar oldu ki.

Günümüzde Karadağ'da gömülen, İmam Muhammed Hanafiya ile Hz Ukaşa hakkında kaynaklar araştırılmaktadır. İmam Muhammed Hanafiya, Hz. Ali'nin oğludur. Büyük bir savaş esnasında, Hz. Ali, cesur bir adamla teke tek arenaya çıktı. Yapılan mücadele; Hz. Ali'nin, rakibinin miğferine vurduğu bir darbe sonucu, rakibinin yere düşmesiyle sona erdi. Çünkü; karşısındaki erkek değil kızmış. Hz. Ali, Ona devam edip etmeyeceğini sordu. Kız ona devam etmeyeceğini bildirdi ve kız Peygamber efendimizin yanına çıkarıldı.

Kız, Peygamber efendimize Grek = Yunan padişahının (Bizans) kızı olduğunu söyledi. Peygamberimiz; kıza: Sen, bayan olduğunu söylemediğin için suçlusun, bunun için cezalanacaksın dedi. Seni affetmem içinse en başta Müslüman olman gerekmektedir. Ayrıca; Hz. Ali ile evleneceksin dedi. Kız, biraz düşünerek; benim de sizden üç tane dileğim var.

Eğer bunlar gerçekleşirse bende sizin dediklerinizi kabul ederim demiştir.

1. Beni kendinize evlatlık olarak alacaksınız.

2. Hz. Ali ile ikimizden doğan çocuğa, ikimizin ismi verilecek (Hz. Peygamberin ismi Muhammed, kızın ismi ise Hanafiya).

3. Bizim çocuklarımız da Fatıma'nın nesli gibi Seyid olarak anılsın der. Peygamberimiz de bunu kabul eder. Peygamberimiz, Hz. Ali ile Hanafiya'yı evlendirir. Seyid'in kim olduğunu kafir bile biliyordu. İlk çocukları erkek oldu, anlaşmaya göre ismi Muhammed Hanafiya oldu. O, Ali ile Hanafiya'ya benzeyen cesur birisi olmuş ve İslam dinini yaymaya çalışmıştır.

Dünyaya yayılan Horasan, Divana, Akkorganlık Kojalar; Muhammed Hanafiya soyundandır. Iskak Baba (Baba Ata), Ebjal Baba, Korasan Baba, H. A. Yesevi de, Muhammed Hanafiya'nın soyundan gelir. Muhammed'in akrabaları ve torunları Orta Asya ile Güney Kazakistan'da Müslümanlığı yaymak için yapılan seferlere gönüllü olarak katılmış ve büyük çaba sarfetmişlerdir.

Maveraünnehir'e ilk gelen, Peygamber'in (s.a.v.) babasının ağabeyi, Abbas'ın oğlu Kasem 673 yılında gelmiştir. (Semerkand sabahı, 1. cilt, s. 80, 1971.) O, Semerkand yakınında olan büyük bir savaşta şehit olmuştur. Mezarı, Semerkand'da "Şahi Zinda" denen yerdedir.

Kâsım hakkında, efsaneler ve hikayeler, halk arasında çok yaygındır. Timur da, Şahi Zinda mezarını sürekli ziyaret etmiş. Bu sıralarda, Semerkand vilayetinin Nur Ata denilen yerine, Muhammed Hanafiya'nın da geldiği söyleniyor. Muhammed Hanafiya, Nur Ata idarecisinin kız kardeşini, padişahından kurtarıp onunla evlenmiş. Bu olayla ilişkili olarak; Hz. Ali, oğlunun sağlığını ve ne durumda olduğunu çok merak etmiş ve oğlunun yanına gelmiş, hatta Hz. Ali'nin namaz kıldığı yeri hâlâ halk ziyaret ediyormuş. ("İpek Yolu", Taşkent 1993, s.51.)

Muhammed Hanafiya'nın Karatav'a gelmesi ile ilgili çeşitli kaynaklar vardır. Onlardan biri de Hoca Ahmet Yesevi ile ilgilidir.

Bunların hiçbirine kanaat etmeden, Hemedan vilayetindeki İmam Ebu Yusuf Hamedani'ye giderek, bu kişiye hizmet etmiş ve onun izni ile vatanına dönmüştür. Döndükten sonra, doğum yeri olan Sayram ve daha sonra ulu babamız Muhammed Hanafiya'nın mezarının bulunduğu Türkistan'a gelir. Ak Turbat'a, kendisinin gelme sebebini şöyle açıklar: Buraya beni, babamın ruhu yolladı, neden bilmem bir güç beni buralara çekti. Ulu babam Ak Turbat dediği, İmam Muhammed Hanafiya'nın mezarıdır. Ahmet Yesevi, ölmeden önce vasiyet etmiş : " Öldükten sonra benim bedenimi ulu babamın ayakları ucuna gömün" demiştir. Günümüzde, Yesevi türbesinin yukarı tarafında, İmam Muhammed Hanafiya'nın mezarı bulunmaktadır.

Muhammet Hanafiya'nın seferlerinde askere, Peygamberimizin en değerli sahabelerinden biri hem bilgiç, hem de cesur serdar, Ukaşa (Ukkaşa) İbn Miksan komutanlık ederdi. Karadağ bozkırında gerçekleşen büyük bir savaş sırasında, ikisi de şehit düşmüştür. Şu an bu topraklar bütün müslümanların ziyaret ettiği kutsal yerlerdir. Müslümanlar, eski zamanlardan başlayarak, Türkistan'ı ikinci Mekke olarak görmektedirler.

Muhammed (s.a.v)'in mührünü ilk gören ve öpen kişi olarak; Sahabe Ukaşa'nın, müslüman dünyasında ismi yayılmıştır.

Muhammed (s.a.v) öleceğini hissettiğinde, sahabelerine: " Benden kimin alacağı var, hesaplaşacak zaman geldi" der. Hepsi sessizce ağlarken, Ukaşa: " Benim alacağım var" der. Diğer Sahabeler ise; alacağını bizden al diye ona yalvarırlar. Fakat Ukaşa, sahabelerin bu isteklerini kabul etmez.

Muhammed (s.a.v): " Hayır, durun! söyle Ukaşa, istediğin nedir?" der. Hangi alacağını istiyorsun dediği zaman , " Biz savaştan dönerken ben sizinle, sizin devenize binmişim. Siz deveye kamçı ile vururken, benim sırtıma gelmişti. Bun-

dan dolayı bende size vurarak ödeşmek istiyorum.” der. Sahabeler: “Bize 100 kere vur, öylece ödeşmiş olursun” dediler.

Hatta, Hz. Ali ile Hz. Ömer, Ukaşa’nın önüne yatarak ona yalvardılar ona vurma diye ağıladılar. O, “ Hayır, kendisinden hakkımı almak istiyorum dedi.” Muhammed: Onun dediği doğru. O, haklıdır diyerek sırtını açtı. Ukaşa, sırtındaki Allah’ın peygamberlik mührünü görerek üç defa öptü. Ağlayarak peygamberin ayaklarına sarıldı. Muhammed’in sırtındaki Allahın mührünü ilk defa gören (Sahabeler’in içinde) ve öpen işte bu Ukaşa’dır.

Sultanın (Ahmet Yesevi’nin) Türkistan’a gelme sebebi de: Ulu babası, Muhammed Hanafiya’nın mezarının burada bulunması dolayısıyladır.

Muhammed Hanafiya Karadağ’a VII. yüzyılda gelmişti, aradan 5 asır geçtikten sonra ulu babasının ruhunu hissedip, Allah’ın izni ile buraya H.A.Yesevi gelecek demiştir.

Ukaşa’nın mezarı ise; Karatau’da, Kentau dan 30 km mesafede, asfalt yolun kenarındadır. Halk buraya sürekli gelir, ayrıca burada bir de kuyu vardır, içine kovayı attığınız zaman eğer Allah’ın sevgili kulu iseniz kova dolu gelir, eğer ki; tersi ise kovada su olmaz. Geniş bir taş vardır. Ukaşa yaralı olduğu zaman oraya oturmuş ve bu taşın üstüne kanı dökülmüştür. Günümüzde; bütün yol boyu, Orta Asyalı ve diğer müslüman dünyasından gelen ziyaretçiler ile dopdoludur.¹

¹ Derlemeyi Hazırlayanın Notu: 16.02.2006 tarihinde Ukaşa (Ukkaşa) Atanın mezarını ziyaret ettim. Etrafı eski yapılarla çevrili. Ukaşa Atanın türbesinin batı kısmında ise; etrafı taşlarla çevrili büyük bir mezar vardır. (Ukaşa Ata halkın söylediğine göre oldukça uzun boyludur.) Külliyeinin etrafında Şırakçılar olarak nitelendirilen türbenin bakımından, temizliğinden sorumlu görevliler vardır. Benim gözlemlerime göre, görevlilerin sayıları beş’ti. Bunlardan biri, türbenin içerisinde olup, gelen ziyaretçiler için Ukaşa Ata’nın ruhuna bağışlanmak üzere hatim indirmekle (hatmetmek) görevliydi. İkinci görevli, türbenin kuzey doğusunda bulunan derin kuyuya salınmak amacıyla bakraç- kova ve Ukaşa Atayla ilgili kaset ile dini ya-

yunları satmakla görevliydi. Üçüncü görevli, Kuyunun başında bulunuyordu. Bu kuyu, külliye'nin biraz uzağında ve yüksekçe bir tepede bulunmaktadır. Gelen ziyaretçiler tepeye kadar merdivenlerle çıkar. Buradaki görevli, gelen ziyaretçiler için bakraçları- kovaları kuyuya sallandırmırdı. Görevliyle beraber, ziyaretçide kovanın ipinden tutardı. Fakat kovayı sadece ve sadece ziyaretçi çekerti. Yine gözlemlerime göre: Kazaklar, bakraçtan- kovanı su gelene kadar yani kova suyla dolana kadar bu işlemi tekrarlamaktaydı. Bu duruma görevlide izin vermektedir. Diğer görevliler ise; külliye'nin temizliğinden sorumluydu. Bu kuyunun inananlar için önemini araştırdığımda, yukarıda yazılanlardan biraz farklı olduğunu fark ettim. Bu görevlilerin Ukaşa Ata'nın ölümüyle ilgili olarak anlattıkları: Ukaşa Ata'nın düşmanları, Ukaşa Atayla baş edemeyerek, Ata'nın zayıf noktasını öğrenmek istemişler. Bunun için; Ukaşa Ata'nın eşini tanıyan yaşlı bir kadından faydalanmışlardır. Bu yaşlı kadın, Ukaşa Ata'nı eşine, beyinin zayıf tarafını bilip bilmediğini sormuş. Geveze kadının söylediklerine göre: Ukaşa Ata, yalnız namaz kılariken gafil avlanabilirmiş. İşte düşmanları da, Ukaşa Atayı namaz kıldığı sırada savunmasız yakalayıp, başını kesmişler. Fakat Ukaşa Ata'nın başı, düşmanlarının eline hiçbir zaman geçmemiş. Ata'nın kesik başı, ziyaretçilerin kova saldıkları kuyuya düşmüş ve yine halkın söylediğine göre bu kesik baş, Mekke şehrinde çıkmıştır.

Hoca Ahmet Yesevi

H. Ali'nin, on sekiz oğlundan bizim bildiğimiz Hasan ile Hüseyin'den sonra Muhammed Hanafiya ondan Ebil Fattah ondan Ebdi Jappar ondan Ebdi Kahhar bu saydıklarımız; Arap ülkelerinde durmuşlardır. Ebdi Kahhar'dan doğan Ebdirayım Baba ile Ebdirahman Baba önceleri Taraz'da yaşamışlardır. Ebdirayım Babaya, şu anda "Karahana Evliya" diyorlar. Onun nesli de, Karahanlılar olarak biliniyor. Ebdirahman Babaya, Sadır Baba da denilir. İskak Baba ile Ebdiçelil Baba, Korasan Baba Janakorgandandır. İskak'ı, yerli halk "Baba Ata" diye ziyaret eder. İskak Baba'dan Mümin Şayık ondan Hüseyin Şayık ondan Ali Şayık ondan Ömer Şayık ondan Mahmut Şayık ondan İbrahim Şayık ondan H. A. Yesevi Şayık, H. A. Yesevi'nin de bir oğlu olur, onun ismi ise İbrahimdir.

İbrahim'i, Suyirlikler su için yapılan kavgada öldürmüşlerdir. Bir kızı Gauhar Huştar, bu bayanın soyundan, Akkorganlık Kojalalar gelmektedir. Muhammed Hanafiya'nın torunları: Korasan, Duana, Akkorganlık Kojalar = Sünnitlerdir.

VIII. yüzyılın başında İskak Baba, güney halklarına İslam dinini yaymaya başladığı sıralarda, bu bölgenin halkı Onun egemenliğine girdi. Şecerede "Hissasul Enbiya" yazılanlara göre; soyu halifelere dayanan gerçek hocalara top-

raklar verilmişti. Soyu asil olmayanları, dağlardan geçirip Sırderya'nın büyük ormanlarından çöllere doğru göç ettirmişlerdir. İşgal edilen topraklara Arabistandan, İslam dinini yaymak için Kur'an-ı Kerimi ve hadisleri okutup öğretmek maksadıyla mollalar sürekli gelirlerdi. Onlar aslen Araplardır. 1383 yılındaki Altın Orda Hanı Toktamış'ın emriyle Kazak ve Özbeklere toprak verildiği zaman, Sunaklara da Ebu Bekir soyundan oldukları için yer verilmişti. İmam Hüseyin sülalesi ve Seyidlere de çok büyük yerler verildi. VII. yüzyılda Güney Kazakistan ve Orta Asya bölgesinde Sırderya boyundaki İkrâm, İşan sülaleleri; Savran, Said Celaleddin'in torunları; Sariağaç, Keles, Taşkent, Kızır Koja, Maylı Koja, Madeli Koja, Kahraman -Şair sülaleleri; Özbekistan, Çimkent, Sayram, Türkistan, Suzak bölgelerine yerleştirilmiştir.

Meşhur Dört Halife Hakkındaki Risale

1. EBU BEKİR AS-SIDİK 572-634

Mekke'de dünyaya geldi. Müslüman olmadan önceki adı unutulmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v) Ona, Abdullah ismini vermiştir. Abdullah'ın babasının adı Osmandır. Eski dile göre, Ebu Kuhafedir. Abdullah, sabah namazını sürekli Peygamberimizle kıldığı için Ebu Bekir (Sabah Atası) ismini almıştır. Peygamber: "Sen Allah'ın cehennemden uzak olan kulusun. Kim eğer Cehennem ateşinden uzak olanı görmek isterse, Ebu Bekir'in yüzüne baksın" demiştir. Doğru söylediği için de, "sıddık" ünvanı almıştır. Kızı Ayşe'yi, Peygamberimiz ile evlendirmiştir.

Ebu Bekir, Zalid ibn Valid önderliğindeki orduyu, İran ve Suriye'ye göndermiş.

Kur'an-ı Kerim, onun zamanında toplanmıştır. Ebu Bekir'in altı tane çocuğu olmuştur. İsimleri: Ayşe, Abdullah, Esma, Abdurrahman, Ümmü Gülsüm, Muhammed'tir.

Büyük oğlu Abdullah, genç yaşta vefat etmiştir. Hz. Osman'ın halifeliği zamanında Muhammed 644 yılında Mısır valiliğine tayin edilmiştir. Ayşe, Hz. Peygamberimiz ile yuva kurmuştur. Esma, Sahabe Zübeyr ile Ümmü Gülsüm Tamsa ile evlenmiştir. Hz Ebu Bekir Suriye seferi sırasında

hastalanarak vefat etmiştir. Hz. Ebu Bekir, Peygamberimizin (142) hadisini ezbere bilen insandı. Meselâ;

Doğru da, iyi de, ikisi de cennetlik

Yalandan korun, neden diye sorarsan o, kötü ile eşit, ikisinin de yeri cehennemdir.

2. ÖMER İBN AL HATTAB 582 –644

Kureyş boyundandır. Kureyş'in Taim kabilesindendir. Halifelerin içinde ilk önce "Emir el müminin" adını alan kişidir. Mekke'de dünyaya gelmiştir. İslam âleminde dikkat çeken ve yetenekli bir komutandır. Hz. Muhammed, Hz. Ömer'in Hafsa adlı kızıyla evlidir.

Adaleti koruduğu için, bütün müslüman halkı ona "Ömer Adil" demiştir. 63 yaşında şehit olmuştur. O; hakkı olanı, hakkı olmayandan ayırabilirdi. Böyle bir özelliğe sahipti. Bundan dolayı "Faruk" (ayırıcı) adıyla adlandırılmıştır.

Bu kişinin zamanında Araplar; bütün İran'ı, Bizans toprakları olan Suriye, Kudüs (Jerusalem), Mısır ve İskenderiye'yi ele geçirmişlerdir.

Bu zamana kadar, İslamiyeti kabul eden ülkelerin isimleri yoktu. Hz. Ömer döneminde bu ülkelere: Mısır, Suriye, Cezire, Bahra, Küfe, Filistin ve İran denildi. O, kendi çağının bilgili ve âlim kişisiydi. Peygamber efendimiz: "Bir insan için mal mülkten, anne ve babasından hatta kendisinden de çok beni sevmezse; o insan gerçek müslüman olamaz" diyor. Peygamberimiz böyle söylediğinde Hz. Ömer: "Ya Resulullah sen, benim canımdan başka her şeyden değerlisin, sevgilisin" demiştir. Peygamberimiz (s.a.v) o zaman şöyle söylemiştir: "Canından da mı? İşte o zaman gerçeği gören Ömer: "Canımdan da" demiştir. Peygamberimiz de bunun üzerine; "Gökteki bütün melekler Ömer'e hürmet gösterir, yerde ise ondan korkmayan hiçbir şeytan yoktur" demiştir. Ömer, birkaç defa evlenmişti, onun bizim bildiğimiz dört çocuğu vardır. Birisi Hafsa, Peygamberimizle evlidir. Diğeri; hadis il-

minde meşhur olan Abdullah'tır. Bundan sonrakiler, dünyada başkalarına örnek olabilecek kadar hizmet gösteren Ubeydullah ve Esim ibn Ömerdir.

Hz. Ömer'in söyledikleri:

1- Oturduğunuz yerden, ya Allah! Bize rızık ver, diye boşu boşuna beklemeyin. Çünkü; gökten ne altın yağar, ne de gümüş.

2- Her bir kimse; evinde çocuk, dışarıda ise erkek gibi olmalıdır.

3- Benim hatamı gösteren insandan Allah razı olsun.

4- Başkalarına muhtaç olmamaya özen gösterin, işte o zaman; inancınızı koruyarak insanların en değerlisi olabilirsiniz.

3. OSMAN İBN AFFAN (576-656)

Mekke'de dünyaya geldi. Kureyş boyundandır. Peygamberimizin Rukiye ve Ümmü Gülsüm adlı kızlarıyla evlidir. Bundan dolayı kendisine (zinnureyn) iki nur sahibi denir.

Kendisine ait olan bütün mal varlığını, İslam yolunda sarf etmiştir. Peygamberimiz: "Kırk tane kızım olsa, Osman ile evlendirirdim" demiştir. Ayrıca yine Peygamberimiz ona; "Sen, benim bu dünyada ve ahirette sevdiğim kişinin" de demiştir. Bundan başka da, bir Peygamberin ümmeti içinden de bir dostu olur. "Benim cennetteki dostum Osmandır" demiştir.

Ayşe annemiz gördüğü bir olayı şöyle anlatıyor: "Peygamberimiz eve geldiği zaman hava çok sıcak olduğu için, ayakları dizlerine kadar açık vaziyette, bir yanına yaslanmıştı. Bizimle öylece selamlaştı. Fakat eve, Hz. Osman girdiğinde hemen toplandı ve ayaklarını kapattı. Ayşe annemiz, niçin böyle yaptınız? dediğinde; Peygamberimiz, meleklerin utandığı kişiden ben nasıl utanmayayım" demiştir. Hz. Osman'ın halifeliliğinin henüz ilk yıllarında, İslam dini bir çok

bölgeye yayıldı. Kur'an-ı Kerimi çoğalttırarak (7 tane) bunları; Mekke, Kufe, Basra, Yamal, Dimaşk (Şam), Bahreyn gibi bölgelere dağıttı. İlk toplatılan Kur'an Medine'de kaldı buna "İmam" denildi. Fakat Hz. Osman'ın halifeliği sırasında ülkede karışıklıklar başladı.

On iki bin kişi ile Mısır, Kufe ve Basralılar'ın ayaklanmasında, ayaklananlar Hz. Osman'ın evini kuşattılar. Hz. Ali, bu ayaklanmayı bastırdı. Daha sonra Mısır'a vali olarak Muhammed ibn Ebubekir tayin edildi. İsyancılar, Mısır'a giden Hz. Osman'ın adamlarından birini tutukladıkları zaman, Mısır valisi İbn Ebu Sarh adına yazılmış bir mektup gördüler. Yazılanlar ayaklanmacıların işine gelmedi. Mektupta; Mısıra gelenlerin hepsinin idam edilerek öldürülmesini istiyordu. Ayaklanmacılar bunun üzerine Osman'ın evini tekrar kuşattılar. Hz. Ali bir kez daha araya girerek onların çekilmesini sağladı.

Hız. Osman şehit olmadan birkaç gün önce Hız. Muhammed (s.a.v), Ebu Bekir'i ve Ömer'i rüyasında görür: " Biz seni sohbeta çağırıyoruz" der. Uyandığında sabaha doğru oruç tutmak için kalkıp hazırlıklarını yapıp "İmam" adı verilen Kur'an-ı Kerimi okurken, gizlenerek girenleri fark etmemiştir. Hız. Osman, hançerle ağır yaralanarak şehit edildi. "İmam'ın" üzerine Hız. Osman'ın kanı dökülmüştür. Bundan dolayı bu kitap "Osman Kitabı" olarak anılmıştır. Mezarı, Medine'de Baki denilen mezarlıktadır. Hız. Osman'ın, Peygamberimizin kızı Rukiya'dan bir oğlu oldu. Fakat ne yazık ki, bu oğlu altı yaşında vefat etti. Ümmü Gülsüm'den ise; hiç çocuğu olmamıştır. Bu hanımları öldükten sonra başka hanımlarla da evlendi, Onun on altı çocuğu olmuştur. İçlerinde Ebu Abdullah, Ebu Emir, Ebu Leyla tanınanlardandır.

4. ALİ İBN EBU TALİP (598- 661)

Kureyş kabilesinin Haşim oğulları soyundandır. Halife er-Raşidin'in dördüncüsüdür.

656-661 yılları arasında Halifelik yapmıştır. Annesi Fatma Asar ibn Haşim kızıdır. Ali aslında Hız. Muhammed

Mustafa (s.a.v) terbiyesinde kalmıştır. Peygamberimiz, Hz. Hatice annemizle evlendikten sonra Hz. Ali'yi yanlarına almışlar ve Ona kendi evlatları gibi bakmışlardır. Hz. Ali doğduğunda, onun adı Ali olsun diyen de yine Peygamberimiz (s.a.v)dir. Hâtta Peygamberimiz onu, dilini ağzına vererek emzirmiştir.

Annesi Fatma, Ona Esad Haydar adını vermiştir. Bu, aynı zamanda Hz. Ali'nin dedesinin ismidir. Hz. Ali, annesi vefat ettiği zaman gömleğini kefeni için vermiştir. Mezarın içine girdiğinde gözleri yaşla dolmuştur. Sahabeler neden ağlıyorsun diye sorduğunda " Ebu Talib'den sonra bana iyilik yapan insandı, kendi yemez bana yedirirdi, toprağı mülayim olsun" diyerek dua etmiştir. Hatice annemizden sonra İslamiyeti kabul etmiştir (8 yaşında). Hz. Ali ile Fatıma annemizin evliliğinden Hasan ve Hüseyin adlı iki oğlu olmuştur.

Bu çocuklar, ayrıca Peygamberimizin torunlarıdır. İşte bu çocuklardan Peygamberimizin soyu devam etmiştir. "Ali gibi yiğit olmaz, Zülfikar gibi kılıç olmaz" sözü halk arasında çok yaygındır. Hz. Ali, Hz. Ömer'i çok sever ve Ona saygı duyardı. Hatta; " Ömer'in kamçısı, bizim kılıcımızdan daha evlâdır" demiştir. Hz. Peygamber Ali'yi, Yamal'a şimdiki Etiyopya üzerine gönderdiğinde, çok kısa bir zamanda orada müslümanlığı yaymıştır.

Peygamberimizin Ali ile ilgili olarak: " Ben, ilmin bir şehri olsam; Ali onun kapısı olur. İlim öğrenmek isteyenler onun kapısından girsin" demesi, Hz. Ali'nin, ilme ne kadar değer verdiğini göstermesi bakımından oldukça önem taşımaktadır.

Düşmanları tarafından 661 yılında, Küfe camiinde namaz kılarken öldürülmüştür. Önce Küfe'de toprağa verildi, daha sonra Necef'te kendisi için yapılan kabire defnedildi. Öldüğünde 63 yaşında idi.

Sunakların Şeceresi

“Tuman Belgeleri” adlı Eski Şecereye göre SİĞANAK veya SUNAKLARLA ilgili malumat:

Cemil Ercanov; Tıp ilminin doktorudur. Kendisinin “Sunak Korgan” adlı şecere makalesinde; “Birkaç tarihi kitaba ve ilmi eserlere dayanarak, bu konuda kendi fikrini yazmıştır.” Sunaklar’ın tarihi gelişme süreçlerine kısaca bir değinelim: VIII. yüzyıl başlarında 700’lü yıllarda Kuteybe İbn Ebu Müslüm adlı kişi “Buhara’daki Cemi Camii”ni yaptırmıştır. Sonra, İskak Baba ve Abdürrahim Baba “Karahanlı soyu bu kişilerden yayılmıştır.” Kuteybe’nin torununun çocuğu Kılıç Arslan XI. asırda “Koca Kelan” Minaresini yaptırmıştır. Bu yukarıda saydıklarımızın hepsi Hz. Ali’nin neslidir. Orta Asya ve Kazakistan’ın birçok bölgelerinde İslamiyeti yayanlardır.

Bundan dolayı, Müslümanlığın yayıldığı bölgeler şecereye göre: İskak Baba ve Abdürahim Baba’ya ve onların torunlarına verilmiştir. Sığanak bölgesine İslamiyeti yaymak için gelen Arapların (Mollalar, Misyonerler) geldiği tarih 770’li yıllardır.

Sığanak (Sunak) toprakları, aslen Kıpçak “Konıratlarındır”. Onların içinde Sunak diye bir kabile vardır ve günümüzde de yaşamaktadır. Soyları Hz. Ebu Bekir’e dayanır.

Fakat, özellikle şunu hatırlatmak gerekir ki, Orta Asya Kazak topraklarına ilk gelen Hz. Ali soyudur. Onlar askeri güç veya barış yolu ile İslam dinini bu topraklarda yaymaya gayret sarfetmişlerdir. VIII. yüzyılın başlarında Arapların askeri gücü Orta Asya halklarını tamamen kendilerine bağlamıştı. Bugünkü Taraz şehri yakınlarında 751 yılında Abdurahim Baba (Karahanlılar'dan) kendilerine hücumla kalkan Çin askerlerini perişan etmişti. Irak'tan İskak Baba, Kazakistan'ın Sayram şehrinde 10 bin askerle gelmiş ve burada üç gün savaşmış daha sonra Suzak taraflarına kaçan Sayram hakimi Karhoz Naib'i öldürmüştür.

Aynı zamanda buradaki savaşta 30 bin kişi hayata gözlerini yummuştur. Bu savaşların temel sebebi; halkı İslam dinine geçirebilmektir. Bundan dolayı 752 yılı Şaş, Taşkent, Cetkent, İsfahan, Sayram, Korgalık, Cent, Barşıkent, Yassı ve Otrar şehirlerini alıp, Araplar buralarda kendi yönetimlerini kurmuşlardır. Buraların yönetimi İskak Baba'nın nesline verilmiştir.

Sunakların, Kazakların kabile veya cüzlerinde olduğu gibi bir damgası yoktur.

Soyları: Sığanak topraklarına çok eski zamanlarda gelen Arab, Özbek, Kazak, Tatar, Başkurt vs halklardır. Fakat bu konuda henüz ispatlanmış bilgi yoktur. Toktamış Han, Peygamberimizin doğumunun 813. yıl dönümü dolayısıyla bir kanun yayımlanmıştır. Bu kanunla; Özbek, Kazak ve Hz. Ebubekir soyuna toprak vermiştir (1383).

İşte ilk olarak; Sığanak halkının toprak (yer) alması böyledir. Genelde bu insanlar, çiftçilik ve ticaret ile uğraşmaktadırlar. Toktamış Han tarafından Sığanak halkına yer verilmesiyle ilgili belgede Sığanak sözü "Sunak" olarak yazılmıştır.

Kılavuz Ata

"Tefsiri Hilal'de" 1991 yılı Taşkent'te çıkan "Orta Asya'da Tefsir İlmini Bilen Beş Tanınmış İmam" adlı kitapta tefsirde, açık seçik anlaşılır bir üslupla anlatmak demektir.

Hocalar: Tefsir, insanın gücü yettiğinde, Allah'ın maksatını öğrenmenin ilmi diyor.

İşte o beş imamdan biri, İmam Ebu Lais Nasr ibn Muhammed ibn Ahmed ibn İbrahim Samarkandi'dir. İmamlar, sadece Hz. Ali soyundan olabilir. Bunu, araştıran bütün Müslümanlar bilir.

Meros adlı bir kitapta; Orta Asya'da Semerkand'dan geçmiş, oralara yolu düşmüş Haşim soyu hakkında bazı bilgiler bulabiliriz.

Bu kitabın 24. sayfasında Ebu Lays adlı bir âlimin, bu topraklardan daha önce geçtiği yazılıyor. Koja- Evliyalar, işte bu atalardan yayılmıştır diye bir söz söylenmemiştir. 1997 yılı atalar hakkında araştırma yapan insanlardan Arapov, Semerkand'a geldiğinde bir mezarda XIX. asrın 40. yılında dünyaya gelen ve yeşil taş üstüne Ebu Lais adlı yazıyı görüp, işte bu benim babam diye, ona da yapışmış ve birçok insanı masrafa sokup boş yere gezdirmiştir. Kitabın 24. sayfasında, Özgendi adlı birisinin de Semerkand'a geldiği yazılmaktadır. Fakat, orada koja, evliya veya âlim diye bir şey söylenmemiştir. Onun soyuyla ilgili, çocuklarıyla ilgili, buradan hangi yıl geçtiği ile ilgili hiçbirşey söylenmemiştir.

Şimdiki Özkent, eski bir şehirdir. İşte, burada yaşayan manasında Jakıp kullanılıyordu. Onu da, gönderdikleri haberlerde, ilânlarda, Kılavuz Ata olarak tanıtmışlardı. Bu topraklara, bundan dolayı Kılavuz Ata denmiştir. Bundan sonra da bu isimle bu topraklardan vergi alınmıştır. Ayrıca bir de türbe yaptırılmıştır. Böylece de "Kılavuz Koja" yer ismiyle ilişkilendirilmiştir. Zaten buranın halkı da "Kılavuz Ata" ismini daha önce duymadıklarını söylemektedirler.

Özgentliler başka yerlere göçüp gittiklerinde, "Kılavuz Ata" ismini gittikleri yere götürmüşlerdir. Fakat, bununla ilgili hiçbir malumat yada şecere elimize ulaşmamıştır.

ATEİST İSLAM SÖZLÜĞÜ

"İslam Slavar Ateista"; Moskva, 1988

Ahmet İbrahim Yesevi (1105-1166)

Orta Asya'nın dini (Sufi) şairi, Orta Asyadaki Türk halklarının dini okulunun ve geleneğine göre Yesevi kardeşliğinin kurucusudur. Yaşadığı, Yesi (şimdiki Türkistan) şehrinde Şeyh Arslan Babanın öğrencisi olmuş, onun vefatından sonra da Buhara şehrinde Evliya Yusuf el Hamedani'nin topluluğuna girmiştir. 1140 yılı Yusuf el Hamedani vefat etmiştir. 1160 yılında Yesevi bu topluluğu yönetmiştir. Fakat; uzun bir sürede burada kalamayıp, Yesi şehrine geri dönmüş ve orada vefat etmiştir.

Ahmet Yesevi'nin ölümsüzleştirilmesi ve ona duyulan sevgi Orta Asya göçebe ve yerleşik halklar arasında çok büyük bir yayılma alanı bulmuştur. Müslümanların çoğu Emir Timur'un 1398- 1401 yıllarında onun mezarı üstüne kurduğu türbeyi ziyaret ediyor. Bundan dolayı da Yesevi, Hazreti Türkistan adını alıyor.

Yesevi, kendi öğretisinde İslamın dünya görüşlerini Türk şamanizmi ve halk gelenekleriyle birleştirmiştir. Kendi anlamında o, aşırı Sufilik yoluna göre millî geleneklere daha

yakındır. Yesevi Ocağının mensupları, zikirlerinde "ha- hi" sesleri çıkarır, buna (Zikri Pila) (Bıçkı Zikri) adı verilir.

Şiirlerinde Yesevi, basit halk tarzında İslami durumları ve kendi doğrularını anlatmaktadır. Yesevi'nin şiirlerinin toplamı olan Divan-ı Hikmet'in onun kalemine ait olmadığı bir gerçektir. Fakat, şiirlerinde onun gerçek ruhunun ve tarzının olduğundan da şüphe yoktur.

Yesevi Ocağı

Orta Asyada, XIII. yüzyılın başında orta çıkan, dünyayı gezen usta ve sufilerin kardeşliği ocağıdır. Bu kardeşliğin kurucusu Ahmet el Yesevi'dir. Gezgin olarak bilinen şeyh ve ustalar (Baba) genelde Doğu Türkistan'ın, Kazakistan'ın Küçük ve Orta Asya'nın Türk göçebe halkları arasında XVII. yüzyıla kadar hareket etmişler ve buralarda İslamiyetin yayılmasında çok büyük etkileri olmuştur. Yesevi ocağının bakış açısında, İslam dininin, Şamanizm ve milli gelenekler ile birleştirilmesi görülmektedir.

Yesevi Ocağı özellikleri ve örf adetlerinde: Giysi türleri, zikre kadınların da katılabilmesi, kurbanlık için hayvan kesiminin özel metotları, zikirde ana dilini kullanma bulunuyordu. Şeyh ve evliyaların kabirleri arasında en büyüğü; Türkistan şehrindeki Ahmet Yesevi türbesidir. Yesevi ocağının başka tekkeleri yoktur. Yesevi ocağında meditasyon için aşk edildikçe, yalnız kalmaya özen gösterilmiştir. Yesevi ocağı bakış açısında, kendi kendine öğrenme tasdik edilmemiştir. Fakat; Bektaşîye ve Halvetiye Türk topluluklarını okutmada, yetiştirmede çok büyük bir halk kitlesini bünyesinde toplayabilmiştir. Yesevi ocağının dalları olmamış ve zamanla başka topluluklara dönüşüp yok olmuştur.

KIRGIZİSTAN'DAKİ BAZI MÜSLÜMAN AKIMLARININ KALINTILARI VE ONLARIN TARİHİ

"Perejitki Nekotorih Musulmanskih Teçeniy v Kirgizii i lh İstoriya";
"Mektep" Frunze 1969

Mambetaliyev Satıbaldın

Kırgızistan'da Lahçiler (Liyaçiler-Laaçiler)

Güney Kırgızistan'ın; Batken, Frunze, Liyaylak ve Suzak bölgelerinde eskiden beri garip insanlar yaşamaktaydı. Onlara, Lahçi veya Liyaçi denilirdi. Bu garip insanlar hakkında birbirinden farklı birçok söylenti vardı.

Onlar, yani Lahçiler garip insanlar olmalarından dolayı, haklarında ayrıntılı bir bilgi de elde yoktu.

Özellikle Ekim Devrimine kadar ve ondan sonra da hat-ta yakın zamana kadar kimse onlarla ilişki kurmak istemedi-ği gibi, bu insanlara değer de verilmedi. Bütün günahlar Lahçilerde arandı. Lahçilere yönelik, insan ahlakıyla bağdaş-mayan işler yapıldı.

Fakat; bu garip insanların hayatı ve faaliyetleri özel araştırma konusu olmadı. Lahçileri sadece ilmi araştırmalar-

la anlamaya çalışmak yetmez, bu konuya yönelik araştırmalarda özel bir teorik yöntem de mutlaka düşünülmelidir.

Ben, Lahçiler tarikatının faaliyetlerini ve bu tarikatı anlamaya yönelik yaptığım araştırmalarda ve detaylı analiz çalışmalarımnda, konuyu tamamıyla açıkladığımı iddia etmiyorum; zaten kaynakların azlığı ve tarikatın gizli faaliyetleri bu konu hakkında günümüzde yapılan araştırmaları çözümsüz bırakmaya devam etmektedir.

Bizim amacımız, daha mütevazı bir şekilde gerekli olan kaynakları toparlayarak; Lahçilerin, Kırgızlar arasındaki yayılma tarihini, Ekim Devrimine kadarki mezhebin Protestan karakteri ve muhalefetini, ayrıca Sovyet yönetimi ile olan uyumsuzluğunu vermektir. Bu toplanan kaynaklar ile bir dereceye kadar bilgi edinmek ve bir sonuca ulaşmak mümkündür. Buna göre, bu garip insanlar Orta Asya'daki çeşitli müslüman tarikatı mensuplarından başka birşey değildir.

Bu tarikat, tahminen Hokand Hanlığının son dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Müslüman ve ortodoks din adamları, ayrıca Hokand Hanlığı bu tarikatı anlamak şöyle dursun "küfür" olarak değerlendirip onları takibe almıştır.

Tarikatın yöneticisi, adı tarihte pek bilinmeyen Hudayar Han tarafından asılarak öldürülmüştür¹. Diğer bir kaynağa göre ise; bu tarikatın temelinde Şeyh Sanivar adlı kişi bulunmaktaydı, ayrıca kaynağın belirttiğine göre, bu yeni sufi tarikatı ahlak dışı bir biçimde tanındı².

Bu tarikatın XIX. yy. ikinci yarısında ortaya çıktığına dair rivayetler olsa bile elimizde bulunan kaynaklarda bunları ispatlayacak bir kanıt yoktur.

XIX. yy. ilk yarısında ve ikinci yarısının başlarında, feodal sistemin ve despot yönetimin çekilmez baskılarının ortalığı kasıp kavurduğu yıllarda ve işçi sınıfının da bu baskı

¹ Ts G A Kirg, SSR, F. 2597, OP. 1, ed. Hr. No: 48, L. 9.

² Bkz., Materialı Po Musulmanstvu, Vıp. 3, 1898, Taşkent, Statya "İşanı İ Su-fizm", str. 12.

yönetiminden bunaldığı dönemde, bağımsızlık için sayısız isyanlar çıktı. Hakkını arayan ve mücadele eden bu insanlar her seferinde yenilgiye uğruyor ve bu insanların ümitleri biraz daha azalıyordu. İşte ümitlerin bittiği, hayal kırıklığının ve acının böylesine hakim olduğu zamanlarda böylesi bir tarikatın ortaya çıkması doğaldır.

Tarikatın başındaki adamın idam edilmesinden sonra, onun yerine geçecek olanı da ortadan kaldırdılar. Tabiki herşey bununla bitmedi, mollalar ve işanlar bu tarikatın faaliyetlerini engelleyip; bu insanları yaşadıkları yerlerden kovdular. Bu olanlar, Hokand Hanlığı tarafından da gizlendi. Hokand Hanlığının ortadan kalkmasıyla, egemenliğindeki bölgeler Fergana yönetim birimi olarak Rusya'nın egemenliğine girdi.

Tarikatın kalan yöneticileri bundan sonra faaliyetlerini ve propagandalarını açıktan yapmaya başladılar. Tabiki bu durum fazla uzun sürmedi ve tarikat Ruslar tarafından da gözlem altına alındı. Onların izlenmelerine yol açan olaylar ise şu şekildedir: Geçen yüzyılın 80'li yıllarında, Kırgızların Jau-kesek soyundan gelen Yazyavan şehrinin Margelan ilçesinin (Özbekistan) yerlilerinden İşan Babacan, Halife Rahmankulov, Kştut civarındaki Sur Kışlağına göçmüştür. Bu kişi Bostan havalisinde "Şimdiki Frunze" Jau-Kesek Kırgızları arasında bu tarikatı yaymaya, yeni müritler edinmeye başladı. Gece zikirlerini müridleriyle beraber camide değil de mürid evlerinde yapmıştır.³

Bu evlere kadınlar ve erkekler beraberce gelirdi. Onlar, Ahmet Yesevi'nin "Hikmetlerini" okurlar, dini ilahiler söylerler, zapt olunmaz bir şekilde kendilerinden geçerek çeşitli hareketler yaparlardı. İşte bütün bu dini ilahiler, hareketler ve gözyaşlarından sonra öylesine yorgun ve bitkin düşerlerdi ki; kendilerine gelmek için sabaha kadar bu evde kalırlardı. Bu "Gece zikirleri"nin yapıldığı ise, herkes tarafından bilinen bir şeydi, gizli veya saklı hiçbir şey yoktu.

³ Ts G A Uzbekskoy SSR, F. 1, Op. 22, ed. Hr. 690, L. 2.

Tarikat mensupları şeriatın yazılı emirlerine uymadılar ve şeriat kurallarının yerini kendi mistik ritüelleri aldı. Müslüman din adamları ve diğer tarikatların işanları, bu yeni tarikata kuşkuyla bakarak onları takibe aldılar. Onlara, Allahsız ve ahlaksız dediler. Onları gözden düşürmek için, gece zikirlerinden sonra bazı ahlak dışı hareketlerde bulunduklarına dair dedikodular uydurdular. Hatta onların kendi aralarında da bu dedikodular konusunda bir uyum söz konusu değildi.

Din adamlarının ve işanların takiplerinden sonra Lahçi İşan'ı Babacan –Halife Rahmankulov, Lahçileri temsilen Fergana Askeri Valiliğine kendileriyle ilgili söylentileri yayanları şikayet etti.⁴

Fergana Yönetim Birimi Askeri Valiliğinin kontrolü sonucunda, Türkistan Genel Valiliğine bir rapor hazırladı. 7 Mayıs 1885 tarihli raporun başlığı şöyledir: "Hokand İlçesindeki Müslüman Halk Arasından Ortaya Çıkan Yeni Tarikat Hakkında" raporun içeriği: "Bizim kararımız; bu adı geçen tarikatı, açık bir şekilde takip edilerek, yapılacak operasyonlarda yerel valiliğin yardımı alınacaktır. Fakat, önemli bir husus, bu valilerin namuslu, dürüst, satın alınamaz insanlar olmamalarıdır. Bu durum, bizim sonuca ulaşmamızı güçleştirmektedir."

Askeri Valiliğin kararı ise: "... Bundan böyle açıktan takibi derhal durdurun, bu tarikatı görmezlikten gelin ve işlerinizi gizli yapın..."⁵. Gerçekte ise Hokand ve Margelan ilçelerinin geniş sınırlarında yayılmış olan bu tarikata yönelik açıktan takibin bırakılmasının asıl nedeni; Çar'ın memurlarının, durumun kontrolden çıkmasından duydukları endişeydi. Böyle bir durum olmadığı halde bile memurlar gergindi.

Kısa bir zaman sonra, Lahçi tarikatının düşmanları, tarikatın yöneticisini Sur kışlağından göçetmeye mecbur ettiler

⁴ Ts G A Uzb. SSR, F. 1, Op. 22, ed., Hr. 690, L. 2.

⁵ A.g.e., L. 3.

ve bunu da başardılar. Tarikat üyelerinin bir kısmını zehirlediler, bir kısmını da takibe devam ettiler. Böylelikle de bu tarikatın faaliyetleri sır olarak kaldı. Fakat tarikat bütün engellere ve takiplere rağmen yayılmaya devam etti. Zamanla şimdiki Batken ve Frunze bölgelerinde kalabalık ve içine kapanık tarikat yerleşim alanları ortaya çıktı. Tarikat mensupları ile onların dışındaki yerli halk arasında, hiçbir ilişki kurulmadı. Bunun sebebi ise; Lahçiler hakkında kulaktan kulağa yayılmış olan dedikodular ve onlara yönelik ahlak dışı suçlamalardır. Tabi ki bütün bunlardan sonra, insanlar ister istemez tarikat üyeleri ile ilişki kurmamışlardı. Hokand ve Margelan ilçesindeki Kırgız halkının arasında, Lahçi tarikatının öğretisinin ortaya çıkarak yayılmasının sebebi; sömürülen bir toplumda mutsuz bir şekilde zor şartlarda yaşamak zorunda kalınmasıdır. Bu tarikat bütün bunlara rağmen, İslamın ortodoks temsilcilerini eleştirdi. Onları eleştirmelerinin nedeni ise; ortodoks İslamın, mistisizm yandaşlarının ortaya çıkmasına ve ayrıca insanların bağımsızlıkları için girişecekleri mücadeleye engel olması nedeniyledir.

Kırgızlardaki bütün dini akımları gözden geçirerek bunların diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinden farkını görebiliriz. Bu dini akım; bir tarikat gibi değil, kendi mensuplarının dahi bir çok şeyden mahrum olduğu müritlik olarak yaşandı.

Kırgızlar için ayırdedici olan ise; müritliğin Ekim Devriminden önce de, sonra da komşu cumhuriyetlerde esas idare merkezlerini kurmuş olmasıydı.

Kırgız topraklarının kuzey bölgelerinde, dini tarikatın çeşitli formları çok geniş bir alanı kapsamıyordu, diğer bir deyişle pek yaygın değildi. Arşiv evrakları, edebi eserler, seyyahların kaynakları bu dini müritliğin, Güney Kırgız bölgesinde yoğunlaştığını belirtmektedir. Bütün Kırgız müritlerini iki gruba ayırmak mümkündür. İlk gruba Kırgız topraklarında yoğun olan müritler girdi. Onlar sufizmin özelliklerini ve sufizmin zengin edebiyatını hiç tanımadılar. Onlardan, şeriatın yazılı emirlerini yerine getirmeleri ve sufizmin

âdetlerini yapmaları beklendi. Meselâ, İşana ellerini sunma, zikre katılma, İşanın her dediğine boyun eğme gibi.

Sufizm hakkında sorular sorduğumuzda, ileri yaştaki insanlarla sohbet ettiğimizde alınan cevapların ezici çoğunluğu sufizmin ortaya çıkma tarihinin, tam olarak bilinmediği yönündeydi. Böyle de olunca bizim vardığımız sonuç: Sufizmin ortodoks İslama açık bir şekilde tepki olduğu yönündeydi. İşanlar, sufiler, ilk kategorinin müritlerine kendilerini ortodoks İslamın temsilcileri olarak tanıttılar. İşanların ve sufilerin böyle yapmalarının sebebi; ortodoks İslam temsilcilerinin diğer din temsilcilerinden daha fazla bilgiye sahip olmasıyla açıklanabilir. Tarikatlarda öğreti ise; İslamiyetin en üst öğretisi "çon okuu"⁶ gibiydi.

Hakikatle birleşme ideolojisi ve sufizmin panteist temelleri, onlar için karanlık şeylerdi. Müritlerin ise kendilerini bu yola adadıklarını tarikatı öğrenmekle veya okumakla değil, işanlara - sömürücülere bol bol kurban kesmekle ispat etmeleri gerekiyordu. Bazı zamanlar işanlar, kendi müritlerinden bin kadar hayvan toplarlardı.

İşanların ziyaretleri sırasında, her bir Kırgız köyünden 100 hatta 200'den fazla hayvan kaçırılırdı- çalınırdı. Bu durum hiç de seyrek görülen bir durum değildi.

Yaşlı insanların, bazı müritlerin hayvanlarla beraber kendi kızlarını bile, İşanlara verdiklerini söylerken ne kadar üzgün oldukları gözlerden kaçmıyordu. İşanlara verilenler: hayvan, para, halı, yiyecek, pahalı deriler, hatta kızlar. Tabiki bu İşanlar kendilerine verilenleri kabul etmeme gibi en ufak bir tepki dahi göstermedi. Halk, bu iğrenç insanlardan nefret etti. Çünkü; onlar yalancı, çıkarıcı, iki yüzlü ve cimriydi.

Müritlerin ikinci kategorisine, mürit kardeşleri ve grupları girmektedir. Bunlar, siyasi idareye ve ortodoksluğun İslami temsilcilerine muhalif olan insanlardı.

⁶ "çon okuu" sözünün anlamı "güzel okuma" olarak ifade edilmektedir. (Derlemeyi Hazırlayanın Notu)

Bu müritler, şeriatın yazılı emirlerine pek fazla önem vermedi. Çok net bir şekilde ifade edilen panteizme tutundular. İşte bu müritler; sufizmin öğretisinin aslını, çok iyi bilen insanlardı. Dini adetler de, gizli olarak yerine getirildi. Sufizmin öğretisi, aşırı tasavvufi ve çilecilik gibi unsurlardan yoksun olarak Kırgız topraklarında yayıldı. Fakat, adı geçen bu akımlar, Orta Asya'nın diğer bölgelerinde de mevcuttu. Kırgızların arasından çıkan müritlerin ezici çoğunluğuna, dinsel fanatizmin küf kokan dünyası yabancı geldi.

Kırgızların şartlarında zikir, asıl önemini yitirdi. Zikrin onlar için anlamı, Allah'ı anmanın sadece basit bir yoluydu. Önceleri, zikri Allah ile doğrudan doğruya görüşme aracı olarak gördüler. Fakat, öyle değildi. Zikir sadece bir çeşit tapınmaydı. Onlar vecd haline girmeyi uygun bulmazlar, böyle bir duruma düşmekten de iğrenirlerdi. Eğer zikre katılanlardan biri, aşırı derecede istekli olursa o, coşarak kendisinden geçer ve yere düşerdi. Kırgızlardaki zikrin diğer bir özelliği ise: İlâhi okunması ve dini hareketler sırasında müzik aletinin kullanılmamasıdır.

Her Cuma namazından sonra müritler zikir yaparlardı. Zikir sırasında "İllallah" sözünü yüksek sesle söylerlerdi. Sufizmin ve ortodoksluğun İslami temsilcilerinin kendilerine özgü bazı âdetleri bu şekildeydi. Bu anlattığımız âdetlerin, günümüzde bile kalıntıları hâlâ daha vardır.

Müridizmin geniş alanlara yayılması, gazavat fikri ve propaganda faaliyetlerinin yapılmasıyla alakalıdır.

Bu propagandanın tek maksadı, müslüman ahaliyi "gâvurlara- Ruslara" karşı birleştirmek olmayıp, bununla birlikte İslam ordusuna mürit çekmekti.

Gazavat propagandasını, önceden yerli milliyetçi derebeylerin askeri kuvvetleri ve yabancı emperyalistler ile panislamistler kullanmışlardır.

İşte XIX. yy. Kırgızlar arasında müridizmin yayılması, her zamanki alışılmış karakterini korumuştur.

Fakat; önceki devirlerden farklı olarak XIX ve XXyy. başlarında Kırgızistan'da müridizmin bazı tarikatları dayanılmaz ezgi ve sömürüye karşı siyasi bir sınıf protestosunun sonucu olarak doğmuş ve yayılmıştır. Bu tür müridizmin tarikatlarından biri (Liyaçi, Laaçiler) dir.

İşan Abdulmuttalip Satıbaldiyev ve diğer tarikat yöneticileri; Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da büyük bir anti-Sovyet söylevini yaymak için çaba sarfetmiş ve bununla birlikte "Basmacılara" da destek vermişlerdir.

Anti-Sovyet propagandasına başlanmadan önce, Güney Kırgızistan'da gizli bir hazırlık faaliyeti yapılarak, tarikata mürit kazandırılmaya çalışılmıştır.

Mürit kazanmak için tercih edilen insan tipleri: Mutaassıplar, Sovyet yönetiminin düşmanları ve özgürlükçüleri, şurları gaddarlıkla, ayrıca dayanılmaz hayat şartları ile türlü sıkıntılarla bastırılmış olan insanlar olarak gözükmekteydi.

Bu durumu, işanizmden daha sonraları ayrılan ve tariktan ilişkisini kesen müritlerin mektuplarındaki satırlar ortaya koymuştur.

"Uzun Saçlı İşanlar" tarikatının üyesi T. Harcimetdinov, Oş şehrinde şöyle yazmıştır: " Ben, fakir bir fırıncı âilesinde doğdum. 1914 yılında babam açlıktan öldü. Kendime ve aneme bakmak zorundaydım. Bundan dolayı on yaşımdan başlayarak çalıştım. Bununla birlikte bu kötü ve zor günleri unutmak için "haş haş" çektim. Fakat, vücudum haş haşa dayanamadı ve ben hastalandım. Annem aç ve bir parça ekmeğe muhtaç kaldı. Bir çayhane yakınında otururken, yanıma başkalarından farkı olmayan bir adam geldi. O insan, beni daha önceden soruşturmuş. Benim kaderimle ilgilenen ve bana merhamet gösteren bu insana, başımdan geçen bütün felaketleri anlattım. O, bana güzel bir hayat vaat etti. Sadece bu da değil, beni tedavi ettireceğine ve baş işan ile tanıştıracığına da söz verdi. İşte bu meçhul adam tarikatına mürit çekmeye çalışan bir ajan çıktı." Yukarıdaki satırlardan da görüldüğü gibi; müritler, umutsuzluğa düşen insanların çaresizliğini ustalıkla kullanmışlardır.

Yöneticiler, tarikatlarına kadınları da çekmeye çalışmışlardır. Onlar da mürit sayılırdı. Kadınlar, üfürükçülükle uğraşmışlar ve erkeklerle beraber zikre katılmışlardır. Erkeklerden ayrı olarak kadın grubunu kurmuşlar, sufizmin mistik fikirlerini yaymaya çalışmanın yanında, Sovyet yönetimine karşı propaganda da yapmışlardır.

Fakat; kaderde, Sovyet yönetimine karşı yürütülen faaliyetlerin başarılı olması diye bir ihtimal yoktu. İşçi ve çiftçileri maskaraya çevirmeye çalışan işanları ve onların suç ortaklarını 1935 yılında ifşa etmiştir.

1936 yılı Şubat plenomunda, anti – Sovyet kalıntılarının yine bu bölgelerde faaliyetlerine devam ettiği gerçeği bildirilmiştir.

Kırgızistan'da 1936 yılına kadar din karşıtı müesseseler yoktu. Bazı rapor ve hazırlanan leksiyaların dışında, eğitici ateistik faaliyetler çok zayıf yürütülmüş ve halkın çıkarlarına aykırı, dinin gerici rolü tam olarak açığa çıkartılamamıştır.

1938 yılında Moskova'da düzenlenen ateist konferansta E.M. Yaroslavskii konuşmasında: " Kırgızistan'da din karşıtı faaliyetlerin istenilen ölçüde olmadığını, bundan dolayı gericilerin bölgeyi çekip çevirdiğini, bu grupların diğer din-dar tabakaları da etkilediğinden bahsederek, onların ne zaman ve hangi metotla faaliyette bulunacaklarını önceden kestirmenin imkansız olduğunu vurgulamıştır."

Dine karşı savaşın güçsüzlüğünden faydalanan "Uzun Saçlı İşanlar" tarikatlarını tekrar canlandırmayı başarmışlardır. Fakat, bu sefer Kırgızistan topraklarında tarikatın yaygınlık kazanması Özbek S.S.C Altı Arık Bölgesi, Paulgon köyünün sakini işan Madarifov Tursunbay ile bağlantılıdır.

Mürit- cemaatleri kurulmaya devam ediyordu. Bu gibi gruplar, Arslan Baba, Celalabad, Oş ve Güney Kırgızistan'ın köy ve şehirlerinde toplanmıştır.

Tarikat üyeleri; Sovyet yönetiminin yürüttüğü siyasete; bazen açıktan, bazen üstü kapalı karşı çıkıyordu.

Bu konuyla ilgili olarak Toktasun Harcimeddinov şöyle söylüyordu: "Bizde tahsil, sanki dini âyin "zikir" için toplanmışçasına gizli yapıldı. Bizler kendi müritlerimize; gençlerimizi müridizm ruhuna uygun terbiyelemeleri, onları toplum işlerinden uzaklaştırmaları, çocuklarını pioner ve komсомолуға geçmemeleri için propaganda yapmaları, bununla beraber Sovyet ordusunda görev almamaları yönünde emir vermiştik."

Mürit cemaatlerinin içindeki "Uzun Saçlı İşanlar" tarikatının gizli mahiyeti, onların uzunca bir süre gizli kalmalarına yardımcı oldu.

1952-1953 yıllarından itibaren ise; kamuoyunun da yardımıyla tarikat üyeleri ifşa edildi. Yöneticiler, idama mahkum edildi. Tarikat, bununla da faaliyetlerini durdurmadi ve öncekilerden daha kapalı bir şekle büründü.

Tarikat yöneticilerinden Madarifov 1955 yılında haptisten çıktıktan sonra: " Ben eski müritlerimle tekrar ilişki kurdum" demiştir.

1959 yılında "Kommuna" Fergana bölge gazetesi; İşan Madarifov'un devlet aleyhtarı faaliyetlerinin ifşa edilmesini, "şeytan" adlı makale ile halka duyurmuştur.

Fazla uzunca bir süre geçmeden tarikatın diğer yöneticileri de ifşa edilmiştir.

Sonuç olarak: "Uzun Saçlı İşanlar" tarikatının baş işanı Madarifov, Oş şehri tarikat yöneticisi T. Harcimetdinov, Arslan Baba grubunun yöneticisi Z. Kambarov, devlet aleyhtarı faaliyetleri için çarptırılacakları cezadan korkarak; bölgesel "Lenin Yolu" gazetesinin sayfasında, din ve tarikat yolundan tamamen ayrılacaklarına ilişkin beyanatta bulunmuşlardır.

Bu durum bile "Uzun Saçlı İşanlar"ın tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmiyordu. Tarikat yöneticileri, müritlikten vazgeçse de, bir çok işan grubu, gazeteden verilen beyanata cevap vermemişlerdir.

Mürit grubunun "Uzun Saçlı İşan" tarikatından başka, Kırgızistan'ın güneyinde işanlar tarafından yönetilen çok sayıda mürit cemaatleri vardı.

Lyacı tarikatına mensup müritlerin büyük çoğunluğu, kendilerini sürekli tahkir ve takipten kurtaran "Ekim Devrimi" büyük bir coşku ve gönül rahatlığıyla karşılamışlardır.

Sovyet yönetiminin özel kanunları, insanlara din ve mezhep hürriyetini getirmiştir.

Ancak; Sovyet yönetiminin daha sonraki yönetimi ve getirdiği düzen Lyacı tarikatında farklı karşılanmıştır. Tarikatın işanları ve onların çok sayıdaki yardımcıları anti - Sovyet bir karaktere bürünmüştür.

Müritlerin fakir kısmı, Sovyet yönetimini kendi istekleriyle kabul etmiş ve kızıl bayrak altında yaşamayı, "Hikmetler" kitabıyla tarikat arterini teşkil etmeyi ve Sovyet yönetimine dutara⁷ ile hizmet etmeyi istemişlerdir.

Lyacılar; yavaş yavaş Ahmet Yesevi'nin "Hikmetler" kitabındaki mistik öğretiyle, yeni Sosyalist öğreti arasında hiçbir ortaklığın mevcut olmadığını anlamışlardır.

Sovyet yönetiminde Lyacı tarikatı mensuplarının izlenmemesine müteakip, ortodoks din adamlarıyla aralarındaki eski düşmanlık tekrar alevlendi ve Lyacılar; eskiden olduğu gibi tekrar gizli bir karakter aldı.

İşanlık müridizminin günümüzdeki durumu; Kırgızistan'da özellikle de Kırgızistan'ın güneyinde mürit grupları, küçük parçalara bölünmüş durumdadır ve onlar halen varlıklarını devam ettirmektedir. Bugünkü müridizmin ayrıncı vasfı ise; onların faaliyetlerinin gizli oluşudur. Müritlerin toplantıları gizli yapılmaktadır. Bu toplantılarda, hangi konularda sohbet ettikleri belli değildir.

⁷ Dutar: Orta Asya'daki Türkler arasında yaygın olarak kullanılan Anadolu'daki saz/bağlama'ya benzeyen müzikal enstrümandır. (Derlemeyi Hazırlayanın Notu)

Yazarın düşüncesine göre ise: İşanlar, bu gibi toplantılarda daha çok taraftar kazanabilmek (mürit çekmek) için, kendi öğretilerinin doğruluğunu methetmektedir. Bununla birlikte ortodok İslamın birtakım yönlerini de eleştirmekte, Ahmet Yesevi'nin "Hikmetler" i gibi diğer sufi edebiyatlarını da okuyup zikir organize etmektedirler.

Ayrıca yazar; faaliyetlerinin gizli olmasından dolayı, İşanların gizli zikri tercih ettiklerini tahmin etmektedir.

İşanların ve müritlerin faaliyetlerinin gizli olmasının iki sebebi vardır. Bunlardan ilki, dindarların arasında mürit öğretisini savunan işanlar, inananların mutaassıp kısmını oluşturmaktadır. Bu mürit grupları ve onların yöneticileri olan İşanlar, din propagandasını etkin bir şekilde yürüterek, işçilerin içtimai faaliyetlere katılmalarını önlemeye çalışmıştır. Müritlerin çocuklarını okula göndermelerine, pioner ve komsomol olmalarını şiddetle yasak etmiş, çocuklar için gizli (illegal yer altı) okulları açarak, onların dini eğitim almalarını sağlamıştır. Bununla beraber; dini kadın grupları da kurulmuştur.

Hiç şüphesiz ki İşan ve onların yardımcılarının bu gibi faaliyetleri, Sovyet devletinin kanunları ile şiddetli şekilde cezalandırılmaktadır. Onlar, Sovyet hükümetinin cezasından korktukları ve kendilerine yönelen işçilerin tepkisi dolayısıyla faaliyetlerini gizli yapmışlardır.

Bu durumun ikinci sebebi: Ortodok İslamın temsilcilerinin ve sufilerin arasındaki eskiden beri süregelen sürtüşme de konuda etkilidir.

1961 yılında Orta Asya müslümanları dini idaresinin verdiği fetvada, işanları ve onların yürütmüş oldukları siyaseti kınamış ve dini cemaatlerin imamlarına, işanlara ve onların faaliyetlerine karşı savaşmasını istemiştir. Bu çıkarılan fetva ile imamlar, işanları putperest sayarak onların öğreniminin "Kur'an" da olmadığını ispata girişmişler, çeşitli yollara başvurarak onları karalamaya çalışmışlardır. Hatta; bazı imamlar onları camiye çağırarak, halkın karşısında müslüman din adamlarının görüşlerini delil olarak

göstermiş, işanların öğretiminin zararlı olduğunu ispata çalışmışlardır.

— Dindarların bu türden yaptıkları girişimler sonuç vermiş ve onların kabuğuna çekilmelerinde etkili olmuştur.

Fakat, mürit gruplarının yöneticileri, ahalinin bazı tabakalarında, etkinliklerini günümüzde de devam ettirmektedir. Diğer bir deyişle; onlar yine mürit çekmeye çalışıyorlar, dini kadın grupları kuruyorlar, illegal, yer altı çocuk okulları açıyorlar.

Sovyetlerde, işan ve mürit cemaatlerinin, sosyalist düzene, devlete karşı olan tutumları sebebiyle faaliyetleri yasak edilmiştir. Elbetteki; işanizme ve onların kalıntılarına karşı ciddi ve ideolojik savaş yürütülmelidir. Herşeyden önce, bugünkü ateizmin ihtiyacı, bunu şart koşmaktadır.

Sonuç olarak: İşanlar, mürit çekme – taraftar toplama faaliyeti sırasında, dini cemaatlerin bulunduğu büyük yerleşim birimlerinden uzak durmuşlardır.

Bu tür faaliyetlerini تنها alanlara kaydırmuşlar ve özellikle Kırgız uyuğu arasında yaymaya çalışmışlardır.

Kırgız S.S.C. Bilimler Akademisi Felsefe ve Hukuk Enstitüsünün İlmi Ateizm Sektörü çalışanları ve doktora öğrencilerinin “İslam Kalıntılarının Doğası ve Ortaya Çıkış Belirtileri” üzerine Sovyetlerin değişik bölgelerinde yapmış oldukları sosyolojik araştırma sonuçları gösterdi ki; kendilerini dindar sayan insanların büyük çoğunluğunun şeriat emirlerini yerine getirmediğini, hatta hiç namaz kılmadığını, camiye gitmediğini ve din adamlarıyla ilişkisinin olmadığını bununla birlikte; Allah’ın var olduğunu veya dünyayı yönlendiren olağanüstü bir gücün varlığına inandığını göstermiştir. Bu gibi dindar grubun Allah tasavvuru panteizme yakındır. Bu durum yani tek bir Allah’ın varlığına inanma; birtakım olayların ilim ve teknikle, materyalist dünya görüşüyle ispatlamanın mümkün olmadığından kaynaklanmaktadır.

Yesevilik

Bu akımın temelinde Ahmet Yesevi vardır. Ahmet Yesevi Buhara'da Yusuf Hamedani'nin yanında okudu.

Daha sonra Yusuf Hamedani'den diğer sufizm yolundakilere gerçeği tanıtmak, öğretmek için izin aldı (İrşad).

Ahmet Yesevi Buhara'daki sufi toplumunu da belli bir zaman yönetmiştir. Bundan sonra Buhara'dan ayrılarak Yassı şehrine gelmiştir.¹

Burada kendisine ait Sufi okulunu açmıştır. Bu okul, son derece tasavvufi ve sert karakterde olması dolayısıyla diğerlerinden ayrılıyordu.

Ahmet Yesevi'nin sufi okulu, Maveraünnehirdeki diğer sufi okullarından hangi özellikleri ile ayırt ediliyordu?

Ahmet Yesevi, belli bir müddet kendine özgü bir reformcu olarak bilinir. Günümüzdeki bazı araştırmalarda "Özellikle bu tarikatta; Şamanizm etkisi altındaki Türk kabilelerinde, kadın için doğum sırasında yüksek sesle zikir yaparlardı, bir varsayıma göre bunun amacı; kadına yardım edebilmektir"².

¹ Yassı - Nine g. Turkestan (Kazahskaya SSR).

² Suhareva, O. A., İslam V Uzbekistane, Taşkent, 1960, str. 53, Ü. V. Knorozov, Mazar Şamun- Nabi, str. 97.

Ahmet Yesevi'nin felsefi dünya görüşü, onun ünlü kitabı " Hikmetler" de anlatılıyor. Bu kitap, eski Özbek dili ile yazılmış olup; Orta Asya müslüman Türk halkları arasında yayılmıştır. Ahmet Yesevi'nin tasavvufi yolda yaptıkları, bütün sufizm akımları ve tarikatlar arasında çok geniş bir yayılma imkanı bulmuştur.

Hatta İsmaililer bile Yesevi'yi kendi pirleri olarak görmüş ve ona özel bir yer vermişlerdir. Ahmet Yesevi, şariat olmadan tarikata yol olmadığını öğretti. Fakat, ona göre şariat sadece inancı çepeçevre saran kabuk konumundaydı. Onun tohumu ise, tarikattı. Bundan dolayı Yesevi kendi müritlerinden, şariat yolundan ayrılmamalarını ve bu yolda sonuna kadar yürümelerini istedi ve şöyle söyledi: "Zahid olmayın"³ "Aşık olun"⁴ Ayrıca tarikat yolunda yürüyen sufiler aile kurmamalıdır. Ayrıca tarikat yolunda yürüyen sufilerin; toplumdan, devletten ve ruhâni kurumlardan uzak olmaları gerekmektedir.

Gerçek sufiler için, hakikatten başka her şey haramdır. Ahmet Yesevi'ye göre barışsever sufiler, gerçek sufiler değildir. Sufi: Bütün acıları, mutsuzluğu, dert ve kederi gözlerindeki yaşla, Allah'a yalvararak çekenlerdir. İşte, sufiler sadece bu yolla Allah'a ulaşabilirler. Ahmet Yesevi, kendisini Hallacı Mansur'a benzeterek; Allah'a, yaratana ulaştığını düşündü. Hallacı Mansur'un söylediği "Enel Hak" sözünün gerçek manasını anlamayan mollaları eleştirdi. Yesevi, müritlerinden "Enel - Hak" sözünü söylemelerini istemiş ve demiştir ki: Bu sözü söylediğinizde kafir olarak değerlendirilseniz de, Mansur gibi idam edilseniz de, sizler bu çekeceğiniz acılara karşılık Allah'ın yüzünü göreceksiniz. Gerçek sufileri, cehennemin sonsuz ateşi korkutamaz.

Cennetin fevkalade güzelliği de onu kandıramaz. Çünkü, sufiler için bunların değeri yoktur. Sufilerin ruhu, öldük-

³ Zahid: Sadece Şeriati Tutanlar

⁴ Aşık: Allaha aşık olanlar ayrıca tarikat yolunda yürüyen

ten sonra sonsuz hakikat ile birleşir. Günümüzde tarikat, çile çekerek öğrenme; işanların, müritlerin, ayrıca ortodoksluğun İslami temsilcilerinin arasında hala popülerdir. Özellikle bu saydıklarımızdan son ikisi (Müritler ve ortodoksluğun İslami temsilcileri), Ahmet Yesevi'nin eserlerine şüpheyle yaklaşmaktadır.

Ahmet Yesevi'yi bir çok insan "Büyük bir âlim" olarak değerlendirmektedir. Fakat, inananlar bilmiyorlardı ki; Ahmet Yesevi'nin kendi idealiyle, öğretmekteki amacı arasında ortak bir nokta yoktu.

Gerçekte Yesevilik, katı kurallara sahip İslam dini ile iç içe girmiştir. Bundan dolayı da sufiliğin manası tam olarak anlaşılamıyor, dar sınırlarının dışına çıkamıyor.

Kırgızistan'daki Bazı Müslüman Akımlarının Kalıntılarıyla Sufizmin Varoluş Nedenleri

F. Engels'in düşüncesine göre; dinle başarılı bir şekilde savaşabilmek için, öncelikle onun hangi tarihi şartlarda ortaya çıktığını¹ ve geliştiğini başarılı bir şekilde ifade etmek gerekmektedir. Ve bunun için de; öncelikle Ortaçağ Arabistan'ında sufizmin ortaya çıkışı ve gelişmesinin sosyal temellerinin bilimsel analizini yapmamız gerekir.

Sufizmin ortaya çıkması sorununa ilişkin birkaç varsayım bulunmaktadır. Müslüman ilahiyatçıları, sufizmin Allah tarafından geldiğini iddia ediyorlar. Onların düşüncelerine göre; Sufizm, herkesin layık olamadığı ve hatta bazı mollaların da sahip olamadığı gizli ve yüce bir eğitimidir.

İranlı çağdaş bilim adamı Kani Kasım, sufizmin ortaya çıkma nedenlerinin İslami eğitim ile bağlantılı olduğunu iddia etmektedir. "Yüce Allah'tan korku, ölümden korku, cehennem ateşinden korku, işlediği günahlardan korku, kıyamette odun yerine insan ve taşların yanacak olmasından korku" insanları çeşitli tarikatlara girmeye mecbur

¹ Marks, K., Engels, F., O. Religii, Gospolitizdat, 1955, M. str.151.

ediyor² diye yazmıştır. Gördüğümüz gibi, burada sosyal ve ekonomik meseleler üzerinde hiç durmadan, sadece psikolojik olaylar üzerinde durmuştur.

Burjuva oryantalistlerinin sufizm ve özellikle de onun ortaya çıkması konusundaki eserlerine bakacak olursak, din-dar kesimle aralarında fazla da bir farkın bulunmadığını görebiliriz. Örneğin tanınmış oryantalistlerin İ. Goldziher, R. A. Nicholson vb. düşüncelerine göre sufizmin ortaya çıkış nedenleri; Budizm, Maniheizm, Hristiyan keşişliği ve Zaratrastizm (Zerdüştlük) gibi dini-felsefi akımlarla bağlantılıdır.

Burjuva oryantalistlerinin, toplumların gelişmesi tarihi-ne ilişkin görüşleri, üretim tarzı gelişmesi tarihi anlayışından oldukça uzaktır. Onlar, sınıf savaşları tarihini, neden olarak hesaba katmamaktadırlar. Bu temel ve çok önemli hata, burjuvazi araştırmalarını yanlış bir yola götürmüştür. Sosyo-ekonomik şartları tamamen dikkate almayarak sadece sufizm ideolojisinin doğduğu yeri boşuna aramışlardır. Sufizmin sosyal ve doğal temelleri, bilimsel olarak sadece Marksist-Leninist öğretiyeye dayanarak çözülebilir.

Bilimsel komünizmin kurucuları, tarikatların ortaya çıkış meselelerini çözümlerken, bunun her zaman sömürülen bir toplum içinde, ekonomik ve sosyal ezilmişliğe karşı protestonun yansıması ve sonucu olduğunu söylemektedirler.

Sufizmi Yaratan Sosyo-Ekonomik Ortam Nasıldı?

Sufizm, başka tarikatlar gibi ideolojik esasları ile M.S. IX. yy.'da oluşmuştur. Fakat ilk başlarda sufizm, çilecilik akımı şeklinde ortaya çıkmıştır. IX. yy.dan önce Arap halifeliğinde çok sayıda çileciler vardı. Onlar, dünyevi herşeyden vazgeçmişler ve bunların tümüne nefretle bakmışlardı. Sufiler, temizliğe hiç önem vermiyorlar, hatta üzerlerindeki elbiseleri de çıkartmıyorlardı. Onlar, dış elbiselerine değil, ma-

² Kerimov, G. M., "Sufizm v Ortodoksalnom İslame i Otnoşenie k nemu Al-Gazali", Avtoreferat, 1964, str. 12.

nevi temizliğe önem veriyorlardı. Sufiler, derebeylerinden, zengin ilahiyatçılardan ve mollalardan nefret ediyorlardı. Onların düşüncesine göre, ihtişam ile işçileri ezme ve sömürme yollarıyla kazanılan servetler haram³ sayılırdı.

Engels, Ortaçağdaki tarikatlardan biri olan çilecilikten bahsederken: "Bu çileciliğin karakterinin sert olması, ayrıca her türlü eğlence ve dünya zevklerinden vazgeçmesini istemesi, ayrıca sparta eşitliği diye de adlandırılan hakim sınıfın ilkelerine karşı hareket anlamı taşımasıyla birlikte, öte yandan ise aşağı tabakadaki toplumun harekete geçmesi için gerekli olan geçiş aşaması anlamı taşımaktadır..."⁴ demiştir.

F. Engels'in bu ifadelerinin, ezilen kitlenin sosyal, sınıfsal protestosu şeklinde, Orta Çağ halifelik şartlarında ortaya çıkan sufizm çileciliği ile ilgisi olduğunu söyleyebiliriz.

Akademik A. E. Kırımskiy, bu ilgi konusunda gayet karakteristik bir uyarı ortaya atmıştır. "...halifelikteki çilecilik Bizansın çöktüğü çağda ve Batı Avrupanın Ortaçağdaki koşullarında meydana gelmiştir. İşte bu dönemde sosyal ve ekonomik sebeplerle sefalet uğramış fakirler, yani sufizm taraftarları nüfusun büyük bir bölümünü oluşturuyordu"⁵.

Başlangıçta çilecilik sufizmi, siyasi bakımdan ortodoks islamı benimseyen iktidar sahiplerine karşı bir tehlike oluşturmuyordu.

Fakat daha sonraları durum değişti. Çilecilik sufizmi, korkunç derecede büyümeye başladı. Sufizm otoriteleri ve derebeyler de bu büyümeyi durdurabilmek amacıyla, bu büyümeyi sağlayanları, yani; köylü, zanaatçı ve fakirleri etkilemek amacıyla, kendi çıkarlarına uygun hadisler uydurma yoluna gitti. Bu uydurulan hadisler içerik olarak servet ve ihtişam içinde yaşamayı methediyor, aşırı çileciliğe de karşı çıkıyordu.

³ Haram, temiz olmayan anlamında kullanılmıştır. (Derlemeyi Hazırlayanın Notu)

⁴ Marks, K., Engels, F., Soç., T. 7, str. 377-378.

⁵ Kırımskiy, A. E., Razbitiya Sufizma v 3 v. Hicri, M. 1965, str. 43.

Ancak hiçbir hadis, çileciliğin gelişmesini durduramamış, VIII. – IX. yy.larda sufi-çileciler ve onların yandaşlarının sayıları hızla artmaya devam etmiştir. Bunun sebebi de çok ağır ekonomik, ruhâni ve feodal baskıların artık insanları ve hatta halifelik halkını dayanamaz hale getirip, işçi kitle arasında mistik bir ortam yaratmasıdır.

Derebeylere karşı ayaklanmalar çoğaldı. Ama bu ayaklanmalar halife askerlerince acımasızca bastırılıyordu. Kendi güçlerine güvenmeyen, silahlı halife askerlerine karşı duramayacaklarını anlayan ve tamamen ümidini kaybeden insanlar, artık toplumdan ayrılarak olağanüstü bir güçle ilişki kurmaya çalışıyorlardı. Onların düşüncelerine göre bu güç, insanı bu dayanılmaz baskılardan kurtaracak ve onlara ümit verecekti.

İnsanlar bu acımasız hayata tahammül edemez duruma geldi, yıkımdan, dayanılmaz acı ve sömürüden insanları kurtaramayan İslam dinine olan güvenlerini de yitirdiler. Bir de ahlaksızlık, hile ve sömürü ile zenginleşenlerin çıkarlarını koruyup, onları haklı gösteren, kendilerinin kutsal ruhbanlarından da bıktılar.

Al-Gazali şu soruyu insanlara yönelmiştir: “Ne oldu sana, niye uyman gereken şeriat emirlerine uymadan yaşıyorsun?”

Al-Gazali onların cevaplarını şu şekilde anlatıyor: “Eğer şeriat emirlerini yerine getirmek zorunlu olsaydı, bu duruma en layık kişiler bilim adamları olacaktı. Ama bu layık bilim adamları içinde; dua etmeyenler (namaz kılmayanlar), şarap içenler, vatani satanlar, halkın vergilerini kendi çıkarlarına kullananlar, mahkemede verdiği rüşvetle adaleti yaltanlar vardır”⁶.

Doğa ve toplumsal hayatla ilişki sürecine, pratik tecrübe ve insan gözlemleri de yansımaktadır. Kutsal kitap

⁶ Al-Gazali, İzbavliyyayuşiy ot Zablujdeniya, Sm. S. N. Grigoryan, İz İstorii Sredney Azii i İrana 7- 13 vv., M.1960.

Kur'an-ı Kerim'de; Allah'ın herşeyi görüp, herşeye kadir olduğu, haklı ve merhametli olduğu kati suretle belirtilmiştir.

Ancak, insanların hayata olan düşünceleri farklı olmakta ve insanlar farklı şeyler görmektedirler. Bazı insanlar yaşamlarında sefillik içinde kıvranırlarken, bazıları ise yoksul ama alın teriyle kazanılan malları kendilerine mâl ederek ihtişam içinde yaşarlar, bu şekilde parazit olarak yaşam sürerler. Böylece de adaletsizlik ve kanunsuzluk, savaşlar, yüz binlerce insan hayatına mâlolan açlık ve salgın hastalıklar topluma hakim olur.

İnsanlar, bu ağır ve dayanılmaz hayat şartlarından, ayrıca dert ve acılarından kurtulmak için dua ediyorlar. Bununla birlikte, bütün bu belaların gelmesinden sorumlu olanların cezalandırmasını istiyorlar.

Fakat, bu dert ve acılarla Allah'ın hiç bir ilgisi yoktu. Bundan dolayı da insanlar, hayretle hani Allah'ın her şeyi gören gözleri vardı? Hani kudreti ve adaleti vardı? Hani kötülerini cezalandırırdı diye sormaya başladılar. Fakat, işin ilginç yanı insanların bu sordukları sorular da Allah'a ulaşmıyordu. Bu sefer de insanların içlerine şöyle bir şüphe düştü: Allah'ın böyle özellikleri gerçekten var mı? Acaba, Allah gerçekten var mı? Belki de Allah, Kur'an da anlatıldığı gibi değildir. Tarzında sorular sormaya ve bu soruların üstünde de çok sık durmaya başladılar.

Bunun sebebi ise; sistemsiz panteizmdir. İşte insanlar, bu sebep dolayısıyla Ateizme saparak dinin emrettiği gerçeklerden uzaklaştılar. Böylece de mistisizm ortaya çıktı. Buna delil olarak askeri yenilgiye uğrayan kitlenin büyük sıkıntılarla karşılaşmasını söyleyebiliriz. Akademik A. E. Kırımskiy "Sufist eserlerin ruhunu incelediğimde doktrinin yayılmasının bütün nedenlerinin sosyo -ekonomik olduğundan emin oldum" diye yazmıştır.

Bütün bunlara beni inandıran diğer bir faktör de sufizmdeki önemli gelişmelerin olduğu çağların, her zaman insanların zorluk çektiği dönemlere denk gelmesidir. Arapların doğusunda geniş alanlara yayılan mistik felsefenin ve

Platon ve Plotin'de, ayrıca Platon'a karşı olan Neoplatoncuların, bunlardan başka Zerdüşlerin, Budistlerin de etkisiyle sufizm de yavaş yavaş hakikat ile doğrudan ilişki kurma ve maddi dünyadan vazgeçerek kendi ruhâni alemine kendini vermesiyle alakalı farklı ilim dalları ortaya çıktı.

Sufizmde panteizm, İslamın Allah ve somut eşyalar olarak iki dünyaya ayrıldığını inkar etmektedir. Sufiler sadece bir gerçek varlığın oluşunu, yani Allah'ın zamanda ve boşlukta değil; Onun; benzersiz, ölçüsüz, sonu da olmayan ebedi bir varlık olduğu kanaatindedir. Somut olan eşyaların tamamı hakikat, yani gerçektir. Onun gölgesi, daha doğrusu bunların tamamı Allah'la tek bir ruhtan (özden) oluştuğunu düşünmektedir.

Bu sebeplerden dolayı; panteistik sufizmin temsilcileri şeriatı reddetmişlerdir. Son derece tehlikeli olan ortodoks İslam'a karşı bazı fikirler benimsemişlerdir. Meselâ: İlahiyat âlimlerinin zındıklıkla suçlamış olduğu Bayezid-i Bistami, gayet açık ve kararlı bir şekilde dua etmeye (namaz kılmaya) ve oruç tutmaya karşıydı. O, "namazdan; bedenim gerginliğinden başka bir şey görmedim. Oruçtan; açlıktan başka bir şey hissetmedim" demiş. "Allah'tan başka Tanrı yok ve Muhammed onun elçisi" formülünü (kelime-i şehadet) kendi formülü "benden başka Tanrı yok" ile değiştiren de odur. Sonrasında ise, Bayezid-i Bistami idam edilmiştir.

Kendisini Tanrı ilan eden başka bir ünlü mistik Mansur Hallac şöyle diyordu: "Annal hak" (Ben Allah'ım)⁷ (992 yılında idam edilmiş). Ortodoks İslamın vekilleri, Allah; insanı kendisine benzeterek yarattı, diye iddia ediyorlardı. Hallac; "Allah Hz. Adam suretinde geldi", bu ifade ile İslam öğretisine aykırı olarak Allah ve insanın aynı anlamda olduğunu

⁷ Eski Sufilerin Felsefi Eserleri ne yazık ki bize ulaşmadı. Biz onlar hakkındaki bilgileri en eski dönem sufi temsilcilerinin kaynaklarından ve Avrupalı Oryentalist Araştırmacılardan öğrenebiliyoruz. Fakat, bu eserlerde meşhur Hallacı Mansur'un gerçek dünya görüşünün nasıl olduğunu ve Hakikatı hangi düşüncelerin temelinde insanla özdeşleştirebiliyordu sorusuna cevap yoktur.

nu iddia ediyordu. Hallac, hacca gitmeye de karşıydı. "Gerçek Kabe taştan yapılan (taş evi) ev değil bu kalptir". O, hacca gidip ve Kabe'yi ziyaret etmeyi, boşuna harcanan zaman ve masraf diye tanımlıyordu.

Son sufiler, geleneksel cennet ve cehennem tasavvur edilmesine gülüyorlardı. Hiçbir âyin, tören ve kurbanlıkların, insanları kurtarmayacağını iddia ediyorlardı. Sadece, hakikate inanmak, insanları Allah'ın merhametine ulaştırır.

Bundan dolayı; onlar camilerde hizmet etmeyi, orada namaz kılmak ve oruç tutmak gibi âyinleri reddetmişlerdir. Sufiler "gerçek caminin müslümanların kalplerinde olduğunu" söylemişlerdir.

Sufizm öğretisinin son aşaması, gerçeğe (Hakikate) ulaşmak ve birleşmektir. Ölümden sonra sufileri, cennette veya cehennemde bulmak mümkün değildir. Onlar, hakikate dönerek O'nunla birleşeceklerdir. Sufizm yolunu takip etmeyenler ise; işledikleri günahlara göre cezalandırılacaktır. Buna göre; kimileri cennete, kimileri ise cehenneme gideceklerdir.

Gerçeğe ulaşmak için, birtakım manevi kavramlar vardı. Bunun için tarikat, marifet ve hakikat⁸ gibi karmaşık ve mistik bir yol hazırlanmıştı. İşte, sufi bu kavramların en sonuncusu olan hakikatle Allah'a ulaşır. Sufizm dilinde bu duruma "fana" denir. Sufi, fana durumuna eriştiğinde yaratanla birleşir. Bunu şeriat kanunlarının işleyişinden sorumlu din adamları tehlikeli görüyorlardı. Çünkü, bazen şeyh ve işanları peygamberlerle eşit ve hatta bazen de üstün tutuyorlardı.

Sufiler, özel âyinlerini kendileri hazırlıyorlardı. Örneğin; eski sufilerde, sufizm konularına ait dinsel ilahiler söylemek, müzik enstrüman kullanmak yaygındı. Sonuçta bu âyin, "sema" adlı teknik bir isim almıştır.

⁸ Sufi öğretisinin esasını teorik halini Orta Asya'daki Sufizm akımının büyük kurucularından biri olan ünlü Sufi Hoca Ahmet Yesevi'nin eserlerinden aldık Bakınız: Hoca Ahmet Yesevi'nin "Hikmetleri" sayfanın başlığı yok.

Bu terimin kullanıma girmesi, ortodoks din adamları tarafından kabul edilmemiştir. Onların düşüncelerine göre, dinsel ilahiler söyleme ve enstrümanlar çalmak zındıklıktı. Fakat bu âyin gelişmeye devam ederek, sonuçta buna dinsel birtakım hareketler ve zikir⁹ ilave edilmiştir.

Sufilerin dinsel eğitiminde sufizm edebiyatının müzikteki rolü son derece önemlidir. O, insanlardaki sakinliği ve kızgınlığı, mutluluğu ve üzüntüyü uyandırır vs. Ayrıca; Allah, kendisi ve insanlar hakkında düşündürür. Başlangıçta ilahi ve ritimden doğan hisler isteksiz ve üstünlükçü olsa bile, zikir zamanında yavaş yavaş ekstaz haline dönüşür. İşte bundan sonra bazıları karabasan görür, bazılarında ise zaptolunamaz bir hal meydana gelir. Genelde karabasan işitsel ve görsel olur. Ayrıca, karabasan tam olgunlaşmamış hayali bir görünümüdür. Örneğin, sufi ekstaz durumunda Tanrı'yı görebilir. Hatta onun sesini duyabilirdi.

Böyle olayların¹⁰ gerçek sebebi sufilerce anlaşılmaz olduğundan, sufilerde gerçek hakikat "kutsal ruh" ile temas kurma inancı ortaya çıktı. Sufilerin düşüncelerine göre; onların ekstaz haline girmeleri ve ekstaz halinde yaşadıkları, Allah ve kutsalların faaliyetlerinin sonucu sayılırdı. İçten bir şekilde kendi fikirlerini ifade eden sufiler, baskı ve takipten, ayrıca ölümden hiç korkmuyorlardı. Birçok tanınmış sufi, engizisyonun ellerine düşerek korkunç işkencelere maruz bırakıldı.

Birtakım ortodoks din adamları; sufizmin fikirlerini, İslam anlayışıyla bağdaşmaz bir öğreti olarak değerlendirdi ve onları eleştirdi. Ancak fiziksel güç kullanarak ve katliamlar-

⁹ Zikir – Müslüman tarikatların doğuşu

¹⁰ Seçenov, İ. M. ve Pavlov, İ. P.'nin büyük buluşları vardır. Kafanın içerisindeki beyin ve bu bölgelerdeki dozajı yüksek sinirsel hareketler ile ilgili özellikle İ. P. Pavlov'un öğretisi, uyku ve rüya ayrıca telkin ile hipnoz hakkındadır. Bunlar Materyalistik Psikoloji ve Psiko Patoloji ile tamamlanmıştır. Fakat, bu çalışmalar olağanüstü değişikliklerin sırrını özel bir yetenekle ortaya çıkardı.

la sufizmin gelişmesini durdurmak mümkün değildi. Zaten, sufizmin gelişmesinin asıl sebebi: İşçi kitleye karşı yapılan siyasi ve ekonomik baskıydı. Bu, bir çeşit yeni öğretinin ışığı altında sömürü ve zulme karşı protestoydu.

Sufizmin kendi içindeki farklı sosyal gruplar arasında da mücadele olmaktadır. Bunun sonucunda da, değişik tarikatlardan IX-X. yüzyıllarda¹¹ ortaya çıktı.

Bazı İslam düşünürleri, engizisyon ve eleştiriyle sufizmin gelişmesini durduramayacaklarını anlayınca; sufizmi, reform yoluyla tehlikesiz hale getirerek İslama uydurmaya çalıştılar.

Al-Gazali (1058 - 1111) İslam düşünürlerindendir. Yaşadığı dönemde siyasi durum çok karmaşıktı. Kendisinin itirafına göre; farklı felsefi ve tarikat akımlarıyla kemirilen İslam zayıflamıştır. İslam dinini, yeniden canlandırmak ve onun geçmişteki şanını tekrar geri vermek gerekiyordu. Bunun için de yapılması gereken: " Her türlü felsefi ve tarikat öğretilerini yalanlamak, felsefi ve tarikat akımlarının esasını anlayıp kavramak gerekli, yoksa bu iş gözlerimizi kapatıp kitap okumaya benzer"¹² demiştir. Al-Gazali bundan dolayı birbirlerinden ayrı olan felsefi akımları ve bunun içinde de sufizmi incelemiştir. Al -Gazali, belli bir süre sonra sufizmin içeriğini kavrayarak şunları söylemektedir: "Gerçek bir sufinin sadece teoriyi bilmesi yetersizdir. Sufinin, bununla birlikte bir sufi görgüsünden de geçmesi gerekir. Bunun için de yapılması gereken onlar gibi yaşamak; yani, sufileşmek gerekmektedir." İşte verdiği bu karardan sonra öğretmenlik mesleğini bırakarak, 1095 yılından itibaren 10 yıl yakın doğu ülkelerinde gezdi. Suriye, İyeryu, Salime, Mekke şehirlerinde fakir insanlar arasında yaşadı, onlarla camileri süpürdü. Al-Gazali on yıl sonra ülkesine döndüğünde şunları yazdı: "Yü-

¹¹ Smirnov, N. A., İslam i Osnova ego Uçeniya, Bakınız: Obşestvo i Religiya, Basım yeri: "Nauka", M.1967, str. 222.

¹² Al -Gazali, İzbavliyyayuşiy ot Zablujdeniya. Bakınız: S. N. Grigoyan. İz İstorii Filosofii Sredney Azii i İrana, 7- 12 vv. M. 1960, str. 220.

ce Allah'ın yolunda yürüyenler sufilerdir. Onların hayat tarzı en doğru hayat tarzıdır. Onların yolu en doğru yoldur. Yine onların; töre, âdet ve ahlâkı en temiz töre, âdet ve ahlâktır, bu söylediklerimden hiçbir kuşku yoktur"¹³.

Ancak, Gazali'nin de, sufilerin takdir etmediği yönleri vardı Örneğin: Al-Gazali, Sufilerin şeriata özensiz ve kayıtsız davranışlarını fark etmiştir. Al-Gazali bunun çok büyük bir hata olduğunu görüyordu. Ona göre hakikate götüren yol, şeriattan geçirdi. Yine Al-Gazali'nin fikrine göre: Dine olan inancı sağlamlaştırma usulünden biri, şeriati yerine getirmektir. Al-Gazali; bunu, inanan her kimsenin nispeten yerine getirebileceği bir yol olarak görmektedir. İnancı güçlendiren ikinci usulse, sufilerin yaptığı gibi Allah'ı kalple bilmedir. İşte Al-Gazali bu ikinci yolun, daha zor ve karmaşık olduğu görüşündedir.

Al-Gazali, panteizmin itibardan düşmesi için de ayrıca uğraşmış bir kişidir. Onun düşüncesine göre: Panteizm – Sufist öğretinin önemli bir dalaletidir ve İslam dini için tehlikelidir. Bundan dolayı Allah'la birleştiğini iddia eden sufiler'e, bunun yanlış olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır.¹⁴

Al-Gazali, sufizmden Allah'ı kalple öğrenme öğretisini, Allah'a karşı duyulan aşkı ve ahlak – etik normlarını almıştır. Bunlarla birlikte müslümanların dini terbiyesinde Sema'nın¹⁵ rolünü de kavramıştır.

Burjuvazinin ünlü bilim adamı A. Masse: "Gazali'nin müminliğine, mistik sevgiyi başka bir deyişle aşkı eklemiştir. Fakat, sufizmden son iki unsuru çıkartmıştır. Bunlar, dini âyinlere olan kayıtsızlık, ayrıca A. Masse'nin tamamen

¹³ Al-Gazli, Ukazannaya Rabota, str. 246.

¹⁴ Al- Gazali, İzbavliyuşiyot Zablujdeniya, Bakınız: S. İ. Grigoyan, Ukazannaya Rabota, str.247.

¹⁵ Sema –Zikir zamanında Müzikle beraber söylenen şiir. Sema'nın söylenmesi Ortodoks İslam'ın din adamlarını öfkeliendirmiştir. Onlarda sufileri zındıklıkla suçlamışlardır. Fakat, Al –Gazali'ye göre: Sufilerin, sema okumasının temelinde sünnilere karşı bir mâna bulunmamaktadır.

kaldırmasa da şiddetle sınırladığı panteistlik idealidir. Böylelikle sufizmi daha akılcı, müminliği ise daha canlı yapmıştır.¹⁶

Gerçekten de Gazali'den sonra bir çok sufizm akımları ve tarikatları, şeriatı, sufizmin mükemmelleşmesinde ilk aşama olarak kabul etmiştir. Ancak şeriatın kabul edilmesini, kayıtsız şartsız teslim olmak olarak düşünmek yanlıştır. Zorbalıkla ve takiple sindirilmeye çalışılan sufiler için, bu bir can simidi olmuştur. İkinci olarak ise: Şeriatın, sufilere disiplin getireceğini ve Allah'a olan inançlarını daha da kuvvetlendireceğini görüyorlardı. Zaten hakiki sufiler için şeriat, sufizm yolunda sadece ilk aşamaydı. Fakat, sufi mükemmelleşmenin en son aşamasına ulaştığında, şeriatı yerine getirme mecburiyetinde kalmıyordu.

Gazali'den sonra tüm sufizm akımlarında şeriatın mükemmelleştirmenin ilk aşaması olarak kabul edilmesine mu-kabil, sufizm birbirinden ayrı iki istikamete ayrıldı: Bunların birincisi; sufizmin ortodoks akımıdır. Bu akımın temsilcileri şunlardır: Hallacı Mansur, Bistami, Feriduddin Attar, Celaleddin Rumi vs. Onlar, daha sonraları çıkan bazı sorunlar yüzünden resmi dine muhalefette bulundukları için, son derece tehlikeli görülüyorlardı. Onlarla aynı görüşte olan çiftçi ve zanaatkârların sayısı da çok fazlaydı.

İkinci istikameti takip edenler ise; Al- Gazali tarafından kurulmuş olan sufizmdir. Bu yolu takip eden sufizm, sonuçta ortodoks İslamın kölesi olmuştur.

Orta Asya'daki Sufizm

Maveraünnehir'deki sufizm öğretisi, XI ve XII. yüzyıllarda çok yaygındı. Fakat, buradaki sufizmde bir bütünlük yoktu. Birbirlerinden farklı akımlara ve tarikatlara ayrılmıştı. Bazı akımların temsilcileri ise acımasızca kovalanıyorlar-

¹⁶ Masse, V., İslam, M. 1961, str. 164.

di. Örneğin: Karahanlılar Devletinin hanı Buğra Han, Maveraünnehir'deki sufileri öldürme teşebbüsünde bulunduğunda, (XI. yüzyılın ilk yarısı) tanınmış şeyhlerin hepsi Merv'e gizlice kaçmak zorunda kalmışlardır¹⁷.

Orta Asya'nın diğer bir tanınmış sufisi, Abdufayza Abdullah ibn Muhammed Miyanacı'dır. O, Mansur Hallac'ın taraftarıydı. O, 1138 yılında dünya görüşünden dolayı zındıklıkla suçlanarak idam edilmiştir¹⁸.

Yusuf Hamedani (XII.yüzyıl) ve onun şakirtleri Abdulhalik Gujduvani, Necmeddin Kübra'nın sufilik tarikatları çok meşhurdu. Onlar, şakirtlerini ve kendilerinin yolunda yürüyenleri zanaat sahibi olmaya, ihtişamdan uzak bir hayat sürmeye ve parazit olarak yaşamaktan vazgeçmeye çağırmışlardır. Onların öğretisi; şehirlerde, köylerde ve en önemlisi de zanaatkârların arasında yayılmıştır. Bu broşürde Orta Asya'daki sufizm tarihinin, tüm istikametlerini, şayialarını ve tarikatları incelemekten ziyade; geçmişte, Orta Asya'da ve bununla birlikte Kırgızistan'da çok yaygın olan sufi tarikatlar ve önemli akımlar gözden geçirilmiştir. Orta Asya'da en yaygın olan sufi akımları; Kadiriye, Yeseviye, Nakşibendiye, Kubreviye vb. Bu akımlar, küçük sufizm akımları ve cemaatleri şeklinde kollara ayrılmıştır. Aşağı yukarı tüm bu akımlar ve kollar şeriat ve tarikat yolunda ilk aşama olarak sayıldı. Bu akımların hepsi, Al- Gazali reformundan sonra yayılmıştır.

Orta Asya'da mevcut olan önemli akımların nitelikleri üzerinde durmakta yarar vardır.

Kadiriye Akımı: XII. yüzyılda kendisi de bir sufi olan, Abdülkadir Geylani tarafından kurulmuştur. Kadiriye, sufizmin önemli akımlarındandır. Abdülkadir Geylani (1166 yılında vefat etmiştir.) Fas'tan Türkistan'a kadar olan bütün sufi akımlarını etkilemiştir. Bazı kaynaklara göre bu tarikat-

¹⁷ Bakınız: Bartold, V. V., İstoriya Kulturnoy Jizni Turkestana, L. 1927, str. 63.

¹⁸ Bakınız: İstoriya Tadjikskogo Naroda, t.2., kn. 1, 1964, str. 270.

ta ilk defa davul da kullanılmıştır. Bu tarikatın çok sayıdaki taraftarı Fergana Vadisindendi. Bu akım, önce şehir ahalisinde daha sonra ise, müridizm şeklinde çiftçiler arasında yayılmıştır.

Nakşibendizm Akımı: Bu akımın kurucusu, Sufi Muhammed Bahauddin Nakşbandî'dir. 1388 yılında Buhara'da vefat etmiştir. Nakşibendizm; Orta Asya, Kazakistan, Kafkasya, Küçük Asya ve bazı Arap ülkelerine yayılmıştır.

Sufizmin farklı akımlarından bahsederken, bazı yazarlar Nakşibendizmi neredeyse kuruluşundan beri daha çok tepkisel olarak değerlendiriyorlardı. Fakat, bu öğretinin içindekiler, böyle bir iddiayı kesinlikle kabul etmedi. Daha başlangıçtaki Nakşibendizm; Subjektif idealizm ve mistisizmden farklı olarak aşırı çileciliğe, Ahmet Yesevî'nin öğretilerine karşıydı. Bu tarikat: Kalbinizi, sevgilerinize; elinizi, işinize (emeğe) diyerek kendi şakirtlerini çalışmaya ve öğrenmeye davet etmiştir. Nakşibendizm akımı, dünya işleri ve hayatın sorunlarıyla ilgilenmiş ve dünya nimetlerinden faydalanılmasını tavsiye etmiştir. Parazit olarak yaşamayı kabul etmemiştir. Düşüncelerine göre münzevi hayat, ayrı yaşamak demek değildi. Tam tersine insanlarla işte ve gündelik yaşamda ilişkiler kurulmalı ve bu ilişkilerde de doğruluktan taviz verilmemeliydi. Akademisyenlerden İ. M. Muminov'un değerlendirmesine göre: "Eski Nakşibendizmin gelişmesinin gerçek manası burada saklı"¹⁹ dır.

Nakşibendizm, birkaç âyini de değiştirmiştir. Örneğin: Sesli zikri, ilahi söylemeyi, dinsel hareketleri, ayrıca enstrüman kullanmayı reddetmiştir. Bunun yerine sufizme, gizli zikri getirmiştir. Bu sebeplerden dolayı Nakşibendizm öğretisinin hızla yayıldığı söylenmektedir.

Bazı araştırmacıların eserlerinde şu düşüncelere yer verilmiştir: Hoca Ahrar'dan sonra Nakşibendizm gerici bir akım halini almıştır. Bizim görüşümüze göre bu düşünce,

¹⁹ Muminov, İ. M., Vıdayuşiesya Mısliteli Sredney Azii, M. 1966, str.15

tam olarak doğru değildir. Gerçekte ise; Nakşibendizm Hoca Ahrar'dan sonra birbirinden farklı iki yöne ayrılmıştır.

Birincisi: kurucusu olan Hoca Ahrar'ı dahil edebiliriz. Hoca Ahrar'dan başlayarak bu akımın tüm yöneticileri, büyük toprak sahipleri güçlü insanlardı(feodal). Bu insanların servetleri on bin, hatta yüz binlerce köle ve müritleri olan, şeyh ve hocalardır. Bu akımın diğer bir adı da "sulûk-i Hocagan" yani, hocalar teşkilatıdır.

Hocagan tarikatını, genelde zanaatkârlar ve çiftçiler arasındaki küçük kardeşlik ve toplum grupları olan, ortodoks İslam tarikatlarıyla karşılaştırmak mümkündür. Bu tarikatın taraftarları başlangıçta öğretiyi takip etmişlerdi. Bu insanlar sadece ortodoks İslamın değil, hoca ve işan gibi iki derebeyi grubun menfaatlerini koruyan skolastik Hocagan'a da karşı çıkmışlardır. Örneğin: Hoca Ahrar, M veraünnehir'de siyasi iktidar ve büyük servet sahibi idi.

Onun yüz binlerce müritleri, geniş verimli toprakları, birçok hayvanları, meyve ve üzüm bahçeleri ayrıca çok sayıda ticari müesseseleri de vardı. O; Horasan, Çin ve Yakın Doğu ülkeleriyle yaptığı ticarette pamuk, pirinç, kuncut, kâğıt v.s satıyordu. Hoca Ahrar, zenginliğini ve iktidarını; yalanla, rüşvetle, adam öldürmeyle, zorbalık ve sömürü yoluyla kazanmıştır.

İnsanların halk arasında şöhret kazanması, gösteriş için yapılan hayırseverlikle alakalıydı. Muazzam servetler sayesinde yapılan hayırseverlik, onun sadece kutsal olmasını sağlıyordu. Gerçekte ise; hayırseverlik için yaptığı bütün masraflar, fazlasıyla müritlerden alınan bahşişlerle karşılanıyordu.

Hoca Ahrar'dan sonra, sadece onun halefleri değil, onlarla beraber sonradan hocagan tarikatının yöneticileri olan şakirtler, derviş ve başka tarikatların şeyhleri de servet biriktirmeyi ve bol miktarda mürit çekmeyi herşeyden üstün tutmuşlardı.

Böylece müridizmin en gerici tarikatı, XV.yy ve daha sonraki yüz yıllarda şekillenmiş ve gelişmiştir. Tarikatın bu kadar yaygın oluşunun gerçek sebebi, bazılarının dediği gibi Hoca Ahrar örneği değil, esas nedeni: Sufizm tarikatının en üst mevkilerindekilerin derebeyleşmesinden ileri geliyordu. Sufizm yöneticilerinin derebeyleşme süreci, Orta Asya'da daha sonra derebeyliğin gelişmesine neden olmuştur. XVI.-XVIII.yy sufi tarikatları, küçük gruplara ayrılmaya devam etti. Çoğu işanlar, kendilerinin üye oldukları tarikattan çıkarak XIX. ve XX. yy başlarında Orta Asya'da bol miktarda bulunan ayrı mürit topluluklarının kurucuları olmuşlardır.²⁰

Kırgızistan'daki İşanlık Müridizmi

Kırgızistan'daki din konusunda yazılmış edebiyatları incelerken yazar, Kırgızistan'a İslamın girişi konusunda bilim adamlarının her türlü varsayımlarıyla karşılaşmıştır. Birinci varsayıma göre, İslamın Kırgızistan'a girmesi X. yy kadar gider.²¹ Tarihçi K. İ. Petrov ve S. Zakirov²² "XVI.yy sonunda ve XVII.yy başlarında İslamiyetin geniş kitleler arasında yayıldığını tahmin ediyorlar." S. M. Abramzon, B. Camgerçinov ve Y. G. Petraş'ın²³ varsayımlarına göre; İslam

²⁰ Orta Asya'daki Sufizm hakkında birkaç söz söylememiz gerekirse; Sufi Tarikatlarının belirli bir sayısı yoktur. Örneğin: Balkaşın'ın yazdıklarına göre: Orta Asya da temel kanunları olan ve ayrı dallara ayrılan 36 tarikat faaliyet gösteriyor demıştır. (Bakınız: Kırgızlar ve Rusların egemenliğindeki Müslümanlar hakkında s.3), Belyavskiy, A. F., ise 70 tarikat olarak göstermiştir. (Bakınız: İslami Kultura Arabov, str. 45, 1913).

Gerçekte Orta Asya da özellikle 19. asırda Eski Tarikatlardan hiç bir iz kalmadı.Sadece çok sayıdaki İşan toplumu ve grupları bulunmaktaydı. Bunlar önceki Nakşibendizm, Kadiriye, Yesevilik ve Kubreviye tarikatlarının temsilcileri ve devam ettiricileriydi. Bundan dolayı her İşan toplumunu ve grubunu ayrı bir tarikat olarak görmek hatadır.

²¹ Bakınız: Oçerk İstorii Sibiri do nač. 19.stoletiya, 1920,str.169

²² Petrov, K.İ., Oçerki Feodalnıh Otnoşeniy u Kirgizov v 15 -18vv, Frunze, izd. AH Kirg. SSR,1961,str.131, Zakirov, S., Kocaşas Destanının bazı meseleleri, "İlim", basması, Frunze. 1960, bet. 13

²³ Abramzon, S. M., Oçerki Kulturi Kirgizskogo Naroda, str. 51. Djamgerçinov, B., Prisoedineniye Kirgizii k Rossii. Sotsekgiz, M, 1959, str. 79. Vajny

dini, Kırgızların arasında XVII. yy ikinci yarısında Kırgızların, Kaşgar ve Fergana vadisinin müslüman nüfusuyla, yoğun ilişki kurdukları sırada girmeye başlamıştır.

Bu varsayımlar, çok sayıdaki olaylara bağlı olarak ileri sürülmüştür. Fakat zaman zaman birbiriyle çelişkiye düştüğü de olur. Bundan dolayı, biz hataya yol vermemek ve tek taraflı bir yol takip etmemek için, "Ekim Devrimi Öncesi ve Ekim Devrimi Sonrası" dönemin kaynaklarını, tarihi eserlerini inceleyerek şu sonucu çıkarttık: Kırgızların Müslümanlığı, uzun süren bir süreçtir. Dikkate değer bir şey daha, dönemin yazarları ister tarihçi, ister etnoğraf, hatta seyyah ve yöneticiler olsun, hepsi dolaylı veya dolaysız olarak Kırgızların dini inançlarıyla ilgilenmiştir. Bu insanların ortak görüşü; Kırgızların İslama karşı ilgisiz olduğu yönünde birleşiyordu. Yeni din, Kırgızistan şartlarında kendisine gerekli olan sosyo - ekonomik zemini bulamadı. Bu dönemde İslamiyetin Kırgızlar arasında yayılamamasının asıl nedeni; Kırgız halkının sorunları, tarihi, onun sosyal ve siyasal problemleri, felsefi, ateistik düşünce ve inançları gibi ilmi yapıtlarda gösterilmiştir.

Bizim yaptığımız bu çalışmada amacımız: Her tarafta bilinen nedenleri araştırmak değildir. Amacımız, daha önce kimsenin hesaba katmadığı nedenleri tespit etmektir. Edebiyat ve diğer eserlerin incelenmesiyle Kırgızistan'da Müslümanlığın yayılışının farklı bir özelliğe sahip olduğu fark ediliyor. Bu farklı özelliğin ortaya çıkması, Kırgızlar arasında İslamiyetin yüzeysel olmasının tabiatını doğru anlamamız için, fırsat oluşturmaktadır. Yazarın düşüncesine göre bu özelliğin esası, Kırgızlar arasında müslümanlığı yayanların genelde sufi temsilciler, işanlar ve şeyhlerin olmasıdır. Kırgızistan'a İslam dininin girmesinden sonra, camiler kurulmuş, din görevlileri getirilmemiştir. İslam dini, Kırgızlara

Etap iz İstorii Kirgizskogo Naroda. Frunze, Kirgosizdata, 1957, str. 11, Petraş, Y.G., İslam'ın yayılışı ve onun özünde var olan sömürücülüğü sorusuna alimlerin notlarıyla cevap Oşskogo Pedinstitutu, Vıpusk 4, Gumanitarne Nauki, 1963, str. 74.

işanlık müridizmi şeklinde girmiş bu da çoğu zaman pratik sorunların doğmasına neden olmuş ve geçici bir karakter taşımıştır. Bilindiği üzere; Hoca Ahrar'dan sonra işan müridizmi, hızlı bir şekilde Orta Asya'da geniş bir alana yayılmıştır. Bu dönemde, sufi tarikatlarının başında işanlar bulunuyordu. İşte Hoca Ahrar'dan sonraki bu dönemde, sufi tarikatlarına kendilerinin üye olduğunu resmen kabul eden, çok sayıda mürit ve cemaatler ortaya çıkmıştır.

Orta Asya'yı istila eden işanlar ve şeyhler gittikçe daha çok müritleri kendilerine çekmiş ve büyük servetler kazanarak bölgenin derebeyi ve tefecileri durumuna gelmişlerdir. Yeni topraklar için yapılan askeri hareketlere, aktif bir şekilde iştirak etmişlerdir. Hanların tahtlarını ele geçirmişlerdir. XVI. ve XVIII. yy Kırgızistan'a gelen sufi şeyh ve işanları müslümanlığın yayılmasından çok, siyasi iktidarı ele geçirmek için nüfuzlu yöneticileri ve bazı Kırgız kabilelerinin reislerini, mürit olarak kazanma amacı içerisindeydiler.

Orta Asya halklarının tarihinden bizim bildiğimiz, onların belli zamanlarda topraklarının yabancılar tarafından istilaya uğradığıdır. Bu gibi durumlarda sufiler, sık sık birbirlerinden yardım isteyerek birlikte düşmana karşı bağımsızlıkları için savaşmışlardır. Bu yıllarda sufilik, müridizmi ilk plandaydı. Şöyleki; meydana gelen tarihi duruma göre, Kırgızların ortak düşmanı olan Kalmık ve Mançurları yıkmak için, Kırgız kabilelerinin reisleri, birleşmek amacıyla müridizmi kabul etmişlerdir.

Böyle bir durum, Kalmık saldırılarına karşı savaşta Kırgız kabilesinin reisi Kuşçu Galica Biy, Türkistan müslüman ordusunun başkomutanı görevini yaptığında görülmüştür. Galica Biy, aynı zamanda Kaşgar ve Fergana'nın dini hakimi ve Hocagan tarikatının üst düzey yöneticisi olan Kalan Hoca'nın mürididir.

Bazen, Kırgız yöneticileri ve kabile reisleri müridizmi; güçlü olan komşularını zayıflatmak, siyasi ve ekonomik durumlarını güçlendirmek amacıyla kullanmışlardır.

Örneğin, Kalmıklara karşı savaşta, ayrıca yapılan iç savaşlarda Nakşibendiye tarikatından olan Kaşgar'ın, Hoca ve işanları ayrıca onların komutanları Kırgız kabilelerine sık sık müracaat etmişlerdir. Bundan başka da Karadağ hocalarının temsilcisi Kaşgar'ı Kalmıklar'dan kurtarmak için Yusuf Hocayı, Kaşgar'da hanlık yapan Beyazdağ hocalarını kovması, kendisinin de burada yönetici olması için, İl ve Fergana bölgelerindeki Kırgız kabilelerini yardıma çağırılmışlardır.

Yusuf Hoca, Kırgızların Kuşçu kabilesinin reisine şöyle bir mektup yazmıştır: "Kovad-mirza (Kubat-murza — S. Mambetaliyev bu ismi bu şekilde yazmıştır)! - sizin atalarınız, bizim atalarımızın sadık müritleriydi. Sizin dedeniz olan Galica Biy, müslüman ordusunun baş kumandanıydı. O, birkaç defa lanetli gâvurların yolunu kesti ve onları yok etti. Allah, insanları dini için savaşmaya yarattı."²⁴

Fakat Kırgız reisleri; kendilerine yabancı olan İslam dini için değil, ortaklaşa Kalmıklar'a darbe indirmek ve Kaşgar şehirlerini ele geçirmek amacıyla bu daveti kabul ettiler. Yapılan askeri harekatta Yusuf Hoca öldüğünde, Kırgız reisleri Kubat-murza ve diğerleri Akdağ hocalarının tarafına geçerek, Yusuf Hoca'nın ordusunu yenilgiye uğratıp Kaşgar'ı ele geçirmişlerdir. İktidarda, Akdağ hocalarının temsilcilerinin bulunmasına rağmen Kaşgar şehirlerini, Kırgız yöneticileri idare etmiştir. K. İ. Petrov'un: "...Nakşibendiye tarikatının dini hakimleri Kırgız yöneticilerinin ellerinde kukla olmuştur"²⁵ sözüne tamamen katılmak mümkündür.

Gördüğümüz gibi XVII. ve XVIII. yy'da Kırgızlarda müridizm; uygulama alanı bulmuş, genelde feodal yöneticilerin ortamında yayılmış, halk ise sadece resmi mürit olarak sayılmıştır. Onlar yani Kırgız reisleri, İslam âyinlerini ve dogmalarını bilmezler ve müritlikten hevesi kalmadığında,

²⁴ İzvestiya Akademi Nauk Kirg. SSR, T.1, vıp. 1 (İstoriya), Frunze, 1959, str. 111

²⁵ Petrov, K. İ., Oçerki Feodalnıh Otnoşeniy u Kirgizov v 15 -18 vv., Frunze, 1961, str. 162.

kendi işan ve şeyhlerinin yanlarından ayrılarak onları unutturlardı.

Tarihçi Muhammed Sadık Kaşgari, Kırgız reisleri Kubat ve Amir mirzanın katıldıkları Akdağ ve Karadağ hocalarının arasındaki savaşı tasvir ederken; Kırgızları, Kalmık ve Çinlilerle beraber müslümanlığı küçümseyen, Allah'ın cezasından korkmayan putperest bir kabile olarak değerlendirmiştir²⁶. Yukarıda getirilen örneğe göre şöyle bir varsayım yürütmek mümkündür.

Gözden geçirdiğimiz dönemde, XVI. ve XVIII. yy Kırgızlar arasında zorunlu olan beş vakit namaz, otuz günlük oruç ve diğer yapılması gereken görevlerin olduğu ortodoks İslam yoktur. Siyasi ve ekonomik alanlarda, pratik konularla yaratılan sade müritlik yayılmıştır. Bu müridizm; söylendiği gibi geniş kitlelere hitap etmeyip, sadece üst düzey yöneticiler arasında yayılmıştır. Bu yöneticiler de inanca olan bağlılıklarını; tarikat emirlerini yerine getirmekle değil, bir şeyh veya işanın menfaatleri doğrultusunda askeri harekâtlara ve politik entrikalara iştirak ederek ispatlama yoluna gitmişlerdir.

Müridizmi kabul eden Kırgız yöneticileri, yukarıda söylenilenlerden ve pratikte yaptıklarıyla da ispatladıkları gibi "onlar; şeyh ve işanlarıyla sadece, Allah'ın yardımcısı veya kıyamet günü geldiğinde cennetin kapılarını açacakları için olmamışlardır. Onlar, nüfuzlu işanları kullanarak bir devletin veya müslüman kabilelerinin ruhani önderlerinin desteklerini arkalarına alarak, dünyevi hedeflerine ulaşmayı da maksat edinmişlerdir.

Bu dönemdeki Kırgız müridizminin ortaya çıkmasının sebebi, ortodoks İslama muhalefet veya derebeylerin yönetimini protesto etmek için değil (zaten sömürüyü yapanlar Kırgız müritleriydi), sadece bu dönemdeki politik ihtiyaç dolayısıylaydı.

²⁶ İzvestiya Akademii Nauk Kirg. SSR, t.1, vıp.1 (İstoriya), Frunze. 1959, str.120.

Yerel kùltlerin hakim olduğu alt tabakalarda sufizmin belirtileri, İslam dinindeki tarikatlar gibi olmadı. Buralarda daha çok şeyh ve işanların hekimlik mucizeleri ön plandaydı.

Kırgız halkının geniş kitlesi, hoca ve işanları genelde şaman, tabip ve baksıların fonksiyonlarını yerine getirdikleri için kendi şamanlarından ayırmamışlardı. Başka yerlerden gelen hoca ve işanların arasında hekimliğı, hipnoz ve büyü-cülüğü bilenler Kırgızlar arasında büyük otoriteye sahipti.

Kırgızlardaki müridizm de sadece sufizm öğretisi değil; ortodoks İslamın basit âyinleri dahi yazarın fikrine göre, du-rağanlaştırılmazdı. Bunun sebebi: XVI.- XVIII. yüzyıllardaki kaynaklarda Kırgızlar hakkında yazılanlara göre; bazen kafir veya yarı putperest, bazen de ne kafir nede müslüman oldukları konusundaki çelişik değerlendirmelerden kaynaklanıyordu.

XIX. yüzyıla kadar Kırgızistan'daki müridizm bu şekildedir. XIX. yüzyıldan başlayarak işanlık müridizminin çok geniş alanlara yayılmasının sebebi: Hokand Hanlığının istilacı politikası dolayısıyladır. Müridizm; Hokand Hanlığının, Kırgızları istila ve sömürüsünde manevi bir silah hizmeti görmüştür. Bunu, şu şekilde anlatabiliriz; bunlar kendi taraftarlarından başlarına gelen bütün felaket ve dertleri ağlama ile geçirmeyi, onlara kötülük yapıldığında susmayı, her türlü aşağılanma, acı ve sömürüyü mutluluk gibi kabul etmeyi, sıkı disiplini ve müritlerin işanlara sınırsız uysallığı talep ettiği sufizm öğretisi, halkı itaat altında tutabilmek için sağlam bir manevi zincir görevini görmüştür.

Müridizm; kabile sınırlarının olmadığı Kırgızistan'da, yerleşik Müslüman halklarından farklı olarak her kabile veya boyun, bir veya iki işanı vardı. Bununla birlikte, boy veya topluluğun sayısına göre yerli halk arasından işanın genel yardımcıları tayin edilmekteydi. İşan ve hocalar, müritlerini farklı boy veya kabileden değil, aynı boy veya kabileden seçerlerdi. Kırgızistan'daki müridizmin yayılmasındaki kabile prensibi, etnoğrafik bilgiler ve arşiv kaynaklarıyla da onay-

lanmıştır. 1871 yılına ait bir makalede yazılanlara göre: “Vazaz vazifesi, babadan oğula geçmekte ve bu sadece Kırgızların tek bir soyundan yayılmaktadır. Vaizler, bazen kendilerinin tayin ettikleri yardımcılarının faaliyetlerini denetlemek ve Kırgızlar arasında inancı sağlamlaştırmak amacıyla malikanelerin çevresini dolaşırlarmış. Çu Nehrindeki göçebe Kara Orda²⁷ için, İşan Han oğlu Azan Han isimli işan, sürekli Namangan’da ikamet edermiş. Yardımcısı ise, Pişpek’te (Bişkek) yakın Sultan Bolıs’ında oturmaktaymış.”

Yazar: Kalın bölgesinin aşağı yukarı bütün köylerinde bulunarak, ailelerle de mülakat yapmıştır. Hokand Hakimiyetinin kurulduğu yıllardan itibaren, bugünkü Kalın bölgesinde yaşayan Kırgızların, Solto kabilesi Namangan’da bulunan Seitgazi isimli nüfuzlu bir işanın müritleri olduğunu öğrenmiştir. Bununla birlikte işanın her kabilede bir yardımcısı “halife” bulunmaktadır.

Onun yardımcıları: Asan Karatay Kabilesinden Çarkımbay Halife, Taklan Kabilesinden Nargozu Halife, İtike Kabilesinden Abdıkayım Halife, Cetigen Kabilesinden Kadiracı Halife ve diğerleridir.

Ayrıca, Çu Vadisinde çok sayıda müritleri olan, kendisi sürekli Tokmak’ta yaşayan Şakir Hoca İşan ve belirli zamanlarda kendi müritleri için Namangan’dan gelen İmanhan İmanhanov gibi büyük İşanlar’ın varlığı tespit edilmiştir.

Susamır Kırgızları, Margelan kazasının Fayzaabad Köyünde yaşayan İskender isimli büyük bir işanın müritleri olmuşlardır. İskender isimli işan, tahminen 1868 yılında yerli işanlardan Şadıbek Şergaziev’e halifelik hakkıyla beraber kendisine mürit çekme hakkını da vermiştir.

İskender işan vefatından sonra yerine, sonradan meşhur olan ve Andican isyanını organize eden Min Tubeli Madali işan geçmiştir. Şergaziev ve çok sayıda mürit, Madali işanın iktidarına girmiştir.

²⁷ Kara Orda – Kırgızları, Kazaklardan ayırmak için kullanılan sözdür.

Tiyen Şan ve Issık Köl'de bulunan Kırgızlar da, Kaşgar işanlarının müritleri olmuşlardır. Kırgızistan'ın güneyinde çok sayıdaki mürit Hokan, Fergana, Namangan, Andican ve diğer bölgelerin işanları tarafından sömürülmüşlerdir. Kırgızistan'ın şehir ve köylerinde yaşayan müritler sayesinde zenginleşen ve böylece parazit olarak yaşayan yerel işanlar da olmuştur.

Kırgızistan'daki müridizmin yayılmasındaki kabile yaşamının etkisini şu şekilde anlatmak mümkündür: İlk olarak, Kırgızların kabileler halinde dağınık olarak yaşamaları ve buna ek olarak hayvancılıkla uğraşmalarından dolayı, göçebe olmalarıdır. İkinci olarak, XIX. yüzyılın ilk yarısında Kırgız boy ve kabileleri arasında sürekli iç savaşlar olmuştur.

Bundan dolayı bir işan, farklı kabile ve boydan olan müritleri çekememiştir. Üçüncü olarak, işanlar arasında müritler için sürekli bir mücadele vardı, bundan dolayı her işan diğer işanları kendisinin etki alanına sokmamaya çalışırdı.

Müridizm, sadece işçi halkı köleleştirme silahı değildi. Hokand Hanlığının yönetimi, Türkistan bölgesinde ve bu bölgenin içindeki Kırgızistan'da, Rus etkisine karşı müridizmle karşı koymaya çalışmıştır.

Kafirilere karşı gaza "kutsal savaş" fikrini yayanlar: İşanlar, halife ve dervişlerdir. Akademik B. Camgerçinov'un yazdığı gibi: Gaza düşüncesi, bazı Kırgız kabilelerinin reislerinin siyasi yönetimlerini belli bir dereceye kadar etkilemiştir. Cangaraç, Cantay, Baytik kabileleri Hokand Hanlığına yönelmişlerdir. Camgerçinov'un fark ettiği gibi bunların Hokand Hanlığına yönelmelerindeki sebep, dine olan aşırı bağlılıktan kaynaklanmıyordu; bunun tek sebebi siyasetteki iki yüzlülükten ileri gelmekteydi²⁸.

Sade yaşantısı olan basit insanlar için gaza düşüncesi, aslına bakıldığında yabancıydı. Onların eline bir fırsat geçse

²⁸ Camgerçinov, B.D., Oçerki Politiceskoy İstorii Kirgizii 19. veka. Frunze. 1966, str.152-153.

ilk olarak, Hokand Hanlığının tiksindirici despot yönetiminden kurtulmaya çalışırlardı. Bunu; Kırgız halkı, Hokand Hanlığının baskıcı yönetimine karşı defalarca söyledikleri nutuklarında da ifade etmiştir.

Hokand Hanlığının son dönemlerinde bazı Panislamist müritlerin "ne yapalım?" sorusuyla Namangan'da bulunan Azan Han adlı işanın yanına gittiklerinde, Azan Han müritlerine Ruslara teslim olmalarını tavsiye etmiştir²⁹.

Herhalde bu "aziz" kendi müritlerinin, Hokand Hanlığına olan nefretlerini ve Ruslara meylettiklerini görmüş olmalı ki; müritlerine bunu tavsiye etmekten başka bir çıkar yol bulamadı.

XIX. yüzyılın II. yarısında müridizm Kırgızistan'da çok geniş alanlara yayılmıştır. Bunun sebepleri ilk olarak, Orta Asya'nın Rus İmparatorluğunun sınırlarına dahil olmasıyla Kırgız tarihinde barış döneminin başlaması, kanlı iç savaşların durmasıdır. Ayrıca, işanların bütün hareketleri yasal bir düzene kavuşturulmuş ve sivil şahıslara güvenlik sağlanmıştır. Bundan dolayı işanlar, kendilerine kâr sağlamak amacıyla Kırgızistan'a geçmişlerdir.

İkinci olarak, sömürge bölgesi halklarını ruhen de köleleştirmekle ilgilenen Çarlık rejimi, derebeyleri, burjuvazi sınıfı ve din adamları dini-mistik edebiyatları yayımlayıp, bu yayımları da çok kalabalık bir halk kitlesine yaymalarıyla, halkın manevi gelişmesi frenlenerek İslam ideolojisi kuvvetlenmiş böylelikle halkın oyalanması sağlanmıştır.

Böyle bir politika tabi ki, Orta Asya'da İslam dininin öğreticileri rolünü üstlenen işanların, Kırgızistan'a girmelerine ortam hazırlamıştır. Fakat, şu da bir gerçektir ki; Kırgızistan'a mürit çekmeye gelen işanların çoğunluğu yalancı ve sahtekardı. Ayrıca okuma - yazma dahi bilmeyen cahil kimselerdi. Bu işanların asıl amacı, Kırgızları müslümanlaştırmaktan ziyade büyük ustalıkla cahil müritleri soymaktı.

²⁹ Gaz "Türkistanskıe Vedomosti", No: 28, 1874 g.

Üçüncü olarak, müridizmin geniş alanlara yayılmasının bir sebebi de, gaza propagandasıyla alakalıdır. Bu propagandanın amacı; müslüman nüfusu gavurlara – Ruslara karşı nefretle yetiştirme amacından ziyade, kendi müslüman yandaşlarına mürit kazandırmaktır.

Milliyetçiler, derebeyler ve panislamistler tarafından kullanılan, gerici rol üstlenen gaza fikrinin propagandasında; Orta Asya’da Rus etkisine karşı koymaya çalışan müridizm, büyük rol oynamıştır. Bundan dolayı da; Kırgızlar arasında müridizmin yayılması şekil itibariyle aynı kalmıştır.

Fakat, öncekilerden farklı olarak XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Kırgızistan’da müridizmin bazı tarikatları sömürmesi ve baskı altına almasına karşı siyasi bir tepki olarak bazı dini topluluklar doğmuş ve yayılmıştır. İşte bunlardan birisi Lahçiliktir.

ESKİ ZAMANLARDAN GÜNÜMÜZE KAZAKİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYET TARİHİ

"İstoriya Kazahskay SSR, S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney";
V Pyati Tomah, Tom II, İzdatelstvo "Nauka" Kazahskay, Alma - Ata. 1979.

Ahmet Yesevi ve Yesevilik

Sufi şairlerin, İslam dinini yayanların, ayrıca Ahmet Yesevi'nin eserleri, şehir halkının medeni kültür hayatında önemli yer tutmuştur. Onun, Güney Kazakistan'daki Türk halkları arasında İslamın ve İslam mistisizminin yayılmasına katkısı çok büyük olmuştur. Onun şiirleri geniş alanlara yayılmıştır. Ancak, çok sayıdaki şiir kopyacıları yüzünden asıl dili değiştirilmiştir.

Ahmet Yesevi'nin hayatı ile ilgili bilgiler çok azdır. Rivayetlere göre; Ahmet Yesevi (Öl. 1166/1167) aslen Sayram'dan (İsficap) dir. Hocası Arslan-Baba (veya Bab Arslan) İslam dinini yayan tanınmış karakterlerdendir.¹

"Divan-ı Hikmet" (Akıl Kitabı) adlı şiir kitabı, Ahmet Yesevi'ye aittir. Bu, Türki halkların edebiyat anıtlarından bi-

¹ Barthold, V. V., Dvenatsat Leksiy po istorii turetskih narodov Sredney Azii, - Soç. T. V. M. 1968, c. 119.

ridir. Onda çilecilik ve tevekküle davet edilmekle birlikte; kültür, tarih ve sosyal-yaşayış düzeni hakkındaki bilgilere de rastlamak mümkündür.

Ahmet Yesevi'nin, Türkçe yazan çok sayıda şakirt ve halifeleri vardı. Onların içinde en tanınmış olanı, Hakim-Ata veya Süleyman Bakırgani'dir. Hocası gibi Hakim-Ata da mistik nasihat kitabı bırakmıştır, fakat; o, şiir halinde olmayıp, düzyazı şeklindedir ve geniş halk kitlelerine hitap etmektedir.

Mahmud Kaşgari'nin "Divan-ı Lugât-it Türk" eserinde Karluk-Uygur dil grubuna ait olduğu kadar, Kıpçak-Oğuz grubuna da ait olan kelime bilimiyle ilgili çok zengin bilgiler vardır.

XII. yy. İkinci Yarısında Orta Asya ve Kazakistan'ın güneyinde adı sufilik (Bir öğretinin taraftarlarına bir bakımdan benzeyen kaba yünlü elbise giymek âdet olduğundan suftan yani yünden elbise giyen) terimi ile İslamın mistik akımları yayılmaktaydı. İslamın sabah kızılığında doğan sufilik, özellikle tevekkül ve çilecilik yaymasından ün kazanmıştır. Dünya zevklerine sırt çevirmesi, servetin günah olması, zenginlerin Allah'a kavuşmasının mümkün olmaması ve cennete kavuşma gibi vaazlar yığını halk kitlelerini sufiliğe çekmiştir.

Sufiliğin demokratik eğilimleri, özellikle onun gelişmesinin önemli etaplarında, derebeylik baskı ve sömürüsüne karşı halk hareketlerinin dinsel perde altında hareket etmesine yardım etmiştir.

Sufilik gittikçe karmaşıklaşmakta ve yeni taraftarlar kazanmaktaydı. Sufi şeyhleri gerçek bir siyasi güce dönüşerek, sufilik ideolojisinin başlangıçtaki yapısını tamamıyla değiştirmiştir. Sufiliğin önde gelenleri arasındaki ideolojik ve siyasi mücadeleler, birçok sufi tarikatlarının doğmasına yol açmıştır.

Sufilik, yerel şartlara uyum sağlayabiliyordu. Bazı şeyhlerin Kazakistan göçebeleri arasında "gavurları" müslüman

yapmak ve müslümanlığı yaymak amacıyla kendi şakirtlerini "müslüman dünyasının sınırlarına" özellikle gönderiyordu.. Bu gibi misyonerlerin en tanınmış olanı, Yeseviye adlı kendi tarikatını kuran Ahmet Yesevi olmuştur. Yesevi, müslüman dogmasını ve hatta bazı âyinlerini (âdetlerini) yerel putperest inançlara uydurmuştur.

Allah adı, Türklerin putperestlik Tanrısı "Tengri" ile epeyce değiştirilmiştir. Yeseviye tarikatının sufileri, namaza (dua) katılanlara dağıtılan tören yemeği "halim"nin hazırlanması gibi eski Türk âdetlerini kullanmışlardır. Ahmet Yesevi'nin ölümünden sonra taraftarları tarafından derecesi yükseltilmiş ve onun ismi eski Türk putperest mitolojileriyle bağlantı kurularak efsanelerle örülmüştür.

The first of these was the discovery of gold in California in 1848. This led to a great influx of people to the state, and the population grew rapidly. The second was the discovery of gold in Nevada in 1859. This also led to a great influx of people to the state, and the population grew rapidly. The third was the discovery of gold in Colorado in 1859. This also led to a great influx of people to the state, and the population grew rapidly. The fourth was the discovery of gold in Idaho in 1860. This also led to a great influx of people to the state, and the population grew rapidly. The fifth was the discovery of gold in Montana in 1862. This also led to a great influx of people to the state, and the population grew rapidly. The sixth was the discovery of gold in Wyoming in 1869. This also led to a great influx of people to the state, and the population grew rapidly. The seventh was the discovery of gold in Utah in 1871. This also led to a great influx of people to the state, and the population grew rapidly. The eighth was the discovery of gold in Arizona in 1876. This also led to a great influx of people to the state, and the population grew rapidly. The ninth was the discovery of gold in New Mexico in 1878. This also led to a great influx of people to the state, and the population grew rapidly. The tenth was the discovery of gold in Texas in 1880. This also led to a great influx of people to the state, and the population grew rapidly.

The discovery of gold in California in 1848 was the first of a series of discoveries that led to the rapid growth of the western states. The discovery of gold in Nevada in 1859 was the second, and the discovery of gold in Colorado in 1859 was the third. The discovery of gold in Idaho in 1860 was the fourth, and the discovery of gold in Montana in 1862 was the fifth. The discovery of gold in Wyoming in 1869 was the sixth, and the discovery of gold in Utah in 1871 was the seventh. The discovery of gold in Arizona in 1876 was the eighth, and the discovery of gold in New Mexico in 1878 was the ninth. The discovery of gold in Texas in 1880 was the tenth.

The discovery of gold in California in 1848 was the first of a series of discoveries that led to the rapid growth of the western states. The discovery of gold in Nevada in 1859 was the second, and the discovery of gold in Colorado in 1859 was the third. The discovery of gold in Idaho in 1860 was the fourth, and the discovery of gold in Montana in 1862 was the fifth. The discovery of gold in Wyoming in 1869 was the sixth, and the discovery of gold in Utah in 1871 was the seventh. The discovery of gold in Arizona in 1876 was the eighth, and the discovery of gold in New Mexico in 1878 was the ninth. The discovery of gold in Texas in 1880 was the tenth.

SSCB'DE İSLAM SOVYETLERİN DOĞUSUNDAKİ CUMHURİYETLERDE LAİKLIK SÜRECİ

İslam v SSSR Osobennosti Protsessa Sekulyarizatsii v
Respublikah Sovetskogo Vastoka; Moskva, "Misl", 1983.

Akademiya Obşestvennih Nauk Pri Ts K KPSS
İnstitut Naučnogo Ateizma

Müslümanlar Arasında Dindarlığın Karakter ve Şekillerinin Ortaya Çıkışı

Son yıllarda İslamın geleneksel yayılışı ile ilgili birçok sosyolojik araştırmalar yapılmıştır. Lokal/mahalli araştırmaların sonuçlarını karşılaştırma, Müslümanlar arasında dindarlığın derecesini, karakterini ve şekillerini tasavvur etmeye imkan vermektedir.

İşçilerin Müslümanlıktan kitlesel olarak sapmalarına rağmen, dinin onlar üzerindeki etkisi hâlen devam etmektedir. Bunu, Penza bölgesindeki Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesine bağlı (AON) "İlmi Ateizm Enstitüsü" tarafından yapılan, sosyolojik araştırmaların sonuçları gözler önüne sermektedir. Araştırmalara göre, yetişkin nü-

fusun¹ ortodoks (Hristiyan) dindar taraftarları % 28,4'ünü, Tatar ahalisinin islam taraftarları ise % 31,5'ini² oluşturmuştur. Gorkovskiy bölgesindeki Tatar ahalisinin kadınları arasında dindarlık % 61, erkekler arasında ise % 40³ tır.

A. M. Orlov, Penzo ve Gorkovskiy, bölgelerindeki Tatar ahalileri arasındaki dindarlığı karşılaştırarak şöyle bir sonuca varmıştır: "Diğer halklara göre: (Ruslar ve Mordvinler), Tatarlar arasında, tanrısız (inanmayan) olan ve olmaya devam edenlerin oranının, dindar olanlar ve olmaya devan edenlere göre çok daha az olduğu tespit edilmiştir. ..."⁴

Geçmişte daha çok Müslüman ahalisinin yaşadığı bölgeleri gözden geçirdiğimizde; Argudan köyü (V. İ. Lenin adındaki kolhoz) ve Kabardino-Balkar SSMC Nalçık şehrindeki hazır elbise (dikim) şirketinin 1000 kadın üzerinde yaptığı araştırmada, "dikim şirketi çalışanlarının % 85'i, köylü kadınların ise % 63,6'sı kendilerini, inanmayanlar grubuna dahil etmişlerdir"⁵.

Çeçen-İnguş bölge komitesi partisinin, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesine bağlı (AON) "İlmi Ateizm Enstitüsü ile birlikte yapılan sosyolojik araştırmalar Grozniy sakinlerinin % 86,5'inin Tanrısız (itikatsız) olduğunu tespit etmiştir"⁶.

R. G. Baltanova'nın verilerine göre: "Kazan Tatarlarının ortalama olarak % 74,3'ü ve SSTMC Oktyabrsky bölgesinin Verhniy (Üst) Nurlat Köyü sakinlerinin % 65,5'i inançsızdır."⁷ Özbek SSC'nin dört bölgesinde yapılan konkre (sarih)

¹ Bkz. İlmi Ateizm soruları, 12. sayı, Moskova, 1971, s. 327-328, Modern Devirde Din ve Kilise, Moskova, 1976, s. 96-97.

² Bkz. İlmi Ateizm Soruları, 16. sayı, Moskova, 1974, s. 95.

³ Bkz. s. 94.

⁴ Bkz. s. 94.

⁵ Bkz. Sozayeva, A. O., Sosyalist Kültür, Ateizm ve Kadın, Nalçık, 1973, s. 70.

⁶ Bkz. Parti örgütü ve ateistik eğitim, Moskova. 1975, s. 182.

⁷ Bkz. Baltano, R. G., İlmi-Ateistik Eğitim Sisteminde Sosyolojik Sorunlar, Kazan. 1973, s. 150.

sosyolojik araştırmaların sonuçlarına göre ise: "İşçilerin % 88,3'ünün ve çiftçilerin % 70,6' sının inançsız olduğunu göstermiştir"⁸.

Yapılan araştırmalarla, Müslüman olan dindarları aşağıdaki gruplara ayırmak mümkündür: "Mutaassıp aşırı bağlılar, orta derecede inananlar ve geleneklere göre inananlar"⁹.

1. Aşırı bağlılar: Onların sayısı azdır. Dine mutlak bağlılık, Allah'a olan kör inancın üstün duygulu başlangıcı, aktif dini faaliyet, ateist ve başka dinler vekillerine nefretle davranma onları nitelemektedir.

2. Orta derecede inananlar: Bu yaşlı ve kısmen orta yaştaki, kendilerini samimi olarak müslüman gören, müslüman akait temellerini bilen, İşlam dininin kurallarını yerine getiren, ama din yaymada aktif hareket etmeyen, ateistik ve başka insanların görüşlerine saygılı olan insanlardır.

3. İnançları zayıf olanlar: Sosyolojik araştırmalar, bu grupta çok sayıda yaşlı ile orta yaştaki kişilerden olduğu yönünde bilgi vermektedir. Ancak; onların arasında gençlere de rastlamak mümkündür. Bu insanlar kendilerine Kur'an-ı Kerim'in temel emirlerine uyma görevini yüklememiştir.

Sadece arasıra, genelde bayramlarda (kurban ve ramazan), camiye gidip namaz kıırlarlar. Onların bilincinde ilmi tasavvurlarla, Allah'la ilgili çelişik, sık sık kopuk düşünceler oluşmaktadır. Onlar, genelde kendilerinin kollektif hayatları ile, ülke ve uluslar arasındaki önemli olaylarla ilgilenirler.

Sırf geleneksel olarak, dinsel törenlerle sünnet, defnetme gibi dinsel âdetleri yerine getiren başka bir insan grubu daha vardır. Onların arasında kendilerini inananlar grubuna dahil etmeyen; buna karşın, hareket tarzlarıyla İşlami gele-

⁸ Bkz. Cabbarov, İ., Toplumsal gelişme, Hayat ve Din, Taşkent, 1973, s. 82.

⁹ Sunulan sınıflandırmada orta derecede inananlar aynı zamanda geleneklere göre inananlar grubunda da yer almaktadır. Bu başka kategori dindarlara milli yani geleneksel (geleneksel halde olan) özelliklerinin özgü olmadığı anlamına gelmez.

nekleri, milli geleneklerle özdeşleştirerek saklamaya yardımcı olan aydınlar sınıfı da vardır.

Bugünkü dindarlar ve tereddüt edenler, genelde eğitim seviyesi yüksek olmayan, çoğunluğunu kadınların oluşturduğu yukarı yaştakilerdir. İşin esası; yaşı altmıştan fazla olan dindarlar, bilinci yenilmeyen, ataerkil, derebeylik ilişkiler ve İslam ideolojisi veya Sovyet iktidarının ilk yıllarında, Orta Asya cumhuriyetlerinde ve Kuzey Kafkasya'da dini okulların fazla olduğu ve çocukların dini eğitimlerini ailede aldığı dönemlerde şekillenen insanlardır. Onların çoğu ancak ilkokul mezunudur. Bazıları ise müslüman mektebi mezunlarıdır. Diğerleri ise hiç okumamışlardır.

ÖZBEKİSTAN'DA İSLAM

İslam v Uzbekistane Uzbekistane; Özbek SSR Akdemiya Nauk,
Taşkent, 1960.

O. A. Suhareva

Dini Düşüncelerin Sömürücüler Tarafından Kullanılması

Özbekistan'da dini görüşler, yukarı sınıf kişileri tarafından işçileri elleri altında tutmak maksadıyla kullanılmıştır. Zenginlerin, fakirleri çekinmeden çalıştırmaları ve onlardan yararlanmaları din tarafından destekleniyordu.

Zenginler kendi otoritelerini, dini ibadethaneler yapmak, cahil halka eğitim vermek amacıyla dini kitaplar getirmekle arttırıyorlardı. Hanlıklarda din ve devlet birbiriyle uyum içindeydi. Kullanılan tek kanun şeriattı.

Dini görüşler: Türkistan bölgesinde de halkın düşünme yeteneğinin gelişmesini engellemek amacıyla kullanılıyordu.

Orta Asya'nın Rusya'ya katılma döneminde birçok Müslüman, Rusya'ya karşı çıktı, onlar İslamiyeti, dedelerinin dinini korumak istemişlerdi. Ama bunun siyasi bir oyun olduğu belliydi. Çünkü; Rus devleti Orta Asya'yı ele geçirdi-

ğinde, İslamiyeti yok etmek gibi bir amacı yoktu. Aksine onlar dini, devletin yararına kullandı.

1865 yılında Taşkent'te meydana gelen Ruslara karşı mücadeleyi çok zengin bir medrese olan Hoca Ahrar'da çalışan, Müderris Salih-Bek yönetti. Salih-Bek'in Taşkent pazarında birçok kervansarayları ve birçok tarlası, ayrıca vakıf malından gelen kârı da vardı.

1868 yılında Semerkant mücadelesinde de Ruslara karşı çıkanlar büyük medrese öğrencileriydi. Onlar Tillakori, Şirdor medreselerinde okuyorlardı. 1875 yılında Kokand'da Ruslara karşı hareketlerini, kadı ve medrese öğretmenleriyle öğrencileri desteklemişlerdi.

1898 yılında sofı piri Dukçi – İşan Orta Asya'nın Rusya'dan ayrılmasını önerdi. Bu amacı Türkiye pantürkçüleri, onlara öğretmişti. Aslında, onların arkasında İngiliz sömürgecileri vardı.

Zenginlerin elinden çiftçilerin çalıştıkları tarlaları almak amacıyla, 1886 yılında Türkistan bölgesini yönetme tüzüğüne göre, zenginlerin bütün yerleri ellerinden alındı ve yerler gerçek sahipleri olan çiftçilere verildi. Bu ise çiftçilerin ve işçilerin durumunu iyileştirmekle kalmadı. Bununla birlikte, zengin ve dindarların elinden hakimiyetleri de alındı. Böylece herkes kanun karşısında birbirine eşit oldu. Bu siyaset, zengin ve feodaller için uygun değildi.

Ayrıca vakıf ve mezarların gelirlerine ait evraklar kontrol edildiğinde; birçok sahte eraklar, yanlışlıklar bulundu ki, bu da dindarlara zıt bir durumdu.

Türkistan bölgesinde önce reisler tarafından kontrol edilen putlar ve ibadethaneler, ayrıca cami ve medreseler de tamamen mütevellî eline geçti. Onlar ise binaların tamir edilmesi için verilen paraları, kendi amaçları için kullandı. Sonuçta binalar bozuldu. 1898 yılında Dukçi İşan tarafından yapılan Andican'daki başkaldırı, Orta Asya siyasetinin dar düşüncelerini ve o siyasetin, insanların hayatı için tehlikeli olduğunu gösterdi.

Türkistan bölgesinin Rus hâkimiyeti karşısında Orta Asya halkının hayatı, ibadethane, cami ve medreselerin durumunun her yönden kontrol edilmesi problemi vardı. Türkistan bölgesinin genel valisi, Dukovskoy, vilayet valilerine her vilayette ne kadar cami, ne kadar medrese ve ibadethane olduğunu öğrenmelerini emretmişti. Yerli halkın dilini öğrenmek için çalışmalar yapıldı.

Taşkent'te "Müslümanlık Hakkında Kitaplar" yayınlandı. Özbek aydınlarının Rus medeniyetiyle tanışmaları için aydınlar Rusya'ya seyahate gönderildi. Medrese müderrisleri ve öğrencileri, Rus okullarının dersliklerini ve laboratuvarlarını gördüler. Özbek dilinde Rus halkının gücü, Rus devleti hakkında yazılan kitaplar yayınlandı. Bununla Ruslar, Orta Asya halklarının Rusya'ya güvenlerini sağlamayı amaçlıyordu. 1905-1907 yıllarındaki ayaklanmalar bastırıldıktan sonra, gizli panislamcılar dönemi başladı. Onlar "Dindarların Hükümdarı" Türk sultanının eli altında toplanmasını ve bütün dünya müslümanlarının Ruslara karşı çıkmasını istiyorlardı. Mekke'ye Hacca gidenlerin sayısı çoğaldı. Yine cami ve medreseler de çoğalmaya başladı.

Ancak; Rus demokratik kültürü Orta Asya'ya gelince, bunların hepsine son verdi. 1906-1907 yıllarında askeri valilerin raporlarında: "Gençler Müslüman Örf-Âdetlerini Önemsemiyorlar", "Gençlerin Terbiyesi Avrupahların Et-kisinde Bozuluyor" diye yazılmıştı. 1908-1909 yıllarında Senatör Palen, Türkistan bölgesini ve toplumsal hayatı kontrol ederek: "Müslümanlığın günümüzde Orta Asya halkı için öneminin azaldığına şüphe yoktur" diyordu.

Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine

Şamanizm, Burhanizm ve Yesevillik

"Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine" adını taşıyan bu derleme, Türk Dünyasının kültürünü, ve bu kültür hayatı içerisinde, özellikle dini hayatı ve inançları ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, Rus ve Sovyet dönemiyle bağımsız Kazakistan Cumhuriyet dönemi araştırmacıların eserlerine yer verilmiş olup Türk Dünyası için son derece önemli olan üç konu üzerinde durulmaktadır.

Bunlardan birincisi, güney Sibirya ve Altay Türklerinin kültürünü anlamada önemli bir yapı taşı olan Şamanlık ve Burhanlık, ikincisi Orta Asya'daki Şamanlık, üçüncüsü ise Türk halkları için büyük öneme sahip olan Yesevilliktir. Hemen hepsi konusunun uzmanı olan ünlü Etnolog, Türkolog ve Kültür bilimi adamları tarafından ele alınan konular, Türk Dünyasını tanımlama kadar, konuya ilgi duyan ilim çevreleri içinde son derece özgün araştırma, inceleme ve yorumlar içermektedir.

"ışık
doğu'dan
gelir"

NİTÜPHANE